

POLITIKAI ELIT

ÉS

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN
SZÚCS ZOLTÁN GÁBOR

POLITIKAI KULTÚRA A 18. SZÁZAD VÉGI MAGYAR- ORSZÁGON

SZÉCHENYI TERV

T Á L E N T U M S O R O Z A T

POLITIKAI ELIT
ÉS
POLITIKAI KULTÚRA
A 18. SZÁZAD VÉGI
MAGYARORSZÁGON

SOROZAT-
SZERKESZTŐK

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
SONKOLY GÁBOR

T Á L E N T U M S O R O Z A T • 8 .

POLITIKAI
ELIT

ÉS | SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN
SZÚCS ZOLTÁN GÁBOR

POLITIKAI
KULTÚRA
A 18. SZÁZAD
VÉGI
MAGYAR-
ORSZÁGON

E L T E E Ö T V Ö S K I A D Ó • 2 0 1 2

TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003

„Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE – Kultúrák közötti párbeszéd alprojekt”

A projekt az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujsechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

© Szerzők, 2012

© Szerkesztők, 2012

ISBN 978 963 312 120 7

ISSN 2063-3718

**E L T E
EÖTVÖS
KIADÓ**

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Borító: Váraljai Nóra

Tördelőszerkesztő: Heliox Film Kft.

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

TARTALOM

Előszó	7
SEBŐK RICHÁRD	
Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián	15
VÁMOS ANDRÁS	
A távollévők követői a 18. századi országgyűléseken	51
HAJÓS ÁGNES	
Ellenzék vagy lojális szolga? Köznemes főispánok politikai szerepe a felsőtáblán, 1790–1812	76
NAGY JÁNOS	
Pest–Pilis–Solt vármegye országgyűlési követői az 1790–91. és 1792. évi országgyűléseken	99
FORGÓ ANDRÁS	
Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában	120
KOVÁCS ÁKOS ANDRÁS	
Egy 18. század végi életút eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei – Debreczeni Bárány Péter	147
BODNÁR-KIRÁLY TIBOR	
Koronaeszmé és történelem. Vita a szent koronáról a 18. század végi Magyarországon	170
NAGY ÁGOSTON	
A 18. század második felében született pasquillus-irodalom értelmezési lehetőségeiről	192
Utószó	223

ELŐSZÓ

7

Amennyiben a történetírást olyan intézményesült diskurzusnak tekintjük, amelynek a múlt csak témája, de tárgya valójában a mindenkori jelen viszonya a múlthoz, és *differentia specificá*ja a hűség a múlt nyomaihoz, más fogalmazásban a forrásokhoz,¹ akkor nyilvánvaló, hogy a jelen folyamatos változása miatt a történelem változásai is szükségszerűek. A 18. századi Magyarország politikai életével és politikai gondolkodásával foglalkozó történészek valódi problémája ezért nem az, hogy nem lehet végleges történelmet írniuk, hanem hogy meggyőzőek arról kortársaikat (kollégáikat, a források elosztására felügyelőket, a szélesebb olvasóközönséget és végül is általában a társadalmat), hogy kutatásaik valamilyen jelentőséggel bírnak az ő számukra is.

Egészen természetesnek tűnik (és nem meglepő módon a társadalmi figyelemhez hasonlóan a történeti kutatásra fordított források megoszlása is ezt tükrözi), hogy a ma emberének életére a 20. század fejleményei gyakorolták a legnagyobb hatást: az első világháború és a Monarchia felbomlása a történelmi Magyarországgal együtt, a második világháború és annak többszörösen tragikus következményei, az 1956. évi forradalom és a magyarországi szocializmus berendezkedése. Viszont a 19. század bizonyos eseményei hasonlóképpen kiemelt figyelemre tartanak számot, mert jelenünkhöz nagyon erős szálak fűzik őket: különösen a kiegyezést követő intenzív modernizációs periódus, illetve az 1848. évi forradalom és az azt követő szabadságharc, amely kudarca ellenére a modern magyar nemzetet létrehozó történelmi pillanat volt, végül pedig a reformkor, amely ezt előkészítette.

.....
¹ „Szigorú értelemben a források sohasem adhatják szánkba a mondanivalót. Az olyan állítások ele mindenesetre gátat emelnek, amelyeket nem szabad kimondanunk. Ebben áll a források vétőjoga. [...] A források megóvnak bennünket tévedésektől, ám azt nem írják elő, mit kell mondanunk” – írja Reinhard Koselleck (KOSELLECK 2003: 237). Másfelől nyilvánvaló, hogy a történelmi közösség konszenzusa az irányadó abban a tekintetben, hogy a múlt nyomai, a források mely köréhez kell a történésznek igazodnia narratívája megalkotásakor – az ettől a konszenzustól való eltérést pedig nagyon alaposan és lehetőleg igencsak meggyőzően kell megindokolnia.

A nyugati civilizáció azon okból szentelt az elmúlt bő két évtizedben kiemelt figyelmet a múltjának, létrehozva a ma ismert történelmet is, mint a múltira irányuló tudományos reflexió intézményesült diskurzusát, mert jelenünk adott-ságait a múlt választásai formálták ki: ezek tanulmányozása talán a jelen jobb megértéséhez és a jövő kedvezőbb alakításához vezethet – habár ez a remény sokszor inkább illuzórikusnak tűnik. A 18. századi rendi politika kutatója tehát úgy érvelhet, amikor rákérdeznek tevékenysége hasznos voltára, hogy rámutat: a máig meghatározó jelentőségű modern nemzeti identitást létrehozó 1848–1849-et nem lehet megérteni a reformkor vizsgálata nélkül, ennek a diétára koncentráló politikai élete pedig ezer szállal kötődik a 18. század országgyűlési politikájához: a felső- és az alsótábla viszonyát illetően vagy a kerületi ülés és a diétai szavazási rend tekintetében a reformkor csak végső stádiumát mutatja a 18. században induló fejlődési folyamatoknak. Saját jelenünk szempontjából is jelentőséggel bír tehát annak feltárása, hogy a 18. században kik, hogyan és miért foglalkoztak a közügyekkel, milyen eszmék vezérelték őket, és milyen gondolatokat fejtettek ki – amelyek másokra gyakoroltak azután hatást.

Az elmúlt időszakban megélénkült a 18. századi magyar rendiség kutatása. Ez egyfelől a problémakör néhány nem magyarországi kutatójának tevékenységét jelenti, másfelől ezen, a szocializmus időszakában háttérbe szoruló kérdés felé az elmúlt évtizedekben irányuló megélénkült kutatói figyelem első gyümölcseinek beérését. Az oxfordi Robert Evans, a német Joachim Bahlcke és Ákos Barcsay, a párizsi Jean Bérenger és Kecskeméti Károly nemrég megjelent művei végül is mindenekelőtt a politika társadalomtörténetére irányítják a figyelmet: azon magyar rendi főméltóságokra, akik közvetítettek az uralkodó és a rendek között a trónra lépés időszakában, amikor ezek alkukényszerbe kerültek (BARCSAY 2002); arra a magyar politikai elitre, amely megvalósította a 18. század második felében Magyarországon a felvilágosult Habsburg-politikát (EVANS 2006); a magyarországi katolikus püspöki karra, amelyet az uralkodó iránti lojalitás a 18. század előrehaladtával egyre kevésbé jellemzett (BAHLCKE 2005); vagy (többek közt) a reformországgyűlések vármegyei követeire (BÉRENGER–KECSKEMÉTI 2005: 217–221).²

Bizonyos értelemben ezen a csapáson indult el az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2004 óta működő *Diaeta* munkacsoport,³ amely feladatául a 18. századi országgyűlések prozopográfiai feltárását tűzte ki. Tagjai a majdani kollektív életrajzok megírását előkészítve első lépésben

² Ez utóbbiak vizsgálatára minden korábbinál jobb lehetőséget biztosít Pálmány Béla monumentális életrajzi lexikonának megjelenése (PÁLMÁNY 2011).

³ A munkacsoport internetes oldala elérhető az alábbi linken: <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html>

komoly nyilvános adatbázist hoztak létre, amely jelenleg 17.649 adatot tartalmaz a 18. századi országgyűlés történetéből.⁴ A munkacsoport több tagja komoly kutatómunka eredményeképpen érdemi részeredményeket volt képes felmutatni a 18. századi politikai elit vizsgálata terén (GYAPAY 2006; PAPP 2006; HORVÁTH 2010; VÁMOS 2011). A *Diaeta* munkacsoport munkájának további eredményei kerültek bemutatásra a *Kutatók Éjszakája* programsorozat keretében az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán működő *Politikai eszmetörténeti műhellyel* közösen „*Van a’ politikának és az igazgatás mesterségének is a’ maga poezissa, maga ideálja*”⁵ címmel megrendezett konferencián.

Sebők Richárd, az ELTE Történelemtudomány Doktori Iskolájának hallgatója tanulmányában a 18. századi Királyi Kúria bíráinak hivatali karrierjeit elemzi. Fő forrását az egykorú tiszti címtáras kalendáriumok jelentik. Az egyes hivatali tisztségek rekrutációjának pontos elemzése révén, illetve az előrelépések által a Kúria hierarchiájában kirajzolt karrierutak felvázolásával a szerző új területet nyit meg a kutatás előtt. (A későbbiekben ugyanezeket az embereket a többi kormányszék apparátusában is érdemes lenne megkeresni: a Kancellárián és az ebből a szempontból jobban feltárt Magyar Kamaránál.) Sebők Richárd dolgozatának nagy értéke a függelékben közölt archontológia, amely megadja a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Tábla valamennyi bírójának nevét 1730 és 1785 között. A lehetséges karrierutak mindegyikét feltüntető ábrák nagyban segíthetik a kor politikai elitjével foglalkozó kutatókat. A tanulmány a további kutatás számára rámutat a királyi jogügyigazgatók kulcsszerepére, illetve kiemeli a személynöki ítélőmesterek fontosságát.

Vámos András, aki a konferencia idején történelem–levéltár szakos egyetemi hallgató volt, tanulmányában eloszlatja azt a mítoszt, mely szerint egy távollévő követése az országgyűlésen (mint Kossuth Lajos esetében) a későbbi vármegyei követi megbízatásra felkészítő iskola lett volna. A 18. század diétáin a megyei követek mindössze 6–7%-a volt csupán korábban *absentium ablegatus*. Ugyanakkor a távollévők követeinek a század végén már harmada, a teljes alsótáblának a több mint egytizede működött ügyvédként vagy ágensként. A távollévők követeit a 18. századi országgyűléseken átfogó vizsgálat tárgyává tévő dolgozatának fő tanulságaként Vámos András ennek a csoportnak a politikai életbe való 18. század végi bekapcsolódására mutat rá.

Hajós Ágnes, aki szintén az ELTE említett iskolájának doktori hallgatója, tanulmányában a király és a rendiség között közvetítő egyik csoporttal foglalkozik: azon főispánok kollektív portréját vázolja fel, akik köznemesi származásuk dacára főispáni kinevezést kaptak, így a felsőtáblán voltak jogosultak megjelenni

⁴ Az adatbázis is elérhető az interneten: <http://szijarto.web.elte.hu/ogy.xls>

⁵ http://szijarto.web.elte.hu/elte_btk_eloadas.htm

az 1790 és 1812 közötti időszak országgyűlésein. Véleménye szerint nem a Habsburgok törekvéseinek lojális támogatóiként jellemezhetjük ezt a kéttucatnyi politikust: ők inkább középen álltak és közvetítettek az udvar és a rendiség között. Munkájából jól látható, hogy a bécsi kormányzati törekvések és Magyarország közti kulcsfontosságú érintkezési ponton nemcsak főnemeseket találunk, nem kizárólag az ő közvetítő szerepük érdemel kiemelt figyelmet, hanem bizonyos köznemesi politikusokra is oda kell figyelnünk.

Nagy János, az ELTE történelem–levéltár szakos hallgatója tanulmányában Pest–Pilis–Solt vármegye országgyűlési szerepvállalását teszi vizsgálat tárgyává az 1790–91. és 1792. évi diétákon. Bár követei révén ekkor még nem játszott ez a megye olyan vezető szerepet, mint a reformkorban, és ezért „vezérvármegyének” sem nevezhetjük, a politikailag a radikális és a konzervatív irányultságú vármegyék között félúton elhelyezhető megye ellenzéki szellemiségű volt. Ezt jól mutatják 1792. évi követutasításai és az egyik követ, Szily József feltehetően ebből az évből származó feljegyzése, amely a diéta külpolitikai súlyának megnövelését követeli. E két iratot Nagy János tanulmányához csatolva közli.

Forgó András, a Pázmány Péter Tudományegyetem oktatója az 1790-es évek politikai reformmozgalmai és a közvetlen itáliai szellemi hatásokhoz, döntően Muratori eszméinek befogadásához kapcsolható magyar katolikus felvilágosodás egyik érintkezési pontjának szenteli tanulmányát: a szerzetes papok tevékenységének – különös tekintettel Koppi Károly életútjára. Koppi piarista szerzetes volt, szabadkőműves, egyetemi tanár, és kapcsolatban állt kora tudományos és politikai életének sok jeles figurájával. 1790. évi politikai röpiratát Forgó a joze-finizmusból kiábránduló és a radikálisabb megoldások felé tájékozódó csoport egyéb tagjai által kifejtett nézetekhez képest helyezi el a palettán. Megállapítja, hogy a társadalmi szerződés Rousseau-féle tana jelentette valamennyiük kiindulópontját, de csak kevesen jutottak el odáig, mint Koppi, hogy a szerződő „nép”-be a nemzet valamennyi tagját beleértse.

A 18. századi rendi politika vizsgálata természetesen nem állhat meg a társadalomtörténeti megközelítés alkalmazásánál. Nem elég feltárni azt, hogy kik intézték az ország ügyeit, honnan jöttek ők, és milyen karriert futottak be, illetve miként befolyásolták őket rokoni kapcsolatok és anyagi érdekek. A hetvenes évektől a történetírásban jelentkező különféle irányzatok (amelyeket a kultúrtörténeti megközelítések összefoglaló megnevezéssel lehet illetni) közös vonása az volt, hogy a történetírás középpontjába helyezték annak vizsgálatát, hogy a történeti cselekvő maga miként élte meg az életét, illetve hogyan értelmezte azt. Ami ez utóbbit illeti, a jellemzően hermeneutikai irányultságú kultúrtörténeti megközelítéseket a jelentés keresése jellemzi. Ha pedig az érdekel bennünket, milyen reprezentációkat alkottak a 18. századi rendi politizálás szereplői önmagukról és saját tetteikről, akkor elsősorban a nyelvi jelenségeket kell a vizsgálat tárgyává

tennünk. Ebben irányt mutat a cambridge-i eszmetörténeti iskola (POCOCK 2009; SKINNER 2002) vagy a német fogalomtörténeti iskola (BRUNNER és mtsai 1972–1997; REICHARDT–SCHMITT 1985–2000). Lehetőségképpen kínálkozik példának okáért a politikai nyelv kutatása azon az alapon, hogy a rendelkezésünkre álló fogalmi rendszer alapvetően behatárolja azon dolgok körét, amit el lehet mondani (KOVÁCS 2008: 116). A politikai nyelv vizsgálata a 18. század végén mintegy folytatása lehetne annak a nagyívű kutatási programnak, amelyet öt éve Bene Sándor vázolt fel Mátyás király korától az 1760-as évekig (BENE 2007: 61).

Ebbe az irányba indultak el az ELTE ÁJK *Politikai eszmetörténeti műhelyének* tagjai. Ez a műhely talán szerényebb, mindenesetre más célokat tűzött ki maga elé, mint társadalomtörténeti társa: olvasószemináriumként, a nyelvi-kontextualista eszmetörténeti irányzatok belátásainak a 18. századi magyar politikai gondolkodás vizsgálatára való alkalmazását próbálgató „kísérleti laboratóriumként” indult. A közös munka eredményeként mégis körvonalazódott egy kutatási program, amelynek elméleti-módszertani kereteit egy külön cikk (KOVÁCS–SZÜCS 2009) és egy tematikus folyóiratblokk foglalja össze,⁶ a releváns források körét egy szöveggyűjtemény kívánja bemutatni (KOVÁCS–SZÜCS 2010), s eddigi részeredményeit néhány publikáció és több készülöben lévő doktori disszertáció jelzi.

Jelen kötetben Kovács Ákos András, az ELTE Történelemtudomány Doktori Iskolájának hallgatójának tanulmánya Bárany Péterről arra példa, hogy az életrajzi narratív keretet választó eszmetörténet miképpen egészíti ki a társadalomtörténeti vizsgálódásokat. A népi felvilágosodást propagáló Ewald-szöveg fordítójaként Bárany demonstrálja, hogy a 18. század végén a felvilágosodást nem jellemezte feltétlenül antiklerikalizmus vagy vallásellenesség, illetve nem kardoskodott feltétlenül radikális megoldások mellett, hanem vállalható volt „konzervatív” politikai szereplők számára is.

Bodnár-Király Tibor, az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója arról a vitáról írt, amely a kilencvenes években bontakozott ki az 1790-ben többek által szemrevételezett szent koronával, különösen annak eredetével kapcsolatban. Decsy Sámuel, Weszprémi István vagy Ondrejovics Bálint szövegei nemcsak elkülöníthetőnek láttatják a felvilágosodáshoz köthető és a hagyományos szövegeket, hanem a szerző ugyanakkor rámutathat ezek közös pontjaira is. A tanulmány Werbőczitől és Révay Péter 17. század eleji munkájától egészen a máig, konkrétan Péter László egyik utolsó tanulmányáig és Kees Teszelszky monográfiájáig vázolja fel azt a historiográfiai kontextust, amelyben az 1790-es évek korona-vitájának is meg lehet találni a helyét.

Szintén a 18. század vége politikai kultúrája az a kérdéskör, amelyből Nagy Ágoston, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán az Irodalomtudományi

⁶ A *Korall* 44. számának *Életút-értelmezések* c. tematikus blokkja.

Doktori Iskola hallgatója választotta szűkebben vett témáját, a *pasquillus*ok elemzését – bár a politikai kultúra kategóriájának alkalmazását a szerző határozottan elutasítja. Széles elméleti tájékozódási horizontja a cambridge-i eszmetörténet-írástól és az újhistorizmustól Foucault-ig terjed, de Nagy Ágoston elemzési koncepcióját nem tőlük veszi át; az Bahtyintól származik, aki karnevál-elemzésében kulcsszerepet szánt a magasztos dolgok lefokozásának, anyagivá–testivé való átfordításának. A *pasquillus*-irodalom elemzése tanulmányában bemutatja, miként válik az országgyűlés „politikai teátrumában” a testiség és a nemiség intimitása a diskurzus fő strukturáló elemévé, a morális-politikai célú kritika megjelenítőjévé.

Jelen kötet fejezetei tehát az ELTÉ-n 2009. szeptember 25-én a „*Van a’ politikának és az igazgatás mesterségének is a’ maga poezissa, maga ideálja*” címmel megrendezett konferencia előadásainak tanulmánnyá formált változatai. Egy műhelymunka eredményei. Pontosabban nem egy, hanem két műhely munkájának eredményei, még hozzá konvergens eredményei. Ezt legjobban az egyháziak 18. századi diétai képviseletét az elmúlt években minden korábbinál alaposabban feltáró Forgó András (FORGÓ 2007; FORGÓ 2009a; FORGÓ 2009b; FORGÓ 2009c; FORGÓ 2010) Koppi Károllyal foglalkozó tanulmánya mutatja, amely teljesen kompatibilis az eszmetörténészek kérdésfeltevésével, és varratmentesen illeszkedik munkáik közé, különösképpen Kovács Ákos András Bárány Péterről szóló elemzése mellé helyezve. A konvergencia a legfontosabb, mert valódi áttörést majd csak akkor lehet elérni a 18. századi rendi politika kutatásában, amikor képesek leszünk egyszerre alkalmazni a társadalomtörténeti és a kultúrtörténeti megközelítéseket, összefonni ezek szálait egy minden korábbinál nagyobb szakítószilárdságú érveléssé. Amikor a bizonyos okokat feltáró társadalomtörténeti és a bizonyos jelentéseket kimutató kultúrtörténeti érvelések egymást fogják erősíteni, például a prozopográfia és a politikai eszmetörténet területén. Ez a kötet ebbe az irányba tesz határozott lépéseket.

Szijártó M. István

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BAHLCKE, J. (2005): *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*. Steiner, Stuttgart.
- BARCSAY Á. (2002): *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts. Studien zur Verhältnis zwischen Krongewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*. Scripta Mercaturae Verlag, St. Katharinen.
- BENE S. (2007): Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása. *Budapesti Könyvszemle*, 19. 50–64.
- BÉRENGER, J.–KECSKEMÉTI K. (2008): *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Napvilág, Budapest.
- BRUNNER, O. et al. (Hrsg.) (1972–1997): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprachen Deutschlands. I–VIII*. Klett–Cotta, Stuttgart.
- EVANS, R. J. W. (2006): *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe c. 1683–1867*. Oxford University Press, Oxford.
- FORGÓ A. (2007): A pálos rendfőnök és képviselői a 18. századi magyar országgyűléseken. In: SARBÁK G.–ÖZE S. (szerk.): *Decus solitudinis: Pálos évszázadok*. Szent István Társulat, Budapest, 166–176.
- FORGÓ A. (2009a): A 18. század elején visszatérő szerzetesi közösségek, mint a magyarországi rendi politika új szereplői. *Századok*, 143. 5. 1105–1122.
- FORGÓ A. (2009b): Ciszterci előjárók és a XVIII. századi magyar országgyűlés. In: GUITMAN B. (szerk.): *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba, 322–343.
- FORGÓ A. (2009c): Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In: MACZÁK I. (szerk.): *„Fényes palotákban, ékes köfalokban.” Tanulmányok az Esterházy családról*. WZ Könyvek, Budapest, 65–86.
- FORGÓ A. (2010): Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen. *Egyháztörténelmi Szemle*, 11. 3. 26–47.
- GYAPAY M. (2006): *A 18. századi politikai elit társadalomtörténete*. (Szakdolgozat) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- HORVÁTH GY. CS. (2010): A 18. századi magyar főméltságok családi kapcsolati hálózata. *Kút*, 9. 1. 44–62.
- KOSELLECK, R. (2003): *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája* (HIDAS Z. ford.). Atlantisz, Budapest.
- KOVÁCS Á. A. (2008): Trencsényi Balázs: A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok. [Könyvismertetés] *Korall*, 9. 34. 115–119.
- KOVÁCS Á. A.–SZÜCS Z. G. (2009): Hogyan olvassuk a 18. századi magyar politikai irodalmat? *Korall*, 10. 4. 147–174.
- KOVÁCS Á. A.–SZÜCS Z. G. (szerk.) (2010): *Lelkek az Elízium mezején: Szövegek a 18. századi magyar politikai kultúra tanulmányozásához*. Atelier–Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest.
- PÁLMÁNY B. (2011): *A reformkori magyar országgyűlések történelmi almanachja, 1825–1848*. Argumentum Kiadó–Az Országgyűlés Hivatala, Budapest.

- PAPP G. (2006): *A Helytartótanács köznemesi tanácsosai (1723–1783). Az első eredmények. Előadás a Diaeta munkacsoport (ELTE BTK) konferenciáján 2006. április 22-én a Collegium Budapestben.* <http://szijarto.web.elte.hu/PG.html> (Letöltés ideje: 2012. január 12.)
- POCOCK, J. G. A. (2009): *Political Thought and History: Essays on Theory and Method.* Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- REICHARDT, R.–SCHMITT, E. (Hrsg.) (1985–2000): *Handbuch politischer–sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680–1820. Hefte 1–20.* Oldenbourg, München.
- SKINNER, Q. (2002): *Visions of politics. Vol. 1–3.* Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- SZEMETHY T. (2011): *Bárái és grófi rangemelések Magyarországon, 1720–1799* (Szakdolgozat). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- VAMOS A. (2011): Absentium advocati. Jogászok a 18. századi diétákon megjelent távollévők követői között. In: MIHALIK B.–ZARNÓCZKY Á. (szerk.): *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája, Badacsony, 2010. július 9–10.* Fiatal Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 72–104.

HIVATALI PÁLYAFUTÁSOK A 18. SZÁZADI KIRÁLYI KÚRIÁN

Dolgozatomban a 18. századi igazságszolgáltatási szervezet két komoly átalakítása között eltelt időszak hivataltörténetét elemzem. Munkám kiindulópontjában a III. Károly által szorgalmazott, az 1722–23. évi országgyűlésen keresztülvitt bírósági reform áll, melynek hatására a Királyi Kúria (a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Tábla) pesti székhelyű, rendszeresen ülésező és állandó hatáskörű felsőbbbírósággá vált. A vizsgálat időhatárának végpontját az 1785. december 12-én kiadott rendelet, a *Novus Ordo Judiciarius* adja, melynek segítségével II. József a magyar jogszolgáltatást alapjaiban akarta megváltoztatni. Olyan állam- és bírósági szervezetet szándékozott megvalósítani az uralkodó, melyben nem lett volna helye rendi és egyéb kiváltságoknak, történeti hagyományoknak, illetve „nemzeti jellegű” különállásnak sem (BÓNIS és mtsai 1996: 89–94).

Forrásként döntően a 18. században megjelent tisztii címtáras kalendáriumi sorozatát használtam fel, melyeket levéltári adatokkal is kiegészítettem. A kalendáriumi forrásadottságok azonban egy kissé módosították a feldolgozóm kezdőpontját, mert az első tisztii címtár 1730-ból származik, tehát a bevezetett reform korai szakaszáról nem rendelkezem személyzeti adatokkal, de az 1747 és 1785 között időszakból már hiánytalanul rendelkezésre állnak a tisztii címtárak.

A táblázatba foglalt kalendáriumi adatokból kiindulva nem egyes személyek életrajzszerű pályaleírását tűztem ki célul, hanem a Királyi Kúrián végbement összes hivatali elmozdulást akartam modellezni. A Kúria minden – a kalendáriumi szereplő bírói – hivatalára vonatkozóan igyekeztem következtetéseket levonni. Kiemelten vizsgáltam a Hétszemélyes Táblán nemesi ülnöki pozíciót betöltő jómódú birtokos köznemesek karrierlehetőségeinek és előlépési sémáinak a kérdését. A mintákat összevettem Varga Endre megállapításaival, aki a Királyi Kúria 1780–1850 közötti időszakára vonatkozóan már végezett az enyémhez hasonló elemzést.

A hivatali pályák modellezéséhez meg kellett rajzolnom a Királyi Kúria sematikus ábráját, melyben nyilakkal jelöltem a hivatalviselők előlépését és zárójelben tüntettem fel az adott elmozdulás gyakoriságát. Azonban az ábrák átláthatósága miatt nem vittem fel az összes olyan esetet, amely csak egyszer fordult

elő, ugyanakkor a szöveges részben ezeket is felhasználom a minél komplexebb elemzéshez. Az egyes pozíciókban eltöltött évek hosszának a meghatározásakor a megkezdett éveket vettem figyelembe, tehát ha valaki 1750 és 1760 között tevékenykedett egy állásban, akkor az 11 hivatali évet jelent ebben a megközelítésben.

A TISZTI CÍMTÁRAS KALENDÁRIUMOK

16

A tiszti címtáras kalendáriumok két típusából összesen 48 darabot használtam fel: 21 kötetet a *Magyar-Országi Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendarium* című kiadványból és 27 évfolyamot a *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum* címűből. Törekedtem arra, hogy egybefüggő sorozatokat vethessek vizsgálat alá, azonban a forrásadottságok ezt nem tették lehetővé, mert a Spaiser Ferenc által kiadott *Magyar-Országi Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendarium* 1737 és 1759 közötti legteljesebb sorozata is hiányos: 1744-ből és 1746-ból származó kötetet nem találtam. A kalendárium az 1737. évtől közli a tiszti címtár részeként a 18. századi magyar bírósági szervezet magasabb beosztású tagjainak a nevét a Hétszemélyes Tábláról, a Királyi Tábláról, a kerületi táblákról, a Báni Tábláról és a Horvát Kerületi Tábláról (FALLENBÜCHL 1977: 307).

A *Calendarium Jaurinense* esetében 1760 és 1785 között teljes sorozat áll a forrást feldolgozni kívánók rendelkezésére. A győri kalendáriumok közé sorolták be az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai azt az 1730-ra datált nyolcadrét formátumú zsebkalendariumot, amelynek hiányos állapota miatt a címe ismeretlen, de a katalógusba a *Schematismus Inclyti Regni Hungariae* cím alatt került be, melyet a könyvecske első oldalára is felvezettek kézzel (FALLENBÜCHL 1977: 305).

Kutatásomhoz azért használtam fel két különböző típusú kalendáriumot, mert noha a győri kalendáriumok sorába tartozhat a legkorábbi tiszti címtár, azonban az 1759. esztendőig a *Magyar-Országi Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendarium* teljesebb sorozatot tesz ki. S ugyanez igaz az 1760. év után, csak pontosan fordítva: 1760–1785 között csak a győri kalendárium kötetei érhetőek el hiánytalanul. A könnyebb átláthatóság érdekében táblázatba foglaltam, hogy az általam feldolgozott időszakban, melyik kalendáriumnak mely példányai találhatóak meg Magyarországon és félkövér betűvel jeleztem azokat az éveket, amelyeket felhasználtam (1. táblázat).

Ember Győző megbízható forrásoknak tekinti a tiszti címtárakat, mert ismeretei szerint az adataikat a – hitelességre nagy gondot fordító – Helytartótanácsból kapták. A Helytartótanács ügyintézésének a történetét feldolgozó munkájában Ember fel is használta őket, a kutatása során fellelt hivatali forrásait a tiszti

1. TÁBLÁZAT. A két kalendárium fellelhető, illetve felhasznált kötetei

Kalendariom	Jaurinense		Kalendariom	Jaurinense
	1730		1758	1758
			1759	1759
			1760	1760
			1761	1761
				1762
			1763	1763
				1764
1737			1765	1765
1738			1766	1766
1739				1767
1740	1740		1768	1768
1741				1769
1742			1770	1770
1743			1771	1771
			1772	1772
1745	1745		1773	1773
				1774
1747				1775
1748	1748			1776
1749	1749			1777
1750				1778
1751	1751			1779
1752	1752			1780
1753				1781
1754	1754			1782
1755				1783
1756	1756			1784
1757	1757			1785

címtárakkal vetette egybe, s a címtárak adatai alapján javította az eltéréseket (EMBER 1940: 192).

A fenti állítással ellentétben Fallenbüchl Zoltán archontológiai kutatásainak tapasztalataira hivatkozva megjegyzi, hogy a tiszti címtárak – így a kalendáriumi tiszti címtárak is –, azaz minden ilyen jellegű névsor az adott tárgyév előtti személyzeti viszonyokat tükrözi, túl a hibákon és tévedéseken, akár 2–3 éves csúszással, késéssel (FALLENBÜCHL 1977: 309). Történt ez annak ellenére, hogy – az 1738. június 20-án kiadott – Spaiser Ferenc tiszti címtáras naptárkiadási tevékenységét engedélyező határozat is előírta a titulátúra előzetes beterjesztését „pro censura” a Helytartótanácsához, mellyel a hatóság a címtár helyességének ellenőrzését vállalta (FALLENBÜCHL 1977: 306).

Az eddigi munka során még nem volt lehetőségem több eltérő forrással összehasonlítani az adataimat, ezért Fallenbüchl Zoltán érvelésével ellentétben én minden kalendáriumot arra az évre tekintek érvényesnek, amelyben kiadták, tehát nem az adott tárgyév előtti adatoknak veszem. Ugyanis Fallenbüchl állítását a szűrőpróbaszerű mintavétellel vett levéltári és kalendáriumi adatok csak részben támasztják alá, ugyanis Péchy Gábor nádori ítélőmester nemesi ülnöki kinevezése 1754. december végén történt (MOL O11: 64), de ez a változás csak az 1756-os kalendáriumban jelent meg (Kalendariom 1756: D3v). Ezzel szemben, amikor 1765 júliusában Nagy Pált és Pásztory Lászlót nemesi ülnökké léptették elő (MOL O11: 58), már következő évre vonatkozó kalendáriumban értesülhetünk a Hétszemélyes Táblára kerülésükről (JAURINENSE 1766: 74), vagy az 1774-ben elhunyt Zbiskó József Károly helyére egyházi ülnökké emelt Nagy Ignác előlépése (MOL O11: 58) is már a következő évben szerepel a kalendáriumban (JAURINENSE 1775: 79). Ebből arra következtetek, hogy inkább 18. század első felében történtek késések, de a század végéhez közeledve egyre pontosabbá váltak a kalendáriumi adatok.

A tiszti címtárak forrásértéknek pontos meghatározásához szükségesnek vélek egy, a 18. századi tiszti címtáras kalendáriumok adatait összegyűjtő és Fallenbüchl Zoltán mintegy fél évszázados archontológiai tevékenységének az eredményeit összevető vizsgálatot, ugyanis Fallenbüchl a tisztségviselőkre vonatkozó adatokat főként levéltári forrásokból kutatta (FALLENBÜCHL 1990: 5, 13). S a két forrástípus módszeres összehasonlítása után elkészülhetne a 18. századi felsőbb bírósági tisztségviselők hiánypótló archontológiája, amelynek megírásához már megtettem az előkészületeket.

A dolgozatomban a címtárak mellett felhasználtam a Magyar Országos Levéltár Bírósági Levéltárának bizonyos fondjait is. A Bírósági Levéltárakon belül a Curiai Levéltár segédkönyvei mikrofilmre vett anyagának azt a részét, melyek a Királyi Táblára (MOL O10) és a Hétszemélyes Táblára (MOL O11) vonatkozik. Az említetteken kívül feldolgoztam olyan személyzeti iratokat is, amelyek között

egy – véleményem szerint későbbi – kézzel készített vázlatot találtam a Királyi Táblán tisztséget betöltő személyekről az 1730 és 1733 közti évekre (MOL O56), mely adatok némileg csökkentették a tiszti címtáras kalendáriumok 1730 és 1737 közötti hiátusát.

A KIRÁLYI KÚRIA ÁTSZERVEZÉSE

A török kiűzésének időszakában a magyar igazságszolgáltatás esetlegesen és gyakori visszaélésekkel terhelt működött (BÓNIS 1935: 39–42), a központi királyi bíróságok hatásköre illetve szervezete változtatásokra szorult (BÓNIS és mtsai 1996: 89–91). A király szempontjából a királyi bíróságok és az igazságszolgáltatás tevékenységének megerősítése volt cél, ezért az 1715:24. tc. értelmében bizottságot állítottak fel a bírósági rendszer reformjavaslatainak az előkészítésére, de a javaslatoknak a következő országgyűlésen történő beterjesztéséig mind a Királyi Tábla, mind a Hétszemélyes Tábla számára előírta a kisebb és nagyobb nyolcados és a rendkívüli törvényszékek valamint a fellebbviteli fórumok megtartását.¹

A 1722–23. évi országgyűlés vitái és kötélhúzása után, megszülettek a bírósági reform bevezetését jelentő dekrétumok, melyek alapján nyomon követhetők a rendszer változásai. A Hétszemélyes Táblához a nádor elnöklete alatt további nyolc tagot rendeltek azok mellé, akik már hagyományosan is a Hétszemélyes Táblához tartoztak. A három főpap és három mágnás mellé másik két–két főt az említett rendekből és még négy köznemesi rendű bírót az ország mind a négy kerületéből.² Mária Terézia korában viszont a gyorsabb ügyintézésre hivatkozva további négy személlyel bővítették a Hétszemélyes Tábla bíróinak körét, egy–egy fővel növelve a főpapok és mágnások számát, kettővel a köznemesi ülnökökét, hangsúlyozva azt az elvet, hogy az új tagok a királyság négy kerületéből megosztva rekrutálódjanak.³

A Hétszemélyes Tábla tisztán fellebbviteli bíróság volt, amelyen pereket nem vettek fel. Az ország legfelső bíróságának számító táblán is a Királyi Tábla referensei adták elő a pereket, és ennek a táblának az ítéleteit a Királyi Táblán hirdették ki, s a személynök írta alá, és látta el pecséttel. Tehát a Hétszemélyes Tábla egy olyan előkelő bírói testület volt, amely a Királyi Tábla által előkészített ügyekben hozott döntést, s azután a további teendőket a Királyi Táblára hagyta (VARGA 1974: 188).

¹ 1715:24. tc. *Magyar Törvénytar* 1657–1740: 455.

² 1723:24. tc. *Magyar Törvénytar* 1657–1740: 587.

³ 1741:24. tc. *Magyar Törvénytar* 1740–1835: 35.

A Királyi Táblára vonatkozó szabályozások is az 1723. évi dekrétumokban találhatók, melyek szerint megerősítették az ítéltáblát bírói joghatóságában, és az ünnepeket, valamint a törvényszüneteket leszámítva folyamatosan ülésező bírósággá alakították. Emellett rendelkeztek a jogerős ítélelhozatalhoz szükséges bírák minimális létszámáról,⁴ a bírói érintettségéről,⁵ az ünnepek és az általános törvénykezési szünetek határnapjairól.⁶ A Királyi Tábla átalakításához hozzátartozik, hogy az ott helyet foglaló ítélmesterek feladatköre is módosult: elméletileg „folytonosan, kivétel nélkül” jelen kellett lenniük, és mással nem voltak helyettesíthetők. Az ítélmesterek vándorbíróságainak a megszüntetése miatt pedig felállították a kerületi táblákat.⁷ A Királyi Tábla feladatai összetettebbek voltak, mint a Hétszemélyes Tábláéi. A kúriai peres eljárás nagy része a Királyi Táblán folyt le, a segédszemélyzet is a Királyi Táblával volt közvetlenebb kapcsolatban (VARGA 1974: 156).

HIVATALI PÁLYAFUTÁSOK A KIRÁLYI KÚRIÁN

Számításaim és jelenlegi adataim szerint a Királyi Kúrián 1730 és 1785 között összesen minimum 174 személy töltött be állást. Mivel nem rendelkezem teljes adatsorokkal az első bő egy évtizedből (1724–1736), ezért úgy gondolom, hogy a további kutatások pontosíthatják a fenti számot, de érdemben nem fogják befolyásolni ennek a dolgozatnak az eredményeit. A Királyi Kúrián működő segédszemélyzet hivatalviselési jellemzőit nem érdemes feldolgozni, hiszen jelenlegi adataim szerint nem történt előrelépés a segédszemélyzetből a Királyi Táblára. Tehát 174 főből – a segédszemélyzetet leszámítva – maradt 159 hivatalviselő, akiket a későbbiekben vizsgálni fogok.

A feldolgozás első szempontja az volt, hogy egy ember hány egymástól független pozícióba került a hivatali pályája során. Például gróf Illésházy Józsefet is csak egy tisztséget betöltő személynek fogtam fel, ugyanis a Hétszemélyes Táblán „csupán” a főnemesi ülnöki hivatalt foglalta el, még akkor is, ha a Királyi Kúriától függetlenül impozáns hivatali karriert futott be az országos méltóságok között. A kalendáriumi adatok alapján főnemesi ülnök: étekgófogómesterként 1753–1755, tárnokmesteri minőségben 1756–59 között és országbíró hivatalában 1760-tól

⁴ 1723:25. és 1723:26. tc. *Magyar Törvénytár 1657–1740*: 587–589.

⁵ 1723:28. tc. *Magyar Törvénytár 1657–1740*: 589.

⁶ 1723:29. tc. *Magyar Törvénytár 1657–1740*: 589–591.

⁷ 1723:30. tc. *Magyar Törvénytár 1657–1740*: 591.

1765-ig. Ezt megerősíti, és egy helyen pontosítja Fallenbüchl Zoltán adatsora, mely szerint Illésházy József 1730–1755 étekfogómaster, 1755–1759 tárnokmaster és 1759-től 1765-ig országbíró volt (FALLENBÜCHL 1988: 128).

A források alapján négy csoportot tudok elkülöníteni: az első csoportot azok fogják alkotni, akik egy tisztséget töltöttek be (70%), a másodikat azok, akik kettő (19%), a harmadikat pedig azok, akik három hivatali pozícióba léptek (8%) és a negyediket végül azon kevesek, akiknek négy különböző hivatali állomásból állt a kúriai karrierjük (3%). Ennek a szempontnak az érvényesítésével készített, a betöltött pozíciók száma szerint felvázolt karrierutakat bemutató ábrák a mellékletben láthatóak.

2. TÁBLÁZAT. A kúriai hivatalviselők betöltött pozícióinak száma

Betöltött pozíció száma	Adott pozíciót betöltők (fő)	Százalékos arány (%)
1	112	70
2	31	19
3	12	8
4	4	3
Összesen:	159	100

A KIRÁLYI TÁBLÁN VÉGBEMENT ÖSSZES ELŐLÉPÉS ELEMZÉSE

A Kúrián végbement összes hivatali elmozdulás elemzésekor kizárólag azokat az eseteket tüntetem fel a 2. ábrán, amelyek az adatok szerint egynél többször fordultak elő, tehát munkámban egy egyszerűsített ábrát használok azért, hogy a tipikus mozgások láthatóbbá váljanak. Az egyes tisztségek elemzésekor a *Mellékletben* található ábrákon lehet nyomon követni a pályák alakulását.

A személynök (*personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*) olyan jogi végzettséggel rendelkező, bírói feladatokat ellátó királyi tisztségviselő, aki a korábbi időszaktól eltérően már a 16. század eleje óta a világiak köréből került ki. A hivatali pályán rendkívül előkelő tisztségnek számított, többen főnemesi rangra emelkedtek a betöltőik közül (FALLENBÜCHL 1988: 29). Azt a régi szokást, hogy köznemeseket nevezzenek ki személynöknek, a 17. század közepétől nem minden esetben tartották be, s a 18. századi *personalis*oknak majdnem a fele arisztokrata volt. Az 1765. évi 5. törvénycikk kötelezte az uralkodót, hogy csak köznemest tehet meg személynöknek. A személynököt az 1723. évi 25. artikulusz

mege erősítette mind a Királyi Tábla, mind az országgyűlés alsótáblájának elnöki tisztségében, amely feladatokat már hosszabb ideje ő látta el. A személynöknek kulcsszerepe volt az alsótáblán abban, hogy a rendeket a királyi akaratnak és érdekeknek megfelelően befolyásolja. Mint a kormánypárt alsótáblai vezére, kiválóan demonstrálhatta az uralkodó felé lojalitását (SZIJÁRTÓ 2005: 153–154). A *personalis* nem számított zászlósúrnak, de a Királyi Tábla elnökeként az ország legfontosabb bíróságát vezette, irányította az ügyvédképzést, országos érvényű parancsokat adott ki nagybírói minőségében, és hiteleshelyi feladatokat is ellátott, illetve első számú jogásként szakvéleményt kellett adnia a kormányzatot érdeklő jogi kérdésekben (VARGA 1974: 156–157).

A vizsgált időszak (1730–1785) összesen hat személynökből (TUZA 2006: 1519–1529) három tevékenykedett jogügyigazgatóként pályája valamely szakaszában. De a három főből csupán egy, Grassalkovich Antal került innen közvetlenül a személynöki, a Királyi Tábla elnöki székébe, ketten, Szveticz Jakab és Végh Péter egyéb szolgálat után, mintegy másfél évtizeddel később tért vissza a Királyi Táblára személynököknek. Fontos lenne megvizsgálni, hogy a jogügyigazgatói tisztség kettős státusza – kamarai és kúriai – milyen mértékben tette lehetővé a hivatalok közötti áramlást, és indirekt módon utat nyitott-e egyéb országos hivatalok eléréséhez.

A személynök után precedencia szerint a királyi táblai főpapok (*praelati tabulae*) következtek, azonban mivel ők büntető perek tárgyalásán nem lehettek jelen a Királyi Táblán, ezért nem vették figyelembe őket a Királyi Tábla elnöklésénél a *personalis* távollétében (VARGA 1974: 159). A Kúria egyházi tagjait illetően csupán egy előrelépésről beszélhetünk. A Királyi Táblán tevékenykedő királyi táblai főpapok közül öt személy a Hétszemélyes Táblára került egyházi ülnöknek, ők tehát két pozíciót töltöttek be a Kúrián, a többségük, 13-an csak egyet. Vagyis a táblai egyháziak közel negyede lépett előre átlagosan 6,8 év szolgálati idő után,⁸ míg megközelítőleg háromnegyedük csupán azt az egy tisztséget töltötte be átlagosan 4,15 évig.⁹

A személynöknek nem volt állandó helyettese, sem a Királyi Táblának hivatalos alelnöke. A személynök elfoglaltsága esetén a királyi táblai bárók (*barones tabulae*), valamint az ugyanazon a táblán tevékenykedő *vices gerensek* közötti precedenciavitát egy 1733. január 30-án kelt királyi rendelet döntötte el, amely szerint a főnemesi rangú táblai bárók közül a rangidőset illette meg az elnöklés joga, s a köznemes alnádor vagy alhelytartó, valamint az alországbíró neki rendelődött alá (vö. VARGA 1974: 158. 6. lábjegyzet). Az adott korszakban összesen hét báró töltötte be a királyi táblai bárói tisztséget, egy olyan eset sem ismert előttem, amikor valaki előbb köznemesként töltött volna be táblai tisztséget, majd báróságot kapva

⁸ Szórás: 4,08 év.

⁹ Szórás: 2,85 év.

lépett volna elő ebbe a hivatalba. Tehát azok, akik ezt az állást ellátták, kivétel nélkül a Királyi Kúria intézményén kívülről érkező személyek voltak. Közülük ketten kaptak előléptetést a Hétszemélyes Táblára a főnemesi ülnökök közé.

A táblabárok után a *vices gerensi* tisztségek következtek a Királyi Tábla hivatali rendjében. Az alnádor vagy alhelytartó és az alországbíró a középkorban gyökerező familiárisi függésüket még a 18. században sem veszítették el teljes mértékben, mert a nagybírák joga maradt egészen 1848-ig ezeknek az állásoknak a betöltése. A nagybírák választásukról értesítették a Királyi Táblát, és kérték, hogy fogadja a tagjai közé az új *vices gerenst*, majd jelezték a kinevezést a kancelláriának is a fizetés kiutalásának megindítása érdekében (VARGA 1974: 160). Bár – mint láttuk –, a Királyi Táblán a precedencia szempontjából a királyi táblai bárók megelőzték a *vices gerenseket* a táblai elnökség helyettesítésében, azonban a rendi országgyűléseken a *vices gerensek* az alsótáblán foglaltak helyet, ahol az ott elnöklő személynököket helyettesíthették annak akadályoztatása esetén (SZIJÁRTÓ 2005: 112; VÖ. ECKHART 2000: 216).

Az alnádori vagy alhelytartói tisztséget tapasztalataim szerint általában a Királyi Tábla alacsonyabb beosztású tagjaiból pótolták üresedéskor, ugyanis a vizsgált korszakban öt alnádor és öt alhelytartó működött, s három esetben a nádori ítélőmestert, ugyancsak háromban az alországbírókat tették meg ennek a hivatalnak a betöltőjévé. További két esetben érkezett az alnádor–alhelytartó a Kúriáról, egy–egy alkalommal nevezték ki a személynöki és az országbírói ítélőmestert erre a pozícióra.

Az alországbírói állást a korszakban heten töltötték be, ebből két esetben az érseki ülnöki pozícióból lépett fel az adott személy, míg egy–egy alkalommal az országbírói és a személynöki ítélőmesterséget cserélte fel a *vices gerensi* feladatok ellátásával.

A vizsgált időszakban a 17 *vices gerensi* pozíciót elfoglaló személy közül csupán kettő fő lépett előre a Királyi Tábla valamely ülnöki tisztségéből, s mindkettő érseki ülnökből lett alországbíró. Varga Endre – az 1780 és 1850 közötti korszakra vonatkozó – észrevétele az, hogy „a tábla nemes assessorai szívesen cserélik fel királyi kinevezésű állásukat az alnádori vagy alországbírói tisztséggel, s hogy az utóbbiak után, ha viselőjük ebben az állásban pályájának a végére jut – »emeritál« – számára a király utaltat ki nyugdíjat” (VARGA 1974: 160). Az 1730-tól 1785-ig tartó periódusra azonban ez még nem érvényes.

Az ítélőmesterek jogállása teljesen megegyezik a *vices gerensek*ével (VARGA 1974: 162). Az ország nagybírái közül a nádornak és az országbíróknak egy–egy ítélőmestere volt, míg a személynöknek kettő (ECKHART 2000: 259). Jelen dolgozatban nem tartom szükségesnek, hogy a horvát bán ítélőmesterének tisztségét részletesebben elemezzem, ugyanis ő nem tartozott a bírósági szervként működő Királyi Tábla tisztviselői közé, csak a rendi országgyűlésen csatlakozott

az alsótáblán működő Királyi Táblához (SZIJÁRTÓ 2005: 50, 431). A nagybíró nevezte ki saját ítélőmesterét, erről okiratot adott ki, és kérte a Királyi Táblát, hogy fogadja tagjai közé az új személyt, majd értesítette a kancelláriát és a kamarát a fizetés kiutalásának megkezdése végett. Az ítélőmesterek a *vices gerensekkel* abban is hasonlítottak egymásra, hogy princípálisuk nagybírói jogállásának megszűnése után általában a királyi ideiglenesen megerősítette őket a pozíciójukban, majd az új nagybíró megtarthatta őket a tisztségükben (VARGA 1974: 161–163).

A nádori-helytartói ítélőmesterek rekrutálódása az esetek több mint a felében az alacsonyabb ítélőmesteri beosztásokból ment végbe (ötször országbírói ítélőmesterből, kétszer személynöki ítélőmesterből). Tehát a Varga Endre 1780 utáni időszakra tett megállapítása, miszerint a magasabb kúriai állásokra elsősorban a testületből neveztek ki bírókat, és az ítélőmesteri státuson belül betartották a hivatali ranglétrát (VARGA 1974: 161–162), már az 1780-as éveket megelőzően is igaznak bizonyul. A nádori-helytartói ítélőmesterek pontosan fele továbblépett ebből a pozícióból: ugyanannyi esetben jutottak el az alnádori–alhelytartói beosztásba, mint a Hétszemélyes Táblára nemesi ülnököknek (három-három alkalommal).

Az országbírói ítélőmesterek leggyakrabban a személynöki ítélőmesterségből léptek előre a jelzett tisztségbe, illetve innen nevezték ki őket nádori ítélőmesternek: mindkettőre öt-öt példát találtam. Azonban előfordultak egyes esetek, amikor az országbírói ítélőmester alhelytartó, alországbíró vagy jogügyigazgató lett. Azoktól az előrelépésektől eltekintve, amelyek csupán egyszer fordultak elő a vizsgált korszakban, úgy látszik, hogy a Királyi Kúrián az országbíró *vices gerensének* kisebb volt a jelentősége a személynöki ítélőmesterekhez és a nádori ítélőmesterhez viszonyítva. Ennek az egyik magyarázata az lehet, hogy noha a személynök nem volt zászlósúr, és az országbíró megelőzte a személynököt az országos méltóságok rangsorában, mégis komolyabb volt a befolyása a Királyi Tábla tényleges elnökeként, mint az országbírónak a Hétszemélyes Tábla másodelnökeként.

A 2. ábrán jól kivehető, hogy a hivatali karrierek szempontjából kulcsfontosságú a személynöki ítélőmesteri tisztség, ugyanis innen – az egyszer előforduló előrelépésektől eltekintve is – négy különböző irányban folytathatta pályáját egy 18. századi bíró. A vizsgált korszakban a Kúrián 23 személynöki ítélőmester tevékenykedett, közülük 13 fő lépett előre tisztségéből. Ötször – a leggyakrabban – eggyel fentebb lépett az adott személy országbírói ítélőmesternek, két esetben ezt a tisztséget átugorva nádori-helytartói ítélőmester lett. Teljesen más irányt is vehetett egy személynöki ítélőmester pályája, mert kétszer is elnyerték a királyi jogügyigazgatói tisztséget, amely a Kúriai hierarchiában nem feltétlenül jelentett emelkedést, azonban lehetőség nyílhatott a kamarai alkalmazás révén egyéb országos hivatalban folytatni a szolgálatot – nem említve most a hivatal egyéb előnyeit. A személynöki ítélőmesterségből ketten közvetlenül a Hétszemélyes Táblára jutottak fel nemesi ülnököknek.

Rendkívül érdekes a királyi jogügyigazgatói tisztség a Királyi Táblán, ugyanis egyrészt a jogügyigazgató nem volt teljes jogú bírása a Kúriának, mert szavazati joggal nem rendelkezett (ECKHART 2000: 261; vö. VARGA 1974: 166), másrészt pedig a Kamara alkalmazásában állt (EMBER 1983: 43), ahol a legfontosabb feladata az volt, hogy a királyi öröklési jogot érvényesítse a magtalanul kihalt és a hűtlenségi perben elítélt családok birtokain (ECKHART 2000: 204), illetve a perekben és a hatóságoknál a kincstárt képviselje (ECKHART 2000: 271). Ember Győző szerint a 17. században működő jogügyigazgatók koruk tekintélyes és híres jogászhai voltak, ennek megfelelően a vitás kérdésekben jogi szakvéleményt adtak a kincstárnak és a kamarának (EMBER 1946: 146). *Magisteri* címük is a jogi képzettségükre utalhatott. Fallenbüchl Zoltán értelmezésében, szinte kivétel nélkül a köznemesek közül kerültek ki, és inkább hivatalnoknak voltak tekinthetők, mint magasabb rangú tisztviselőnek (FALLENBÜCHL 1988: 30). A jogügyigazgatói tisztség Mária Terézia uralkodása alatt vált külön hivatallá, melyben a segédsemmélyzetét (titkár és írnok) saját maga fogadta fel, és nem állami alkalmazottnak, hanem familiárisoknak számítottak (EMBER 1946: 147). A jogügyigazgató mellett két-három ügyész képviselte a kincstár érdekeit az ország egy-egy részén, s Horvátországban is tevékenykedett egy ügyésze a jogügyigazgatónak (EMBER 1983: 43). Annak ellenére, hogy a jogügyigazgató két országos hivatalban is betöltött pozíciót, mégsem volt *ex officio* résztvevője a 18. századi országgyűléseknek, csak abban az esetben volt megtalálható a diétákon, amikor ezt más funkciója indokoltta tette (SZIJÁRTÓ 2005: 432–433). Figyelmet érdemel, hogy négy esetben is a Királyi Tábla egyik ítélmesterét nevezték ki jogügyigazgatónak, tehát a korszak nyolc jogügyigazgatójának fele korábban ítélmester a Királyi Táblán. A kinevezésükben nyilvánvalóan szerepet játszott az, hogy a jogban jártas, alapos ismeretekkel rendelkező egyénekre akarták bízni a *fiscus* ügyeinek az intézését.

A királyi ülnöki tisztséget az érseki ülnöki hivatalból három alkalommal töltötték be, ennél jóval többen érkeztek a Kúrián kívülről. A királyi ülnökök leggyakoribb előrelépése az volt, amikor közvetlenül a Hétszemélyes Táblára kerültek a nemesi ülnöki tisztségbe. Ez a mozgás eltér attól, amelyet Varga Endre az 1780 utáni királyi ülnöki mobilitás fő irányának leír, mert szerinte az ítélmesterek és a magasabb hivatalnokok utánpótlása az ő előléptetésükkel történt (VARGA 1974: 162), ezzel szemben korszakomban csak egy esetet találtam, amikor királyi ülnökből személynöki ítélmester lett. Tehát a 23 főnyi királyi ülnöki csoportból mindössze hat személy töltött be más hivatalt is, és közülük öt közvetlenül nemesi ülnökké lépett elő.

Az érseki ülnökök tisztségét vizsgálva az előbbiekhöz képest sokkal változatosabb hivatali utak tárulnak fel előttünk. A Királyi Táblán ezt a hivatalt betöltő összesen 19 személyből nyolc lépett tovább. Ebből a tisztségből három lehetőség kínálkozott a továbblépésre: az érseki ülnök betölthette a rangsorban következő

királyi ülnöki hivatalt, vagy egy nagyobb ugrással személynöki ítélőmesterré nevezhették ki (három-három eset), vagy elérhette az alországbírói állást is, melyet a vázolt ábra szerint leggyakrabban az érseki ülnöki székből nyertek el a Kúrián belül. Az a két érseki ülnök, aki eljutott az alországbíróságig onnan már nem mozdult el kúriai szolgálata alatt. Ez az érseki ülnöki-alországbírói előlépés a vizsgált korszak egészében bekövetkezhetett, mert Orczy István 1730–31-ben, míg Dobay Károly az 1760-as évek végén járta be ezt az utat (Orczy István 1730-ban érseki ülnök, 1731-ben alországbíró; Dobay Károly 1764–1768 érseki ülnök, 1769–83 között alországbíró volt). A fent ismertetett hivatali mozgásokból már az általam feldogozott időszakra is helytállónak tartom Varga Endre azon megállapítását, hogy az érseki ülnökök – a hercegprímással való familiárisi jellegű függésük ellenére – a királyi ülnökökhöz nagyon hasonló előmeneteli lehetőségekkel rendelkeztek (VARGA 1974: 166).

ELŐLÉPÉSEK A HÉTSZEMÉLYES TÁBLÁN

A Hétszemélyes Tábla elnöke a nádor volt, akit az országgyűlés élethossziglani időtartamra választotta a király két katolikus és két protestáns jelöltje közül (vö. FALLENBÜCHL 1975: 44; FALLENBÜCHL 1988: 21; IVÁNYI 1991: 32–292; ECKHART 2000: 210–211, 258–260). A 18. századra igencsak megfogyatkozott jogkörű nádor fő tevékenységének az uralkodó és a nemzet közötti közvetítés, közbenjárás tekinthető, emellett a Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla, valamint az országgyűlések alkalmával a felsőtábla és az egész diéta elnöki tisztségét is betöltötte. Amikor nem volt betöltve a nádori hivatal, a jogkörei nagy részét az uralkodó által kinevezett helytartó vette át, aki nem tett a rendek előtt esküt, kinevezése az uralkodó jogkörébe tartozott, ezáltal bármikor visszahívhatónak tekintették, illetve a király és a nemzet között közvetítésre nem terjedt ki a feladata (SZIJÁRTÓ 2005: 46).

A sűrű elfoglaltsága miatt sokszor távollévő nádort az állam második közjogi méltóságának számító országbíró helyettesítette a Hétszemélyes Táblán, a Helytartótanácsban és a diéta felsőtábláján másodelnökként (ECKHART 2000: 211). A nádor és az országbíró akadályoztatása esetén a Hétszemélyes Táblán való elnöklést a tárnokmester vette át „ügyvezető alelnöki” minőségben, azonban a tárnokmester nem másodalelnök, mert neki a királytól eseti megbízást kellett kapnia ennek a feladatnak a végrehajtására (VARGA 1974: 189).

A Hétszemélyes Táblán tevékenykedő egyházi ülnökök száma összesen 21 volt. Megállapítható, hogy a Hétszemélyes Tábla egyházi ülnökei csak alig egynegyed részben rekrutálódtak a Királyi Tábláról, és átlagosan 10 évet töltöttek el ebben

a tisztségben.¹⁰ Míg a többi 16 egyházi ülnök, az egyházi ülnökök háromnegyede kívülről érkezve lett a Kúria tagja, s egy pozíciót töltött be átlagban 11 esztendeig.¹¹ Tehát nem mutatkozik szignifikáns eltérés a Hétszemélyes Táblára kívülről és a Királyi Tábláról érkezett egyházi ülnökök hivatalviselési idejének az átlagos időtartama között.

A táblai bárókhhoz hasonlóan a főnemesi ülnökök hivatalának az utánpótlása is döntő részben külső személyekkel történt. A teljes, 30 emberből álló főnemesi ülnöki csoportból öten tevékenykedtek már korábban is a Kúrián: két királyi táblai báró, egy nemesi ülnök, egy nádori–helytartói és egy személynöki ítélőmester – azaz három alkalommal köznemesi származású bíróból is lehetett főnemesi ülnök, ami főnemesi cím adományozásával is járt az ő esetükben.

A HÉTSZEMÉLYES TÁBLA NEMESI ÜLNÖKEINEK HIVATALI PÁLYÁI

27

Varga Endre már többször hivatkozott monográfiájában a nemesi ülnökök rekrutálásáról azt állítja az 1780 utáni korszakra vonatkozólag, hogy őket szinte kizárólag a Királyi Tábla ülnökei közül lépteti elő az uralkodó: „az alnádor vagy alhelytartó lép feljebb *septemvirré*, de elég gyakori az alországbíró vagy ítélőmester átemelése is a Hétszemélyes Tábla státusába, s assessoré is előfordul” (VARGA 1974: 190). A felvetett megállapítás, amely a jómódú birtokos köznemesség Kúrián belüli legmagasabb pozíciójának betöltésére vonatkozott, megerősítették azok a részeredmények is, amelyek azt mutatták, hogy a hétszemélyes táblai nemesi ülnökök utánpótlása nagy részben a Királyi Tábláról történt. A fenti adatokból fakadóan felmerül a kérdés, hogy milyen hivatali pályákon juthattak el a köznemesek a Kúria struktúráján belüli legmagasabb – noha nem feltétlenül a legbefolyásosabb – tisztségbe, amely a Hétszemélyes Tábla nemesi ülnöki hivatala?

Az általam vizsgált korszakban összesen 23 fő töltötte be a nemesi ülnöki pozíciót, akik közül 17 személy a Királyi Táblán való működése után lépett fel a Hétszemélyes Táblára, tehát a nemesi ülnöki tisztség háromnegyed részben a Kúrián belüli mobilitás segítségével töltődött fel.

A „kívülről jövő” hat nemesi ülnök hivatalviselési adataiból (*lásd a 3. táblázatot*) kiderül, hogy inkább a 18. század első felére volt jellemző a külső személyek nemesi ülnökké való kinevezése. A hivatalban eltöltött idejük átlagosan 16 esztendő volt,

¹⁰ Szórás: 5,52 év.

¹¹ Szórás: 7,03 év.

3. TÁBLÁZAT. A „kívülről jövő” nemesi ülnökök

Név	Hivatalviselés időtartama	Hivatali évek száma
Szunyog Miklós	1730	1
Melczér Mózes	1737–1740	3
Ugronovics Kristóf	1730–1742	12
Festetics Kristóf	1742–1768	26
Almássy Pál	1758–1785	27
Baranyi Miklós	1730–1757	27

28

de nagy a szórás, hiszen két személy csak néhány évig viselte ennek a tisztségnek a terheit, míg a maradék négy főből három több mint negyedszázadig.

Hatuk közül öt valamilyen formában részt vett a 18. századi országgyűléseken még a kúriai tisztségvállalása előtt, illetve közülük ketten a vármegyei szolgálatban is tapasztalatokat szereztek. Szunyog(h) Miklós távollévő követe, Almásy Pál 1751-ben Foglár György távollévő követe volt, Festetics Kristóf alispán az 1722–23. évi országgyűlésen Somogy vármegyét képviselte¹² és Baranyi Miklós 1717–1725 között bihari alispánként működött (NAGY 1857–1868: I. 184). Szükséges lenne megvizsgálni, hogy a Kúriára kívülről bekerülő nemesi ülnökök milyen háttérrel rendelkeztek, milyen korábbi funkciót töltöttek be, és esetleg elláttak-e olyan feladatot korábban, amely után az érdemeikért viszonzásul jutottak ebbe a pozícióba. Gondolok itt például Almásy Pálra, aki az apjához rendkívül hasonló hivatali utat járt be és 20 évnyi jászkun alkapitányság után 1766-ban szerezte meg a főkapitányi címet, már nemesi ülnökként (NAGY 1857–1868: I. 21).

A 23-ból azt a 17 hivatalnokot, akik intézményen belül rekrutálódtak, további elemzésnek vetettem alá. A 17 személyből hatan tartoznak azok közé, akik a királyi táblai ülnökségüket cserélték fel a hétszemélyes táblai nemesi ülnökségre (lásd a 4. táblázatot). Hárman a királyi ülnöki tisztségen kívül nem viseltek egyéb hivatalt. Egy hivatalnok emelkedett fel közvetlenül az érseki ülnökségből. Azonban ketten, Galánthai Balogh János és Rudnyánszky József az érseki ülnökségből lépett fel királyi ülnököknek, és egyikük pályája sem nevezhető a csoporton belül tipikusnak. Galánthai Balog János nyolc év érseki ülnöki működést szakított meg nagy valószínűséggel azért, hogy 1757–65 között három alispáni tisztséget töltsön be, olykor párhuzamosan Gömör, Hont és Nógrád vármegyében (NAGY 1857–1868: I. 139). Majd 1766-tól királyi ülnökként lépett ismét kúriai szolgálatba,

¹² A *Diaeta* Munkacsoport adatbázisa alapján. <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html> (Letöltés ideje: 2009. augusztus 10.)

4. TÁBLÁZAT. A királyi táblai ülnökből lett hétszemélyes táblai nemesi ülnökök hivatali ideje

Név	Királyi ülnök (év)	Nemesi ülnök (év)	Összesen (év)
Paluska Antal	2 (7)	11	13 (18)
Batta Bálnit	14	3	17
Bezerédy Mihály	11	9	20
Pásztory László	10	17	27
Balogh János	12	16	28
Rudnyánszky József	17	17	34
	11,83	12,16	24

ahol két év után fel is került a Hétszemélyes Táblára. Rudnyánszky József egészen impozáns karriert futott be, 41 éves pályája során az érseki ülnökségből indulva, három lépésben, báróságot nyerve a főnemesi ülnöki tisztségig jutott.

Hatukról általános következtetésként elmondható, hogy a korszak egészére jellemző az ülnökből ülnökké való előlépés. Átlagosan összesen 24 évet töltöttek el kúriai szolgálatban, melyből 12 esztendő királyi ülnöki és 12 évet a nemesi ülnöki hivatalban tevékenykedtek, előbb a Királyi, majd a Hétszemélyes Táblán. (Ezek az értékek akkor sem módosulnának jelentősen, ha Rudnyánszky József kivételes hosszúságú pályáját nem venném figyelembe, ekkor ugyanis csak 22 évre csökkenne a teljes hivatali idő, és 11-11 esztendő tenne ki a két táblai szolgálat.)

A 17 nemesi ülnökből három olyan személyt találtam, akik jogügyigazgatói állásból léptek a nemesi ülnöki tisztségbe. Közülük ketten korábban ítélőmesteri státuszt is betöltöttek. Rendkívül érdekesnek tartom azt, hogy a Királyi Tábla szavazati joggal rendelkező állásából Szlavy Pál és Niczky György is kamarai hivatalba lépett, s ezzel a Királyi Tábla szavazat nélküli tagjává váltak, majd ismét visszanyerték teljes ítélkezői joghatóságukat nemesi ülnökként – már a Hétszemélyes Táblán. Hárman átlagosan 22,5 évet dolgoztak a Kúrián, melyből másfél

5. TÁBLÁZAT. Egy pozícióban eltöltött évek átlaga

Név	Ítélőmester (év)	Jogügy-igazgató (év)	Nemesi ülnök (év)	Összesen (év)
Hrabovszky Antal	-	12	4	16
Niczky György	1	10	18	29
Szlavy Pál	4	16	3	23
	1,5	12,5	8,5	22,5

6. TÁBLÁZAT. Egy pozícióban eltöltött évek átlaga

Név	Érseki ülnök (év)	Személy- nöki ím. (év)	Ország- bírói ím. (év)	Nádori- helytartói ím. (év)	Nemesi ülnök (év)	Össze- sen (év)
Péchy Gábor	-	4	2	7	27	40
Jankovics Miklós	3	9	-	-	22	34
Nagy Pál	-	15	-	3	11	29
Sághy Mihály	-	-	-	16	3	19
Almásy Pál	-	4	-	-	16	20
	3	8	2	8,5	15,8	28

30

évet az ítélmesteri, 12,5 évet a jogügyigazgatói és 8,5 esztendőt a nemesi ülnöki pozícióban működtek.

A nemesi ülnökök közül öt fő a nemesi ülnökké való kinevezése előtt ítélmesteri állást töltött be. A leggyakrabban, 4 esetben elfoglalt *protonotariusi* pozíció a személynöki ítélmesteri volt, melyet a 3 alkalommal birtokolt nádori-helytartói ítélmesteri hivatal követ. Megállapítható, hogy két esetet leszámítva – amikor Jesznicezi Jankovics Miklós érseki ülnökként és Sághy Mihály rögtön nádori-helytartói ítélmesteri pozícióból kezdte a pályáját. Ketten a személynöki ítélmesteri hivatalból indultak, majd vagy közvetlenül, vagy a nádori ítélmesterség közbeiktatása után jutottak a hétszemélyes táblai nemesi ülnökséghez. (Viszont Péchújfalui Péchy Gábor rövid, két esztendősi országbírói ítélmesteri megbízatást is kapott.)

Három olyan személyt találtam a nemesi ülnökök között, akik a Királyi Tábla *vices gerensi* tisztségeiből (alnádor-alhelytartó, alországbíró) emelkedtek fel a Hétszemélyes Táblára. A hivatalnokok kúriai pályájának kezdete meglehetősen változatos: Nedeczky József a Királyi Táblára azonnal alhelytartónak került, míg Majthény Károly hat év országbírói és egy esztendőnyi nádori ítélmesterség után nyerte el az alhelytartói tisztséget, valamint Bossányi Imre hat év alországbírói működéssel a háta mögött szerezte meg az alhelytartói széket. Érdekes, hogy Majthényi Károlyt közvetlenül Bossányi Imre követte az alhelytartói állásban. Átlagosan négy év után léptek fel a Hétszemélyes Táblára, ahol ugyancsak átlagban 11 esztendőn keresztül viselték a nemesi ülnöki tisztséget, de az előző pozíciójukhoz képest sokkal nagyobb volt az ott eltöltött hivatali idejük időtartama (3, 13, 17 év).

A 18. század általam vizsgált időszakában négyféle hivatali pályamodellt tudtam megállapítani a nemesi ülnöki tisztség utánpótlásával kapcsolatban. A korábban Varga Endrétől idézett gondolatról az elemzésem után elmondhatom, hogy

az 1780-as éveket megelőzően sem mutatkozott nagyobb eltérés a nemesi ülnökök utánpótlásában, legfeljebb az arányok nem egyeztek meg Varga meglehetősen homályos mennyiségi meghatározásaival. Munkám egyik újdonságának tekinthető, hogy az előlépési sémák pontos arányait meg tudtam becsülni, melyekkel a későbbiekben további vizsgálatokat lehet végezni és összehasonlítások alapjául lehet venni.

A hat-hat személyből álló két alcsoport adja a leggyakoribb pályamodellt, amelyek szerint az esetek egynegyedében „kívülről” és ugyancsak egynegyedében királyi táblai ülnökből (királyi és érseki) nevezték ki a nemesi ülnököket átlagosan 12 éves szolgálat után. A következő legsűrűbben ismétlődő előlépési útvonal (öt alkalom), amikor az ítélőmesteri státuszból került valaki a Hétszemélyes Táblára vagy közvetlenül a személynöki ítélőmesteri vagy a nádori ítélőmesteri hivatalból. A *vices gerensi* és a jogügyigazgató pozícióból léptek elő nemesi ülnöknek a legritkábban (három-három fő) az általam feldolgozott korszakban.

KONKLÚZIÓ

Az elvégzett munka egyik részeredményének tekinthető az 1730 és 1785 közé eső időszak kúriai tisztviselőinek archontológiája, amely később további kutatásokkal pontosítandó és kiegészítendő. Másik részeredményként a nemesi ülnököket érintő kérdésről megállapíthatom, hogy a Varga Endre által megfogalmazott észrevételek a Királyi Kúria működésének 1730–1785 közé eső időszakára is helytállóak. A nemesi ülnöki pozíciót betöltő személyek csoportját érdemes lenne vizsgálni a későbbiekben, mert szerintem egyéb társadalomtörténeti következtetések levonására is alkalmat ad – többek között – a jómódú birtokos köznemesség társadalmi mobilitására nézve.

A dolgozat rávilágított néhány olyan tisztségre, melyeknek alaposabb feldolgozása újabb hivatal- és társadalomtörténeti eredményekkel kecsegtet. A jogügyigazgató kettős jogállása miatt nem kapott külön figyelmet Varga Endre monográfiájában, de szerintem elgondolkodtató fejlemény, hogy a korszak hat személynökéből hárman ezt a pozíciót töltötték be utoljára a Királyi Táblán elnöki kinevezésük előtt.

A személynöknek és két ítélőmesterének a hivatali kapcsolatát is tovább kellene vizsgálni, ugyanis a személynöki ítélőmesterek kulcsfontosságú bíróknak tűnnek a Királyi Táblán. Azt feltételezem, hogy patrónusuk, a személynök a saját és az ügyintézés érdekeinek megfelelően juttathatta másik ítélőmesteri vagy jogügyigazgatói pozícióba a munkatársát, s e kinevezések segítségével bővíthette a befolyását a Királyi Tábla szervezetén belül.

Komoly kutatást igénylő, de jelentős eredményeket ígérő témának tartom a felsőbbbíráson tevékenykedő *vices gerensi* és ítélőmesteri státuszok familiárisukhoz fűződő viszonyának az elemzését. Hipotézisem szerint ezekben az állásokban már az 1730–1785 közötti időszakban is tetten érhető lehet az egyre gyengülő familiárisi viszony szakhivatalnoki jellegű tisztséggé alakulása.

Fontos kérdésnek vélem, hogy a Kúrián milyen szempontok szerint történt a tisztségviselők előléptetése egy olyan közegben, amelyben mindenkinek rendelkeznie kellett a munkavégzéséhez szükséges jogi szakismeretekkel. A felsőbbbíráson milyen egyéb lényeges tényezők játszottak szerepet egy-egy előlépés kapcsán?

Vizsgálandó témának gondolom, hogy egy hivatalnok esetében volt-e valamilyen pozitív hatással a karrierjére nézve a rendi országgyűlésen való kormánypárti álláspont képviselése és a királyi akarat támogatása, mert megkerülhetetlennek ítélem ezt a megközelítést egy olyan kormányszerv esetében, melynek a tagjai hivatalból vettek részt a diéta alsótáblájának a tevékenységében.

FORRÁSOK

A *Diaeta* Munkacsoport adatbázisa: <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html>. (Letöltés ideje: 2009. augusztus 10.)

Jaurinense (1760): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LX.* Qui Bissextilis est, Dierum 366. [...] [sic]regorii Joan. Streibig, Episc. Typ.

Jaurinense (1761): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXI.* Qui primus post Bissextilem est, Dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig, Episc. Typ.

Jaurinense (1762): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXII.* Qui secundus post Bissextilem est, Dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig, Episc. Typ.

Jaurinense (1763): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXIII.* Qui tertius post Bissextilem est, Dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig, Episc. Typ.

Jaurinense (1764): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXIV.* Qui Bissextilis est, dierum 366. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.

Jaurinense (1765): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXV.* Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.

Jaurinense (1766): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXVI.* Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.

- Jaurinense 1767: Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXVII. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1768): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXVIII. Qui Bissextilis est, dierum 366. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1769): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXIX. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1770): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXX. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1771): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXI. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1772): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXII. Qui Bissextilis est, dierum 366. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1773): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXIII. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1774): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXIV. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1775): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXV. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1776): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXVI. Qui Bissextilis est, dierum 366. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1777): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXVII. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1778): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXVIII. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1779): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXIX. Qui Communis est, dierum 365. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1780): Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXX. Qui Bissextilis est, dierum 366. [...] Jaurini, Typis Gregorii Joan. Streibig Episc. Typ.

- Jaurinense (1781): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXXI. Qui Communis est, dierum 365. [...]* Jaurini, Typis Gregorii Streibig Episc. Typ.
- Jaurinense (1782): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXXII. Qui Communis est, dierum 365. [...]* Jaurini, Typis Haeredum Gregorii Streibig.
- Jaurinense (1783): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXXIII. Qui Communis est, dierum 365. [...]* Jaurini, Typis Haeredum Gregorii Streibig.
- Jaurinense (1784): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXXIV. Qui Bissextilis est, dierum 366. [...]* Jaurini, Typis Iosephi Streibig.
- Jaurinense (1785): *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum ad annum Jesu Christi M. DCC. LXXXV. Qui Communis est, dierum 365. [...]* Jaurini, Typis Iosephi Streibig.
- Kalendarium (1747): *Magyar Országí Statusok Titulusival Bövítettett, Uj Kalendarium, Kristus Urunk Születése után M. DCC. XLVII. Neupart János [...]* által, Nyomtatott Posonyban, találtatik Spaiser Ferencz Compactornál
- Kalendarium (1748): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. XLVIII. Neupart János [...]* által, Nyomtatott Posonyban, találtatik Spaiser Ferencz Compactornál
- Kalendarium (1749): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. XLIX. Neupart János által [...]*, Nyomtatott Posonyban, találtatik Spaiser Ferencz Compactornál
- Kalendarium (1750): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. L. Neupart János [...]* által, Nyomtatott Posonyban, találtatik Spaiser Ferencz Compactornál
- Kalendarium (1751): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LI. Neupart János [...]* által, Nyomtatott Posonyban, találtatik Spaiser Ferencz Compactornál
- Kalendarium (1752): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LII. Neupart János [...]* által, Nyomtatott Posonyban Landerer János Mihály által, találtatik Spaiser Ferencz Compactornál.
- Kalendarium (1753): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LIII. Neupart János [...]* által, Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.
- Kalendarium (1754): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LIV. Neupart János [...]* által, Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.
- Kalendarium (1755): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LV. Neupart János [...]* által, Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.
- Kalendarium (1756): *Magyar-Országí Statusok' Titulusival Bövítettett Uj Kalendárium, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LVI. Neupart János [...]* által, Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.

- Kalendariom (1757): Magyar Országai Statusok' Titulusival Bővítettett Uj Kalendáriom, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LVII. Neupart János [...] által. Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.
- Kalendariom (1758): Magyar-Országai Statusok' Titulusival Bővítettett Uj Kalendáriom, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LVIII. Neupart János [...] által. Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.
- Kalendariom (1759): Magyar- Országai Statusok' Titulusival Bővítettett Uj Kalendáriom, Kristus Urunk' Születése után M. DCC. LIX. Neupart János [...] által. Találtatik Posonyban, Spaiser Ferentz Compactornál.
- Magyar Országos Levéltár (MOL) O10 (Bírószági levéltárak, Normalia, Szabályrendeletek, 1724-1849) Index Normalium Excelsae Curia Regiae (MOL Filmtár 7064. számú tekercs, 1. cím, 7. szakasz, 1-78)
- MOL O11 (Bírószági levéltárak, Rescripta Regia, Királyi leiratok a hétszemélyes táblához, 1726-1849) Index Rescriptorum ad Tabulam Septemvirem (MOL Filmtár 7064. számú tekercs, 2. cím, 6. őrzési egység, 1-93)
- MOL O56 (Bírószági levéltárak, Személyzeti, ügyviteli vegyes iratok, 1724-1861 Személyzeti, ügyviteli vegyes iratok 1724-1861) 1/a csomó
- MÁRKUS D. (szerk.) (1990): *Magyar Törvénytár, 1657-1740. évi törvénytörvények*. Budapest,
- MÁRKUS D. (szerk.) (1901): *Magyar Törvénytár, 1740-1835. évi törvénytörvények*. Budapest.
- Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) P 1.096/1730: Schematismus Incltyi Regni Hungariae pro anno 1730 [Címoldala hiányzik.]

HIVATKOZOTT IRODALOM

- IFJ. BARTA J. (2000): *A tizenharmadik század története*. Pannonica, H.n.
- BÓNIS GY. (1935): *A bírószági szervezet megújítása III. Károly korában. Systematica Commissio. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5.)* Sárkány, Budapest.
- BÓNIS GY és mtsai (1996): *A magyar bírószági szervezet és perjog története*. 2. bővített kiadás. Zala Megyei Bírószág-Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg.
- CSIZMADIA A. és mtsai (1972): *Magyar állam- és jogtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ECKHART F. (2000) [1946]: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (szerk.: MEZEY BARNA). Osiris, Budapest.
- EMBER GY. (1940): *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724-1848*. Magyar Királyi Országos Levéltár, Budapest.
- EMBER GY. (1946): *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest.
- EMBER GY. (1983): Magyarország közigazgatása, 1711-1765. *Levéltári Közlemények*, 54. 1-2. 3-100.
- EMBER GY. (1989a): A kormányzati szervezet. In: EMBER GY.-ECKENAST G. (szerk.): *Magyarország története 1686-1790. IV./1. kötet*. Akadémiai, Budapest. 437-499.
- EMBER GY. (1989b): Az országgyűlések. In: EMBER GY.-ECKENAST G. (szerk.): *Magyarország története 1686-1790. IV./1. kötet*. Akadémiai, Budapest. 391-435.

- FALLENBÜCHL Z. (1975): *A királyi hivatalnokok létszám- és szolgálati viszonyai a XVII. századi Magyarországon. (Történeti statisztikai tanulmányok 1.)* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 43–88.
- FALLENBÜCHL Z. (1977): *A tisztcímterek története Magyarországon.* In: DÁNYI DEZSŐ (szerk.): *Történeti statisztikai tanulmányok 3.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 305–321.
- FALLENBÜCHL Z. (1988): *Magyarország főméltóságai, 1526–1848. Az udvari méltóságok archontológiája.* Maecenas, Budapest.
- FALLENBÜCHL Z. (1990): *A XVIII. századi magyar archontológia. Levéltári Közlemények,* 61. 1–2. 3–21.
- IVÁNYI E. (1991): *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713).* Akadémiai, Budapest.
- KHAVANOVA O. (2008): *A kérelemírás mestersége. Századok,* 142. 5. 1249–1266.
- KÓNYI M. (1932): *Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2.* Magyar Történeti Intézet, Budapest–Bécs. 137–182.
- KOSÁRY D. (1990): *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867. (Magyarok Európában III. kötet)* Háttér, Budapest.
- NAGY I. (1857–1868): *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. kötet és Pótlék-kötet.* Friebeisz István–Ráth Mór, Pest.
- STIPTA I. (1998): *A magyar bírósági rendszer története. Második, javított kiadás.* Multiplex Media–Debrecen University Press, Debrecen.
- SZEKFŰ GY. (1935): XVIII. század. Hatodik könyv. In: HÓMAN B.–SZEKFŰ GY.: *Magyar történet IV. kötet.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 235–575.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792.* Osiris, Budapest.
- TUZA CS. (2006): *Egy elfeledett 18. századi karrier: Galánthai Fekete György életútja. Vázlat egy készülő életrajzhoz. Századok,* 140. 6. 1519–1529.
- VARGA E. (1974): *A királyi curia, 1780–1850.* Akadémiai, Budapest.
- VÖRÖS A. (1967): *Magyarország a Habsburg abszolútizmus rendszerében.* In: MOLNÁR E. (szerk.): *Magyarország története I. kötet. 2. részben átdolgozott és bővített kiadás.* Gondolat, Budapest. 317–407.
- WELLMANN I. (1991): *Barokk és felvilágosodás.* In: DOMANOVSKY S. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet IV. kötet.* Hasonmás kiadás. Babits–Magyar Amerikai, Szekszárd. 5–107.

MELLÉKLET

A Királyi Kúria tisztségviselőinek archontológiája

1. Hétszemélyes Tábla

Elnök

1730	Pálffy Miklós (nádor)
1737–1741	Lotharingiai Ferenc István (helytartó)
1742–1751	Pálffy János (nádor)
1752–1765	Batthyány Lajos (nádor)
1766	<i>vacantia</i>
1767–1781	Albert szász herceg (helytartó)
1782–1785	<i>vacantia</i>

37

Egyházi ülnökök

1730	Csáky Imre
1730	Okolicsányi János
1730–1745	Kiss János
1737	Kontor István
1737–1745	Patachich Gábor Herman
1737–1748	Nozdroviczky István
1738–1758	Bartakovics Pál
1745–1765	Barkóczy Ferenc
1747	<i>vacantia</i>
1747–1756	Orosz Pál
1748–1751	Csáky Miklós
1749–1765	Fonyó Sándor
1752–1760	Klobusiczky Ferenc Xavér
1756–1757	Csáky Miklós
1756–1774	Zbiskó József Károly
1759–1776	Ordódy Gábor
1761–1785	Batthyány József
1766–1778	Alapy János
1775–1776	Nagy Ignác, séllyei
1777–1784	Patachich Ádám
1777–1785	Bartha István

1777–1785 Zerdahely Gábor
 1779–1785 Pethő József

Főnemesi ülnökök

1730 Esterházy József
 1730 Koháry István
 1730 Szentiványi József
 1730–1737 Révai Mihály
 1730–1738 Csáky Zsigmond
 1730–1747 Berényi Tamás
 1737–1741 Pálffy János
 1737–1743 Ghillány György
 1737–1754 Esterházy Ferenc, ifj.
 1739 *vacantia*
 1739–1741 Pálffy Miklós
 1739–1741 Zichy Ádám
 1739–1775 Batthyány Imre
 1740–1745 Nádasdi Lipót
 1742–1748 Esterházy József
 1742–1776 Tolvay János
 1747–1758 Károlyi Ferenc
 1747–1761 Nádasdi Boldizsár
 1748–1766 Bossányi Miklós
 1749–1759 Erdődy György
 1753–1765 Illésházy József
 1759–1778 Dőry Ferenc
 1760 Batthyány Ádám
 1762–1785 Károlyi Antal
 1762–1785 Sigray Károly
 1766–1773 Pálffy Miklós
 1767–1782 Niczky Kristóf
 1771–1785 Mednyánszky Antal
 1774–1783 Fekete György
 1775–1782 Rudnyánszky József
 1777–1785 Lymburg Styrum, Károly
 1779–1785 Illésházy János
 1784–1785 Csáky János Nepomuk
 1784–1785 Jankovics Antal

Nemesi ülnökök

1730	Szunyogh Miklós
1730–1742	Ugronovics Kristóf
1730–1757	Baranyai Miklós
1737–1740	Melczér Mózes
1737–1747	Paluska Antal
1742–1754	Nedeczky József
1742–1757	Almásy János
1742–1763	Jankovics Miklós
1742–1768	Festetics Kristóf
1748–1765	Niczky György
1756–1782	Péchy Gábor
1758–1774	Rudnyánszky József
1763–1766	Hrabovszky Antal
1764–1785	Almásy Pál
1766–1776	Nagy Pál, felsőbüki
1766–1782	Pásztory László
1769–1784	Balogh János
1769–1785	Majthényi Károly
1774–1776	Bossányi Imre
1779–1785	Bezerédy Mihály
1783–1785	Batta Bálint
1783–1785	Sághy Mihály
1783–1785	Szlávy Pál

2. Királyi Tábla

Elnök

1730–1731	Száraz György
1732–1748	Grassalkovich Antal
1749–1762	Fekete György
1763–1765	Koller Ferenc Xavér
1766–1780	Szvetics Jakab
1781–1785	Végh Péter

Királyi táblai egyháziak

1730–1733	Nozdroviczky István
1730–1739	Barbacsy Ferenc
1737–1741	Pongrácz Gáspár
1741	<i>vacantia</i>

1742	Aranyosi Ferenc
1743	<i>vacantia</i>
1742–1745	Bíró Márton
1745	Csáky Imre
1747–1751	Luby István
1747–1758	Ordódy Gábor
1752	Scsitaróczy Zsigmond
1753–1762	Gusztinyi János
1763	<i>vacantia</i>
1759–1760	Koller Ignác
1761–1765	Bajzáth József
1764–1765	Alapy János
1766–1774	Nagy Ignác, séllyei
1766–1776	Bartha István
1776–1780	Gloszer Gábor
1781–1785	Konde Miklós
1777–1785	Sauer, á Cajetan

Királyi táblai bárók

1730–1747	Szeleczy Márton
1730–1758	Péterffy János
1748–1758	Dőry Ferenc
1759–1771	Mednyánszky Antal
1759–1773	Barkóczy Károly
1772–1785	Sándor Antal
1774–1784	Malonyay János Nepomuk

Alnádor/Alhelytartó

1730	<i>vacantia</i>
1731–1733	Pongrácz András (alhelytartó)
1737–1741	Nedeczky József (alhelytartó)
1742–1743	Kapy Gábor (alnádor)
1745–1748	Péchy Zsigmond (alnádor)
1749–1754	Tersztyánszky János (alnádor)
1755–1762	Sallér István (alnádor)
1763–1766	Kvassay László (alnádor)
1767–1768	Majthényi Károly (alhelytartó)
1769–1773	Bossányi Imre (alhelytartó)
1774–1785	Vörös Antal (alhelytartó)

Alországbíró

1730	<i>vacantia</i>
1731	Orczy István
1732–1741	Kapy Gábor
1742–1749	Nagy György
1750–1762	Kvassay László
1763–1768	Bossányi Imre
1769–1783	Dobay Károly
1784–1785	Niczky Ferenc

Nádori/Helytartói ítélőmester

1730	Zichy Ádám (nádori)
1731–1733	Bazinay Ferenc (nádori)
1737	Niczky György (helytartói)
1738–1741	Nagy György (helytartói)
1742–1743	Péchy Zsigmond (nádori)
1745–1748	Tersztyánszky János (nádori)
1749–1755	Péchy Gábor (nádori)
1756–1762	Brunszvik Antal (nádori)
1763–1765	Nagy Pál, felsőbüki (nádori)
1766	Majthényi Károly (nádori)
1767–1782	Sághy Mihály (helytartói)
1783	<i>vacantia</i>
1784–1785	Beöthy Imre (helytartói)

Országbírói ítélőmester

1730–1731	Kapy Gábor
1732–1741	Péchy Zsigmond
1742–1743	Tersztyánszky János
1745	Dobay Zsigmond
1747–1748	Péchy Gábor
1749–1755	Brunszvik Antal
1756–1759	Pletrik László
1760–1765	Majthényi Károly
1766–1773	Vörös Antal
1774–1783	Subich Ferenc
1784	Brunszvik József
1785	Semsey András, ifj.

Személynöki ítélőmesterek

1730	Nedeczky Imre
1730	Pongrácz András
1730–1732	Vajai László
1730–1733	Almágy János
1733–1741	Jankovics Miklós
1737–1741	Tersztyánszky János
1742–1745	Péchy Gábor
1742–1747	Szvetics Jakab
1747–1748	Brunszvik Antal
1748–1762	Nagy Pál, felsőbüki
1749–1753	Bacskády József
1754–1762	Niczky Kristóf
1763–1765	Vörös Antal
1763–1766	Szlávy Pál
1766–1769	Nedeczky András
1767–1774	Kelcz József
1770–1772	Űrményi József
1773–1783	Szentiványi Ferenc
1776	Nagy István, felsőbüki
1777–1783	Beöthy Imre
1784–1785	Űrményi Bernárd
1784	Semsey András, ifj.
1785	Bezerédy Ignác

Jogügyigazgató

1730–1731	Grassalkovich Antal
1732–1733	Reviczky János
1737	<i>vacantia</i>
1738–1747	Niczky György
1748–1750	Szvetics Jakab
1751–1762	Hrabovszky Antal
1763–1765	Végh Péter
1766	<i>vacantia</i>
1767–1782	Szlávy Pál
1783	<i>vacantia</i>
1784–1785	Subich Ferenc

Királyi ülnökök

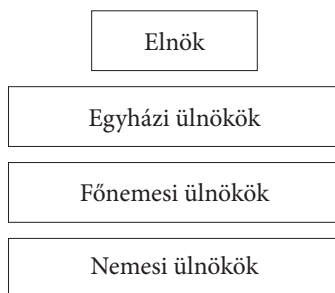
1730	<i>vacantia</i>
1730	<i>vacantia</i>
1730–1731	Mattyassovszky Imre
1732	Bozonkay Ádám
1730–1733	Orbán Ferenc
1730–1733	Palugyay Zsigmond
1730–1758	Bíró István
1733–1755	Niczky Ferenc
1737–1747	Gyurcsány Imre
1737–1748	Vay Ádám
1748–1757	Majláth József
1749–1757	Rudnyánszky József
1756–1765	Pásztory László
1758–1765	Nedeczky Ferenc
1758–1768	Batta Pál
1759–1772	Bíró János
1766–1768	Balogh János
1766–1776	Bezerédy Mihály
1769–1782	Batta Bálint
1769–1782	Beniczky István
1773–1778	Tahy Imre
1777–1785	Dőry Ádám
1779–1785	Kvassay Károly
1780–1785	Jankovics János
1783–1785	Beniczky Sámuel

Érseki ülnökök

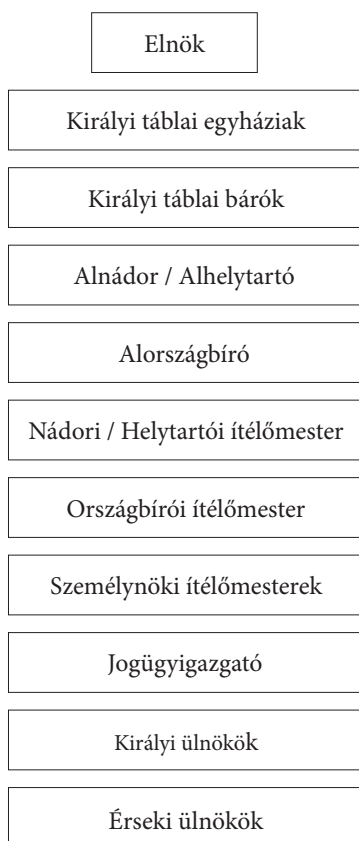
1730	Orczy István
1730–1731	Paluska Antal
1730–1732	Jankovics Miklós
1737–1740	Vajai László
1737–1743	Baranyai Imre
1741–1748	Rudnyánszky József
1745–1749	Ordódy József
1749	<i>vacantia</i>
1750	<i>vacantia</i>
1750–1758	Balogh János
1751–1757	Zoltány István

1758–1768	Ordódy Imre
1759–1761	Mérey Zsigmond
1762	Farkas Gáspár
1763	<i>vacantia</i>
1764–1768	Dobay Károly
1769	Kapuváry József
1769–1772	Tahy Imre
1771–1775	Tallián János
1773–1785	Jankovics Miklós
1776	Beöthy Imre
1777–1785	Gányi János

A Hétszemélyes Tábla

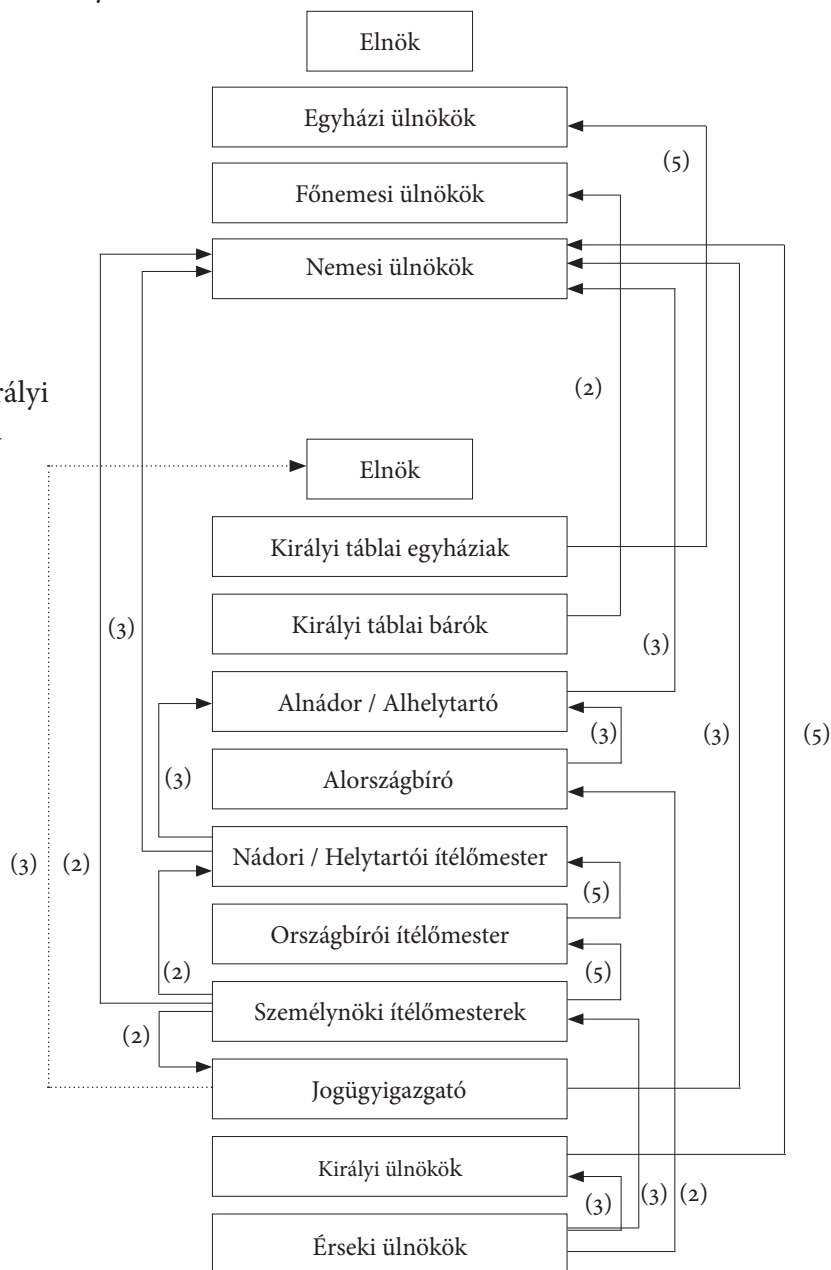

A Királyi Tábla

1. ÁBRA. A Királyi Kúria sematikus ábrája

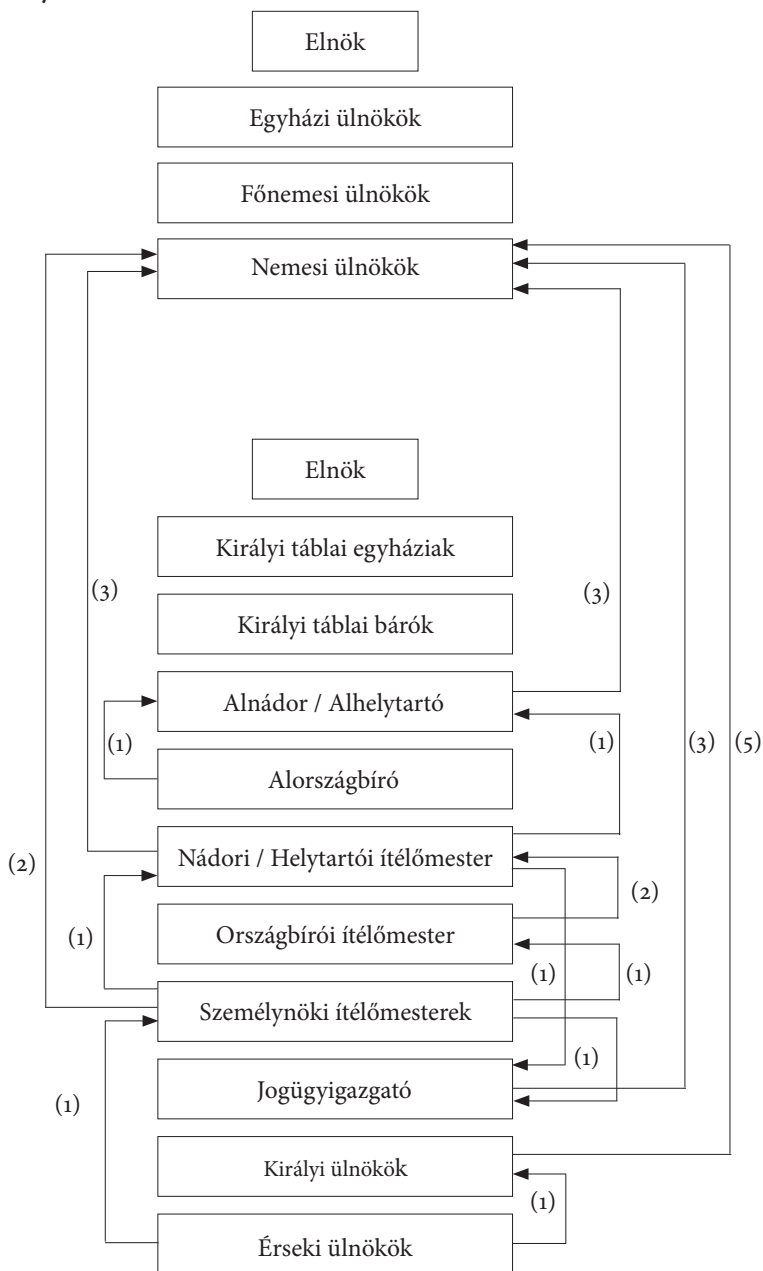
A Hétszemélyes Tábla

46 A Királyi
Tábla

2. ÁBRA. A leggyakrabban előforduló előlépések

A Hétszemélyes Tábla

A Királyi
Tábla

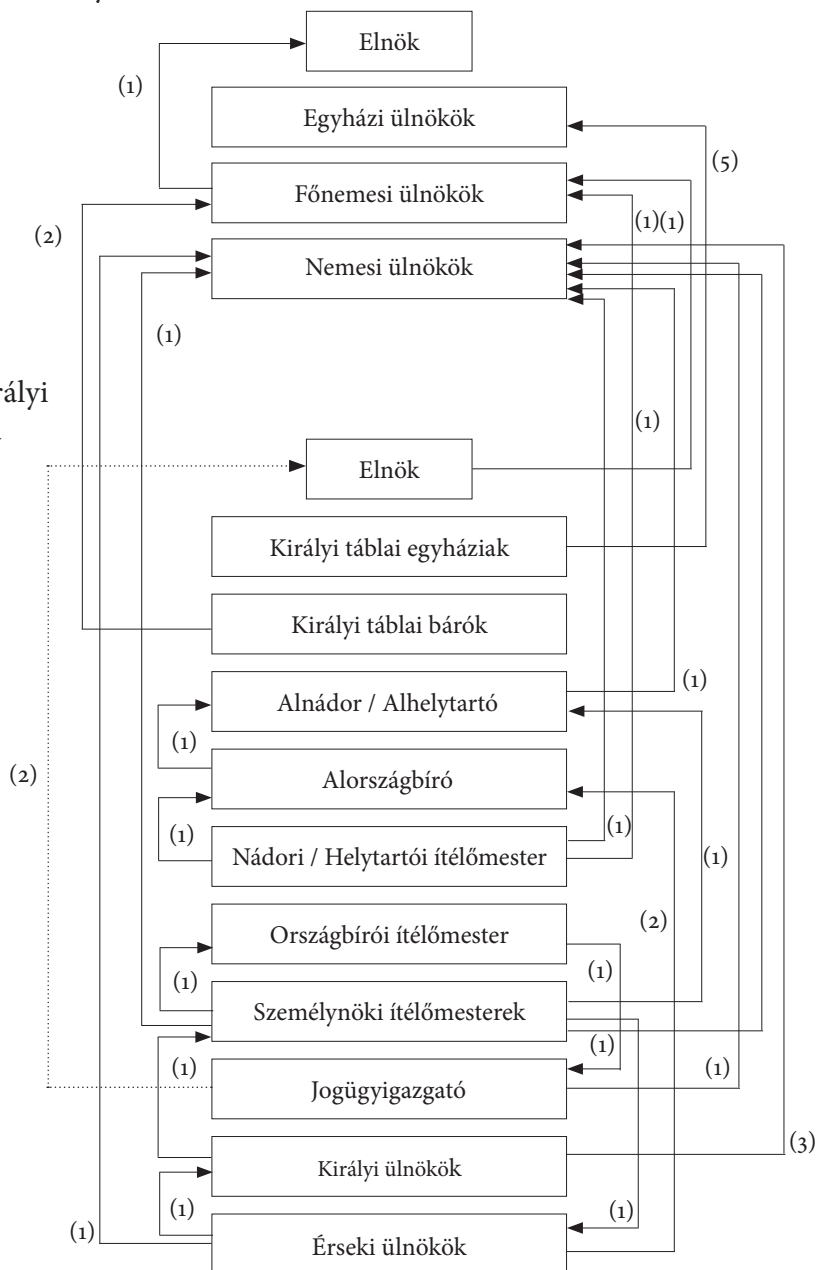

3. ÁBRA. A nemesi ülnökök előrelépései

A Hétszemélyes Tábla

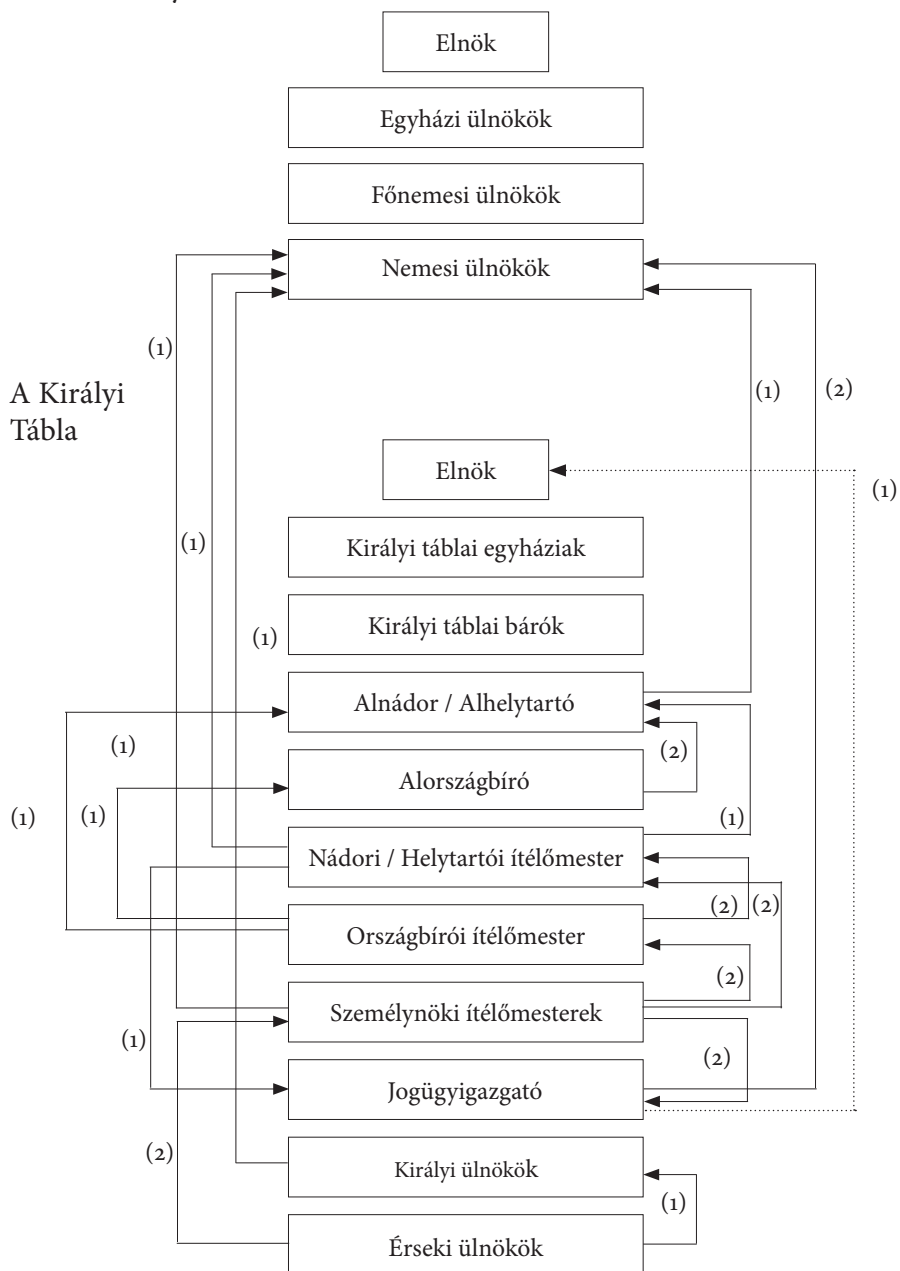
48

A Királyi Tábla

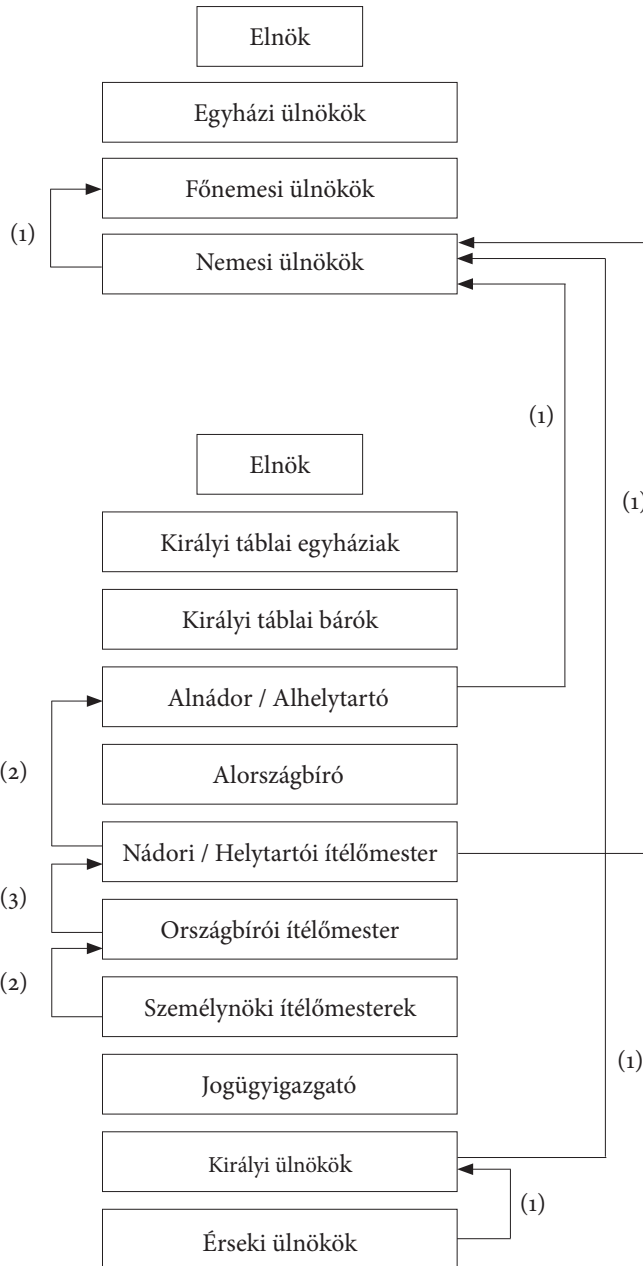
4. ÁBRA. A két pozíciót betöltő személyek elmozdulásai

A Hétszemélyes Tábla

5. ÁBRA. A három pozíciót betöltő személyek elmozdulásai

A Hétszemélyes Tábla

6. ÁBRA. A négy pozíciót betöltő személyek elmozdulásai

A TÁVOLLÉVŐK KÖVETEI A 18. SZÁZADI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

Vizsgálatom tárgya a 18. századi országgyűléseken résztvevők egyik csoportja, a távollévők követei,¹ akiket a történeti kutatás eddig elhanyagolt. A vizsgálat azért indokolt, mivel a magyar történelem több olyan jeles személyisége, mint Kossuth Lajos, Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely is e csoport tagjaként tűnt fel az országos politikában. Tíz országgyűlést, illetve ülősszakot vizsgállok 1708 és 1792 között.²

Először is meghatározom, hogy milyen szempontok szerint, kiket kell a távollévők és az ő követek közé számítani, és tisztázom az elnevezéseik körüli anomáliákat. Ehhez a rájuk vonatkozó törvénycikkek szövegét, az országgyűlési naplók névsorait és a megjelent jog- és kormányzattörténeti szakirodalmat használok fel. Ezt követően felvázolom a követek országgyűlési részvételének hátterét, különös tekintettel a szavazati jogra. Ezt követi majd egy kvantitatív elemzés, amelyben az alsótábla létszámának változását és a diéta egyes csoportjainak arányát vizsgálom, de kitérek arra is, hogy a követek hány országgyűlésen vettek részt. Végül a követek pályafutását vizsgálom, és előmenetelük és hivatásuk alapján kísérletet teszek alcsoportok kialakítására.

In: *Politikai élit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon.*
Szerk.: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN–SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR
Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 8./ 51–75.

¹ Alapvető forrásaimat az Országgyűlési Könyvtárban található Gyurikovics-gyűjtemény országgyűlési naplói jelentik. Főként e naplókbl épült fel a *Diaeta* munkacsoport adatbázisa, amely jelenleg (2011. december 31.) közel 18 ezer adatsort tartalmaz.

² A hivatalosan 1708-tól 1715-ig tartó országgyűlés 1708., 1709. és 1714. évi ülősszakát, az 1722–23., az 1728–29., az 1741., az 1751. és az 1764–65. évi országgyűléseket, az 1790–91. évi országgyűlés budai ülősszakát és az 1792. évi országgyűlést. Az elemzésből kimaradt az első országgyűlés 1712. és 1715. évi ülősszaka, és az 1790–91. évi pozsonyi ülősszak. Ennek oka, hogy az ezeken megjelentekről nem rendelkezünk listával.

A TÁVOLLÉVŐK KÖVETEINEK ELNEVEZÉSE ÉS MEGBÍZÓIK KÖRÉNEK MEGHATÁROZÁSA

A távollévők követének fogalma alatt a következőket értem: tágabb, közjogi-jog-történeti értelemben távollévő követe az, aki a rendi országgyűlések idején, egy vagy több, személyére szóló regálist kapó, de a diétán nem megjelenő személynek a képviselőként vett részt az országgyűlésen; szűkebb, politikai értelemben az, aki az előbbiektől valóban a távollévők követének asztalánál foglalt helyet.

Ahhoz, hogy az előbbi definíció szerint, azaz a tágabb értelemben vett távollévők követének körét meg tudjuk határozni, előbb principáisaik, megbízóik körét kell meghatározni, vagyis tisztázni kell, kik voltak azok a távollévők, akik követeket küldhettek az országgyűlésekre.

52

A jogtörténeti és az országgyűlések történetével foglalkozó szakirodalomban többféle megnevezése létezik a távollévők követének, de egyetlen olyan munkát sem találtam, amely velük kapcsolatban teljeskörűen, definíciószerűen meghatározta volna, hogy pontosan kiket képviselnek, sőt, általában egyáltalán nem szentelnek figyelmet a kérdés tisztázásának. A szakirodalom ebben csak a forrásokat, a törvényeket követi, amelyekben szintén nem rögzítették egyértelműen, kik számítanak közéjük.

Az 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikk az egyszerű *távollévők követei* formulát használja. Az 1625. évi 62. törvénycikk preambuluma még általánosán szól azokról, akik személyesen jelen lenni akadályoztatva vannak, a 3. §. viszont már azokat a *mágnás urakat* említi, akik személyesen nincsenek jelen. Az 1647. évi 104. artikulusz – amely felmenti az országgyűlésen résztvevőket a megyei követek napidíjának fedezésére kivetett taxa befizetése alól – előbb az *urak* országgyűlésre küldendő követeiről, majd a *főpap urak és mágnások* követeiről szól. Az 1662. évi 53. törvénycikk preambuluma az *országgyűlésre nem eljövő meghívottakról*, majd szövegében a *királyi levelekkel meghívottakról* rendelkezik. Az 1681. évi 51. törvénycikk a mágnások követeiről szól, és itt említik először a *mágnás özvegyek* követeit.

A fentiek közül a legrövidebb, a „távollévők követei” a legpontosabb formula, mert – bár nem nevezi meg a követeket küldőket – ez az egyetlen, ami nem szűkíti le a távollévők körét, hiszen az összes többi megnevezés esetében a felsorolás hiányos, így a principálisok egyes csoportjaira már nem utalnak. A következőkben a naplók alapján felsorolom a személyük helyett követeket küldők körébe tartozókat.

Az egyháziak közül a felső táblán tagsággal bíró főpapok, kiváltságos szerzetesrendi apátok és világi prépostok, valamint az alsó táblán személyes megjelenési

joggal rendelkező apátok és prépostok küldhettek követet. Ez utóbbiakról a szakirodalom, kevés kivétellel, megelégedezett. Az, hogy melyik apát és prépost ülhesen a felsőtáblán, komoly viták tárgyát képezte a 18. században, egységes gyakorlat nem is alakult ki (SZIJÁRTÓ 2005: 416–424). A tanulmány tárgyát tekintve azonban merőben indifferens ez a kérdés, hiszen követeik mindenképpen az alsótáblán foglaltak helyet.

A világi principálisok közé a következők tartoztak: minden nagykorú hazai vagy honfiúsított mágnási címmel bíró férfi és ezek özvegyei. A mágnás uraknak joguk volt személyesen megjelenni az országgyűlésen, ha ezt nem tették, követet kellett küldeniük. Az özvegyeknek természetesen nem volt részvételi joguk, csak követküldési kötelezettségük. Egyes naplók, mint az 1722–23. évi, megkülönböztették egymástól a *nativus* és az *indigena*, vagyis a hazai és a honfiúsított, de valóban külföldi mágnások követeit, de ennek gyakorlati jelentősége nem volt. Kétszer, 1722–23-ban és 1790–91-ben előfordult, hogy egy követ nem egy személyt, hanem egy családot képviselt.³

A principálisoknak volt még egy igen kicsi, de fontos csoportja, amelyet a Habsburg családba beházasodott volt helytartók alkottak.⁴ 1764-ben maga a császár, Lotharingiai Ferenc, 1790–91-ben és 1792-ben pedig Albert főherceg és felesége, Krisztina főhercegasszony küldtek követet.

A TÁVOLLÉVŐK KÖVETEI ORSZÁGGYŰLÉSI RÉSZVÉTELÉNEK JOGI HÁTTERE

A *Corpus Iuris* a távollévők követeit legelőször az 1608. évi koronázás utáni első törvénycikkben említi. Az artikulus 9. paragrafusa, régen bevett szokásra hivatkozva, helyüket, rangjukat és szavazatukat az országlakók között, a vármegyei és káptalani követek után adja meg, tehát még a szabad királyi városok követei előtt. Ez a sorrend, a *precedencia*, amelyet szó szerint az „elő ülés” jogaként is értelmeztek, időtállóan bizonyult. Ez a sorrend érvényesült az országgyűlési naplókban is, amelyekben a jelenlévők listáiban (az 1751. évi kivétellel) a távollévők követei rendre megelőzik a városok követeit.

³ Az első alkalommal Zsitkovszky István a Liechtenstein, 1790–91-ben pedig Somogyi Ferenc a Haruckern család követe volt. (Erről lásd az interneten hozzáférhető *Diaeta* adatbázist)

⁴ Őket is honfiúsították, és ezen a jogcímen küldtek követet, tehát jogilag nem tettek különbséget közöttük és az *indigena* főurak között, de uralkodócsaládokból származtak, rangjuk felülmúlta az egyszerű mágnásokét, ezért külön csoportként kell kezelniük őket. (Erről lásd az interneten hozzáférhető *Diaeta* adatbázist)

A fenti artikulus már egy korábban kialakult formát rögzített, ugyanis a távollévők követeinek országgyűléseken való feltűnése a 16. századra tehető. Az 1580-as években már jelentős számban jelentek meg az országgyűléseken (SINKOVICS 1985: 620).

Az 1625. évi 62. törvénycikk 3. paragrafusa kimondta, hogy a vármegyék és a meg nem jelenő mágnás urak csak birtokos nemeseket küldhetnek követül. Annak eldöntéséhez, hogy e rendelkezést a távollévők követeinek esetében mindig betartották-e, külön kutatás lenne szükséges. Nagyon valószínű, hogy a sok követséggel megbízott ügyvéd, hivatalnok között akadtak birtoktalan nemesek is.

Ami a távollévők követeinek szavazati jogát illeti, megállapítható, hogy rendelkeztek vele, és azt a 18. század folyamán végig megőrizték. Mint láttuk, az 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikk az ülési jog mellett, attól el nem választva, a szavazati jogot is megadta nekik. Több országgyűlési napló is a szavazók között említi őket. 1790-ben a távollévők követeinek mandátumát vizsgáló bizottság a „*se Széke, se Voksa ne légyen*” formulával fosztotta meg országgyűlési részvételétől a rostán fennakadókat, mely bizonyítja, hogy ekkor még biztosan volt szavazati joguk (SZIJÁRTÓ 2005: 316–317). Lakits György Zsigmond 1790 és 1812 között írt államjogi munkája szerint a távollévők követei fejenkénti szavazati joggal rendelkeztek, de szavazatuk szinte semmit sem ért (SZIJÁRTÓ 2005: 318, 538).

Annak, hogy pontosan mikortól nem rendelkeztek szavazati joggal a távollévők követei, a szakirodalomban nem találtam nyomát, de valószínűleg egybeesett az egyháziak és a városok kuriális szavazatának végleges rögzülésével, ami csak a vizsgált korszak után, 1833-ban következett be (GERGELY 1980: 715). Ezt alátámasztani látszik a megbízólevél szövege, amit 1832-ben Vécsey Pál adott követének, Kossuth Lajosnak. Ebben Vécsey felruházta Kossuthot, hogy bármely tárgyban belátása szerint adja voksát.⁵ Ha ez utóbbi ekkor már nem csak egy bevett formula, akkor a távollévők követei talán csak a rendi országgyűlések utolsó, reformkori szakaszában nem rendelkeztek szavazati joggal. Akár az 1830-as években, akár valamivel korábban veszítették el szavazati jogukat, a 18. században még végig megőrizték azt.

Fontos hangsúlyozni, hogy hiába őrizték meg szavazati jogukat ilyen sokáig, e jogukkal sokat nem érhettek el, mivel a 18. század közepétől a döntéshozatal leggyakoribb módjává a véleménynyilvánítással való szavazás vált, amely során a *pars sanior* – ekkor már a vármegyei követei – véleménye volt a döntő.

⁵ „követemnek választom és küldöm [...] Kossuth Lajos urat, [...] *adván nékie teljes hatalmat és szabadságot*, hogy [...] minden előfordulandó országos tanácskozásokban és határozásokban részvehessen és akár az országos rendszeres munkák, akár a királyi kegyelmes előterjesztések, akár az ország sérelmei s kívánságai tárgyában, *voksát nevében és személyében szabadon s aszerint adhassa, amint [...] jónak és hasznosnak látandja és ítélendi*.” KOSSUTH 1966: 345–346. (Kiemelés tőlem – V. A.)

A távollévők követei státusa devalválódásának, a szavazati joguk elvesztésén kívül más jelei is vannak. Az átlagos arányuk az egyes országgyűlések által kiküldött bizottságokban egyre csökkent.⁶ A század első harmadában a bizottságok tagjai között átlagos arányuk 8 és 18%, a század második harmadában 7 és 9,4% között ingadozott, míg az utolsó két vizsgált országgyűlésen már csak 6, illetve 4,6 százalék volt. Biztos jele egyenjogúságuk elvesztésének, hogy amíg a század első harmadában még olyan tekintélyes és meghatározó politikus, mint Prileszky Pál is a soraikba tartozott, addig 1790-ben az egyik kerületi ülésen helyhiány miatt már a nézőtérre száműzték őket (SZIJÁRTÓ 2005: 317), később a reformkorban pedig már szinte az országgyűlési ifjúság közé számítottak (GERGELY 1980: 717).

Szót kell még ejtenem a távollévők követének személyes függéséről és döntési önállóságáról is. Erről Ereky István álláspontja a következő: *„Az alsó tábla tagjai közül a távollévők követjei nem választó közönségektől, hanem egyes emberek-től, t. i. az illető távollévő egyházi, avagy világi főrendektől kapták megbízásukat. Minthogy megbízatásuk és annak visszavonása, valamint díjazásuk és ennek mérve egy-egy embernek az önkényétől függött, a távollévők követei részéről az önállóság és függetlenség legelemibb előfeltételei is hiányoztak; a követeknek ez a csoportja teljesen az ő küldőtől függött.”* (EREKY 1914–1918: 1. 359).

Véleményem szerint Ereky következtetése elhamarkodott, mert több tényezőt nem vett számításba. Ezek közül az első az, hogy nem rendelkezünk kellő információval arról, hogy a távollévők követei, a megyei követekhez hasonlóan kaptak-e utasításokat, és ha igen, azok mennyire voltak részletesek. Kossuth Lajos már említett megbízólevele például szabad kezet ad neki, és nem tartalmaz megkötéseket. Csak egyetlen ismert esetben fordult elő, hogy a megbízó a követén keresztül hivatalosan is beavatkozott az országgyűlés menetébe. 1708-ban Savoyai Jenő követe, Akay István a herceg nevében kért külön ülést egyes kérdések megtárgyalására.⁷ Nincsenek adataink a követek ellenőrzéséről, beszámoltatásáról sem. Ennek intenzitása valószínűleg széles skálán mozgott attól függően, hogy a megbízó mennyire követelte meg jelentések küldését, és hogy a követ ezt mennyire teljesítette. Más-más helyzetben lehetett egy politika iránt érdeklődő *nativus* és egy Magyarországon sosem járt *indigena* főúr követe vagy egy bécsi kormányfőnek és egy szegényebb hazai mágnás özvegyének megbízottja. A távollévő főrenddel vagy özvegyel más volt a viszonya annak a követnek, akit a megbízó kért fel vagy utasított a diétán való részvételre, mint annak, aki maga ajánlkozott a követségre. Ugyanez vonatkozik a követek megbízóiktól való egzisztenciális függésére és a kialakított napidíjra is. Egy önálló ügyfélkörrel rendelkező kúriai

.....
⁶ 1708: 14%; 1709: 8%; 1712: 14,7%; 1722–23: 8,6%; 1728–29: 9%; 1741: 6,5%; 1751: 7,5%; 1764–65: 9,4%; 1790–91: 6%; 1792: 4,6%. (Részletesen lásd: VÁMOS 2009: 121–123)

⁷ OK 700.500: 47.

ügyvéd más pozícióban volt, mint egy kormányiszéki hivatalnok vagy egy nagybirtokos arisztokrata magánalkalmazottja. Ereky állításának igazolásához vagy cáfolásához minden egyes megbízó-követ viszonyt külön kellene megvizsgálni, de ez meghaladná a dolgozat kereteit.

A TÁVOLLÉVŐK KÖVETEI ORSZÁGGYŰLÉSI RÉSZVÉTELÉNEK KVANTITATÍV ELEMZÉSE

56

Mielőtt megvizsgálánk, miként alakult az egyes országgyűléseken a távollévők létszáma és aránya,⁸ meg szükséges jegyezni, hogy nem minden távollévőt képviselő személy ült a távollévők asztalánál. Egyesek vagy eredendően más jogcímen, mint megyei, káptalani, városi követek vettek részt az üléseken, csak éppen egy távollévő követséget is elvállalták, vagy egyházi távollévőt képviseltek és a papság asztalánál foglaltak helyet.⁹

A 18. század során az alsótábla létszáma növekedett, bár nem egyenletesen. 1708-ban és 1709-ben, az országgyűlés két ülőszakán kevesen vettek részt, az alsótábla létszáma (110 és 101 fő) hozzávetőleg csak 60%-a volt az 1681. évi értéknek (175 fő) (SZIJÁRTÓ 2005: 576). A szatmári béke után a megyék és városok újból nagy számban küldték el követeiket. 1714-ben kétszer annyian jelentek meg, mint néhány évvel korábban, és az alsótábla létszáma újból elérte, és egy kicsivel meg is haladta a 17. század végét (183 fő). Amíg ezekben az években az egyházi, megyei és városi követek létszáma megduplázódott, addig a megjelentek listái szerint a távollévők követeinek száma lényegében stagnált (1708: 24, 1709: 18, 1714: 22 fő).

⁸ A statisztikai adatokat a *Diaeta* adatbázis elemzésével nyertem. (Összefoglaló táblázatok: VÁMOS 2009: 101–118)

⁹ Azokat, akik a királyi táblai tagságukon, káptalani vagy vármegyei követi megbízatásukon felül képviseltek távollévőket, természetesen a Királyi Táblához, az egyháziakhoz vagy a megyei követekhez soroltam, és nem a távollévők követei közé, hiszen az ő helyük egyértelmű a rangsorban. Problémát jelentett viszont a mind a távollévő egyházi személyek, mind a városok követséget is elvállaló személyek besorolása. A naplókban található megjelentek listáinak elemzése után kiderült, hogy az egyházi rendbe tartozó távollévők képviselői közül azok, akik maguk is klerikusok (összesen 26 fő) a papság asztalánál foglaltak helyet, míg a világi követek a távollévők követei közé ültek (VÁMOS 2009: 15–19). Az 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikk a városi követeket a távollévők követei után tünteti fel a rangsorban, így ebből az következne, hogy a hivatalosan rangosabbnak tartott távollévők asztalához ültek. A résztvevők pályájának vizsgálatakor azonban kiderült, hogy azok, akik nem egyszerre voltak távollévők és városok képviselői, mindig a későbbi országgyűlésen voltak városi követek, vagyis ez jelentette az előrelépést, tehát a városi követség nagyobb presztízsű megbízatás volt. Az országgyűlésen megjelentek listáin két ilyen kettős megbízatású személyt találtam, akik a diéta által kiküldött bizottságokban már a városi követek között szerepeltek. Emiatt úgy gondolom, hogy ezek a követek a városok táblájánál foglaltak helyet (VÁMOS 2009: 19–22).

Az 1720-as években jelentősen, 70–80 fővel megnőtt az országgyűlés létszáma. A növekmény felét már a távollévők követei létszámának megugrása okozta (1722–23: 60, 1728–29: 53 fő). Az alsótábla létszáma 1741-ben már megközelítette a háromszáz főt (297), és 1751-ben sem volt sokkal kevesebb (287). Ezt a növekedést már egyértelműen a távollévők követi számának változása okozta (92 és 89 fő).

1764–65-ben megtört a növekedés, és a diéta létszáma az 1728–29-es szintre zuhant vissza. Ezt a változást is a távollévő követi számának módosulása okozta, amely szintén az 1728–29-es szintre esett (54 fő). A század végén újból növekedésnek indult az országgyűlés, ami a 19. században is folytatódott. Az alsótábla összlétszáma nagyjából száz fővel bővült (1790–91: 354, 1792: 344 fő), a távollévők követi szám pedig több mint megduplázódott (116 és 106 fő). Mint látható, 1722–23-tól a létszám változásának irányát és mértékét alapvetően a távollévők követi határozták meg.

A tíz vizsgált országgyűlésen és ülőszakon az alsótáblán megjelentek átlagosan 28%-a képviselt távollévőt, de a távollévők követi asztalánál csak 24% ült.¹⁰ Abszolút értékeket tekintve megállapítható, hogy az országgyűléseken összesen 734 esetben jelent meg olyan személy, aki távollévőt képviselt. Ők az esetek nagy többségében, 633 alkalommal (86%) ültek a távollévők követi között. Ez a két érték nem a távollévők követi tényleges számát mutatja, hiszen voltak, akik több országgyűlésen vettek részt, ennek megfelelően őket többször tartalmazza az említett adat.

Mint említettem, az alsótábla tagjainak átlagosan 24%-a tartozott szűkebb értelemben a távollévők követi közé. Arányuk 1709-ben volt legalacsonyabb, mindössze 12%. Legmagasabb 1790-ben volt, amikor az alsótáblának már minden harmadik tagja közülük került ki, de 1792-ben, illetve a század közepén, 1741-ben és 1751-ben is meghaladta a 30 százalékot.

A távollévők követi mind létszáma, mind aránya megnőtt a század folyamán, ez a trend folytatódott a 19. században is. Arányuk 1796 és 1811–12 között már mindig meghaladta a 40 százalékot, és a korszak végére az alsótáblának már majdnem a felét ők tették ki (POÓR 2003: 238–253). A folyamatos növekedés annak a jele, hogy a 18. század folyamán megnőtt a politika iránti érdeklődés, vagy a követküldési joggal bírók között, akik fontosnak tartották, hogy ha a diétára nem tudnak, vagy nem akarnak elutazni, valamilyen módon mégis képviselve legyenek, vagy azok között, akik részt kívántak venni a diétán, és ezért követséget vállaltak.

¹⁰ E két érték közötti eltérés 1751-ben volt a legmagasabb: 8 százalék. Ekkor a megjelentek 39 százaléka, az alsótábla 130 tagja volt valakinek a megbízottja, de szűkebb értelemben véve csak 89 fő (31%) tartozott a távollévők követi közé.

Az alábbiakban meghatározom a távollévők követeinek pontos számát, és országgyűlési megjelenéseiknek statisztikáit elemzem, vagyis azt, hogy közülük hányan hány országgyűlésen vettek részt.¹¹

A *Diaeta* adatbázisban feldolgozott naplóból kiderül, hogy 1708 és 1792 között összesen 637 fő képviselt távollévőket. Közülük 584-en vettek úgy részt az országgyűléseken, hogy az egyik alkalommal csak távollévők követei voltak. Az egyháziak között helyet foglaló 26 fő levonása után megkapjuk azoknak a számát, akik legalább egy alkalommal a távollévők követeinek asztalánál ültek. Ez az 558 személy jelenti a további vizsgálatok alapsokaságát. Az 558 fő közül csak hetvenheten voltak olyanok, akik egy másik alkalommal már más alsótáblai csoport tagjaként vettek részt a diétán. Ők a távollévők követeinek mindösszesen 13,3 %-át jelentik. A túlnyomó többség 484 fő (86,7%), azonban mindig csak mint távollévő követet jelent meg. Tehát az alsótábla többi csoportja és az ő csoportjuk között csak igen kis mértékű átfedés volt.

Ennek az a magyarázata, hogy a megbízottaknak 67 százaléka, 374 fő csak egy országgyűlésen szerepelt. Két országgyűlésen 127 személy vett részt (23%), közülük 81 fő mindkét alkalommal távollévő követeként (14,5%). Három országgyűlésen jelent meg 43 személy (7,7%), közülük 24 fő mindig (4,3%),¹² 3 fő kétszer volt távollévő követet. Négy országgyűlésen tizenketten vettek részt, közülük négyen, Szeremley György, Jeszenák Pál, Adonyi György és idősebb Zsittkovszky István mindig távollévő követeként. Öt diétán csak ketten, Jeszenák János és Mihályffy György szerepelt, Jeszenák mind az ötször, Mihályffy háromszor vett részt országgyűlésen távollévő követeként. Három vagy több alkalommal tehát összesen harmincan vettek részt távollévő követeként a diétán.

Megvizsgáltam, hogy az alsótábla egyes csoportjainak személyi összetétele milyen mértékben változott meg az 1790–91. évi és az 1792. évi országgyűlés között. Az alsótábla létszáma 1790–91-ben 354 fő volt. Közülük 170 fő (48%) jelent meg 1792-ben is, vagyis a résztvevők több mint fele lecserélődött. A Királyi Tábla 19 tagjából 18 (95%), a 35 egyházi követ közül 19 (54%), a 105 megyei követ közül 53 (50%), a 116 távollévő követ közül 38 (33%), a városok 75 követ közül 38 (51%) jelent meg 1792-ben. A személyi fluktuáció tehát a távollévők követei között volt a legmagasabb, kétharmaduk cserélődött le. A mindkét diétán megjelenő 38 főből

¹¹ Az elemzéshez felhasználtam az 1796. évi országgyűlési naplót is (*Naponként való 1796*), hogy az 1790–91. évi és az 1792. évi diéta résztvevőinek további pályafutását is megvizsgálhassam, illetve bevontam a vizsgálatba a különböző bizottságok névsorait is (*Diaeta* adatbázis), amelyekben újabb követek neveit találtam, vagy már korábban ismert személyekre vonatkozó új adatokra leltem.

¹² Kapornoky János, Jánoky György, id. Prileszky Pál, Miszleniczky György, Balogh László, Nogell István, Rimanóczy Antal, Bartakovics László, Bóday Mihály, Bujanovits Károly, Erős József, Filszky Antal, Hávor István, Jászay József, Kovács József, Matis József, Nisnyánszky György, Pázmándy Pál, Setéth Mihály, Sontag Mihály, Szabósároi Sámuel, Torkos Kristóf, ifj. Zsittkovszky István.

17 vett részt az 1796. évi országgyűlésen, tehát hat év alatt a távollévők követeinek több mint nyolcvan százaléka lemorzsolódott.

Az 1681. évi 51. törvénycikk kimondja, hogy egy személy legfeljebb két szegényebb mágnást vagy ezek özvegyét képviselheti. Ezt a rendelkezést csak igen kevés esetben szegték meg. A tíz vizsgált országgyűlési ülőszak alkalmával 540-szer képviseltek egy, 166-szor két főt a távollévők követei. A század folyamán összesen 28-szor fordult elő, hogy valamelyik követ két távollévőnél többnek volt a képviselője. Ezek közül 24 esetben három, négy esetben négy főt képviseltek. A törvénysértő esetek aránya az egész századot tekintve nem egészen 4 százalék volt.¹³ A század folyamán összesen 957 alkalommal képviselt távollévőt követ, vagyis ennyi követi megbízás jött létre. Ez nem azonos a követet küldők számával, hiszen voltak, akiket több országgyűlésen is követ képviselt.

A TÁVOLLÉVŐK KÖVETEI PÁLYAFUTÁSÁNAK VIZSGÁLATA

A távollévők követei között az országgyűlésen kívüli tevékenységük és pályafutásuk alapján csoportok kialakítására tettem kísérletet. Azt vizsgáltam, hogy követek milyen állást töltöttek be, milyen egzisztenciával rendelkeztek akkor, amikor a követi megbízást megkapták, illetve hogyan alakult későbbi karrierjük. Az alábbi táblázatban összefoglaltam a tematikus pályafutásokat. Alapvetően két típusa létezik a pályáíveknek. Az első típusba azok a személyek tartoznak, akik először távollévők követei voltak, és később szereztek hivatalt, vagy építettek karriert (1./a–b, 2., 3./a–b, 4. pályáív). A második típusba olyanok tartoznak, akiknek az országgyűlés idején már volt egzisztenciájuk, és éppenséggel ennek köszönhették követi megbízatásukat (3./c–e, 5., 6a–b. pályáív). Természetesen ezek a pályáívek igencsak tematikusak és nem kizárólagosak. Többféle kombinációjuk is létezhet, egy-egy vizsgált személy több típust is képviselhet. Az egyes kategóriák között sem mindig lehet éles határt húzni.

Három nagyobb csoportot lehet kialakítani aszerint, hogy a vizsgált személyek pályafutásuk során kinek az alkalmazásában álltak, illetve hogy kitől kapták fizetésüket vagy megbízatásaikat.

Az első csoportba azok tartoznak, akik a törvényhatóságok, a megyék és a szabad királyi városok tisztviselőivé, országgyűlési követeivé léptek elő. Ők általában közösségük, *universitasuk* meghatározó szereplőivé, megyék esetében alispánná,

.....
¹³ Ez 1751-ben volt a legmagasabb, ekkor a követek kerekén 10 százalékát érintette, a többi országgyűlésen messze ez alatt az érték alatt maradt.

A pályafutás állomásai			
1/a	Távollévő követe	Megyei követ, megyei állás	
1/b	Távollévő követe	Megyei követ, megyei állás	Regionális vagy országos jelentőségű hivatali vagy bírói állás
2	Távollévő követe	Városi követ	
3/a	Távollévő követe	Hivatali állás vezető beosztásban	
3/b	Távollévő követe	Hivatali állás alsóbb beosztásban	
3/c	Hivatali állás alsóbb beosztásban	Távollévő követe	
3/d	Hivatali állás alsóbb beosztásban	Távollévő követe	Hivatali állás vezető beosztásban
3/e	Hivatali állás vezető beosztásban	Távollévő követe	
4	Távollévő követe	Megyei, kormány- széki, ügyvédi állás	Királyi kúriai, kerületi táblai bírói állás
5	Ügyész, ügyvéd, ágens	Távollévő követe	
6/a	Arisztokraták alkalma- zottja (Jogi képviselő)	Távollévő követe	
6/b	Arisztokraták alkalma- zottja (Birtokkormányzat)	Távollévő követe	

főjegyzővé vagy táblabírákká, városok esetében – ha ott a beköltöző nemesség dominált –, bíróná, tanácsossá váltak. Közülük többnek sikerült átlépni a megyei közéletből az országosba. Őket vagy a felsőbb bíróságok tagjává vagy kormány-széki, főként helytartótanácsi tanácsossá nevezték ki.

A második nagy csoportot a királyi tisztviselők, állami hivatalnokok alkotják, azok, akik az államtól kapták fizetésüket. A csoportot – az életpályák vizsgálatának eredményeire támaszkodva – hatalmi ágak szerint három részre lehet osztanunk.¹⁴

A bíróságok tagjairól kevés adatot találtam, főleg a *Diaeta* adatbázisra támaszkodtam. Így nagyrészt olyan személyeket mutatok be, akik távollévő követéből a Királyi Táblának váltak tagjává. Ők már komoly pozícióban lévő, tekintélyes

¹⁴ A hatalmi ágak szerinti szétválasztásnak tehát nincs köze a montesquieu-i elvhez.

személynek számítottak, hiszen a legfontosabb perekben ők hoztak ítéletet. Nekik már hosszabb pályafutás állt a hátuk mögött.

Az ügyészi kar külön csoportot alkot. Ők hivatásos jogászok voltak, külön jogi képzettséggel kellett rendelkezniük. A királyi jogügyigazgató, később a jogügyigazgatóság felügyelete alatt álltak. Őket a többi jogász végzettségű és foglalkozási csoporttal, az ügyvédekkel és ágenssekkel együtt fogom tárgyalni.

A központi végrehajtó hatalom szerveinek, a kormányiszékeknek központi tisztviselőiről kielégítő mennyiségű adatot sikerült gyűjtenem. Közöttük meg kell különböztetnünk azokat, akik már hivatalnokok voltak, amikor a követi megbízást kapták, és azokat, akik később vállaltak tisztséget.

A harmadik jelentős csoportot azok alkotják, akik magánszemélyektől kapták járandóságukat. Legtöbben jogászok, ügyvédek és ágenssek voltak. Sokan közülük az arisztokraták, hitbizományok szolgálatában álltak, mint jogügyigazgatók, uradalmi ügyészek. Mások önálló ügyvédi vagy ágensi *praxissal* rendelkeztek. A két eset nem zárta ki egymást, így az egyes alcsoportokat nehéz elhatárolni egymástól. A nagybirtok alkalmazottainak külön csoportját jelentették a birtokigazgatók, tisztartók, számvevők, tehát mindazok, akik nem a jogképviseletet látták el.

A távollévők követei közül egyesek később megyei pályára léptek, és országgyűlési követté választották őket.¹⁵ Ezek száma azonban korántsem olyan magas, hogy általánosnak tekinthessük azt, hogy egy főrend megbízásának megszerzése a politikai pálya első lépcsőfoka, ahonnan fölfelé, a megyei tisztséghez és a követséghez vezet az út. 1708-tól 1792-ig mindössze 40 esetben fordult elő, hogy távollévő követéből később megyei követ lett. Ez a távollévők követeinek mindössze 7 százalékát jelenti. A másik oldalról, a megyei követek felől vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy az összesen 616 megyei követnek csak valamivel több mint 6 és fél százaléka volt korábban távollévő megbízottja. Ha ehhez a 40 főhöz hozzászámítjuk azt a 27 személyt, aki megyei követségével egy időben vállalta távollévő képviselését is,¹⁶ akkor is csak 10–11 százalékos lesz az átfedés a megyei és a távollévők követeinek csoportjai között.

Az előbbi számításoknál csak az 1792-ig megyei követté választottakat vettem figyelembe, a későbbieket nem, így az 1792 után megyei követté válók már nem jelennek meg a fent kiszámított arányokban. Ezért, hogy a valós arányokhoz közelebb juthassunk, az 1790–91-ben és 1792-ben távollévők követeként feltűnőket érdemes kiemelni a számításokból, és csak az 1764–65-ig távollévők követeként, illetve a közülük 1792-ig megyei követként megjelenőket figyelembe venni.

¹⁵ A megyei pályára lépőkre vonatkozó adatok összefoglaló táblázatai és forrásai: VÁMOS 2009: 126–129, 157–158, illetve 33–38. lapalji jegyzetek.

¹⁶ Valójában 29 megyei-távollévő kettős megbízatású személy van, de közülük Máriássy Gábor, és Lehoczky Dániel már a fent említett 40 fő között is szerepel.

Ha az utolsó két országgyűlésen megjelenő 186 főt nem vesszük figyelembe, akkor csak 372 távollévő követével és közöttük 38 később megyei követté választott személlyel kell számolnunk,¹⁷ így a fenti hét százalékos arány 10 százalékra módosul. Az 1790–91-ben és 1792-ben megjelenő távollévők követei közül tudomásom szerint legalább ötöt választottak később megyei követté,¹⁸ de a későbbi naplók vizsgálata során ennél valószínűleg több személyt találunk. A 43 követ közül 19-ről találtam olyan adatot, ami szerint valamilyen megyei tisztséget is viselt, köztük tizenketten alispánok is voltak.

Kísérletet tettem a megyei tisztséget igen, de a követi megbízást nem elnyerő személyek összegyűjtésére is. A szakirodalom hiányosságai miatt a lista semmiképpen sem tekinthető teljesnek, valószínűleg sokkal több személy érintett, mint amennyit megtaláltam. Az 1764–65-ig feltűnők között 16 tisztségviselőt, köztük kilenc alispánt, az 1790–91-ben és 1792-ben megjelenők között pedig 10 tisztségviselőt, köztük hét alispánt találtam.

62

1764–65-ig tehát a távollévőknek összesen 54 olyan követe tűnt fel az országgyűléseken, akiket később a vármegye tisztségviselővé (köztük 19-t alispánná), vagy követté választott. Ez az alapsokaság (372 fő) 14,5 százalékát jelenti. (Ugyanezek a számok 1790–91-re és 1792-re vonatkozóan 15 fő – köztük 9 alispán – és 9 százalék.)

Mindösszesen a távollévők követeinek valamivel több mint egy tizedét, 69 főt választottak meg később valamilyen vármegyei tisztségre vagy követségre, köztük huszonnégyet megyei követté, tizenkilencet megyei követté és tisztségviselővé (tizenkettőt alispánná), és huszonhatot tisztségviselővé (tizenhatot alispánná), de megyei követté nem. Mindezek után megállapítható, hogy a távollévők követeinek kicsi, de nem elhanyagolható hányada futott be vármegyei pályát. Fontos megjegyezni, hogy ráadásul nem minden fenti személy esetében vezetett egyenes út a távollévők követségétől a megyei követségig vagy tisztségig.

A fenti 69 fő közül huszonketten – közöttük nyolc alispán – országos vagy regionális jelentőségű tisztségre is emelkedtek. Közülük tizenhatot a felsőbb bíróságok tagjává,¹⁹ hetet kormányzéki tanácsossá neveztek ki.²⁰ Összehasonlítás-

¹⁷ Azért kettővel kevesebbel, mert Motesiczky Pál és Okolicsányi János csak 1790–91-ben tűnnek fel távollévők követeként. 1792-ben már megyei követként szerepelnek.

¹⁸ Boronkay István, Halácsy László, Ibrányi Farkas, Motesiczky Pál, Okolicsányi János.

¹⁹ Okolicsányi Jánost, Flaischmann–Adelffy Antalt és Orbán Pált előbb kerületi táblai ülnökké, később utóbbi kettőt elnökké nevezték ki. Idősebb Balogh János, Bossányi Imre, Halácsy László, Majláth József, Mérey Zsigmond, Orczy István, Péchy Zsigmond, Péchy Gábor és Vörös Antal a Királyi Tábla tagjai lettek, Majláth Józsefet, Péchy Gábort és Vörös Antalt később a Hétszemélyes Tábla ülnökévé is kinevezték. Szintén *septemvir* lett még ifjabb Balogh János és Baranyi Mihály. Száraz György és Szvetics Jakab pedig személynökként elnökköltek a Királyi Táblán.

²⁰ Száraz György és Szvetics Jakab pályafutásuk során kancelláriai tanácsosok is volt, míg Bacskák János, Csiba János, Gosztonyi István, Tarródy István és Török (I.) József helytartótanácsosok voltak. Török Józsefet később kancelláriai tanácsossá és a Szepesi Kamara vezetőjévé is kinevezték.

ként érdemes megjegyezni, hogy az olyan megyei követek közül, akik korábban nem voltak távollévők követei (576 fő), 13 személyt neveztek ki a Királyi Táblára,²¹ és 18 személyt a Helytartótanácsba.²² Vagyis annak a megyei követnek, aki korábban volt távollévő követe is, majdnem tízszer nagyobb volt az esélye országos állás elnyerésére.

Ezután azokat a távollévők követeit mutatom be, akik az állam központi végrehajtó hatalmi szerveinél nyertek állást. Három nagy kormánysszék, a Kamara, a Helytartótanács és a Kancellária személyzetét vizsgáltam meg alaposabban, illetve igyekeztem összegyűjteni a szakirodalomban fellelhető szórványos adatokat is.²³

A követek pályafutásuk alapján többféleképpen is csoportosíthatók. Egyrészt feloszthatóak az egyes dikasztériumok szerint, másrészt hivatali beosztásuk szerint, illetve aszerint, hogy amikor a követi megbízást kapták, már királyi alkalmazásában álltak-e, vagy csak később kerültek a kormánysszékhöz, esetleg már nyugdíjba is vonultak vagy kiléptek. Kormánysszéki felosztás szerint elkülöníthetők a kancelláriai, helytartótanácsi, kamarai (beleértve a Magyar és a Szepesi Kamarát), és a tárnoki hivatal hivatalnokai, valamint meg kell említenünk a bíróságok hivatalnoki munkát végző segédszemélyzetének tagjait is. (Ugyanekkor most nem számítom a hivatalnokok köré az ügyészi kart, a jogügyigazgató vagy a jogügyigazgatóság beosztott ügyészeit és a kamarai uradalmak ügyészeit.) A hivatali rang alapján megkülönböztethetők a vezető beosztású hivatalnokok, vagyis a tanácsosok és a titkárok, valamint az alacsonyabb beosztású, *subaltern* alkalmazottak.

A távollévők követei között összesen 62 olyan személyt találtam, akik pályájuk során a kormánysszékek és felügyelt szerveik, vagy a bíróságok segédhivatalainak alkalmazásában álltak. A Kancelláriánál 19, a Helytartótanácsnál 34, a kamaráknál pedig 22 fő szerepel. A tárnoki hivatal és a bíróságok személyzetéhez két-két fő tartozott.²⁴ A fenti értékek magukban foglalják azokat is, akik nem közvetlenül azután kerültek a kormánysszékekhez, hogy távollévők követei voltak az egyik

²¹ A *Diaeta* adatbázis szerint: Batta Pál, Bíró István, Bíró János, Dubniczky András, Fekete György, Kvassay László, Mattyasovszky Imre, Niczky Ferenc, Oreczky Ádám, Pászthory László, Sándor Albert, Vay Ádám, Zichy Ádám.

²² A *Diaeta* adatbázis szerint: Barinyai László, Boros Ferenc, Fáy Gábor, id. Fekete György, Festetics Kristóf, Festetics József, Fiáth János, Kajdacsy Antal, Majláth (II.) József, Majthényi László, Markovics András, Mihálovits János, Palásthy Ferenc, Puky László, Sándor Albert, Schlossberg László, id. Sigray Ferenc, Takács Ferenc.

²³ A hivatalnokok adatainak összefoglaló táblázata és forrásai: VÁMOS 2009: 131–136, 158, illetve 42–50. lapjai jegyzetek.

²⁴ Az előbbi számokat összeadva 62-nél nagyobb eredményt kapunk, ennek magyarázata az, hogy pályájuk során tizenketten két hivatalban is szolgáltak, Végh Péter és Török József pedig mindhárom nagy kormánysszéknél megfordult.

diétán, hanem előbb más területen, főként a vármegyei közeletben építették karrierjüket. Utóbbiak összesen tizenketten voltak.²⁵

A már alkalmazásban álló hivatalnokok közül összesen tizenkilencen kaptak követi megbízást. Ők a távollévők követeinek kevesebb, mint négy százalékát jelentik, vagyis megállapítható, hogy a hivatalnokok nem játszottak komoly szerepet az országgyűlésen. Ez természetesnek is tűnik, hiszen a kormányzatot a diéták idején is működtetni kellett, az alkalmazottak nem hagyhatták el helyüket. A mégis követséggel megbízottak közül heten vezető beosztásban voltak.²⁶

Az alacsonyabb rangú alkalmazottak közül egy kancelláriai, nyolc helytartótanácsi, és négy kamarai hivatalnok vállalt követséget.²⁷ A legtöbben, nyolcan (köztük három helytartótanácsi titkár) az 1751. évi diétán vettek részt, míg 1790–91-ben heten jelentek meg. A többi országgyűlésen csak egy vagy két hivatalnok vett részt. Hivatali előmenetelükre csak hatuk esetében lehetett hatással az országgyűlési részvétel, legalábbis erre enged következtetni előléptetésük üteme.²⁸ A többiek előmenetele nincs szinkronban az országgyűlésekkel. A hiva-

²⁵ Helytartótanácsi titkári állást nyert Somsich Lázár, miután zalai főjegyző volt. Helytartótanácsosnak nevezték ki Andrássy Istvánt, Bacsák Jánost, Csiba Imrét, Csiba Jánost, Gosztonyi Istvánt, Török Józsefet. Andrássy korábban kerületi táblai ülnök, Csiba Imre városi követ volt. Bacsák, Csiba János, Gosztonyi és Török korábban alispánok és megyei követek voltak. Utóbbi később a Kancellárián és a Szepesi Kamarában is vezetői funkciót látott el. Tarródy István szintén alispán volt, és később helytartótanácsossá is kinevezték, de előtte a Kancellárián töltött be titkári funkciót. Szvetics Jakabot miután megyei követséget is vállalt, kamarai tanácsossá nevezték ki, később kancelláriai tanácsossá, majd személynökké nevezték ki. Száraz György a többiekhez hasonlóan megyei követ volt, mielőtt – fordított sorrendben, mint Szvetics – személynökké, majd kancelláriai tanácsossá léptették elő. Végh Péter igen sikeres pályafutása során mindhárom dikasztérium tanácsában megfordult, a kamarai tanácsnak mint királyi jogügyigazgató, a Helytartótanácsnak mint országbíró volt tagja. Paluska Antal királyi táblai ülnök volt, mielőtt altárnokká nevezték ki.

²⁶ Közöttük csak egy tanácsost találunk, az 1790–91-ben Albert főherceget és feleségét, Krisztina főhercegasszonyt képviselő Boros Lajost a Helytartótanácsból. Ürményi Mihály bácsi kamarai adminisztrátor, Győry Ferenc pozsonyi kerületi tartományi albiztos volt. Herlein Ferenc, Nitray Mátyás, Sidó Mihály (1751-es részvétele alkalmakor) és Timon József a Helytartótanács titkárai voltak. Ürményi 1790–91-ben és 1792-ben, Győry, Herlein, Sidó és Timon 1751-ben, Nitray 1790–91-ben vett részt a diétán.

²⁷ Kancelláriáról Vajay László (1722–23). A Helytartótanácsból Adamovich Rókus Kornél (1790–91), Almágy Antal (1790–91), Francisci Ferenc (1741), Gyurcsányi Imre (1728–29), Jelenffy János Lénárd (1751), Novák Ferenc (1790–91), Sidó Mihály (1741. évi részvételekor), és Szerdahelyi Ignác (1790–91, 1792). A Kamarától Kákonyi József, Koller Antal, Koller János József (mindhárom 1751), és Kussevich Ferenc (1722–23).

²⁸ Boros Lajost 1792-ben kancelláriai tanácsossá nevezték ki. Gyurcsányi Imrét 1730-ban helytartótanácsi titkárrá, Francisci Ferencet 1741-ben járulnokból írnokká, Vajay Lászlót 1723-ban kancelláriai tanácsjegyzővé léptették elő. Kákonyi József 1751-ben harmincadosi állást kapott. Valószínűleg ugyanabban az évben nevezték ki Koller János Józsefet az uralkodóház magyaróvári családi birtokának élére. A kormányzékai tanácsosi állást, Boroson kívül, még heten nyerték el: Győry, Herlein, Nitray, Sidó és Timon a Helytartótanácsnál, Vajay és Koller János József a Magyar Kamaránál.

talnokok között tizenegy olyan személy volt, akik korábban igen, de az országgyűlési részvételük idején már nem álltak a kormányszékek szolgálatában.²⁹ Húsz olyan személyt találtam, akik pályafutásuknak rögtön az országgyűlést követő szakaszában lettek hivatalnokok, és kinevezésüket nem előzte meg vármegyei vagy bírósági szereplés. Közülük nyolcan *subaltern* beosztásba kerültek.³⁰ Titkárrá tíz személyt neveztek ki, akik közül nyolcan később tanácsosok is lettek.³¹ Közülük Koller Ferencet előbb személynökké, majd főpohárnokmesterré, Balogh Lászlót helytartótanácsi irodaigazgatóvá nevezték ki mindketten grófi címet is kaptak. Közvetlenül tanácsossá nevezték ki Komáromy Zsigmondot és a fiát, Pétert. Előbbit a Kamarához, utóbbit a Helytartótanácsához, ahol később irodaigazgató is lett.

Megállapítható, hogy a távollévők követéből hivatalnökká kinevezettek többsége (14 fő) hivatalnok családból származott,³² így kinevezésük valószínűleg ennek köszönhető, és független országgyűlési szereplésüktől. Erre enged következtetni az is, hogy a követi megbízatásuk idején már hivatalban lévők csak harmadának előléptetése köthető a diéták idejéhez, vagyis a kormányzat káderpolitikáját nem befolyásolták érdemben az országgyűlések.

A 19 már állásban lévő hivatalnok, köztük hét titkár, és a 14 leendő hivatalnok családtag országgyűlési részvételének jelentősége abban állt, hogy így a század folyamán jelentős létszámúvá növekedő és önálló társadalmi réteggé váló hivatalnoki osztály is részt vehetett az országos politikában.

A távollévők követeinek nem egészen hat százalékát, 31 személyt neveztek ki későbbi pályafutása során valamelyik magyarországi felsőbb bíróság tagjának.³³ Hét olyan személyről van tudomásom, akiket a kerületi táblák bíráivá

²⁹ Ötük esetében nem maradt fenn adat, hogy a követi megbízásuk idején milyen egzisztenciával rendelkeztek. A másik öt személyről kellő mennyiségű adat áll rendelkezésre. Beniczky Miklós már nyugalomba vonult a Helytartótanácsból, amikor 1790–91-ben és 1792-ben követséget vállalt, utóbbi esetben korábbi felettesének, Balogh Lászlónak képviselője volt. Lippich Boldizsár és Malatinszky János néhány évig járulnokok voltak a Kamaránál, majd a nagybirtok szolgálatába álltak. Három kancelláriai hivatalnok, Bernáth György, Keresztúri József, Radovics Gáspár kilépett a kormányszéktől, és önálló ágensi *praxist* nyitottak, és már új hivatásuk gyakorlása idején vettek részt az országgyűléseken.

³⁰ Bodor Mihályt, Gyurikovics Jánost, Hersicz Jánost, Navotha Jánost és Szentiványi Menyhértet a Helytartótanácsához nevezték ki. Bodor és Gyurikovics később titkárok lettek. Mogyoróssy Ferenc és Névery Ignác a Kamarához került, míg Eötvös Pál a kúriánál levéltárnoka lett.

³¹ A Kancelláriába Batta Lászlót és Koller Ferencet, a Helytartótanácsához Adelffy Jánost, Aszalay Józsefet, Balogh Lászlót, Kruspér Istvánt és Radosztics Ignácot, a Kamarához Deschan Jánost, Gyöngösi Gábort és Tisza Jánost. Közülük Deschan János és Tisza János nem lettek tanácsosok.

³² Batta László, Deschan János, Filszky Antal, Hávor István, Hersich János, Jelenffy János Lénárd, Koller János József, Koller Ferenc, Komáromy Péter, Kruspér István, Mogyoróssy Ferenc, Várady János.

³³ E szakasz adatainak összefoglaló táblázata és forrásai: VÁMOS 2009: 137–138, 158–159, ill. 52–54. lapalji jegyzetek.

neveztek ki.³⁴ A Királyi Táblának 22-en lettek tagjai,³⁵ közülük négyen a Királyi Tábla elnöki posztját, vagyis a személynöki állást is betöltötték.³⁶ A Hétszemélyes Táblának kilencen váltak tagjává.³⁷

Fontos megvizsgálni, hogy a távollévők említett követei milyen pályán jutottak el a bírósági pozícióig. 12-en, vagyis a kinevezettek több mint harmada megyei követ volt korábban.³⁸ Személynöki kinevezése előtt kancelláriai tanácsos volt Szveticss mellett még Koller Ferenc és Végh Péter is. Száraz Györgyöt – egyedülálló módon – személynöki munkája után nevezték ki a kancelláriába.³⁹ A Királyi Tábla első emberévé csak a kormányzathoz hűséges személyeket neveztek ki, hiszen nekik a bíróság vezetésén kívül komoly politikai szerepet is el kellett játszaniuk, az országgyűlés idején ők voltak az alsótábla elnökei. Boronkay Imre, Ordódy Imre és Paluska Antal az érsek által kinevezett ülnökök voltak, és korábban az érsekség birtokkormányzatában játszottak szerepet. Az evangélikus Bernáth József az egyedüli protestáns és az egyedüli ügyvéd volt, aki a távollévők követei közül kinevezést nyert a Királyi Táblára. Erre a türelmi rendelet után nyílt lehetőség. 1764–65-ben három főúr követe volt, 1790–91-ben már Királyi Tábla ülnökeként vett részt az országgyűlésen. Kilenc személynöki nem tudni mivel foglalkoztak korábban.⁴⁰ Valószínűleg a többiekhez hasonlóan ők is valamilyen más

³⁴ Andrassy István a tiszántúli, Fleischmann–Adelffy Antal a dunántúli, Okolicsányi János és Péchy György a tiszáninneni, Orbán Pál, Turcsányi József, és Végh Antal a dunáninneni tábla ülnöke volt. Fleischmann–Adelffy Antalt, Orbán Pált, és Turcsányi Józsefet később a táblák elnökévé is kinevezték.

³⁵ Tizenegyen, idősebb Balogh János, Bernáth József, Berzeviczy Antal, Boronkay Imre, Gyurcsányi Imre, Majláth József, Mérey Zsigmond, Orbán Ferenc, Orczy István, Ordódy Imre, és Paluska Antal ülnökök voltak. Halácsy Ferenc, Majthényi Károly, Vajay László személynöki, Péchy Zsigmond országbírói, Péchy Gábor nádori ítélőmesteri kinevezést nyert. Vörös Antal, előbb személynöki, majd nádori ítélőmester, végül alnádor volt. Bossányi Imre az alországbírói állásba emelkedett.

³⁶ Száraz György (1724–1731), Koller Ferenc (1762–1765), Szveticss Jakab (1765–1779) és Végh Péter (1779/80–1789).

³⁷ Az előző jegyzetekben említettek közül Majláthot, Majthényit, Paluskát, Péchy Gábort, Végh Antalt és Vöröst nevezték ki a *septemvirnek*, Végh Péter tárnokmesterként és országbíróként vált tagjává a Hétszemélyes Táblának. Rajtuk kívül még ketten, ifjabb Balogh János és Baranyi Miklós lett hétszemélynök.

³⁸ Közéjük tartozott idősebb és ifjabb Balogh János, Baranyi Miklós, Bossányi Imre, Fleischmann–Adelffy Antal, Halácsy László, Majláth József, Mérey Zsigmond, Orczy István, Péchy Zsigmond, Száraz György, Szveticss Jakab. A megyei követség és a bírósági kinevezése között Fleischmann–Adelffy Antal királyi ügyész, Orczy István jászkun adminisztrátor, Szveticss Jakab kormányiszéki tanácsos volt. Nem volt követ, de megyei tisztséget viselt Orbán Pál és Vörös Antal is.

³⁹ A personálisnak a kancelláriai tanácsosok közül való kinevezése bevett gyakorlat volt a 18. században és 19. század elején. A három említetten kívül még Hunyady László, Fekete György, Ürményi József, Felsőbüki Nagy József, Aczél István és Majláth György volt tanácsos személynöki kinevezése. Maholányi János pedig kancellária titkára volt. (FALLENBÜCHL 1988: 108; MOL A 79. No. 26.: 1., 9., 12., 20., 22., 34.)

⁴⁰ Andrassy István, Berzeviczy Antal, Majthényi Károly, Okolicsányi János, Orbán Ferenc, Péchy Gábor és György, Turcsányi József és Végh Antal.

állást töltötték be, nem valószínű, hogy pályájuk első szakaszában nevezték volna ki őket bírónak.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a kormányzat a felsőbb bíróságok tagjává csak érett, más területen már bizonyító férfiakat nevezett ki. A Királyi Táblára többen pályafutásuk középső szakaszában kerültek; innen többen tovább tudtak lépni.⁴¹ A Hétszemélyes Tábla ülnökévé való kinevezés a pályafutás megkoronázását jelentette; csak már idős, pályafutásuk végén járó személyeket jutalmaztak vele.

A személynöki állás volt az egyik legmagasabb és legfontosabb pozíció, amelyre egy köznemes emelkedhetett a 18. század folyamán. A tizenegy személynök közül négynek indult távollévő követeként a politikai pályafutása. Száraz György és Szvetics Jakab *homo novus*ok voltak, pályafutásuk bizonyítja, hogy egy távollévő követ is beküzdhetette magát a kormányshízi-bíróshági elitbe. Szvetics elődje és utóda, Koller Ferenc és Végh Péter viszont erős családi háttérrel rendelkeztek, mindkettejük apja kancelláriai tanácsos volt. Az ő szereplésük távollévő követeként azt mutatja, hogy a hivatalnok családok igyekeztek minél előbb bevezetni fiaikat a politikai életbe.

Foglalkoznunk kell továbbá azon követeknek csoportjával, akik hivatásos jogászok voltak, de nem bírói funkciót láttak el, hanem a peres felek képviselését. Az ügyvédek és az ágensek kiemelt szerepet játszottak a távollévők országgyűlési képviselésében.⁴² Munkakörükbe kiválóan illett az, hogy ne csak a bíróságok előtt lássák el ügyfeleik képviselését, hanem a diétákon is. Ezt a kortársak is így gondolhatták, amelyet jól jelez, hogy az 1769–1783. évi és az 1791–1795. évi ügyvédvizsga-jegyzőkönyvek szerint az 1790–91-ben és 1792-ben a két országgyűlésen összesen megjelenő 189 távollévő követből legalább 56 ügyvéd és ágens volt.⁴³ Rajtuk kívül még hét olyan személyről tudok, akik a kincstári ügyész szervezetnek voltak vagy lettek később tagjai. Ez azt jelenti, hogy a követek legalább harmada hivatásos jogi képviselő volt. (Ennél biztosan többen voltak, mivel az 1784 és 1790 közötti időszak vizsgajegyzőkönyvei nem maradtak fenn, amelyekben valószínűleg még sok követ nevével találkozunk.)

Magyarországon a 18. században alakult ki, és különült el élesen az alkalmasszerűen prókátorkodóktól a hivatásos ügyvédi osztály. Kialakulását segítette, hogy az uralkodók rendeletekkel szabályozták az ügyvédi munka kereteit. 1694-ben elrendelték a kötelező ügyvédi esküt, amelyet ekkor még bárki letehetett.

⁴¹ Paluska Antal altárnokmester és *septemvir*, Végh Antal *septemvir*, Andrassy István helytartótanácsos lett.

⁴² Jelen szakasz adatainak összefoglaló táblázatai és forrásai: VÁMOS 2009: 141–151, 159, illetve 76–91. lapalji jegyzetek.

⁴³ 24-en mindkét alkalommal, 20-an 1790–91-ben, 12-en 1792-ben. (*Diaeta* adatbázis és MOL O 78 1–2. kötet.)

1769-ben vezették be az ügyvédi vizsgát, így ezután már csak a megfelelő képzettséggel rendelkezők láthatták el a jogászai teendőket. Végül II. József előírta kötelező felsőfokú jogi tanulmányok elvégzését (VARGA 1937: 635–640).

A sikeresen vizsgázó jogászok előtt több út állt nyitva. Az alább ismertetett jogászai kategóriák inkább csak hipotetikusak, a valóságban éles határt húzni nem lehetett közöttük. Felvázolásukra mégis szükség van, hogy valamilyen módon differenciálni tudjunk az ügyvédek társadalmán belül.

A jogászok a Kamara alkalmazásába állhattak mint a kincstár ügyvédei (*fiscalis procurator*), vagy vidéken mint a kamarai uradalmak ügyészei, vagyis az 1774-ig a királyi jogügyigazgató, ezután a jogügyigazgatóság által irányított ügyészi testület tagjává válhattak. Az ő feladatuk kettős volt. Egyrészt ügyvédként képviselték a kincstárat annak polgári peres ügyeiben, érvényesíteniük kellett a háramlási és a korona más jogait. Másrészt büntetőpercek esetén az ügyészi, közvádlói funkciót látták el. Államilag alkalmazott jogászok voltak még a szegények ügyvédei (*advocatus pauperorum*), vagyis a kirendelt védők. A törvényhatóságok szintén alkalmaztak ügyészeket.

Egy másik lehetőség volt az arisztokrácia szolgálatába állni. A nagybirtokosok – beleértve az egyháziakat is – a királyihoz hasonló szervezetet tartottak fenn. A birtokszervezet vezető jogását ugyanúgy jogügyigazgatónak nevezték, mint a kincstári birtokok esetében. Alá az uradalmi ügyészek és a beosztott ügyvédek tartoztak.

A harmadik lehetőség volt ágensnek, ügyvivőnek állniuk. Ők az ügyvédek társadalmán belül külön csoportot alkottak. Az ágensek nem egy bírói fórumon láttak el jogi képviseletet, hanem az egyes kormánysszékek és udvari hatóságok mellett, azok engedélyével működő érdekvédők, képviselők voltak. Ők jelentették a legfontosabb közvetítő csatornát a hivatalok és az ügyfelek között. Bár nem a bíróságok előtt működtek, az ügyvédek közé számítottak, ezért nekik is le kellett tenni az ügyvédi esküt (ZOVÁNYI 1914a: 157–158). Tevékenységük két városra korlátozódott. Bécsben a Kancelláriánál működhettek, őket udvari ágensnek is (*agens aulicus*) nevezték. A másik helyszín Pozsonyban, majd Budán volt a Kamara és Helytartótanács mellett. Az ágensek legtöbbször alacsony sorból származó szegény nemesek voltak, akik számára ez az állás a meggazdagodás és a társadalmi emelkedés lehetőségét jelentette. Az ágensek között külön csoportot alkottak a protestáns egyházak ügyvivői, akik között egyedülálló módon olyanok is voltak, akik nem tanultak jogot.

A negyedik, és valószínűleg a legtöbbek által választott út az önálló ügyvédi *praxis* létrehozása, vagy ilyenmel rendelkező idősebb ügyvédek alkalmazásába állás volt, és több, sokszor nem is állandó ügyfél jogképviseletének ellátása valamelyik bírói fórum előtt.

Az előbb felvázolt pályák nem voltak kizárólagosak, egy-egy ügyvéd élete során többre is rálephetett, illetve egyszerre több kategóriába is besorolható volt.⁴⁴ Volt, aki a jogászai pályát is elhagyta, hogy megyei vagy kormánysszéki hivatalt vállaljon.

A távollévők 558 követe között 105 olyan személyt találtam, akik a fenti pályák valamelyikére lépett, vagy legalábbis letette az ügyvédi vizsgát (Vámos 2009: 141–151). Az 1708 és 1765 közötti időszakban megjelenő 372 követ 12 százaléka, 44 fő volt ügyész, ügyvéd vagy ágens. Mint fentebb már említettem, az 1790–91-ben és 1792-ben jelentek meg a harmada, 63 fő volt képzett jogász.⁴⁵ Az arányok közötti nagy különbséget az magyarázza, hogy amíg a későbbi időszakban praktizálók nagyobb részéről tudósítanak az ügyvédvizsga jegyzőkönyvei, addig a korábbi korszakból nem rendelkezünk ilyen értékes forrással.

A királyi ügyészi szervezetben tizenöt személyt találtam a távollévők diétai követei között. Hárman, Szvetics Jakab, Végh Péter és dömötöri Németh János a jogügyigazgatói tisztséget is megszerezték.⁴⁶

Az ügyészi szervezetből jó lehetőség volt a továbblépésre. Szvetics Jakabot és Végh Pétert, mint már említettem, kancelláriai tanácsossá, majd személynökké nevezték ki,⁴⁷ Végh később országbírói méltóságra emelkedett, Németh János pedig *szeptemvir* lett. Az alacsonyabb beosztású ügyészek közül Flaischmann–Adelffy Antalt léptették elő a kőszegi kerületi tábla bírójává (VAMOS 2009: 137–138).

Az ügyvédi hivatást gyakorló követek közül húszan a nagybirtokosok szolgálatába álltak. Közülük hatan ágensok voltak.⁴⁸ Heten jogügyigazgatóként működtek, vagyis vezető jogászai voltak egy-egy birtokkomplexumnak.⁴⁹ A magánszférában

⁴⁴ Például egy hitbizomány bécsi ügyvivője egyszerre tartozik a nagybirtok által alkalmazott jogászok és az ágensok közé. Olyan is volt, mint idősebb Zsittkovszky István, aki egyszerre tartott fenn ágensi és ügyvédi *praxist*. Jeszenovszky Sámuel élete során volt kúriai ügyvéd, kamarai uradalmi ügyész és a Zichy birtokok ügyésze is.

⁴⁵ Ketten, Adonyi György és Drozdik János mindkét időszakban vettek részt országgyűlésen.

⁴⁶ A többiek közül Sajghó János és Kováts Antal alügyigazgatók voltak. Kincstári ügyvédnek nevezik a források Juricskay Lászlót, Flaischmann–Adelffy Antalt, és Ambrózy Gábort. A többi hat személy, Hertelendy Mihály, Jeszenovszky Sámuel, Marsovszky Miklós, Nozdroviczky Miklós, Torkos Kristóf és Zlinszky József egy-egy kamarai uradalom ügyészei voltak. A felsoroltak közül Ambrózy és Jeszenovszky evangélikusok, a többiek katolikusok voltak. Jeszenovszky a magánbirtok igazgatásból érkezett a Kamarához, korábban Zichy Péter óbudai uradalmának ügyésze volt, és mindvégig kúriai ügyvédként is működött. Szluha János a kőszegi kerületi táblánál a szegények ügyvéde volt 1787-ben, később a herceg Esterházy-hitbizomány vezető jogásza lett.

⁴⁷ A jogügyigazgatók közül még Horváth–Simonchich János, Grassalkovich Antal, és Majláth György futott be hasonló karriert. (FALLENBÜCHL 1988: 108, 114–115)

⁴⁸ Galya András Eszterházy Pál bécsi, Mihályffy György Zichy István pozsonyi, Nemes György Festeticsek bécsi, Nisnyánszky György, Bujanovits Károly és Vitéz János a Batthyány-hitbizomány ágensei voltak.

⁴⁹ Újvári István az esztergomi érsekség, Ráthonyi Gábor az Erdődyek majd Grassalkovich Antal, Ambrózy Gábor a Károlyiak nagykárolyi hitbizományának, később ő is Grassalkovichnak volt

ennél magasabb tisztségre jogász, főleg ha protestáns volt, a 18. században nem emelkedhetett.

A távollévők követei között 27 ágenszt találtam, tehát az országgyűlésen megjelenő ügyvédek egynegyede közülük tartozott.⁵⁰ A protestáns egyházak ágensei számukhoz képest nagy arányban jelentek meg az országgyűléseken. A 18. században működő 18 protestáns ágensből 11 vett részt valamelyik diétán. Közülük tíz csak távollévők követe volt, a tizenegyedik, Pongrácz Boldizsár második részvétele alkalmából, 1792-ben már Pest vármegye követeként szerepelt. Ők azért vettek feltűnően nagy arányban részt a diétákon, mert már ágensi megbízatásuk is eleve politikai jellegű volt.

A követek közül tizenhárom személyről biztosan tudni, hogy életük során kúriai ügyvédként is dolgoztak.⁵¹ Közülük tizenketten evangélikusok voltak. A távollévők követeiként megjelenő 105 ügyész, ügyvéd és ágens közül, az előbbi tizenkét személyen kívül még tizenhárman tartoztak ehhez a felekezethez, vagyis a jogászok egynegyedéről tudni, hogy evangélikus volt. Felülreprezentáltságukat az indokolja, hogy a 18. században az evangélikus ügyvédek voltak a legfelkészültebbek, akiket szívesen foglalkoztattak a katolikus arisztokraták is (KOSÁRY 1983: 153).

Mint említettem, a távollévők követeknek legalább egyötöde hivatásos jogász volt vagy rendelkezett jogi végzettséggel, vagyis ők alkotják a távollévők követeknek legnagyobb csoportját. Az utolsó két vizsgált diétán az alsótábla egészének 12, illetve 10 százalékát tették ki azok, akikről tudni azt, hogy ügyvédek voltak. A távollévők követei közül a legtekintélyesebbek, az országgyűléseken komoly politikai szerepet vállalók mind ügyvédek vagy ágensek voltak, őket delegálták a legtöbbször a diéta által kiküldött bizottságokba és küldöttségekbe. Prileszky Pál két országgyűlésen hét, Jeszenák Pál három országgyűlésen hat, Brogyáni János egy országgyűlésen öt, Jeszenák János három országgyűlésen négy, és Zsittkovszky István három országgyűlésen három bizottság tagja volt. Brogyáni kivételével mind evangélikusok voltak, akárcsak a diétákon megjelent jogászok egynegyede. Mindenképpen kijelenthető tehát, hogy az evangélikusság, az ügyvédi hivatás és a távollévők országgyűlési képviselte között szoros kapcsolat van.

.....
jogügyigazgatója. Négyen, az evangélikus Prileszky Pál, Jeszenák János, Adonyi György és a katolikus Szluha János (igaz utóbbi csak 1792 után) a kismartoni Esterházy-hitbizomány jogügyigazgatói voltak.

⁵⁰ Közülük öten, Galya András, Brogyáni János, idősebb Zsittkovszky István, Nogell István és Pongrácz Boldizsár életük során ügyvédként is praktizáltak. Hárman, Radovics Gáspár, Bernáth György és Keresztúri István kancelláriai hivatalnoki állásukat odahagyva váltak udvari ágenssé. Adelffy János és Radosztics Ignác fordított utat jártak be.

⁵¹ Adonyi György, Bernáth József, Bóday Mihály, Dálnoky Nagy Dávid, Gocsez Gáborról, Jeszenák Pál, Jeszenák János, Jeszenovszky Sámuel, Lehoczky Dániel, Lehoczky György, Pongrácz Boldizsár, Prónay Gábor és idősebb Zsittkovszky István.

A jelentős társadalmi réteggé váló nemesi értelmiség egyik legfontosabb csoportját alkotó ügyvédek száma megnőtt a 18. század folyamán. Szakmailag ekkor különültek el más csoportoktól, az ügyvédi munka már speciális képzettség megszerzését igényelte, és a nemesi társadalom nem nélkülözhetette szolgálataikat. Jövedelmüket nem a földbirtok biztosította, és a nemesi értelmiség másik nagyobb csoportjával, a hivatalnokokkal ellentétben a királytól sem függtek. A század végére már a politikai aktivitásuk is megnőtt, főleg a megyei fórumokon, ahol a *bene possessionatus* nemesség mellett ők is elkezdtek hallatni hangjukat (DEGRÉ 1973: 126–128). A távollévők képviselőjének elvállalása ennek az öntudatra ébredő társadalmi csoportnak kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy tömegesen jelenjenek meg az országgyűléseken, és annak menetét megpróbálják befolyásolni. Így könnyen lehetséges, hogy több esetben nem a távolmaradó főrend vagy özvegy kért fel követéül valakit, hanem az országgyűlési részvételt ambicionáló személy keresett magának megbízót. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a század folyamán többszörösére nőtt az országgyűléseken a távollévők követjeinek száma, vagyis társadalmi változások állhatnak a jelenség hátterében.

Végül a távollévők követjeinek azon csoportját mutatom be, akik az arisztokraták, illetve a nagybirtok alkalmazásában álltak, megélhetésüket az onnan (is) húzott fizetés garantálta. Pontos számuk a birtokkormányzat archontológiai feldolgozásának elégtelensége miatt nem határozható meg. A birtoktörténeti munkák és az egyes arisztokrata családok levéltári hagyatékáról készült repertóriumok alkalmazottokról szóló közlései viszont lehetővé teszik részleges vizsgálatok elvégzését.

Az arisztokraták országgyűlésen megjelenő alkalmazottainak a fele a mágnások vagy a nagybirtok jogképviselőjét látta el, mint uradalmi ügyész (fiskális), hitbizományi jogügyigazgató vagy mint bécsi, pozsonyi, budai ágens. Sokan közülük máshol is alkalmazásban álltak, például mint az egyházak ágensei, vagy mint kúriai (magán)ügyvédek is működtek, így egy másik, korábban már bemutatott csoportnak is tagjai lehetnek. A csoport másik felét a birtok gazdasági életének irányítói, a birtokigazgatók, számvevők alkotják. A nagybirtok alkalmazottai a magyar hivatalnoki osztály részét képezték, ugyanis a 18. század folyamán az arisztokraták bonyolult, az államéhoz igen hasonló kormányzati rendszereket építettek ki birtokaikon, és igyekeztek átvenni a dikasztériumok szervezetében és működésében bevezetett újításokat (KÁLLAY 1980: 53).

A nagybirtok vezetése igyekezett tájékozódni az ország és a megyék viselt dolgairól, és maga is befolyásolni igyekezett a közéletet. A tulajdonosok vagy a vezető tisztviselők többször utasították a helyi, birtokkerületi vagy uradalmi vezető beosztottaikat, hogy jelenjenek meg a megyegyűléseken, és arról jelentést küldjenek. Ugyanígy jártak el országos szinten is. A herceg Esterházy- és a Károlyi-hitbizományok kiemelten nagy figyelmet fordítottak az országgyűlésekre.

Az Esterházyak 1751-ben az ügyészüket és a levéltárosukat elküldték Pozsonyba az országgyűlés munkájának megfigyelésére (KÁLLAY 1980: 188–189). Ezek a megfigyelők, ha már ott voltak, képviselheték is a hitbizomány birtokosát, családtagjait, vagy éppenséggel bárkit, akivel erről – saját hasznukra – megállapodtak.

A távollévők követői között 44 mágnások szolgálatában álló személyt találtam. Közülük kilencet a herceg Esterházy család, nyolcat a Batthyány család, ötöt az esztergomi érseki birtokigazgatás alkalmazott. A csoportból 20 fő jogászi, 22 fő gazdasági, pénzügyi vagy adminisztratív feladatokat látott el.⁵² A 44 személyből csak 14 képviselte az országgyűlésen azokat, akiknek alkalmazásában állt, harmincan mások képviselést vállaltak el. Az arisztokraták országgyűlésen megjelenő alkalmazottai közül csak kevesen függtek szorosan munkaadóiktól, felük több lábon álló ügyvéd és ágens volt.

ÖSSZEGZÉS

A vizsgálat legfontosabb eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze. Ahogy már az elején tisztáztam, a szakirodalomban elterjedt nézettel ellentétben a távollévők követői rendelkeztek szavazati joggal, amelyet csak a 19. században veszítettek el. Bár a joguk még megvolt, annak értéke az országgyűlés döntési mechanizmusa, a szavazatok súlyozása és a *pars sanior* (a század végén a megyei követek) elsőbbsége miatt egyre kevesebbet ért, véleményüket egyre kevésbé vették figyelembe. Az alsótábla létszáma az 1722–23. évi országgyűléstől kezdődően gyors növekedésnek indult, ami a távollévők követői számának növekedése okozott. Mindez azt jelezte, hogy a század folyamán megnőtt az országos politika iránti érdeklődés a követküldési joggal bírók, illetve a követséget vállalók körében.

A távollévők követeinek pályafutást vizsgálva kiderült, hogy később megyei követté vagy tisztviselővé csak tíz százalékukat választották, a megyei követeknek pedig csak hat-hét százaléka volt korábban távollévő követé, vagyis a két csoport közötti átfedés igen csekély: a kossuthi modell nem volt általános. Kimutattam

⁵² Ketten, Gocsez Gábor és Jeszenák Pál valószínűleg mindkét területen működött. Az előbbi csoport tagjai között hatan ágensként, heten jogügyigazgatóként szolgáltak. Az utóbbiak között a legmagasabb beosztásúak Karner János, Klobusiczky Ignác és Balogh Ferenc voltak, akik egy-egy nagy birtokkomplexum teljes hivatali szervezetét irányították, de hármuk közül országgyűlési részvételük idején csak Balogh töltötte be állását. Hárman, Paluska Antal, Ordódy Imre és Boronkay Imre az esztergomi érsekség birtokigazgatói voltak, később mindhármukat ülnöknek delegálta az érsek. Az Illésházyak számvévője, Lippich Boldizsár később vasi alispán, Miszleniczky György, Balassa Pál birtokigazgatója pedig Nógrád és Hont megyék táblabírája lett. Hárman, Szeremley György, Kisgeszényi Szabó János és Vajay László titkárként szolgáltak, de utóbbi már a Kancellária hivatalnoka volt, amikor részt vett az országgyűlésen. (VÁMOS 2009: 94, 153–155, 160)

továbbá, hogy bár a már állásban lévő hivatalnokok kevesen vettek részt a diétákon, de családtagjaik, a leendő hivatalnokok képviselték őket.

A távollévők követeinek legnagyobb csoportját a hivatásos képviselők, az ügyvédek és ágensek alkották. Csoportjuk legalább egyötöde sorolható közéjük. Az utolsó két országgyűlésen már a távollévők követeinek egyharmada, a teljes alsótáblának több mint egytizede az ő soraikból került ki. Az evangélikus vallásúak aránya végig magas volt közöttük. A három mindig távollévők képviseletében részt vevő, igazán jelentős politikus, Prileszky Pál, Jeszenák Pál és János is a felekezet tagja volt.

Az ügyvédség a század folyamán önálló arculatúvá váló, és öntudatra ébredő társadalmi csoport volt, amelynek létszáma úgy nőtt másfélszeresére az 1769 és 1796 között eltelt negyed évszázadban, hogy közben az a hivatásuk végleges elkülönülését okozó képzésük szigorodott. Ők egy új politizáló csoportként jelentek meg a színen. A távollévők képviseletének elvállalása volt az a csatorna, amelyen a kialakuló és önálló társadalmi csoporttá váló nemesi értelmiség, a hivatalnokok és az ügyvédek nagy számban jutottak el a diétára, és bár a döntések meghozatalakor mind kevésbé vették véleményüket figyelembe, sőt a 19. században még szavazati jogukat is elvesztették, egyre növekvő számukkal mégis befolyásolhatták a viták kimenetelét.

FORRÁSOK

- A *Diaeta* Munkacsoport adatbázisa. <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html> (Letöltés ideje: 2011. december 31.)
- KOSSUTH L. (1966): *Összes munkái. 6 kötet. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások.* (s. a. r. BARTA I.). Akadémiai, Budapest.
- Magyar Országos Levéltár (MOL) A 79. N° 26. Magyar Királyi Kancelláriai levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Index individuumum Cancellariae. 1. kötet. 1690–1821 (A kötet címe azonos az állag címével.)
- Magyar Országos Levéltár (MOL) O 78. 1–2. kötet. Bírósági levéltárak. Személynői levéltár. Királyi Személynök. Protocolla neo-censuratorum advocatorum (Ügyvédi vizsgák jegyzőkönyve) 1. kötet. Prothocollum advocatorum examinatum. 1769–1783; 2. kötet. Prothocollum advocatorum examinatum. 1791–1796.
- Naponként-váló jegyzései az 1796-ik esztendőben felséges Második Ferentz római császár, magyar és tseh ország koronás királya által, Posony szabad királyi várássában Szent-András havának 6dik napjára rendeltt Magyar ország gyűlésének; melyek eredetképen magyar nyelven irattattak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak. Posonyban Fűskúti Landerer Mihály' betűivel. M.DCC.XCVI.

Országgyűlési Könyvtár (OK) Gyurikovits-gyűjtemény 700.500. Diarium diaetae anni 1708 a 7. martii usque 27. maii, anni 1712 a 2. maii – 4. augusti, 1714 17. septembris 13. decembris, anni 1715 m. jan. per deputatos comitatus Bihariensis concinnatum per Georgium Gyurikovits descriptum. – Diarium diaetae anno 1708 Posonii celebratae per deputatos comitatus Bihariensis Georgium Csipkés Komáromi ordinarium vice comitem, Adamum Bakay ordinarium juratum notarium concinnatum, et eidem comitatui relatum.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BÁN P. (szerk.) (1980): Magyar Történelmi Fogalomgyűjtemény. 2. kötet. Heves Megyei Levéltár, Heves Megye Tanácsa Művelődési Osztály, Eger.
- CSIZMADIA A. és mtsai (1996): *Magyar állam- és jogtörténet (7. kiadás)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- DEGRÉ A. (1973): Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. In: *Fejér megyei történeti évkönyv 7*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár. 121–140.
- ECKHART F. (2000): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- EREKY I. (1914–1918): *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. 1–2. kötet*. Sziklai Henrik, Eperjes.
- FALLENBÜCHL Z. (1970): A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. *Levéltári Közlemények*, 41. 2. 259–336.
- FALLENBÜCHL Z. (1988): *Magyarország főméltóságai. Az udvari méltóságok archontológiája*. Maecenas Kiadó, Budapest.
- GERGELY A. (1980): A reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840) In: MÉREY GY.–VÖRÖS K. (szerk.): *Magyarország története 1790–1848. 2. kötet* [PACH Zs. P. (főszerk.) Magyarország története V.] Akadémiai, Budapest, 669–788.
- KÁLLAY I. (1980): *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1748*. Akadémiai, Budapest.
- KÉRÉSZY Z. (1906): *Rendi országgyűléseink tanácskozási módja*. Jogtörténeti tanulmány. (Különlenyomat a Kassai Kir. Jogakadémia 1905–6. tanévi évkönyvéből.) k. n., Kassa.
- KOSÁRY D. (1983): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest.
- POÓR J. (2003): *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Universitas Kiadó, Budapest.
- SINKOVICS I. (1985): A békeidőszak az 1570–1580-as években. In: R. VÁRKONYI Á. (szerk.): *Magyarország története III/1.1526–1686* 605–651.
- SZABAD GY. (1977): *Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VÁMOS A. (2009): *A távollévők követői a 18. századi országgyűléseken. (Szakdolgozat)* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

- VARGA E. (1937): A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. A kötelező ügyvédi vizsga bevezetése 1769-ben. In: BAKÁCS I. J. és mtsai (szerk.): *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937. május 27.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 625–642.
- ZOVÁNYI J. (1914a): Ágensválasztás 1762–63-ban. Korrajz a XVIII. század magyar protestantizmusának egyházi életéből. Második közlemény. *Protestáns Szemle*, 26. 3. 151–168.
- ZOVÁNYI J. (1914b): Ágensválasztás 1762–63-ban. Korrajz a XVIII. század magyar protestantizmusának egyházi életéből. Befejező közlemény. *Protestáns Szemle*, 26. 4. 221–239.

HAJÓS ÁGNES

ELLENZÉK VAGY LOJÁLIS SZOLGA?

KÖZNEMES FŐISPÁNOK POLITIKAI SZEREPE
A FELSŐTÁBLÁN, 1790–1812

76

In: *Politikai élit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon.*
Szerk.: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN–SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR
Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, /Talentum 8./ 76–98.

A tanulmány tárgya a 18–19. század fordulóján élt jómódú birtokos köznemesség felemelkedése. Az 1790 és 1812 között tartott országgyűléseken megjelent köznemes főispánok életútjának elemzésén keresztül vizsgálom a kor felemelkedési lehetőségeit. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy csak ellenzéki politikájának feladásával juthatott-e feljebb a köznemes a hivatali ranglétrán? Az ellenzéki hangadók kormánypártivá való átállása feltétele volt-e karrierjük építésének?

A 18. századi magyar nemesség megítélése ellentmondásokkal teli, melyben annak a társadalmi haladáshoz és a nemzeti értékekhez való viszonya volt a fő mérce a múltban és, úgy tűnik, a jelenben egyaránt (SZIJÁRTÓ 2006: 9). Az elmúlt két évszázad folyamán az aktuális politikai rendszerhez igazodva különbözőképpen viszonyultak a 18. századi magyar birtokos köznemességnek a politikai életben játszott szerepéhez. A 19. században a nemzeti értékek domináltak, és az volt a meghatározó, hogy valaki a nemzeti haladást elősegítette-e vagy gátolta, majd ezt követően a 20. század elején már a haladás és a társadalmi egyenlőség eszméjéhez való viszonyuk szerint lettek megítélve. Lássunk erre néhány konkrét példát. Wellmann nem szimpatizált a magyar rendiséggel (WELLMANN 1941: IV), és bár Szekfű véleménye kevésbé volt elítélő, szerinte a nemzeti abszolutizmus lett volna a legjobb választás. Ugyanakkor Kosárynál pozitív megítélés alá esik a felvilágosult szellemiségű nemesség egy szűk csoportja (KOSÁRY 1980), míg Grünwald egyértelműen negatívan értékelte a nemességet (GRÜNWALD 2001: 81). A rendszerváltást követően s immár a 21. században hazánkban is felértékelődtek a demokratikus értékek. Ezek alapján Szijártónál már a korábbinál kedvezőbb megítélés alá esik a 18. századi magyar rendiség (SZIJÁRTÓ 2005, 2006).

Valóban érdemes újra górcső alá venni a századforduló köznemességét, viszont nézetem szerint nem későbbi politikai rendszerek értékeit kell bennük keresni, sem mellettük vagy ellenük lándzsát törni, hanem saját közegükben vizsgálva őket, a különböző szituációkban felmerült kérdésekre adott válaszaikból kiindulva megvizsgálni és árnyaltabb formában bemutatni szerepüket a politikai, társadalmi életben egyaránt.

Az emberek az élet több síkján is kapcsolódtak egymáshoz. Nem érdemes tehát öncélúan csak egy síkot vizsgálni, mivel így csak egy igen korlátozott részét látjuk a múltnak. Akár fogalmazhatnánk úgy is, hogy minden esemény külön idősíkot jelent. Ugyanakkor be kell látni, hogy a múlt teljes feltárása annak összes síkjában és mozzanatában lehetetlen küldetésnek látszik. Annál is inkább, mivel az anyag, a forrás, amely alapján a történész megalkotja saját történeti megglátását, nem a múlt darabkáit, hanem reprezentációkat sorakoztat fel (SZIJÁRTÓ 2005: 27), melyek különböző nézőpontokból láttatják a múlt egy-egy pillanatát. A történész nem tesz mást, mint kérdez. Felvet egy problémát, majd felállít egy hipotézist, melyet a történeti vizsgálat során alátámaszt vagy adott esetben elvet. Ugyanakkor maga is alkot következtetései alapján, mivel a tények köre tovább bővíülhet a jelenben felhalmozott ismeretek révén. Továbbá hozzá kell tenni, mint azt Benda Gyula frappánsan megfogalmazta, minden elméletnek megvannak a maguk tényei (BENDA 2006: 52). Mindebből az következik, ahogy Szijártó kifejti (SZIJÁRTÓ 2005: 28), hogy a forrás, de a történész maga sem lehet semleges, objektív, hanem saját szemüvegén keresztül vizsgálja a múlt eseményeit. Ugyanakkor megglátásom szerint, bár a kutató a jelenből kiindulva alkotja kérdéseit, azokra a választ csak az adott korba való belehelyezkedés révén és a korszak fogalmi keretei között tudja csak megadni.

Adott egyed az élet több színterén is aktív szerepet töltött be, melyeknek kihatása lehetett egymásra. Mint hivatalnok a különböző tisztségekben, mint családfe vagy mint vallását gyakorló esetleg egymásnak ellentmondó jegyeket is hordozhatott. Bár ebben a tanulmányban konkrét személyek életpályáját vizsgálom, a cél alapvetően nem az ő életük legapróbb részletekig menő feltérképezése, hanem a csoport közös és eltérő jegyei alapján általánosabb érvényű, társadalmi szintű konklúzió levonása.

VILÁGI KÖZNEMESEK A FELSŐTÁBLÁN, MAGYARORSZÁGON 1790–1812

1790-ben a hosszú idő óta mellőzött magyar országgyűlést újra összehívják. II. József halálával új korszak kezdődik. Azáltal, hogy halála előtt három rendelete kivételével visszavonta összes rendelkezését, egyben saját törekvéseinek kudarcát is elismerte. A magyar nemesség elérkezettnek látta az időt arra, hogy újragondolja kapcsolatát a Habsburg-házzal.

22 év alatt összesen nyolc alkalommal hívtak össze országgyűlést, ilyen gyakorisággal csak a 16–17. század fordulóján volt diéta Magyarországon.¹ Ennek fő okai a napóleoni háborúk voltak, azon belül is az újonckok és adó megajánlása, mivel ezek az országgyűlés hatáskörébe tartoztak, az uralkodó egyedül nem tudott ezek felől rendelkezni. Az 1811–12. évi országgyűléssel ez a sorozat megszakadt, mivel a háború befejeződött, és a Habsburg hatalom érdekei sem kívánták meg a diéta ilyen gyakori összehívását. Ezt követően I. Ferenc legközelebb csak 1825-ben hívta össze az országgyűlést.

A magyar politikai élet színterén a 18. század folyamán egyre gyakrabban találkozunk nem főnemesi eredetű szereplőkkel. A jómódú birtokos köznemesiség térhódítása az országgyűlés felsőtábláján résztvevők között is szembeötlő. Ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy a köznemesek jelenléte itt különös lenne, mivel az egyházi rendek képviselőiben, bár más politikai szerepet tölthettek be, mint a világiak, eddig is szép számban vettek részt köznemesek a felsőtáblán.

1. TÁBLÁZAT. Köznemesek részvétele a felsőtáblán 1790–1812

Diéta	Köznemes horvát követ	Köznemes főispánok	Köznemes zászlósúr, ² koronaőr
1790/91	0	8	1
1792	0	10	1
1796	0	9 ³	0
1802	1	8	3
1805	1	7	3
1807	1	8	2
1808	2	9 ⁴	3
1811/12	1	11	2
Összesen	6	70	15

¹ 1593 és 1620 között 18 alkalommal hívott össze országgyűlést az uralkodó (BENDA 1982: II, 413–450).

² A zászlósúrak közé soroltam, Szijártó kategóriáit véve alapul, a következőket: nádor, országbíró, horvát bán, tárnokmester, királyi főpohárnok, főtekfőgő, főlovászmester, főkamrás, főajtónálló, főudvarmester (SZIJÁRTÓ 2005: 48).

³ Az 1796. évi országgyűlési napló tíz köznemes főispánt sorol fel, de köztük Szapáry Pál bizonyosan nem köznemes, hanem gróf volt.

⁴ Az 1808. évi országgyűlési napló is tíz köznemes főispánt sorol fel, de ebben az esetben is ki kell húzni a listáról Szapáry Pált, aki bizonyosan nem köznemes, hanem gróf volt. Így a köznemes főispánok száma kilenc ellentétben a Dobszay és Fónagy által számolt tizenhárommal (DOBSZAY–FÓNAGY 2003: 90).

Mégis a világiak közt egészen 1790-ig csupán ritka kivételként találkozunk velük.⁵ Mindez megváltozni látszik a század végén, amikor a főispánok között is már nagyobb számban fordultak elő köznemesek. Ez az állítás számokban is tetten érhető: az 1790 és 1812 között tartott nyolc diétán az országgyűlési naplók adatai alapján 25 köznemesi származású főispán, zászlósúr és öt köznemes horvát követ vett részt. Ezek a számok jelentős elmozdulást mutatnak az előző diéták felsőtáblájának összetételéhez képest. Az 1811–12. évi országgyűlés felsőtábláján már tizenegy köznemes főispán foglalt helyet, vagyis a köznemes főispánok lassan, de fokozatosan teret nyertek a főnemesek rovására.

Az országgyűlési naplók elején található megjelentek listája képezi vizsgálatom elsődleges forrását. Mindenképpen erős forráskritikával kell élni ezeknek az adatoknak a használatakor, ezért is tartom fontosnak a kutatást többféle forráscsoportra való alapozását. A források egymással való ütköztetése árnyaltabb képet adhat, és nagyban segítheti a kutatót az esetleges téves adatok kiküszöbölésében. Erre rávilágít Szijártó István is az országgyűlési naplók forrásértékéről írott gondolataiban (SZIJÁRTÓ 2003: 431–445).

Első lépésben a köznemesek jelenlétét vizsgáltam a különböző felsőtáblai tisztségekben. Az adatok összesítése után elmondható, hogy 1790–1812 között összesen 70 esetben képviselt köznemes főispán magyar vármegyét a diétán (1. táblázat). Ami az összes megjelent főispán és adminisztrátor (250) majdnem egyharmadát teszi ki (28%). Az összes megjelent zászlósúr és koronaőr (90) csoportján belül a köznemesek aránya ettől jóval elmarad (11%). Ugyanakkor Horvátországot a felsőtáblán 100%-ban köznemesek képviselték. Velük külön foglalkozom a következő fejezetben.

Az eddigiekben a részvételek számát, a következőkben viszont már a konkrét résztvevőket vizsgáltam meg. A következő 25 név merült fel (*Lásd 2. táblázatot.*)

A köznemes főispánok listájának közelebbről történő szemügyre vételét követően azonban némi változtatást kellett eszközölni. A személyek életútjának feltérképezése után három esetben is ellentmondások merültek fel. Szapáry Pált köznemesként jelöli az országgyűlési napló 1796-ban és 1808-ban, ahol mint Árva megye főispánja jelent meg. Azonban minden bizonnyal csak elírásról lehet szó, mivel az 1802, 1805, és az 1807-es országgyűlések felsőtáblai résztvevőinek listáján mint gróf szerepel. Grófi címét támasztja alá Nagy Iván is (NAGY 1857–65: X. 479).

⁵ Például 1709-ben Keglevich Péterrel (FALLENBÜCHL 1988: 75).

2. TÁBLÁZAT. Köznemes főispánok a diétán 1790–1812
között az országgyűlési naplók adatai alapján

Köznemes főispánok	Vármegye	Országgyűlés
Almásy Ignác zsadányi	Bars	1796, 1802, 1805, 1807, 1808
Ifj. Almásy Pál zsadányi	Arad	1790/91, 1792, 1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1811–12
Bachó János dezéri	Krassó	1790/91, 1792, 1796
Balogh Péter ócsai	Torontál, Zólyom	(T) 1792, 1796, (Z) 1802, 1805, 1807, 1811/12
Bedekovich Ferenc komori	Békés	1811–12
Fáy Ágoston	Ugocsa	1808, (1811/12)
Fáy Bertalan	Torna	1807
Fáy János	Torna	1805
Gyürky István losonci	Torontál	1802, 1807
Id. Horváth Zsigmond szentgyörgyi	Békés	1802, 1805, 1807, 1808
Klobusiczky József	Borsod	(1808) ⁶ 1811/12
Lovász Zsigmond ötvenesi	Békés, Temes	(B) 1792, 1796, (T) 1802, 1808, 1811/12
Majláth György	Tolna	1811/12
Id. Muslay Antal borosjenői	Csanád	1811/12
Okolicsányi János	Torna	1811/12
Pogány Lajos	Bereg	1792
Semsey András	Abaúj	1808, 1811/12
Skerlecz Miklós lomnicai	Zágráb	1790/91, 1796
Szapáry Pál	Árva	1796
Szécsen Sándor temerini	Körös	1796, 1802, 1805, 1807, 1808
Szentiványi Ferenc	Sáros	1790/91, 1792, 1796, 1802, 1805
Török András	Árva	1790, 1792
Ürményi József	Bács, Fejér	(B) 1790/91, 1792, 1796, (F) 1807, 1808, 1811/12
Végh István verebi	Baranya	1808, 1811/12
Végh Péter verebi	Baranya	1790, 1792

⁶ Klobusiczky József 1808-ban, mint Fiume kormányzója vett részt az országgyűlés felső tábláján.

3. TÁBLÁZAT. Köznemes személyek száma a felsőtáblán 1790–1812

Diéta 1790/91–1811/12	Köznemes horvát követ	Köznemes főispánok száma	Köznemes zászlós, koronaőr
Résztvevők összesen	6 fő	23 fő	5 fő

Ezt követően gondot jelentett Fáy Bertalan és Fáy János beazonosítása is. Kezdetben Jánost Fáy Ágoston fiaként értelmeztem, viszont egyéb forrásokból kiderült, hogy egy és ugyanazon személy volt jelen mindkét alkalommal: Fáy Bertalan János.⁷

Ugyanakkor Majláth György, Tolna megye főispánja nagy valószínűséggel nem vett részt a felsőtáblán, mivel személynökként az alsótáblán elnökölt. Van példa arra is,⁸ hogy egy személynök mindkét tábla ülésén megjelent, ezért benne hagytam a vizsgálandók körében. Tehát közelebbről megvizsgálva az egyes személyeket, a köznemes főispánok száma 23-ra csökkent (3. táblázat).

Az országgyűlésen nem vettek részt, de az adott időszakban Fallenbüchl a főispánok (adminisztrátorok vagy ideiglenes főispánok, esetleg helytartók) lajstromán felsorol további öt köznemest, akik az adott korszakban tevékenykedtek. Ők mindannyian rövid ideig, úgymond átmeneti jelleggel voltak a vármegyék élén, ezért velük nem foglalkozom ezen vizsgálat keretei között.

KÖZNEMES HORVÁT KÖVETEK

A horvát követ és a horvát bán jelenléte is állandónak mondható a diéta felsőtábláján. A horvát bán és az esetek többségében egy horvát követ is helyet foglaltatott a felsőtáblán a század végén tartott magyar országgyűléseken (SZIJÁRTÓ 2005: 49). 1802 és 1812 között minden diéta felsőtábláján a megjelentek között szerepeltek, ám ez nem kirívó eset, erre láthattunk már példát a 18. század folyamán.⁹ A századfordulón Horvátországot a felsőtáblán kizárólag köznemesek képviselték az 1808. évi országgyűlésen ketten is, ha ide soroljuk Fiume kormányzóját is, ami nem egyértelmű. (4. táblázat).

⁷ Ebben a kérdésben a magyar császári és királyi kamarások ősfáinak összevetésére illetve Fallenbüchl főispánokról készített lajstromának adataira támaszkodtam (VÁSÁRHELYI–SZLUHA 2005: 412, 489; FALLENBÜCHL 1994: 102). Ezek alapján 1804 és 1810 között Torna megye főispánja bizonyosan Fáy Bertalan János volt.

⁸ Az 1790/91. évi diétán Ürményi József személynök részt vett a felső- és az alsótábla ülésein egyaránt.

⁹ Ellentétben a Kecskeméti Károly által írottakkal (KECSKEMÉTI 1989: 93).

4. TÁBLÁZAT. Köznemes horvát követek a felsőtáblán 1790/91–1811/12

Név	Tisztség	Diéta
1. Lukavszky Dónát	al-bán	1802
2. Marics Lajos	horvát követ	1805
3. Petrovich József	horvát követ	1807
4. Kovachóczy Baltazár	horvát követ	1808
5. Klobusiczky József	fiumei kormányzó	
6. Markovits András	horvát követ	1811/12

KÖZNEMES ZÁSZLÓSURAK ÉS KORONAŐRÖK

Ugyanakkor, ha az ország zászlósurainak listáját vesszük szemügyre, egy kivétellel minden diétán volt köztük olyan személy, aki nem a főnemesek közül került ki. Összesen 15 ilyen esetet találtam, ahol a 15 részvétel mögött öt személyt találunk (5. táblázat). Egyetlenegyszer sem találkoztam viszont olyan esettel, hogy valaki köznemesként csak a zászlósurak között szerepelt volna: mindannyian főispáni hivatalt is viseltek.

5. TÁBLÁZAT. Köznemes zászlósurak az országgyűlésen 1790–1812

Név	Tisztség	Diéta
1. Végh Péter	tárnokmester	1790/91, 1792
2. Szentiványi Ferenc	országbíró	1802, 1805
3. Ürményi József	országbíró	1807, 1808, 1811/12
4. Almásy Pál	koronaőr	1802, 1805, 1807, 1808, 1811/12
5. Szécsen Sándor	kamaraelnök	1802, 1805, 1808

Három esetben a személynök nevét is felsorolja a felsőtáblán megjelentek névjegyzéke. Ürményi nevével kétszer, Majláth György nevével egyszer találkozunk: ők ugyanis főispáni pozíciót is betöltöttek. Köznemes volt egyben a tárnokmester Végh Péter személyében, illetve országbírói tisztséget töltött be a szintén köznemes Szentiványi Ferenc is. Ha még tovább vizsgálódunk, és túllépve az országgyűlésen megjelentek körén megnézzük a Fallenbüchl által feljegyzetteket is (FALLENBÜCHL 1988), az adott periódusban a főméltóságok között nyolc esetben

is találkozunk a már jól ismert nevek egyikével (6. táblázat). Ezek alapján leszögezhetjük, hogy a köznemes főispánok közül került ki az országos főméltóságok elég jelentős része is. A 23 főispánból kilencen töltötték be hosszabb-rövidebb ideig országos főméltóságot úgy, hogy közben csupán Almásy Ignác kapott főnemesi címet.¹⁰ Ugyan a többiek nem részesültek főnemesi rangemelésben, de hivatalaik révén a bárók közé sorolhatók mint *barones ex officio* (SZIJÁRTÓ 2005: 428).

6. TÁBLÁZAT. Köznemes országos főméltóságok¹¹

Név	Tisztség	-tól	-ig
1. Almásy Ignác	kancellár	1821	1826
2. Amásy Pál	koronaőr	1801	1812
3. Semsey András	kancellár	1808	
	kamaraelnök	1808	1814
4. Szécsen Sándor	kincstartó	1789	1791
	kamaraelnök	1791	1808
5. Szentiványi Ferenc	tárnokmester	1797	1802
	Országbíró	1802	1806
6. Ürményi József	Kincstartó	1788	1789
	Országbíró	1806	1825
7. Végh István	Koronaőr	1825	1834
8. Végh Péter	tárnokmester	1789	1795
	országbíró	1795	1802

A köznemes főispánok életútját megvizsgálva elmondható, hogy közülük mindössze négyen részesültek főnemesi címben pályájuk vége felé (7. táblázat). Viszont nem találtam olyant közülük, aki valamilyen címbeli kitüntetést ne kapott volna, legyen az tanácsosi cím (10. táblázat), aransarkantyús vitézi cím, Lipót- (8. táblázat) vagy Szent István-rend (9. táblázat): ezeket az uralkodó bőkezűen osztogatta köznemes főhivatalnokai közt.

¹⁰ 1815-ben grófi címet kapott (VÁSÁRHELYI–SZLUHA 2005: 145).

¹¹ Fallenbüchl Zoltán adatai alapján.

7. TÁBLÁZAT. Köznemes főispánok rangemelése a 19. század fordulóján¹²

Köznemes	Rang	Dátum
1. Bedekovich Ferenc	báró	1822
2. Almásy Ignác	gróf	1815
3. Fáy Ágoston	gróf	1809
4. Szécsen Sándor	gróf	1811
5. (Lovász Zsigmond	temesi gróf ¹³	1801)

8. TÁBLÁZAT. Köznemes főispánok kitüntetései I.¹⁴

Köznemes	Tisztség	Dátum
1. Bedekovich Ferenc	aransarkantyús	1792
2. Gyürky István	aransarkantyús	1792
3. Végh Péter	aransarkantyús	1792
4. Klobusiczky József	a Lipót-rend nagykeresztje	
5. Bedekovich Ferenc	polgári ezüst érdemkereszt	1814

9. TÁBLÁZAT. Köznemes főispánok kitüntetései II. A Szent István rend tagjai¹⁵

Köznemes	Szent István rend	Dátum
1. Almásy Ignác	középkereszt	
	lovagkereszt	1811 után
2. Almásy Pál	középkereszt	
3. Bedekovich Ferenc	parancsnoki kereszt	1814
	középkereszt	1808
4. Gyürky István	lovagkereszt	
5. Lovász Zsigmond	középkereszt	
6. Okolicsányi János	lovagkereszt	1797 előtt
7. Semsey András	lovagkereszt	1797

¹² A Nagy Iván által közölt adatok alapján.¹³ 5 Temes vármegye főispáni tisztségével járt ez a méltóság, mely a mindenkori zászlósok közé emelte a főispánt ám nem lett gróf. Temes főispánja hosszú szünet után 1791-ben jelentette be igényét erre a címre (SZIJÁRTÓ 2005: 425).¹⁴ A táblázat az 1792. évi országgyűlési napló adatai alapján készült.¹⁵ Felszeghy Ferenc adatai alapján.

Köznemes	Szent István rend	Dátum
8. Skerlecz Miklós	lovagkereszt	1787
9. Szécsen Sándor	középkereszt	179?
10. Szentiványi Ferenc	nagykereszt	1802 után
11. Ürményi József	lovagkereszt	1775
	parancsnoki kereszt	1790
	nagykereszt	1808
12. Végh István	középkereszt	1810
13. Végh Péter	kincstárnok	1770-es évek
	lovagkereszt	1780-as évek

10. TÁBLÁZAT. Köznemes főispánok kitüntetései
III. Valóságos belső titkos tanácsosok¹⁶

Köznemes	Dátum
1. Almásy Ignác	
2. Almásy Pál	1786
3. Bachó János	
4. Balogh Péter	
5. Bedekovich Ferenc	1807
6. Fáy Ágoston	
7. Gyürky István	1807
8. Horváth Zsigmond	
9. Klobusiczky József	1810 előtt
10. Lovász Zsigmond	
11. Skerlecz Miklós	1787
12. Szécsen Sándor	179?
13. Szentiványi Ferenc	1802 után
14. Űrményi József	1788
15. Végh István	1810

¹⁶ Nagy Iván adatai alapján.

11. TÁBLÁZAT. Köznemes főispánok jelenléte az alsótáblán¹⁷

Köznemes	Tisztség	Diéta	Vármegye
Almásy Ignác	vármegyei követ	1790/91, 1792	Heves
Almásy Pál	vármegyei követ	1790/91	Arad
Balogh Péter	vármegyei követ	1790/91	Nógrád
Muslay Antal	vármegyei követ	1790/91, 1792	Nógrád
Pogány Lajos	vármegyei követ	1790/91	Máramaros
Fáy Ágoston	vármegyei követ	1790/91, 1792	Abaúj
Horváth Zsigmond	vármegyei követ	1790/91, 1792, 1796	Sopron
Fáy Bertalan	vármegyei követ	1792	Heves
Gyürky István	vármegyei követ	1792	Nógrád
Okolicsányi János	vármegyei követ	1792	Zemplén
Bedekovich Ferenc	horvát követ	1790/91	
Végh Péter	távollevő követe	1751	
Horváth Zsigmond	távollevő követe	1790/91	
Okolicsányi János	távollevő követe	1790/91	
Fáy Bertalan János	távollevő követe	1792	

Amennyiben a főispánok részvételének gyakoriságát vizsgáljuk, egyetlen olyan személyt találunk, Almásy Pált, aki mind a nyolc diétán megjelent. Mindazonáltal a 23 személyből öten mindössze egyetlenegyszer vettek részt az országgyűlésen. Pogány Lajos 1793-ban elhunyt, ezért nem lehetett ott a további diétákon. Fáy Ágoston, Ugocsa főispánja 1808-ban még köznemes volt, de az 1811–12. évi országgyűlés felsőtáblai résztvevőinek listáján már mint gróf szerepelt. Ugyanúgy Klobusiczky József is csak egyszer jelent meg mint borsodi főispán (1811/12), viszont 1808-ban Fiume kormányzójaként szintén jelen volt. Tehát a főispáni pozíciók igen gyakran, és nem csak kiöregedés útján cseréltek gazdát.

Bizonyos esetekben a felsőtáblán résztvevők egyben vármegyei követként is megjelentek az alsótábla ülésein (SZIJÁRTÓ 2005: 439). Így ifjabb Almásy Pál, kinek neve egyaránt szerepel a felsőtáblán résztvevők között mint Arad vármegye főispánja és az alsótáblán mint aradi követ. Ugyanakkor a köznemesi származású főispánok között többen is előzőleg részt vettek az alsótábla ülésein mint vármegyei követek, illetve távollevő mágnások képviselőiként. Példa lehet erre Végh Péter alsótáblai jelenléte távollevő mágnás követeként az 1751-es diétán. Érdekes,

¹⁷ Az országgyűlési naplók adatai alapján.

hogy közülük hárman is Nógrád megye képviselőjében jelentek meg, illetve hogy Okolicsányi János a „legellenzékibb”-ként emlegetett vármegye (MARCZALI 1907: I. 19), Zemplén követe volt 1792-ben.

A távollevő főrendek kötelesek voltak követ által képviseltetni magukat, akik papírforma szerint az alsó táblán foglalhattak helyet. De előfordult, hogy men-tességet kértek a követ küldése alól, mivel az ezzel járó anyagi terhet nem tudták kifizetni, vagy egy másik főúr képviselte őket, aki egyébként is részt vett volna a felső táblán. Ebben az esetben nem valószínű, véli Szijártó, hogy a főnemes az alsó táblán foglalt volna helyet (SZIJÁRTÓ 2005: 443).

Miután megvizsgáltam a politikai pályájukat, a következőkben a 23 köznemes főispán felekezeti hovatartozását, illetve az általuk képviselt megyék elhelyezkedését vettem össze. Vallásuk alapján a csoport tagjai közt a katolikusok voltak

Köznemes főispánok által képviselt megyék az országgyűlés a felsőtablán 1790–1812.

többségben. A 23 főből mindössze négyen voltak protestánsok, 13-an katolikusok, viszont a fennmaradó hat esetben nem találtam a felekezeti hovatartozásukra vonatkozó releváns adatot.

Ha megfigyeljük a képviselt vármegyék elhelyezkedését, kiderül, hogy a volt török hódoltság területén helyezkedett el a köznemes főispánok vármegyéjének több, mint 50%-a (23/13). Több főtisztviselő került ki az új megyék legelső tisztikarából. Közéjük tartozott például Lovász Zsigmond temesi alispán, később triesti kormányzó, Semsey András torontáli alispán, majd alkancellár (MADZSAR 1927: 17).

A volt hódoltság területén jóval kevesebb főnemesi famíliával találkozunk ebben a korszakban. Itt még a főispáni tisztség betöltésekor is nagyobb számban képviseltették magukat a köznemesek, mint az ország más vidékein. Ugyanakkor az is leolvasható a térképről, hogy a köznemes főispánok nem csak ezekben a megyékben, hanem elszórtan, az ország szinte egész területén jelen voltak.

KÖZNEMES FŐISPÁNOK – REFORMEREK VAGY LOJÁLIS KIRÁLYPÁRTIAK?

Az országgyűlés felsőtábláján megjelent köznemesek példája azt bizonyítja, hogy a *bene possessionátus* nemesség egy részének saját tudásából, érdemeiből kifolyólag sikerült magas állami hivatalokba jutnia, ami az előző évtizedekben ilyen nagy számban elképzelhetetlen lett volna. Számos reformtervezetet köszönhetünk nekik. Ám, e reformgondolatok és -tervek csak a 19. század második harmadától fejthették ki hatásukat. Ezek a köznemesek (köztük – később látni fogjuk –, szép számban képviseltették magukat a főispánok is) fontos szerepet töltöttek be a reformkor elképzeléseinek megalapozásában. Életükről, politikai és családi kapcsolataikról egy-két személytől eltekintve mégis keveset tudunk. Ezért a jómódú birtokos köznemesség egyik, talán leginkább ellentmondásokkal teli csoportjának, a köznemes főispánoknak a 18–19. század fordulóján megváltozó politikai szerepét szeretném végül görcső alá venni.

Az 1790/91. évi diétát megelőzően 1764/65-ben ülésezett utoljára az országgyűlés. Az eltelt 25 év alatt a nemesség igencsak átalakult. A változást azonban még korábbról lehet eredeztetni. A köznemesség már az 1740-es évektől folyamatosan kulturális és mentalitásbeli változáson ment keresztül. Európa egyetemén folytatott tanulmányaik révén, főleg a protestánsok, új, korszerű gondolatokkal gazdagodva térhettek haza. Megváltozóban volt szemléletmódjuk, idejüket szabadkőműves páholyokban töltötték (BÉRENGER–KECSKEMÉTI 2008: 181),

s könyvtáraikban már helyet kaptak a kor neves íróinak munkái. Szaktudásuk révén immár magas állami hivatalok álltak nyitva előttük.

Az 1780-as években II. József igyekezett királyhú emberekkel betölteni a főispáni székeket, és ahol ez nem sikerült neki, például a tiszántúli kerületben, ott a tisztséget üresen hagyta. Az államapparátus működésében kulcsszerepet játszott a birtokos nemesség. Ők töltötték be a Helytartótanács, a Kancellária és a felső bíróságok tanácsosi posztjait. A szakszerűség felértékelődésével az ambíciózus jómódú birtokos nemes családok teret nyertek a mágánásokkal szemben, akik a hivatalokra jórészt csak státuszsimbólumként tekintettek.

12. TÁBLÁZAT. Köznemes adminisztrátorok¹⁸

Név	Vármegye	-tól	-ig
Ürményi József	Pest–Pilis–Solt	1781	1782
Ürményi József	Bars	1787	
Almásy Pál	Heves	1787	1790
Bachó János	Bács	1787	1790
Ürményi József	Pest–Pilis–Solt	1790	
Ürményi József	Bács–Bodrog	1790	1802
Pogány Lajos	Bereg	1791	1793
Almásy Ignác	Bars	1795	1812
Somogyi János	Zala	1797	1807
Fáy János Bertalan	Heves	1800	1804
Fáy Ágoston	Bereg	1803	1820
Muslay Antal	Temes	1804	1808
Végh István	Baranya	1807	1834

Azokban a megyékben, ahol nem megbízható vagy az uralkodó érdekeit nem megfelelően intéző örökletes (*hereditarius*) főispán töltötte be a tisztséget, Bécs adminisztrátorok kinevezése révén érte el, hogy mégis az udvar igényei érvényesüljenek. Ettől kezdve az főispánok akadályoztatása esetén vagy az esetlegesen alkalmatlan örökletes főispánok helyére adminisztrátorokat helyezett az uralkodó, amire korábban is találunk példát,¹⁹ ám ilyen nagy számban még nem volt jellemző. Ugyanakkor ezek az adminisztrátorok vagy főispánok nem minden eset-

¹⁸ Fallenbüchl Zoltán adatai alapján.

¹⁹ Például 1762-ben.

ben voltak bábok az uralkodó kezében. Erre vonatkozóan a források megjegyzik, gyakran előfordult, hogy nemcsak főispánokat, hanem az adminisztrátorokat is figyelmeztetni kellett túlkapások vagy kötelességmulasztás miatt.

Az uralkodó törekedett arra, hogy az eddig megbízhatónak bizonyult szakemberekre a kerületben lévő más főispánságot is rábízson, így lett biztos Ürményi József a Nyitrai Kerületben, Szentiványi Ferenc a Kassai Kerületben, ahol egyben Sáros megye főispánja is volt, Bachó János Krassó adminisztrátora a Temesvári Kerületben, illetve ifjabb Almásy Pál Pest megye adminisztrátora és pesti kerületi biztos. A biztosok nem voltak a megye ellenségei, többen közülük később is viseltek főispáni tisztséget, igaz az esetek többségében nem ugyanazon megyében, ahova II. József annak idején kinevezte őket (FALLENBÜCHL 1994: 21). Viszont arra is gyakran találunk adatokat, miszerint a megyék ellenségesen tekintettek a felülről kinevezett adminisztrátorokra, királyi biztosokra. A volt királyi biztosok közül 1790-ben főispánná kinevezettek közül – láttuk Ürményi esetét –, nem engedték helyet foglalni a diétán azokat, kiket a megye nem fogadott be (MAR CZALI 1907: I. 350). Ürményi alsótáblai elnöklése ellen tiltakozott Pozsony, Trencsén és Nyitra követe is, de a többségi elv alapján leszavazták őket. Az ellenszenv mértékére jó példa, hogy Farádi Vörös Ignác nem akart a császár kinevezése révén törvénytelen főispán lenni Temesben, ezért visszautasította a lehetőséget (MADZSAR 1927: 25). Ugyanakkor elismeréssel beszélt naplójában pár oldallal később Lovász kerületi biztos szakértelméről és a hazához való viszonyáról. Ebből is jól látszik, hogy nem kis ellentmondásokat szült a nemesség körében a tisztség betöltőinek megítélése.

Míg a 18. század elején az országos hivatalokat elsősorban nagybirtokos főurak töltötték be, ugyanez nem mondható már el a „kalapos király” idején. De miért részesítette előnyben II. József a köznemeseket a főnemesek rovására? Ennek kulcsa abban rejlik, hogy a főnemességre a reformok támogatásában egyre kevésbé számíthatott az uralkodó, ezért a megyei feltörekvő köznemességből igyekezett új, hozzá hű reformpárti főnemesi gárdát létrehozni, mely fokról fokra emelkedhetett fel a magasabb pozíciókba.

Az 1790-es évektől már nemcsak a név és a vagyon döntött egy tisztség betöltésénél, hanem a szaktudás, munkabírási is számított, majd mindezekhez a század végére felsorakozott a politikai megbízhatóság mint a kritériumok egyike. Ezek lettek tehát azok a fő szempontok, amelyek alapján az uralkodó kinevezte hivatalnokait. Általában elmondható, hogy az előző korszakhoz képest ugyanazon családokból, de már egy újabb nemzedéket képviselők kerültek a főispáni székekre. Ugyanakkor több új főnemes családból származó főispán is volt. 1775 és 1780 között a főispánok 40% volt új (FALLENBÜCHL 1994: 20). A változás az ország egész területére kiterjedt. A cél tehát az volt, hogy olyanok álljanak a megyék élén, akiknek lojalitása szilárd és egyben számíthatnak a rendek

jóakarátára is (MARCZALI 1907: I. 128). Mindennek a folyamatnak köszönhetően a 19. század fordulóján számos megyében köznemes töltötte be a főispáni vagy adminisztrátori tisztséget, amelyet eddig a főnemesi családok szokásjogon alapuló hagyománya elzárt előlük. Míg Fallenbüchl Zoltán alapvetően a királysági köznemesek csoportjába sorolja ezeket a köznemeseket (FALLENBÜCHL 1994: 23), véleményem szerint e csoport többsége inkább középen állt a rendek és a királyi udvar véleménye közt, egyfajta közvetítő szerepet betöltve. Ahogy Ember Győző is kifejtette: azok a feltörekvő, újonnan a főúri csoportba bekerülő nemesek, akik a király kegye és főleg saját szakértelmük révén kerülhettek magas pozíciókba, miután a főnemesség tagjai lettek, sok esetben magukévá tették „a nemzeti törekvéseket,” és már nem az udvart szolgálták (EMBER 1941: 142).

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a beszámolókat sem, melyek az ellenzéki vezetőknek a kormánypártba való átszábitásáról írnak. Az uralkodók gyakran folyamodtak ehhez az eszközhöz a magyar nemesség megosztását remélve. Ez történt például az 1790–91. évi ellenzéki program kidolgozójával, Balogh Péterrel is.²⁰ Mindazonáltal nem csak ígéretekkel, de retorziókkal is igyekeztek egyes ellenzéki gondolkodókat meghátrálásra bírni.

Mégis mi az, ami a köznemes főispánokat a reformnemesség táborához köthette? – merül fel a kérdés. Első helyen a már említett szabadkőműves múltat említeném. Vagyis azt emelném ki, hogy a köznemes főispánok többségének nevét megtaláljuk a szabadkőműves páholyok taglistáján (23-ból 12).²¹ Természetesen nem azonos mértékben vettek részt ezek összejövetelein, ezért aktivitásuk foka alapján három csoportba soroltam őket.

Az első csoportba azok kerültek, aki ugyanazon pesti vagy budai páholy tagjai voltak és részvételük aktív tevékenységükről adatokkal rendelkezünk (ABAFI 1900). Ők Balogh Péter, Klobusiczky József, Semsey András, Szécsen Sándor, Skerlecz Miklós, illetve ugyanezen csoport tagjai közt említi Kazinczy még Fáy Ágostont is. A második csoportba soroltam azokat, akik tagjai voltak valamilyen vidéki szabadkőműves páholyoknak, de aktivitásukra részletesebb adatokat nem találtam: Bedekovich Ferenc, Fáy Bertalan, Pogány Lajos, Gyürky István, Horváth Zsigmond, Lovász Zsigmond, Okolicsányi János. Végül a harmadik kategóriába azok kerültek, akik vélhetően nem vettek részt egyik páholy működésében sem: Almásy Ignác és Pál, Bachó János, Majláth György, Muslay Antal, Szentiványi Ferenc, Ürményi József, Végh Péter és István. Tehát a vizsgált 23 személy közül hatan a budai, illetve pesti páholyok körének aktív résztvevői voltak, illetve további hét személy vidéki páholyokban tevékenykedett. Vagyis a 23 köznemes főispán több mint 50%-a volt szabadkőműves. Mindössze 10 esetben nem tudjuk,

²⁰ Idézi Szijártó Evans-t (SZIJÁRTÓ 2005: 195).

²¹ Abafi Lajos adatai alapján.

az volt-e, illetve konkrét adataink vannak rá, hogy nem volt szabadkőműves az illető személy. Persze a pusztán tény, hogy valaki tagja volt valamelyik páholyának, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a reformpártiak táborába kell sorolni. Erre jó példa Izdenczy József, aki maga is szabadkőműves volt. Mégis általában elmondható, hogy a szabadkőműves szellemiség nagyban hozzájárult a későbbi reform-eszmék kiforrásához.

Másfelől jellemzésük során gyakran kiemelik ezen köznemes főispánok magas szakmai tudását. Szakemberek között említik például a vizsgált csoport tagjai közül Ürményi Józsefet vagy Skerlecz Miklóst, kinek törekvései az ország alárendelt helyzetéből való kiemelése, gazdasági önállóságának biztosítására, az ipar fejlesztésére, külön vámterület biztosítására és új vámszabályzat kidolgozására irányultak (MARCZALI 1907: I. 61). Ugyanígy ifjabb Almásy Pált, aki Marczali szerint „egyike azon főuraknak, akik elméletben és gyakorlatban is értenek a kereskedelemhez” (MARCZALI 1907: II. 308). Továbbá Lipót király ügyes tehetséges emberként jellemezte Almásy Ignácot, akinek megnyerését fontosnak tartotta: „bár az udvarellenes párthoz tartozott, már kezd irányt változtatni”, írta róla (BENDA 1957: I. 220). A korszak kulcsszereplői közt említették Klobusiczky József nevét is, akit a közművelődési bizottság tagjaként, Ürményivel együtt sokoldalú tehetséges emberként jellemeztek. (Hoós 1994: 14) József nádor szintén elismeréssel beszélt Bedekovich Ferenc munkájáról és lojalításáról. Szaktudása révén megválasztották azon bizottságba, mely a soron következő országgyűlés fontosabb előterjesztéseit dolgozta ki, s melynek munkásságához ő is hozzájárult néhány dolgozattal (DOMANOVSKY 1935: III. 85). Végül kiemelném még Semsey Andrást, aki nádor jellemzése szerint fáradhatatlan munkaerő, „nyílt, világos fel fogású” ember volt (DOMANOVSKY 1935: III. 803).

Képzettségük, s az új eszmék felé való nyitottságuk mellett társadalmi kapcsolataik is nagyban befolyásolták nézőpontjukat. H. Balázs Éva sorait idézve: „ha a 90-es évek reformnemességét vizsgáljuk, ha azt kíséreljük megállapítani kik voltak vagy kik lehettek volna a Reformátorok társaságának tagjai, figyelni kell a rokoni kötelékeket”. Hozzáteszi, hogy az ellenzéki, javarészt felvidéki tiszántúli birtokosok egymás közt szoros gazdasági, rokoni kapcsolatokat áptak (H. BALÁZS 1967: 211).

Másfelől példaként lehetne említeni a Nemzeti Színház támogatását vállalók körét (H. BALÁZS 1967: 206) – köztük szerepelt például Fáy Ágoston is –, akik ugyan egy rokoni-baráti csoportot alkottak, jóllehet társadalmilag nem tartoztak egyazon réteghez, politikai felfogásuk mégis közel hozta őket egymáshoz (H. BALÁZS 1967: 211). Közéjük tartoztak a köznemes főispánok is. Ezek az emberek házasságuk és rokonságuk révén egy nagy közösséget alkottak. Előzetes vizsgálataim alapján, az általam vizsgált 23 fős csoport, melyek tagjai 20 családból kerültek ki, tagjai házassági kapcsolataik alapján szinte teljes egészében egy nagy

hálózaton ábrázolható. Csupán 3 olyan személy volt köztük, akik házassági kapcsolataik révén nem fűzték szorosabbra a viszonyukat a vizsgált többi köznemes főispán családjával.

Közülük kevesen kaptak főnemesi rangot, mégis bizonyos értelemben az arisztokrácia tagjai lehettek, mivel ezen köznemesek nemcsak egymás közt, hanem az arisztokráciával is szoros rokoni kapcsolatokat ápoltak, és ugyanazon tisztségeket töltötték be, mint a kor főnemesei.

Egyes köznemesi családok olyan sikeresek voltak, hogy az utókor fel sem ismeri őket, mert hamarosan már az arisztokráciába emelkedtek (SZIJÁRTÓ 2006: 103). Somogy megyére vonatkozóan állapítja meg Szijártó, hogy egyes köznemesek is rendelkeztek nagybirtokkal, illetve hogy e családok később maguk is kaptak főnemesi címet a 18–19. század fordulóján. A köznemesi nagybirtokokat vizsgálva kiemeli a Horváth család földjeit (17 ezer hold), illetve a Végh család (13 ezer hold) birtokait. Ugyanakkor társadalmilag mégsem különültek el a *bene possessionatus* nemességtől, mint azt tették a helyi főnemesség tagjai (SZIJÁRTÓ 2006: 101). Tóth Tibor monográfiájából (TÓTH 1979: 50) is megtudhatjuk, hogy a köznemesség soraiból kitűnik egy vezető csoport, amelynek tagjai nemcsak a vármegyei vezető hivatalokat töltötték be, hanem hatalmas földterületeket is birtokoltak, ráadásul házassági kapcsolataik révén e csoport tagjait szoros rokoni szálak fűzték össze. Mindamellettt hatalmas pénzkölcsönöket is biztosítottak. Szijártó hozzáteszi, hogy 1806-ban és 1808-ban Somogyban a köznemességen belül külön kiemelt „Méltóságos Nemes” csoportba soroltak öt személyt, akik között ugyancsak megtaláljuk Végh István és Horváth Zsigmond köznemes főispánok nevét (SZIJÁRTÓ 2006: 104).

Alapvetően problematikusnak mondható ezen csoport megítélése. Az utókor történészei és a kortársak leírásai alapján eléggé eklektikus kép rajzolódik kép róluk. A továbbiakban vessünk egy pillantást arra, hogy kiket nevez a szakirodalom ellenzéki hangadóknak. Komoly ellenzéki szónokok közt említi Marczali Almásy Ignácot, Balogh Pétert, Fáy Ágostont. Ürményiről azt írja, „nyelve kötve van elől is, hátul is” (MARZALI 1907: II. 3). Marczali Ürményi jellemét igencsak hajlékonyan titulálja, „gyakran találkozunk konszenzusra törekvő cselekedeteivel” (MARZALI 1907: I. 387). A megbízhatatlanok II. Lipót által Sándor Lipót nádor részére 1791-ben összeállított listáján szereplő nevek között szintén megtaláljuk ócsai Balogh Péter, Almásy Ignác és Pál, Klobusiczky József és Skerlecz Miklós nevét (MÁLYUSZ 1926: 441). Tehát a vizsgálatban szereplő 23 köznemes főispánból ötöt. Inkább lojalitását emelték viszont ki Végh Istvánnak, aki „mindig is az udvar oldalán állt szembe a nemzeti és szociális törekvésekkel” (BENDA 1957: II. 55), ám neve felmerült a jakobinus per során, mint aki az udvar ellen szervezkedett (H. BALÁZS 1967: 208). Szintén aulikusként jellemezték Szentiványi Ferencet (SZIJÁRTÓ 2005: 428) és Szécsen Sándort. Utóbbira sokan panaszkodtak,

hogy kincstartóként inkább a király jogait védte, mint a nemesekét. Ferenc király sokra tartotta (MARCZALI 1907: II. 320). Lovász Zsigmond szintén aulikus volt, ám Farádi Vörös Ignác pozitívan ír róla és temesi főispánságáról (MADZSAR 1927: 17).

A köznemes főispánok legtöbbjéről azonban a kortársak és az utódok jellemzése alapján alapvetően megállapítható, hogy mintegy középen álltak a rendek és a király közt: „Ő a katolikusok Baloghja” – írta Almásy Ignácról Marczali (MARCZALI 1907: II. 6), Kazinczy azonban őt a „[m]indenki által gyűlölt embernek” nevezi (KAZINCZY 1884: 297). Ifjabb Almásy Pál Marczali szerint nyíltan a forradalom pártján állt. Kazinczy többször elismeréssel szólt tudásáról és magatartásáról: „középen állt a rendek és az udvar között” (BENDA 1957: II. 238). Ugyanígy jellemzi Marczali Végh Pétert: „Vén asszony nem tudja, melyik párthoz álljon” (MARCZALI 1907: I. 70). Bedekovich Ferenc, bár a király jogait védelmezte, hazafias és jól átgondolt beszédeivel a fölháborodott kedélyek csillapítására hatott (DOMANOVSKY 1935: III. 85). Ürményi József alapvetően lojális volt, de a rendek nem ítélték el (MARCZALI 1907: I. 70). Nagy szerepe volt II. József radikalizmusának tompításában. Távol állt tőle a meddő közjogi ellenzéki és az aulikus szerep egyaránt – írja róla Farádi Vörös (FARÁDI VÖRÖS 1927: 16). A „nemesi rousseauizmus legmarkánsabb képviselője” – írta róla Kosáry (KOSÁRY 1980: 446). Szentiványi Ferencről Farádi Vörös pozitívan emlékezik: „a haza jó szolgálatában állt” (FARÁDI VÖRÖS 1927: 142). Pogány Lajosról azt olvashatjuk, hogy lojális volt, de a rendek sem ítélték el (MARCZALI 1907: I. 128). Szécsen Sándor pedig saját bevalása szerint egyaránt tartotta szembe előtt a király és az ország jussát (MARCZALI 1907: II. 328). Marczali úgy vélte, talán a kor legnagyobb politikai tehetsége Skerlecz Miklós volt (MARCZALI 1907: I. 61). Semsey András a nádor jellemzése alapján nagy tekintéllyel bírt az országban, aulikus volt (DOMANOVSKY 1925: I. 480), ugyanakkor neve felmerült, mint aki cinkostárs volt a porosz összeesküvésben.²² Kobusiczky Józsefet Lipót király a „megbízhatatlanok” közé sorolta, ám Sándor Lipót főherceg nádor már bizalommal beszélt róla (MÁLYUSZ 1926: 394). A „komoly ellenzéki szónokok” közt említette Marczali Fáy Ágostot Almásy Ignáccal és Balogh Péterrel együtt (MARCZALI 1907: II. 3). Balogh Péter magatartása I. Ferenc uralkodása idején már teljesen lojális volt. A jakobinus per során azonban az udvar ellen szervezkedők között említették (H. BALÁZS 1967: 208). „Híve a jónak, de mikor szükség kívánta, azt mindig kész volt megtagadni”, és „jó szónok” – írja róla Kazinczy (KAZINCZY 1884: 287–9).

A kor sarkalatos kérdései közül önkényesen kettőt kiemelve jól látszik, hogy a felmerülő kérdések mennyire megosztották a szóbanforgó nemesség sorait.

²² II. Frigyes Vilmosnak ajánlották fel a koronát. Beck Pál feladata volt a közvetítés, akadályoztatása esetén Semsey lett volna helyette a tárgyalással megbízott személy (SZAKÁLY 2003: 105).

A magyar nyelv mellett szólalt fel a mozgalom minden vezetője (Pogány, Balogh, Almásy Ignác), sőt, még Ürményi is elfogadta (MARCZALI 1907: II. 4.). Ugyanakkor közülük a magyar államnyelv ellen foglalt állást Skerlecz, aki a latin fenntartása mellett érvelt, míg inkább a magyar nyelv mellett volt Bedekovich (MARCZALI 1907: I. 363). A vallásszabadság ügye mellett volt Almásy Ignác, Pogány, Balogh és Gyürky, ellene Ürményi és Klobusiczky (MARCZALI 1907: I. 364).

A vizsgálatban szereplő 23 fős csoportból hat esetben nem találtam semmi nemű jellemzést politikai álláspontjukra vonatkozóan, ami több mint a csoport egynegyedét jelenti, vagyis nehéz lenne bármilyen, a csoportra egységesen vonatkozó állítást meghatároznom. A felsorolt érvekkel csak szemléltetni szeretném, mennyire sokféle jellemzéssel szembesül a kutató, ha látszólag olyan egyszerűnek tűnő kérdésre keresi a választ, miszerint ki milyen táborhoz tartozott a kor politikai palettáján. Ugyanakkor szembeötlően sokan jellemzik az adott csoport tagjait mint köztes, közvetítő szerepben levőt a rendek és az udvar politikája közt.

ÖSSZEGZÉS

A magyar rendiség a 18. században átstrukturálódott, a század elején a főnemesi túlsúlyú rendiséget a század végére kiszorítja egy köznemesi *bene possessionati* által dominált magyar rendiség. Ez az a réteg, mely a fentebb említett változások hatására a század végére politikai téren is függetleníteni tudta magát az arisztokráciától (H. BALÁZS 1987: 134). Majd ezt követően a 18. század fordulóján a főnemesi osztálytól átvette a nemzet politikai vezetését, s a korszerű reformok útjára lépett (EMBER 1941: 137–165). A reformkori társadalmi-politikai változások gyökereit tehát már ekkor, a 18. század végén megtalálhatjuk. A köznemes főispánok, akik egy elitcsoportját képezték ennek a köznemesi rétegnek, bár különösen heterogén az összetételük, inkább középen álltak a rendek és az uralkodó között, egyfajta közvetítő szerepet betöltve. Legtöbbjükre igaz, hogy képzett, reformeszmékkal felvértezett hazafiak voltak, ám nem a radikális „francia utas” forradalom pártiak táborát erősítették, inkább angol mintára a lassú folyamatos változásokban hittek. A kor viszonyait jól ismerve úgy láttak, a változások csak kompromisszumok révén valósíthatók meg. Ezek alapján azt állítom, nem a király feltétlen szolgálai kerülhettek csak ezekbe a pozíciókba, hanem ugyanolyan vagy talán fontosabb szempontként esett latba a szakmai hozzáértés.

FORRÁSOK

Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges Ildik Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi városába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratottak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1791.

Naponként-való jegyzései az 1792. esztendőben felséges Ferentz magyar és cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára Pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szent-Iván havának 26dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratottak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1792.

Naponként-való jegyzései az 1796dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászár, magyar, és tseh ország koronás királya által Posony szabad királyi várossában Szent-András havának 6dik napjára rendelt magyar ország gyűlésének; m[e]llyek eredet-képpen magyar nyelven íratottak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak. Pozsony, 1796.

Naponként-való jegyzései az 1802. esztendőben Felséges Második Ferentz által Posony várossában pünkösöd havának 2. napjára rendelt, s ugyan ott azon esztendőben mind szent havának napjában bé-fejezett Magyar ország gyűlésének. Pozsony, 1802.

Naponként-való jegyzései az 1805dik esztendőbe[n] felséges második Ferencz Római császár, Magyar, és Cseh ország' koronás királya által Po'sony' szabad királyi várossában mindszen havának 13dik napjára rendelt Magyar Ország Gyűlésének, mellyek eredet-képpen magyar nyelven íratottak, és az Ország Gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak. Pozsony, é. n.

Felséges első Ferentz austriai császár, Magyar és Cseh Ország koronás királyától Buda szabad királyi fővárosába 1807-dik esztendőben, sz. György-havának 5-dik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének jegyző-könyve, melly eredetképpen magyar nyelven íratott, és az Ország' Gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordított. Pest, 1807.

Felséges első Ferentz austriai császár, Magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi városába 1808-dik esztendőben, Kiss-Asszony havának 28dik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének jegyző könyve, melly eredet-képpen magyar nyelven íratott, és az Ország' Gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordított. Pozsony, 1808.

Felséges első Ferentz austriai császár, Magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi városába 1811-dik esztendőben, Kiss-Asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének jegyző könyve, melly eredet-képpen magyar nyelven íratott, és az Ország' Gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordított. Pozsony, 1811–1812.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ABAFI L. (1900): *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Schmidl, Budapest. (Reprint: Akadémiai, Budapest, 1993.)
- BENDA GY. (2006): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest.
- BENDA K. (szerk.) (1952–57): *A magyar jakobinus mozgalom iratai I–III. kötet*. Akadémiai, Budapest.
- BENDA K. (szerk.) (1982): *Magyarország történeti kronológiája II. kötet*. Akadémiai, Budapest.
- BÉRENGER, J.–KECSKEMÉTI K. (2008): *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Napvilág, Budapest.
- DOBSZAY T.–FÓNAGY Z. (2003): A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY A. (szerk.): *19. századi magyar történelem, 1790–1918*. Osiris, Budapest.
- DOMANOVSKY S. (1925–1935): *József nádor iratai I–III. kötet*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- EMBER GY. (1941): A barokk rendi társadalom. In: WELLMANN I. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest (Reprint: Babits, Szekszárd, 1993.) 137–165.
- FALLENBÜCHL Z. (1988): *Magyarország főméltóságai*. Maecenas, Budapest.
- FALLENBÜCHL Z. (1994): *Magyarország főispánjai*. Argumentum, Budapest.
- FELSZEGHY F. (1943): *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben*. Társadalmi könyv- és lapkiadó, Budapest.
- GRÜNWALD B. (2001): *A régi Magyarország*. Osiris, Budapest.
- H. BALÁZS É. (1987): *Bécs és Pest–Buda a régi századvégen*. Magvető, Budapest.
- H. BALÁZS É. (1967): *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus*. Akadémiai, Budapest.
- HOÓS É. (1994): *Az 1790/91-es országgyűlésről kiküldött közművelődési bizottság tevékenysége* (Bölcsészdoktori értekezés). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- KAZINCZY F. (1884): *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek* (szerk. ABAFI L.). Aigner, Budapest.
- KECSKEMÉTI K. (1989): *La Hongrie et le réformisme libéral*. Centro di ricerca pergamene medievale e protocolli notarili, Roma.
- KOSÁRY D. (1980): *Művelődés a 18. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest.
- MADZSAR I. (szerk.) (1927): *Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822-es évekről*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- MÁLYUSZ E. (1926): *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*. Egyetemi nyomda, Budapest.
- MARCZALI H. (1907): *Az 1790/1-diki országgyűlés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NAGY I. (1857–68): *Magyarország családai. I–XII és Pótlék-kötet*. Friebeisz István–Ráth Mór, Pest. (CD-ROM: Arcanum, Budapest, 1999.)
- POÓR J. (1988): *Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815*. Gondolat, Budapest.
- SZAKÁLY O. (2003): *Egy vállalkozó főnemes: Vay Miklós báró 1756–1824*. Eötvös, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2003): Az országgyűlési naplók forrásértéke. In: K. HORVÁTH Zs. és mtsai (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Osiris, Budapest. 431–445.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Osiris, Budapest.

- SZIJÁRTÓ M. I. (2006): *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi rendiség-ről.* Universitas, Budapest.
- TÓTH T. (1979): *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban: 1756–1812.* KSH, Budapest.
- VÁSÁRHELYI M.–SZLUHA M. (2005): *Magyar császári és királyi kamarások ősfái, 1740–1918.* Heraldika, Budapest.
- WELLMANN I. (1941): Barokk és felvilágosodás. In: WELLMANN I. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest (Reprint: Babits, Szekszárd, 1993.) 5–107.

PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEI AZ 1790–91. ÉS 1792. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

99

Dolgozatomban Pest–Pilis–Solt vármegyének az 1790–91. és 1792. évi országgyűlésen résztvevő követei tevékenységét vizsgálom. Először a megyei követek megválasztásának és kiküldésének korabeli gyakorlatáról szólok, majd a címben megnevezett két országgyűlés történetét tekintem át, végül Pest megye XVIII. századi országgyűlési állásfoglalásait befolyásoló tényezőkből emelek ki néhányat utalva a követek egyéni életpályáira. Tanulmányomat rövid forrásközlés zárja. Azért tartom szükségesnek, hogy együtt tárgyaljam ezt a két országgyűlést, mert az 1792. évi országgyűlés politikai napirendjét és résztvevőit tekintve szerves folytatása az egy évvel korábbinak. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a dinasztia és a rendek közötti kompromisszum II. József uralmát követően csak az 1792. évi országgyűlésre állt helyre.

Pest–Pilis–Solt vármegye – egy újabb feldolgozás szerint – csak az 1830-as évek végére vált a magyarországi politikai életben „vezérvármegyévé” (KECSKEMÉTI 2008: 313, 326; VÖLGYESI 1997: 15). Ennek alapján elmondható, hogy az ellenzéki „vezérvármegye” mítoszának visszavetítése a 18. századra anakronizmus lenne, bár már a 18. században is megfigyelhetünk bizonyos politikai változásokat. A megye követeinek fokozódó diétai aktivitása már a század közepétől mutatja a középbirtokos nemesség politikai öntudatra ébredését (kezdetben még nem egyértelműen az ellenzék oldalán), azonban a század végének országgyűlésein már határozottan a diétai hangadók közé számítanak (SZIJÁRTÓ 2009: 93).¹ Dolgozatomban a megye zajos reformkori közéletének XVIII. század végi előzményeit kívánom feltárni annak reményében, hogy a megyei szintű vizsgálatokkal a korszak országos szintű politikai történései is könnyebben értelmezhetővé válnak majd.

¹ A század közepétől az országgyűlési vitákban egyre többször szólaltak fel a megye követei, s ezzel kiemelkedtek a néma többségből. Az 1751. évi országgyűlésen a „kormánypárt” oldalán kiemelkedően sokszor szólalt fel Prónay Gábor. Az 1764–65. évi országgyűlésen Ráday Gedeon a kormánypárt és az ellenzék között kieleződött küzdelemben közvetítő szerepet foglalt el (HORVÁTH 1868: 409; ZSINDELY 1956: 40).

A KÖVETEK MEGVÁLASZTÁSA, KIKÜLDÉSE

Az 1625. évi 62. cikkely előírta, hogy az országgyűlésre a vármegyéknek köztudomású birtokos nemeseket kell küldeniük mint követeket. A követek pontos számáról a törvény nem intézkedett (SZIJÁRTÓ 2005: 51). A 18. századi királyi meghívólevelek (*regales*) – a szokásjog alapján – azonban általánosan két személy megjelenését várták el. A két személy közül, mint erről a következő fejezetben lesz szó, az egyik általában a megye rendes vagy helyettes alispánja, a másik a vármegye jegyzője vagy egy táblabírája volt. Az általában jogi végzettséggel rendelkező táblabírák aktívan részt vettek a megyei közéletben (a közgyűléseken, bizottságokban, törvényszékeken).² Poór János a 18. század fordulójának diétáira nézve kimutatta, hogy a vármegyék többsége egyik követül az első- vagy másodalispánt küldte.³ Pest megyében az első alispán követi tisztségét egyfajta szokásjogként értelmezték, azt indokolták meg, ha nem ő volt a követ (KISS 2009: 1–2). Általában véve a követek személyének nem tulajdoníthattak túlzottan nagy jelentőséget, a lényeg a követutasításokban foglalt elvekben rejlett (DEGRÉ 2004: 238–239). Salamon Ferenc szerint a reformkorral ellentétben a 18. században a követi megbízatásért nem tolongtak a jelentkezők, a korteskedést szerinte a nemesember nem azért folytatta, hogy megválasszák, hanem azért, hogy ne válasszák meg (SALAMON 1889: 61). Ennek oka az lehetett, hogy a követek nem szívesen hagyták volna el huzamosabb időre – még az országgyűlés kedvéért sem – otthoni gazdaságukat.

A követválasztásról ezek alapján elmondható, hogy bár több jelöltet is állítottak, ez inkább kijelölés vagy felkérés volt, mint igazi választás. A választások a korabeli megyei közéletben többnyire közfelkiáltással (*communi omnium voto*) zajlottak, és általában az addig hivatalban lévő személy megerősítését jelentették, kivéve akkor, ha más posztra jelölték, vagy öregségére, betegsége hivatkozva nem vállalta a felkérést. A követválasztás színtere a megyei közgyűlés volt, ahol – a Pest megyei források tanulsága szerint – a 18. század elején 15–20, a század közepén 30–40 megjelentet soroltak fel név szerint. A megyei kongregáción (a feljegyezett résztvevőket tekintve) általában a váci püspök és más megyei egyházi intézmények képviselői, a megyei tisztviselők, a táblabírák, a nagybirtokosok tiszttartói, Pest és Buda szabad királyi városok és a négy mezőváros küldöttjei jelentek meg.

² A táblabírákra vonatkozóan az 1613. évi 13. törvénycikk rendelte el a fellebbviteli bírák választását a megyei törvényszékeken. Eredetileg a megyei közgyűlés választotta, később a főispán nevezte ki őket (ECKHART 1946: 273). A táblabírák Pest megyei szerepléséről Salamon Ferencet idézzük (SALAMON 1889: 61).

³ Poór János szerint „a megyéket nem a politizáló nemesség képviselte az országgyűléseken, hanem a megyei tisztikar” (Poór 2003: 253).

A főispánok általában személyesen nem vettek részt ezeken a közgyűléseken, csak megbízottjaik, adminisztrátoraik által befolyásolták a tárgyalások kimenetelét.⁴

A követek számára az országgyűlésre útmutatóul a vármegye követutasítást adott ki. Ebben a vármegye egyrészt megfogalmazta az országgyűlés elé terjesztendő sérelmeit, másrészt összefoglalta a követek számára a vármegye érdekeit és véleményét. A követutasítás megszerkesztésére bizottság ült össze: ennek tagjai általában a két alispán, a jegyző vagy egy-két táblabíró voltak, tehát a követek lényegében maguk foglalmazták meg a nekik szóló utasítást (SALAMON 1889: 63). A 18. századi követutasítások a sérelmek felsorolásán túl csak általánosságokat írtak elő az egyes ügyekben való eljárás módjára nézve (például az 1741. évi instrukcióban: el kell érni, törekedni kell rá, könyörögni kell az uralkodónál, hogy a sérelmezett eljárások vagy intézmények szűnjenek meg), vagy egyáltalán semmi érdemi sem szerepelt az utasításban (KISS 2009: 9). A követutasításról a kortársak, az 1764–65. évi országgyűlés résztvevői nyilatkoztak úgy, hogy az nem köt, csak irányt mutat (HORVÁTH M. 1868: 408). E miatt a gyakorlatban lehetséges volt az is, hogy egy megye két követe között véleménykülönbség alakuljon ki valamely kérdésben. Erre példa, hogy míg Prónay Gábor a „kormánypárt” mellett állt ki beszédeiben, addig a másik követ, Beniczky István jegyző az újonnan bekebelezett helyekről és adójukról való hozzászólásában az ellenzék retorikáját követte az 1751. évi országgyűlésen.⁵ Egy-egy kérdésben a megye követei kikérhették és elvárhatták a megye utasítását (mint 1728–29-ben), de arra is akadt példa még a század végén (1792-ben) is, hogy a követek – egy-egy halasztást nem tűrő kérdésben – a megye nagybirtokos főpapjainak és főurainak véleményét figyelembe véve szavaztak.⁶

⁴ Kiss Anita szerint ez a különbség nem jelenti a megjelentek valós létszámának növekedését, hanem csak az eltérő jegyzőkönyvezés gyakorlat következménye. A jegyzőkönyvekben név szerint nem soroltak fel minden megjelentet (KISS 2009: 11–12).

⁵ OK, Gyurikovits-gyűjtemény, 700. 470. Diarium Diatae regni Hungariae 1751. 31. Ez az országgyűlési napló – bizonyos részein – név szerint említi a felszólalókat.

⁶ Az 1792-es országgyűlésre kiadott követutasítás szerint: „Az ki adandó Királyi Kivánságokat, Propositionokat, hog a vármegyétül irántok ut mutatást vehessenek, kötelesek lesznek minden üdö haladék nélkül közleni.” (PML IV. 3-C-1-1902-1792.) A gyakorlat azonban más lehetett: Pest vármegye követének 1792. június 14-én kelt és a megyegyűlés előtt augusztus 23-án felolvasott jelentése szerint a francia háború miatt megszavazták a subsidiumot, követve a megye területén nagybirtokos főméltságok véleményét, erre utólag kérve a megyegyűlés jóváhagyását: „Ország Gyűlésen személyesen jelenvalú Megyebéli Egyházi és világi Fő Rendek és Méltóságokh akaratyát is szándékunkkal egyezni tapasztaltuk, melyre való nézve tellyes bizodalommal viseltettünk ekkoráig, hog ezen Nemzetünk Dicsőségére és Javára az egész Hazának akarattyával egyező cselekedetünket a Te[kintetes] Varmegye jó Néven fogja venni”. (PML IV. 3- C-1 -848-1792. Pest–Pilis–Solt vármegye nemesi közgyűlési iratai).

AZ 1790–91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS

Az 1790–91-ben az országgyűlés határozottan ellenzéki magatartást követett. Ennek okai és közvetlen előzményei között megemlíthetők a megyei autonómia felszámolása II. József alatt, s ezzel a nemesség hivatalviselési lehetőségeinek korlátozása;⁷ a törvénytelen (az országgyűlés hozzájárulása nélküli) újoncozás és adókivetés;⁸ a megye élére ültetett adminisztrátorok személye és a nádorválasztás elmaradása.⁹ Pest–Pilis–Solt vármegye egy 1787. évi feliratában a felvilágosodás szellemében már egy új politikai elmélet elemei mutatkoztak. A megye az uralkodótól új társadalmi szerződés megkötését követelte.¹⁰ A II. József halálát követő utódjelölt, Lipót 1790. március 14-i leiratára Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlése határozott hangú feliratban válaszolt, amelyben – hivatkozva az előbb említett elméletre – követelte az országgyűlés összehívását, ennek kikényszerítésére pedig említi a belga (németalföldi) példát, vagyis a fegyveres felkelés lehetőségét is.¹¹

102

⁷ A hivatalviselésből kirekesztett táblabíró réteget nemcsak létalapjának egy részétől, hanem a közélet formálásának lehetőségétől is megfosztották: Pongrácz Boldizsár nyomtatott beszéde szerint nemes ember „ha tsak hivatalba nintsen, a köz-jónak elő-mozdításában majd éppen semmi részt nem vehet, hanem ezen tekintetben mint valami számkivetett önnön Hazájában kedvetlenül élni kén-telenítettik” (PONGRÁ CZ 1788: 3)

⁸ II. József idején, a törvénytelen, rendeleti úton behajtott újoncozások és adókivetések alkalmá-val 1788–89-ben Pest megye (Krassóval és Temessel együtt) a legvégsőkig ellenálló megye volt. Pest megyére egy 1789-es kimutatás szerint a pesti kerületben lévő megyék közül a legnagyobb terhet rótták, az ide kivetett 33308 ft-ból 12041 ft-t kellett volna megfizetnie. (HASELSTEINER 1983: 149–152, 155, 219; SZIJÁRTÓ 2005: 365–366)

⁹ A megye már 1790. március 1-jén óvást emelt Almássy Pál királyi biztos és adminisztrátor szemé-lye ellen. Őt váltotta fel adminisztrátorként Ürményi József, Bihar vármegye volt adminisztrátora. A megye közgyűlése az ő megbízását is törvénytelennek bélyegezte. Viczay Mihály levelében így ír erről Széchényi Ferenc grófnak: Ürményi személynök „úgy jár-kel mint a róka, ki nem talál lyukába. Pestmegye úgy bánt vele, hogy eret kellett vágni rajta” (MARCZALI 1907: I. 9, 70, 169).

¹⁰ Bécsi levéltári forrásokra hivatkozva idézi Eckhardt Sándor. A feliratot, amelyben a megyei köz-gyűlés a következőképpen értekezik az új hatalmi felfogásról: „a közjog, az emberi jogok és ama Tár-sadalmi Szerződés értelmében, melynek alapján a birodalmak összeálltak, a Fenség eredetileg a nép-hez tartozik: ez az axioma, melyet Természet-Anyánk minden ember szívébe beírt, azok közül való, melyekben az igazságos fejedelemnek (bízunk benne, hogy Felséged is ilyen) kételkednie nem szabad, s melyek ellen a népek sem saját gyávaságuk folytán nem véthetnek, sem azokat elévülni nem hagy-hatják, minthogy az emberi természettel vele születtek és attól elválaszthatatlanok. Ez a fenség a tör-vényekkel mérsékelt uralkodásában a törvényes fejedelemmel és néppel közös hatalom által” tartatik fenn, hogy a „modern viszonyok kívánalmának megfelelően új szerződésekkel és feltételekkel bizton-ságunk és polgári élet megszilárdíttassék” (ECKHARDT 2001: 35–36).

¹¹ Horváth Mihály összefoglalójában a kancelláriai levéltárban lévő felirat szövegéből idéz: „Felsé-ges úr, a nemzetnek nyilván joga azon társadalmi szerződés mely szerint országok támadnak, bizo-nyítja, hogy a felségi jog eredetileg a népek birtokában létezik: e tétel, melyet maga a természet ír mindenki szívébe, azok sorába tartozik, melyekről egy igazságos fejedelemnek (minőnek Felsége-det is tartjuk) kételkedni nem szabad”. Eszerint a rendeknek és a királynak együtt kell gyakorolnia a törvényhozó hatalmat. A megye kéri, hogy „nekünk is megadandja azt, mit a belgáknak adott, kik

A fenti sérelmek és kívánalmak tükröződnek vissza az 1790. május 27-én kelt 105 pontos Pest megyei követutatisásban, melyet Marczali Henrik közölt kivonatos formában mára klasszikussá vált országgyűlés-történeti művében (MARCZALI 1907: I. 177–194). Ennek részletes ismertetésétől itt eltekintenek, s csak néhány pontban foglalom össze a követelések lényegét. Az országos szintű, több ellenzéki megye utasításában is jelen lévő három alapelv, melyek Pest megye követutatisásába is bekerült. A következők voltak: a *filum successionis interruptum*-elv,¹² Magyarország szuverenitásának biztosítása, és a vallásügyet illetően (a protestánsok számára kedvező) bécsi és a linzi békék korábban (1608-ban és 1647-ben) törvénybe iktatott rendelkezéseinek hitlevélbe foglalása (SZIJÁRTÓ 2005: 386–387; MARCZALI 1907: I. 177–178). A megye nagyjában-egészében átvette és körleveleiben terjesztette az Ócsai Balogh Péter által írt rendi–ellenzéki program főbb pontjait, melyek a vármegyékbe ezeken és a szabadkőműves páholyokon keresztül jutottak el, s épültek bele a követutatisásokba (ÓCSAI BALOGH 2006: 38–50, különösen 38). Benda Kálmán szerint a *filum interruptum successionis*-elmélet Pest megyei és országgyűlési terjesztője az egyik megválasztott követ, Szily József alispán volt. Valószínűleg ez az alaptétel is az ő kezdeményezésére kerülhetett bele az instrukcióba. A megyei szintű sérelmek és követelések között volt például a nádorválasztás, s egyúttal a megye nyakára ültetett adminisztrátorok menesztése, illetve, hogy a hűtlenségbe esett kurucok leszármazottjai nyerjék vissza nemesi jogaikat (MARCZALI 1907: 183, 191, 194). Pest megye – Szabolcs vármegye felhívására – esküre kötelezte a diétára küldött követeit, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül nem fogadnak el sem hivatalt, címeket vagy egyéb kedvezést az uralkodótól. A követeknek ígéretet kellett tenniük továbbá a rendi alkotmány védelmére.¹³

A Szily család levéltárában maradt fenn 1790-ből egy feltehetőleg Szily József alispánhoz köthető magyar nyelvű fogalmazvány *Hazafi gondolatok az Haza*

szabadságukat fegyverrel védelmezték. Mert bizonyára rossz példa volna, ha a kormány tettei által azt bizonyítaná, hogy a népek nem engedelmesség, hanem csak fegyver által védhetik s nyerhetik vissza a jogaikat”. Az új uralkodó az alkotmányosság visszaállítása érdekében koronáztassa meg magát s adjon ki hitlevelet, hogy a rendek sérelmeit és kívánalmait „törvényesen és szabadon, tehát az idegen katonaság eltávoztatásával tartandó országgyűlésen a rendekkel törvényesen tárgyalhassa” (HORVÁTH 1873: 24–25).

¹² A megye az országban elsőként a megyék közül, március 1-jén tartott közgyűlésében jelentette ki, hogy az „örökösödés fonala megszakadt”, vagyis mivel József megszegte a rendek és az uralkodó közötti társadalmi szerződést, felrúgta a rendi alkotmányt, új szerződésre (hitlevél) van szükség (MARCZALI 1907: I. 9–12).

¹³ Szabolcs vármegye 1790. április 2-i Pest megyének küldött leveléhez csatolt esküformulájában a követeket kötelezte, hogy „semminemű Jutalmakat, Adományokat, Tisztségeket, Méltóságokat, Jeles Rendeiket, avagy alárminémű Királyi Hivatalokat magam avagy maradékim számára, sem az Ország Gyűlése alatt valósággal, sem annak elmúlása esetire ígéretbe, a Felső Hatalmasságtól el nem vészek, sem nem keresek”. (PML IV. 3-a-1-2098-1790. 6.f. Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyve).

boldogulására ante Coronationem címen, melyben konkrét politikai programot vázolt fel. Hosszas történelmi példákkal fűszerezett érvelésben mutatott rá a Habsburg-dinasztiának a nemesi nemzettel szembeni állandó törvényszegő magatartására és az új „*capitulatio*”, vagyis a közjogi újjáalapozás szükségességére. A tervezetben más konkrét javaslatok is olvashatóak: szükségesnek tartotta az ország védelmét ellátó külön magyar hadsereg felállítását, a rendi sérelmek megfogalmazására deputációk kiküldését, a hadüzenethez az országgyűlés hozzájárulását, kereskedelmi szövetségek létesítését Lengyelországgal vagy a Török Birodalommal (BENDA 1955: II. 206).¹⁴

Az 1790–91-es országgyűlés alkalmával a szokásos kettő helyett három követet deputált Pest vármegye: Szily József első alispánt, továbbá Darvas Ferenc és Pongrácz Boldizsár táblabíró.¹⁵ Valószínű, hogy a három különböző felekezeten lévő követ megválasztása sem véletlen: Szily katolikus, Darvas református, Pongrácz evangélikus volt.¹⁶ Az országgyűlésen e szokás és törvény ellen való követküldési gyakorlat ellen szólalt fel a veszprémi káptalan kormánypárti követe, Zsolnay Dávid (MARCZALI 1907: I. 388). Pest megye jogértelmezése szerint a törvény legalább két követet tesz szükségessé, de azt nem tiltja meg, hogy több is lehetne. Mivel Pest–Pilis–Solt három vármegye egyesüléséből jött létre, így legalább három követet kell a megyének küldeni a diétára. A kanonok és kormánypárti támogatói szerint ez precedenst teremtene, mert ha Pest, Pilis és Solt különválnának, akkor hat főre bővülne összesen a követeik száma.¹⁷ A vármegye követei erre úgy feleltek a kormánypártiaknak, hogy harmadik követük jelenléte a diétán sokkal törvényesebb, mint az országgyűlés által jóvá nem hagyott, vagyis a törvény által szavazati joggal fel nem ruházott, de azzal a gyakorlatban mégis élő újonnan felállított püspökségek és káptalanok deputátusainak jelenléte. Ezen felül a Pest

¹⁴ A szerző írásában különösen hangsúlyozza a lengyel–magyar barátság gondolatát, kiemelve a magyar és lengyel társadalomfejlődés közös alapjaként a rendiséget: „nem voltak tehát ezek [a lengyelek – N. J. megjegyzése] ellenségeink, hanem inkább hazánkat építő Velünk egy forma szabadsággal bíró szomszéd Atyánkfiai. Miért lennénk ezeknek ellenségei?” (Az idézett irat lelőhelye: MOL P 638 A nagyszigeti Szily család levéltára. é. n. 7. cs., 1. tétel, Fasc. 1., Num. 7., 85. f.)

¹⁵ A három követ neve: PML IV. 3-C- 2593-1790. 1. Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. Pest–Pilis–Solt vármegye országgyűlési követeinek jelentése a megye közgyűléséhez. Buda, 1790. június 29.

¹⁶ Véleményem szerint a három különböző felekezetű követ megválasztásával a megye demonstrálni kívánta a rendi ellenzéki reformertábor egységét. Darvas és Pongrácz megválasztása egyben a protészans nemesség erős Pest megyei pozícióira mutat rá. (SZIJÁRTÓ 2005: 440) Az ellenzéki tábor egységéről ad némi felvilágosítást Ócsai Balogh Péter 1790. július 5-i levele Szily Józsefhez. A levélben a vallási kérdésekben kívánta békíteni a katolikus Szilyt, majd a levelét így fejezte be: „ami nem a miénk abban az Istent hagyják ítélni, s mi itt egyesülünk a haza feddhetetlen szeretetében”. (MOL P 638 A nagyszigeti Szily család levéltára, 6. cs., 1. tétel, Fasc 7. Num. 10.)

¹⁷ Naponként való jegyzései az 1790dik eszendőben 6. ülés, 52–54.

vármegyei követek – a megye következő utasítása szerint – követelték a Királyi Táblán helyet foglaló, szám feletti ülnökök szavazati jogának elvételét.¹⁸ Az ellenzéki Pest vármegye ekkor tehát a védekezésből a támadásba ment át. A helyzetet Muslay Antal nógrádi követ javaslata oldotta meg, mely szerint a harmadik követ csak az esetlegesen hiányzó két követ egyikének helyettesítésekor jelenjen meg az alsótáblán (SZIJÁRTÓ 2005: 440, MARCZALI 1907: I. 388). Pest megyét így végül két követ képviselte az országgyűlésen. Pongrácz Boldizsár már az országgyűlés kezdeti szakaszában, július végén elhagyta a diétát, és egészségügyi állapotára hivatkozva Heves megyei birtokaira vonult vissza, s lemondott a követségről.¹⁹ Az utólag kinyomtatott országgyűlési napló követlistájába is csak két név, Szily József alispán és Darvas Ferenc táblabíró neve került be.²⁰

Az diéta lefolyása alatt a követutasításhoz képest más témákban is felszólaltak a megye követei. Darvas Ferenc a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele mellett érvelt az országgyűlésen 1790. június 11-én (MARCZALI 1907: I. 366), annak ellenére, hogy eredetileg a megye által adott követutasítás a latin nyelv régi jogaiba való visszaállítását szorgalmazta.²¹ Darvas politikai publicistaként is működött: 1790-ben megjelent röpiratában hangsúlyozta a nemzeti nyelv és hagyományok fontosságát, valamint a vallási különbségek eltűnésének szükségességét. Követelte a magyar nyelv hivatalossá tételét.²² Mályusz Elemér szerint Darvas követtársa, Szily a magyar nyelv és ruha kötelező használatát törvénybe iktató párt feje volt (MÁLYUSZ 1926: 148–149). Az országgyűlés 1790. július 16-i hitlevéltervezetében is bekerült a magyar nyelv törvényhatóságoknál való szabad használata, amit a szeptember 21-i válaszleiratában az uralkodó elfogadott. Ennek hatására Pest vármegye közgyűlése 1791. január 1-jétől magyarul vezette a jegyzőkönyveit és (részben) belső ügyviteli iratait is (KERÉNYI 2002: 27).

.....
¹⁸ A vármegye országgyűlési követeinek jelentése a megye közgyűléséhez. Buda, 1790. június 29. Erre a megye rendjeinek június 30-án kelt válasza ugyanitt. (PML IV. 3-C- 2593-1790. 1-3 f. Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei.)

¹⁹ Szily szerint „Heves vármegyei Jóságára kiment, a honnan az ulta egészségének változása miatt vissza sem tért”. (PML IV. 3-C-1-3739-1790. Közgyűlési iratok. Szily József 1790. július 14-i levele Pest–Pilis–Solt vármegye rendjeihez.)

²⁰ Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben XV.

²¹ A vármegye olyannyira megváltoztatta a nyelvkérdésben kialakított álláspontját az országgyűlés alatt, hogy a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveket is 1791. január 1-jétől is magyarul kezdték el vezetni. (KERÉNYI 2002: 27–28)

²² A korszak politikai kérdéseit taglaló röpirata a II. József idején hivatalt válláló német tisztviselőket és a katolikus klérus világi pozíciókat is betöltő tagjait ostromozta, tisztségüktől való megfosztásukat javasolta. Írásában azonban megvédte a József idején tisztséget vállalt magyarokat, ebben saját védőbeszédét is adva. Véleménye szerint sok embert ismer: „igaz Hazafiakat, ’ akik bátor a’ kedvetlen időben kedvetlen hivatalokat viseltek, de Hazájokat még-is igazából szerették, ’s sok veszedelmet tehettségek szerént el hárítottak” (DARVAS 1790: 3–26, különösen 8).

Az országgyűlésen egészen II. Lipót megkoronázásáig napirenden volt a hitlevél kérdése. Az uralkodó elutasította a rendek által készített, Ócsai Balogh Péter elképzelésein alapuló, radikális hangú elképzeléseket tartalmazó diplomatervet. Pest megye egyike volt azon 20 vármegyének, amelyek szeptember 30-án kijelentték az eredeti fogalmazványhoz való ragaszkodásukat (MARCZALI 1907: I. 321). Ennek folytatásaként Pest vármegye 1791. október 1-jén kiadott pótutasításában utasította a követeket arra, hogy ha úgy találják, hogy a házara káros törvényeket hoznak, kérjenek fejenkénti szavazást. Ha pedig a diéta ilyeneket fogadna el, akkor mondjanak ellen, akkor ezt vétessék jegyzőkönyvbe, s hagyják el az országgyűlést (MARCZALI 1907: I. 331).

Kiemelhető az országgyűlés Pest megyei vonatkozásai közül a Graeven-ezred tisztjeinek ügye is, melyet a megye követei felszólalásaikban támogattak. A kérdésnek voltak a rokonság révén Pest megyei szálai is: két kérvényező tiszt, Laczkovics János és Szily Ádám Laczkovics Györgynek a vármegye helyettes és Szily Józsefnek Pest vármegye első alispánjának testvére volt. A harmadik Laczkovics testvér, István Temes vármegye alispánja és diétai követe a Pest megyei követekkel közösen lépett fel az őrizetbe vett tisztek szabadon bocsátása ügyében (BENDA 1952: I. 214, 243–246). A diéta ellenzéke, alkupozícióinak romlása miatt aztán idővel levette az ügyüket a napirendről. Erről és az országgyűlési közhangulat megváltozásáról Szily József 1790. december 29-én Pozsonyban kelt levelében tudósította Laczkovics György másodalispánt: „szegény Graeven-tisztekre senki sem akar emlékezni, s akik akarnának, azok se mernek”, a követek többsége már menne haza, és egyre többen járnak Bécsbe érdemeiket bizonygatni (BENDA 1952: I. 255).

A közhangulat megváltozása 1791-re azonban elérte a politikaformáló köznemesség többségét, így Pest megye követeit is. A diétai ellenzék tagjai lassan a kormánypárt támogatójává váltak. Ehhez két tényező járult hozzá: egyrészt, hogy a külpolitikai helyzet a rendek számára kedvezőtlenül változott meg (például békekötés Reichenbachban és Szisztovóban), másrészt, hogy az udvar, főleg Sándor Lipót főherceg nádor megnyerte az ellenzék vezető politikusait.²³ Pest megye köznemessége is megelégedett a király és a rendek közötti kompromisszummal. Szily József az országgyűlést záró követi beszámolója megállapította, hogy a követutasításban rendelt feladatoknak eleget tettek, vagyis az ország szu-

²³ A köznemesi ellenzék politikai irányváltására a legjobb példa a mozgalom vezetőjének, Ócsai Balogh Péternek 1790–91 utáni pályafutása. Baloghot a király 1791 novemberében Torontál vármegye főispánjává nevezte ki, ahol beiktatási beszédében fő törekvésének nevezte, hogy „mi módon lehet az uralkodónak felségét, a haza boldogságával egyesíteni”. Pályája folytatása is az uralkodóhoz való hűség jegyében telt el: nem sokkal később, 1793-ban udvari kancelláriai referenssé nevezte ki Bécsbe a király (HORVÁTH 1995: 35–36; MARCZALI 1898: 547–551).

verenitását az alkotmány helyreállításával biztosították, a vallásgyakorlás szabadságát törvényben mondták ki, illetve a 26 éve megüresedett nádor-főispáni széket betöltötték Sándor Lipót főherceg személyével.²⁴

AZ 1792. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS

A fent vázolt országos politikai változások a következő évben összehívott 1792-es diétán érződtek igazán. A diéta a rendek és a dinasztia kompromisszuma jegyében zajlott le: Sándor Lipót főherceg, az új nádor-főispán hivatalokba emelte és kitüntette bizalmával az ellenzék jó néhány neves képviselőjét. Ürményi József személynek országgyűlési beszédében jogosan mondhatta a diétán résztvevők egy csoportjáról, hogy „azokat is megnyertük most, amelyek az elmúlt országgyűlésen sok nehézségnek lévén alávetve, tőlünk megtagadtattanak”.²⁵ Szily Józsefet, II. Lipót fiának, Sándor Lipótnak írt jellemzésében „*ein feiner und geheimer Sünder*” (finom és titkos vétkes) nevezte, és utasította a nádort, hogy a legelső tisztújításkor buktassa ki az alispánságból. Szilyt később a pesti titkosrendőrség főnöke, Gotthardi nyerte meg az új nádor ügyének. A nádor-főispán bizalmas ügyekben vele együtt dolgozott, sőt Szily Pest megyében is a főispáni akaratot képviselte a közgyűléseken.²⁶

Az országgyűlésre való előkészületek – a megyei közeletben is – a kormányzat részéről a rendi ellenzék alsótáblai táborának meggyengítése jegyében teltek el: sikerült elütni a továbbra is ellenzéki Darvas Ferencet a diétai követségtől. Az 1792. évi országgyűlésre a megye az előző országgyűlésen is részt vállalt két követét, Szily Józsefet és Darvas Ferencet jelölte. A követutasításba is kettejük neve került be.²⁷ A fennmaradt megbízólevél (*credentionalis*) azonban már Szily Józsefet és Pongrácz Boldizsárt nevezi meg a vármegye követeként.²⁸ Ennek előzménye volt a nádor 1792. május 12-én kelt leirata, melyben a már megválasz-

²⁴ Szily József keltezetlen levele Pest –Pilis–Solt vármegye közgyűléséhez feltehetően 1791-ből. (PML IV. 3-C-1065-1791- Pest–Pilis–Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai.)

²⁵ Benda Kálmán szerint Laczkovics György (1749–1826), Pest megyei másodalispán, a Habsburg-ellenes köznemesi tábor egy másik Pest megyei hangadója is 1792-től hagyott fel az ellenzékiességgel és közeledett az udvarhoz (BENDA 1957: II. 87).

²⁶ Gotthardinak 1792. február 12-i levelében leírta, miként tudta rávenni a rendeket a megyei közgyűlésen, hogy a közgyűlési jegyzőkönyveket ne magyarul, hanem az udvar utasításának megfelelően latinul küldjék fel a Helytartótanácsához. (MÁLYUSZ 1926: 101, 148–149)

²⁷ Pest–Pilis–Solt vármegye követeként adott utasítása 1792-ből. (PML IV. 3-C-1-848-1792. Pest–Pilis–Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai.)

²⁸ Pest–Pilis–Solt vármegye követeként adott *credentionalis* 1792-ből. (PML IV. 3-C-1153-1792. Pest–Pilis–Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai.)

tott Darvas Ferenc helytartótanácsosnak, a megye korábbi ellenzéki követének indulását megakadályozta. Sándor Lipót felkérte a megyét a követi mandátum törlésére és helyette egy új követ választására, aki végül Pongrácz Boldizsár lett (MÁLYUSZ 1926: 130, 478–479). Később mind őt, mind Darvas Ferencet az új uralkodó, I. Ferenc koronázásán aransarkantyús lovaggá ütötte. Ezen felül Darvas megkapta a Szent István Rendet is.²⁹

Pest megyében a kormányzat és Sándor Lipót érdekeinek képviselését a főispáni adminisztrátorra, Brunswick Józsefre ruházták,³⁰ aki személyesen elnökölt a követválasztó közgyűlésen, így befolyásolta kimenetelét.³¹ A Pest megyei politikai történések részei voltak a kormányzat ellenzéki megyékkel szemben eszközölt fellépésének. Az 1791 decemberében kiadott rendelet a központi kormányzásoknál szolgáló hivatalnokok országgyűlési követség-vállalását előzetes királyi engedélyhez kötötte. E kormányzások hivatalnokai, mint Sándor Lipót előterjesztése is bizonyítja, „felvilágosult” emberek, az Ócsai Balogh körül csoportosuló köznemesi-rendi ellenzék tagjai voltak, akik közös munkájuk révén összecsiszolódva egységesen tudtak fellépni a politikai kérdésekben. A kormányzatnak e rendelkezéssel lehetősége nyílt arra, hogy az egyes ellenzéki jelölteket már az országgyűlés megkezdése előtt a követségből kibuktathassa.³²

A közgyűlés által 1792. május 20-án elfogadott mérsékelt hangú, rövid követutasításba az előző országgyűlés elé vitt, de orvosolatlan sérelmek és az új király, Ferenc megkoronázásának lebonyolítása kerültek bele.³³ Az utasításba felvett pontok között szerepelt az állandó bizottsági munkálatok eredményeinek

²⁹ Darvas azonban ellenzékiiségét az adományozott címek ellenére sem adta fel: az udvarnál a Martinovics-féle összeesküvés alkalmával is bevádolták, egyébként igaztalanul. (SZINNYEI 1980–81: II. 639–640, X. 1391–1391; BENDA 1952: I. 217).

³⁰ Sándor Lipót levele bátyjához, Ferenchez. 1792. március 20. Ebben beszámolt bátyjának az ország közhangulatáról, majd kiemelte a főispánok szerepét a politikai viszonyok befolyásolásában. Saját megyéjére térve át a következőket írta: „ami az én megyémet illeti, meg fogom adni a megfelelő utasítást az adminisztrátornak”. (MÁLYUSZ 1926: 519–520)

³¹ A közgyűlésen maga ajánlotta, s jelölte a rendeknek az előző diéta két követét. „mivel mindazonáltal az elmúlt Ország-Gyűlésen volt Követek olly ditséretessen vitték véghez a kötelességüket, hogy méltán meg-érdemlik újra ezen hivatalra választattni; Reményilem, hogy a T. státusok megnyugosznak az Uri Személyekben” (BRUNSWICK 1792: 9–10)

³² Pest megyéhez hasonlóan a kormányzat a szilárdan ellenzéki megyék közül Biharban Beöthy Imre alispánt és helytartótanácsost, illetve Domokos Lajos debreceni főbíró és Borsodban Vay József helytartótanácsost próbálta elűzni az országgyűlési követségtől (MÁLYUSZ 1926: 130, 478–479; SZAKÁLY 2003: 213–214).

³³ A levél szerint az 1792. évi országgyűlésen csak három vármegye tanúsított ellenzéki magatartást: Csongrád, Szepes és Borsod, amelyeknek követutasításaiban Sándor Lipót szerint vannak „abszurdítások”, de ezeket nem engedik majd szóhoz jutni. (Sándor Lipót levele testvéréhez, Ferenchez. 1792. május 17. : MÁLYUSZ 1926: 521–522).

a megyékkel való közlése,³⁴ a protestánsok számára kedvező, az előző diétán megállapított vallásügyi rendelkezések újratárgyalásának tilalma, a magyar nyelvnek a központi kormányshoz való bevezetése, az Illír Kancellária eltörlése és a törökkel kötött szisztovói békeszerződés szövegének nyilvánosságra hozatala.³⁵

Szily József iratai között maradt fenn *Frantzia-Ország* című tervezete, mely feltehetőleg 1792 táján, a francia háborúk kitörésekor keletkezett. A szerző ebben követeli az országgyűlés hadügyi és diplomáciai jogosítványának kibővítését. Eszerint a diéta hatáskörébe tartozna a hadüzenet és békekötés joga, a rendek diplomáciai kapcsolatokat tarthatnának fenn, a végrehajtó hatalom hivatalnokait – törvénytelenések esetén – az országgyűlés színe előtt felelősségre vonhatná.³⁶ A fogalmazvány valószínűleg az 1792. évi diéta alkalmával készült, bár nem ismert későbbi sorsa, a szelídebb hangú követutasítással szemben azonban politikai jelentőséget a megye részéről nem nyerhetett.

A rövid ideig tartó diéta csendben zajlott le, a megye követei megszavazták az időközben kitört francia háborúkra a hadi segédelmet (vagyis a *subsidiumot*) és a király és királyné koronázására kivetendő koronázási ajándékot. A *subsidium*-ról ugyan nem volt utasításuk, de – az 1741-es országgyűlés hazafias felajánlását idézve –, s követve a vármegye a diétán jelenlévő mágnásainak és főpapjainak példáját „Nemzetünk hajdani ditsőséges szokása szerint” „életeket, véreket és értékeket” ajánlották az uralkodónak. Egyetlen kudarcukként értékelték követei a deputatiók „Munkáinak közlésének” elmaradását. Mindent megpróbáltak, „méglen a voksok nagyobb száma által meg nem győzettek”.³⁷

.....
³⁴ Szily Józsefet az 1790–91-es diéta során beválasztották az úrbéri bizottságba is (Naponként való jegyzései az 1790-dik eszendőben 56. ülés, 373–374)

³⁵ A vármegye követeinek adott 1792. évi országgyűlésre adott követutasítás. (PML IV. 3-C-1 -848-1792. Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési iratai.)

³⁶ P 638 A nagyszigethi Szily család levéltára (1527–1977) 10. csomó, 1821–XX. század, XVIII–XIX. századi, rendezetlen év nélküli iratok. 447–448. ff.

³⁷ PML IV. 3-C-1-1902-1792. Pest–Pilis–Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Szily és Pongrácz követei augusztus 23-án a vármegyei gyűlésen felolvastatott követjelentése. Más megyékben – Horváth Mihály leírása szerint – a kancellártól kapott utasítás alapján a főispánoknak kellett rábírnuk a megyegyűléseket a *subsidium* megajánlását előíró pótutasítások kiadására. Ez Pest megyében nem történt meg (HORVÁTH 1873: 123).

A VÁRMEGYE POLITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁSA A 18. SZÁZADBAN

110

A vármegye politikai állásfoglalását tekintve a 18. században, az 1790–91-es, amúgy is teljesen ellenzéki hangulatú országgyűlést kivéve, ugyan ingadozó, de végeredményben kormánypárti, vagyis a kormányzatot támogató vármegyék közé tartozhatott. Itt csak, a teljesség igénye nélkül, az erre vonatkozó néhány kiragadott adatot kívánom összegezni, egyúttal a megyei köznemesség politikai magatartásának néhány okára szeretnék rámutatni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a korszakban nem beszélhetünk mai értelemben vett deklarált politikai állásfoglalásról, inkább arról, hogy az adott megye követői által mennyire tudott az udvarral, vagyis a kormányzattal szemben érvényt szerezni a rendi kiváltság-jogoknak. A rendi kiváltságok védelmében elméletben minden megye egyetértett, azonban a gyakorlatban, az adott politikai helyzetben különböző volt az ezekhez való ragaszkodás, vagyis az alkukészség mértéke. Az országgyűléseken, ezt az alábbiak is bizonyítják, az ellenzék száma egyazon kérdés tárgyalása közben is nő és csökken. Mielőtt az egyezkedésre sor kerülne, az ellenzék erős, azonban a tárgyalások előrehaladtával ereje és száma egyre gyengül. Idősebb Balogh János megfogalmazása szerint, aki 1792 és 1825 között minden diétán részt vett, az ellenzék kétszáz kocsin érkezett a diétára, majd pedig két kocsin távozott onnan. A követutasítások sérelmi listája így egyedül nem lehet indikátora az adott megye ellenzékiességének.³⁸ Pest–Pilis–Solt vármegye politikai magatartását befolyásoló tényezők közül hármat tartok hosszú távon is kiemelendőnek.

Először megemlíthető, hogy Pest–Pilis–Solt vármegye a kuruc és labanc fél közötti hadszíntér és központi fekvése miatt katonai felvonulási terület lett.³⁹ A gyéren lakott megye népessége is sokszorosán viselte a háború terheit, az adóterheket, újoncozást, fuvarkötelezettséget, s ezt csak súlyosbította a háborút követő, népességapasztó pestisjárvány. Ezek mellett az adófizető népességre két vármegyei apparátus (a „kuruc” és a „labanc” vármegye) követelései nehezettek. A Rákóczi-szabadságharc tulajdonképpen megtörte a török hódoltság után elkezdődött újjáépítést. A megye köznemességének a XVIII. század első felében tanúsított politikai állásfoglalása, királyhűsége háttérben részben a Rákóczi-szabadságharc során szerzett történelmi tapasztalatok állhattak.

Másodszor a Pest megyei köznemesség (és a követi családok) jelentős része származott az ország északnyugati és nyugati területeiről (a Felvidék nyugati része, Nyugat-Dunántúl). Ezek a területek a kuruc szabadságküzdelmek idején is

³⁸ Erről reformkori példák alapján írt Kecskeméti Károly (KECSKEMÉTI 2008: 36–46, különösen 42)

³⁹ Pest megye „frontország”-gá válásáról Kosáry Domokos írt (KOSÁRY 1965: 43).

többnyire szilárdan Habsburg-kézben maradtak, sőt e nemesi famíliák kitarotak az uralkodóház hűségén még a legválságosabb pillanatokban is, s ezt később a dinasztia birtokadományokkal jutalmazta.⁴⁰ Ilyen szempontból a Szeleczy család példája igen tanulságos. Szeleczy Márton Pest megyei követ apja 1680-ban Thököly-fogságába esett, s Murány várában raboskodott. Fia, ifjabb Szeleczy Márton katonatisztként a Rákóczi-szabadságharcban a labanc oldalon harcolt, Szatmár várát védte a kurucoktól. Ennek bevétele után Rákóczi foglya lett. Kiszabadulása után birtokadományokban részesült (például a Pest megyei Albertiben 1715-ben), s 1727-ben bárói címet kapott (NAGY 1863: X. 577–578). Kevésbé ívelt fel pályája, de hasonlóan „labanc” köznemes volt Jeszenszky Miklós, Pest megyei követ és nádori titkár. Birtokai jövedelméhez nem jutott hozzá a Rákóczi-szabadságharc alatt, allódiума és állatállománya a háború alatt elpusztult, Trencsén megyei kastélyát a kurucok felégették. A nádor jóvoltából még a szabadságharc alatt számos birtokadományban részesült hűsége jutalmaképpen (IVÁNYI 1991: 380–381). A példákat még tovább is sorolhatnánk. Több család nemessége (például Laczkovics, Zlinszky, Mágocsy) a Habsburg uralkodóktól származott, s ez is tovább erősítette a Habsburg uralkodóházhoz való kötődésüket.

Harmadrészt a megyét geopolitikai, vagyis földrajzi-történelmi-kulturális tekintetben köztes helyzete a „radikális Tiszántúl” és a „conservatív Dunántúl” közé, a „reformáló” hajlamú dunáninneni megyék közé helyezte. Marczali Henrik az 1790–91-es országgyűlés kapcsán a megyék politikai közhangulatáról írott ezen jellemzését így a század korábbi diétáira is érvényesnek tarthatjuk (MARZALI 1907: II. 4, 40). A reformáló hajlam 1790–91-ben egyfajta mérsékelt ellenzéki-séget jelentett, de követei politikai magatartása sok esetben (úgy, mint a korábbi diétákon is) ingadozó volt.⁴¹ A korábbi diétákon a megye követei általában a kormánypártot erősítették, bár állásfoglalásuk – mint az alábbiakból kiderül – erősen ingadozó, változó volt. Pest megye ekkor még nem volt „vezérvármegye”, de az ehhez vezető folyamat feltehetőleg csak a reformkorra,⁴² leginkább az 1830-as

⁴⁰ Tolna megyei példán keresztül bemutatta Glósz József (GLÓSZ 1991: 12).

⁴¹ Egy Marczali Henrik által közölt, az 1790–91-es országgyűlés alatt készült paszkvillus szerzője Pest megye követét, Szily József alispánt ezen ingadozó, kétszínűnek tartott magatartásáért rótt meg: „Hideg is vagy, meleg is, változó színű. / Ravasz kebeledben kettős szív dobog./ Ilyen elméd és jellemed, melyet tetteid bizonyítanak, mint tollam.” Egy másik vereszet szerzője hasonló megállapításra jutott, megfenyegetve a követ urat: „Vicze Ispán Szily Úr mást mond, más a szíve / Kitészik abból, mert hosszas a meséje. / De van reménységem, ember válik ebből, / Országhoz forduljon, mert lemosom ebül.” (MARZALI 1907: II. 13–14)

⁴² A későbbi „vezérvármegye” politikai magatartását tekintve még a reformkor derekán, 1834-ben sem tartozott a feltétlenül reformpárti megyék közé, több kérdésben nem szavazott se az ellenzékkel, se a konzervatívokkal egyező véleménnyel. Ekkor az országgyűlésen felvetett négy reformtéma (önkéntes örökváltság, úriszék korlátozása, a jobbágyok személy- és vagyonbiztonsága) ügyében a megye változó állásfoglalást képviselt (GERGELY 1980: 725).

évek második felére érett be (VÖLGYESI 1997: 15). Kecskeméti Károly újabban magyarul megjelent monográfiája szerint Pest megye egyik követe 1835-ig konzervatív volt: ekkortól vált a konzervatív Péchy Ferenc követ leváltásával a megye képviselője határozottan reformpártivá.⁴³

KITEKINTÉS: A VÁRMEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEI A 18. SZÁZADBAN⁴⁴

Pest–Pilis–Solt vármegye 18. századi országgyűlési követei mögé felrajzolható társadalomtörténeti háttérrel összességében elmondhatjuk, hogy Pest megye követei a megyei elithez tartoztak, rokonsági kapcsolataik behálózták nemcsak Pest–Pilis–Solt, hanem a szomszédos, illetve az északnyugati–felvidéki és a nyugat-dunántúli vármegyék nemesi társadalmát. Ennek oka az a nemesi migráció volt, mely a Felvidék északnyugati megyéiből (Nyitra, Zólyom, Liptó, Turóc, Árva) és a Dunántúl nyugati megyéiből (Sopron, Vas, Győr) a gyéren lakott alföldi részek felé irányult. A folyamat a 18. század folyamán, több nemzedéken keresztül zajlott le, mégpedig úgy, hogy a kibocsátó megyét elhagyó első nemzedék az eredeti otthonához közelebbi dunántúli megyében (Komárom, Fejér, Esztergom) telepedett le, majd az elköltözők vagy a következő generációk, néhány évtized múlva továbbálltak az alföldi területek, így Pest–Pilis–Solt vármegye felé.⁴⁵

A követek nemcsak a megyei igazgatáshoz kötődtek sok szállal, hanem a vármegye nagybirtokosaihoz is, felemelkedést a házassági kapcsolatok építgetése mellett főleg a központi bíróságoknál, kisebb részben a Magyar Kamaránál és a Helytartótanácsnál való hivatalvállalás ígérhetett számukra. A követek egy részét „munkahelye” már az év nagy részében Pest–Buda városához kötötte, ahol többségük saját házzal is rendelkezett (PÁSZTOR é. n.: 246). A földbirtokosi életformától való eltávolodás a birtokaprózódás folyamánya volt: a nagyszámú

⁴³ 1835 szeptemberében a konzervatív Péchy Ferenc második követ helyére a liberális Fáy Andrást választotta meg a megyei közgyűlés (KECSKEMÉTI 2008: 313, 326).

⁴⁴ Ez a fejezet Pest–Pilis–Solt vármegye XVIII. századi országgyűlési követeiről folytatott saját levéltári kutatásaim eredményeit összegzi.

⁴⁵ Az elgondolásra: DOMINKOVITS 1993: 113–124. Az alföldi város lakó nemesség körében mutatkozott hasonló irányú migrációs útvonalakra: RÁCZ 1988: 50. Tolna vármegye 18–19. századi nemesi társadalmát is túlnyomórészt az ezen megyékből érkezők alkották, erre: GLÓSZ 1991: 8–13. Zólyom megye példáján mutatta be a folyamatot Nagy József Zsigmond. A Felvidék északi megyéiből (Turóc, Liptó, Árva) jövő nemesség első állomása volt a 17. században Zólyom vármegye: „a Beniczky, Bohus, Csémniczky familiákat vagy a nagyobb familia délebbre vonuló töredékeit már akkor is inkább a mostoha körülményeket nyújtó, hideg szűkhatárú völgyek bocsátották el”. A nemesi migráció a török hatalom visszahúzóásával a XVIII. században érte el Pest–Pilis–Solt vármegyét (NAGY J. Zs. 1981: 52).

örököszt gyakran pénzzel vagy csak töredékbirtokokkal elégíthették ki. Ez azonban nem jelenthette anyagilag független földbirtokosi életforma alapját. Ennek következtében létrejött az ország távolabbi területeiről a megyébe nincstelenül érkező köznemesi réteg, mely hivatalából kényszerült megélni és/vagy beházasodott a megye valamely birtokos nemesi familájába, ezáltal befolyást szerzett a megye ügyeinek irányításában. A „megyei elit” gyors cserélődése is a birtokviszonyok állandó változásában fogható meg. Néhány család kivételével a 18. század elején-közepén vezető tisztségeket adó famíliák nem tudták megőrizni elődeik megyén belüli pozícióit, birtokaik aprózódása vagy a helytelen gazdálkodási formák következtében anyagi alapjuk, s ezáltal a megyei közéletre gyakorolt befolyásuk csökkent. A 17. században a Rákóczi-szabadságharcig a megye elitjét alkotó, főleg protestáns köznemesi családok (például a Ráday, Földváry, Darvas, Fáy, Dubraviczky) 1711 után a megye közéletéből kiszorultak, tisztségeket nem vállalhattak, s a megyei közéletben kevésbé vettek részt, azonban 18. század végére s a reformkorban ismét a megyei közélet hangadóivá váltak.⁴⁶

A követek anyagi helyzetére tekintve: úrbéres birtokaik nagysága szerint túlnyomó többségük a közép- és kisebb birtokosok közé tartozott. A XVIII. század második harmadától-közepétől anyagi gyarapodásukat a kibontakozó agrárkonjunktúra segítette elő. A megye előnyös földrajzi helyzete (a Duna mint kereskedelmi út szerepe, Pest, Buda, Vác piaci központ szerepe) támogatta ezt a folyamatot. A megyei nemesség anyagi gyarapodását mutatja, hogy a század közepétől egyre több kastélyt és kúriát építettek a megyében (BADÁL 1987: 27–28). A szellemi téren bekövetkezett változásokra utal, hogy többen a követek közül (főleg az ügyvédek) felemelkedésüket iskolázottságuknak köszönhették, néhányan a nagyszombati vagy más külföldi egyetemeken végezték tanulmányaikat. A váci *Theresianum* a legkorszerűbb tudásanyagot nyújtotta az oda beíratott néhány kiválasztottnak (KISPARTI 1922: 20, 37, 67). A század végének országgyűlési követei mind tagjai lettek az ekkoriban rohamosan szaporodó szabadkőműves páholyoknak: ez jelzi nemcsak politikai kapcsolatrendszerüket, hanem a felvilágosodás eszméire való nyitottságukat is (ABAFI 1993: 104, 157–158, 262–263, 273–275, 279, 339). Pest és Buda központi hivatali, oktatási és kulturális szerepe is a század második felében kezdett el növekedni, de ez a folyamat csak a reformkorra teljesedett ki, amikor Pest-Buda visszakapta főváros-jellegét. Feltételezhető, hogy a politikai szemlélet módosulásait ezek az anyagi és szellemi változások is befolyásolták.

⁴⁶ PML. IV. 93. Series Magistratualium /1638-1931/ 1. kötet és 2. kötet.

ÖSSZEGZÉS

Az 1790–91. évi országgyűlés idejére a megye egyértelműen ellenzéki hangulatúvá vált, bár ekkor még nem volt „vezérvármegye”, követei inkább a másodvonalbeliek közé tartoztak. Pest vármegye inkább centrális elhelyezkedése, nagy területi kiterjedése és az országgyűlés (rövid ideig itt lévő) székhelye miatt vált ekkor meghatározóvá, semmint politikai vezérszerepe által. Sokkal inkább volt hangadó a diétán ekkor még a szomszédos Nógrád vagy a tiszántúli vármegyék. Az ellenzéki „vezérvármegye” mítoszának visszavetítése a 18. századra anakronizmus lenne, ennek ellenére már a 18. században is megfigyelhetők bizonyos politikai változások. A politikai öntudatosodás jelei egyre nyilvánvalóbbá váltak, amelyek hosszú távon elősegítették, hogy Pest–Pilis–Solt vármegye a reformkorra ellenzéki vezérvármegyévé váljon. A kutatások további feladata lehet a megye 1792 és az 1832 közötti országgyűlési követi tevékenységének és életének politika- és társadalomtörténeti szempontú vizsgálata.

114

*

Az alábbiakban az 1792. évi országgyűléshez kapcsolódó két megyei és országos fontosságú forrást adok közre, melyek jelentőségéről a tanulmány során szóltam. Pest–Pilis–Solt vármegye követeinek adott utasítását és a Szily Józsefhez köthető *Franczia-Ország* című magyar nyelvű tervezetet betűhív formában közlöm.

1. FORRÁS

Pest Megyei Levéltár, IV. 3- C-1 -848-1792. Pest–Pilis–Solt vármegye követeinek adott 1792. április 2-án Pesten kelt országgyűlési követutatisása.

Tekintetes Pest, Pilis, és Solt Torvényesen egyben kaptsolt Vármegyék az 1792. eszt. Április 2-ik napjan Pesten tartott köz Gyülésébül a jelentett Esztendei Május 20-ik Napjara Budára öszve hivott Ország Gyülésére ki küldött követei ugymint Szily Joseff és Darvas Ferencz számokra ki adott utasítások /: In/structiok./.

1-ször Kötelelességek lesz Követ Urak[nak]h magokat azon utmutatáshoz, mely a multt Ország Gyülésre alkalmatosságával V[árme]gyék részekről ki adatott, s most is egyben ki adattni rendeltetik. A mennyiben tudni illik még némely Ponytyai be nem tellyesítettek, s a mostani környüállásokhoz alkalmaztatthatók volnának szorossan hozzá szabni.

A mi pedig a mostani Kívánságokat illeti

2-ször Minden egyéb állapotok félre tételekkel első Gondok lesz a Koronázandó Felségnek az Ország Gyűlésére leendő Invitatioja, igyekezni fognak tehát azon, hogy az a végre kiküldendő Deputatio mindgyárt a leg első ülésből kirendeltethessen.

3-ször Ámbár a Nemzetnek az önnön constitutiojának biztos fenntartására szükséges eszközölések meg szerzerzésére tellyes, és Constitutiojával változtathatatlanul egyben kaptoltatott, s gyökerezett oly tökéletes jussa légyen, melytől az üdőnek leg később folyamottya sem foszhatja meg; mivel mind az által a most Koronázandó Felséges Király személlében; s a Nemzethez bizonyított Kegyes hajlandóságában, és az Igazsághoz vonzó szeretetében, tellyes bizodalmokat helyeztetik, hog-sem a nagyobb securitasnak sürgetését szükségesnek álitanak. Követ Urak által nyilvánosságossá kíványák azt az egyben gyűlendő Ország Rendei előtt tétettetni, hogy a dicső emlékezetű Második Leopold Eö Felsége Diplomájával minek utána az a koronázandó Felség által a haza Törvényei szerint meg erősítetik.

4-szer Meg fognak abban is egyezni, hogy a Nemzet hajdani szokása mind a koronázandó Felség, mind pedig Koronázása ki kérése s bizonyos volta után Felséges Hitvесе számára is illendő ajándék adasson.

5-ször Abban sem fognak ellenkezni, hogy valamint a mostani adó, ug az urbarialis állapotokh is mostanában való Folyamatya a jövő, leg fellyebb 3 esztendő alatt tartandó Ország Gyűléséig meg állapítasson.

6-ször Ha pedig a mostani Ország Gyűlésében a koronozáson, s az ide tartozó alapoton kívül is más dolgokh fell vételekre, s ell intézésekre is mód lenne.

7-szer Az ki adandó Királyi Kivánságokat, Propositiokat, hog a vármegyétől irántok ut mutatást vehessenek, kötelesek lesznek minden üdö haladék nélkül közleni.

8-ször Különösen fognak azon iparkodni, hog ell háríttatván azon akadályok mellyek a multt Diaetából ki küldött Országos Deputatiok végre hajtandó munkáinak közlését hátráltatnak, mind azok, minek előtte a végső ell intézés végett az annak üdejében tartandó Ország Gyűlésének által adattatnának minden N[eme]s. Megyékkel, ha csak sarkalatos /: essentialis:/ Részekben is közöltessenek.

9-szer A vallás állapotjának tsak Propositiokban leendő véltelét is annyival inkább a beléje mélyebben leendő ereszkedést akadályoztatni fogják.

10-szer Akkor is tökéletesen iparkodjanak, hog a criminalis állapotok Nevezetesen pedig a Tolvajok zabolázása s ki Írtása még ezen Diaetában fel vétessen, s el intéztessen.

11-szer A multt Diaetabéli 16-^{dik} Törvény effectusát a Polgári Fő kormányozó székekre nézve is sürgessék.

12-szer Minthogy Illirica Cancellaria az Görög nem egyesült valláson lévő Nemzettnek vallása szabad gyakorlására , s szinte azon szabadságok és Jussok lévén már engedtetve, mellyeket magok a Magyarok bírnak, többé szükség nem volna, ' s ennek tovább való fent állásából származható veszedelmes Következtetésektől méltán lehetne tartani, ennek ellrontásán annyival inkább igyekezzenek, mivel ezen Nemzett a Törvényben ugy is Nagyobb oltalmát találhattya, mint a jelen e[mli]tett Cancellariaba.

13-ször A Török udvarral kötött Békesség Pontjairul semmit sem tudván még az Ország; ezekh a N[eme]s. Vármegyékkel leendő közléseiket is szorgalmaztatni kell.

2. FORRÁS

Magyar Országos Levéltár, P 638-nagyszigethi Szily család levéltára (1527–1977)
10. csomó, 1821–XX. század, XVIII–XIX. századi, rendezetlen év nélküli iratok.
447–448. ff

Frantzia-Ország

116

1. A Békesség kötésre s Had indítására egyedül a Nemzetnek van Jussa, tsupán a Törvényt adó Testnek olly végzése határozhattya meg a Hadat, a mely a Királynak forma szerént való s szükséges bé jelentésre fog hozattatni, és a Királytól meg erősítettetik.

2. A Status ell intézése által a Királynak van az által adva, hogy eő az Országnek külső bátorságára, s annak a maga jussainak, és vagyonjának birtokában való megmaradhatására vigyázzon: Következésképpen eő Maga erányozhatja ell a Státusoknak más Külső Hatalmasságokkal való hogy létét; s ő értekezhet azokkal, s választhat azon tzélnak ell érésére eőközöket, s ő tehet a Szomszéd Statuskéval egy szabású Hadi készüléteket; s ő oszthatja föll ide vagy amoda mind Szárazon, mind a vizen lévő Fegyveres Erejét az Országnek, a mint leg jobbnak gondolja; s Had idején is az eő Kezei közt vagyon a Feő Kormányzás.

3. Midőn valamelly ellenségeskedéstől lehet tartani, vagy talán már ell is kezdődött az; midőn vagy Frigyesét köll segíteni a Státusoknak, vagy valamelly Jussa fön tartása végett kéntelenítették fegyvert fogni: az illyen esetekről minden haladék nélkül tartozik a Király jelentést tenni a Törvény tévő Testnek; valamint az indító okokat föll fedezni; és ha a Törvény tévő Test éppen akkor ell oszolva találna lenni, leg ottan öszve köl azt hivatni a Királynak.

4. Ha ezen jelentésre úgy találja a Törvény tévő Test, hogy az ell kezdett Ellenségeskedés tsupán a ministerektől, vagy a végre hajtó /: Királyi:/ Hatalomnak más eszközétől eredett: az ilyen büntetésre méltóképpen való más megtámadásának Szerzőjével úgy köll bánni, mint a Nemzet meg bántásának vétkébe esett Bűnössel: mert a Nemzet tudtára adja most mindennek, hogy eő Birodalmának nagyittását tárgyazó minden kevély szándékról le mond, és hogy soha sem fogja a maga erejét valamelly Nemzet szabadsága megrontására fordítani.

5. Ha az említett jelentésre azt végezi a Törvény tévő Test, hogy nem köll Hadat folytatni; kötelességében fog állania végre hajtó Hatalomnak, hogy legottan azon eszközökhöz nyúllyon, mely az ellenségeskedésnek félbeszakasztására, vagy meg előzésére szükségesképpen meg kívántatnak, és ha késedelmet szenved a dolog: arról a minisztereknek köll felelni.

6. Midőn valamelly Hadtól lehet tartani: tovább fogja a Törvény tévő Test maga üleseit tartani, mint másszor; Had idején pedig egyáltallyában félbe nem szakaszthassa azokat.

7. A Had jelentésnek ezen szókkal köll lenni: A Király részéről a Nemzet nevében.

8. A Hadakozás közben, mindúntalan emlékezteti a Törvény tévő Test, a végrehajtó Hatalmat, hogy a Békességben dolgozzon.

9. A Királynak hatalmában áll, hogy eő más Hatalmasságokkal, a mint a Status javára szükségesnek erányozza, köthessen, s azokkal Békesség, Frigy, vagy költsönös Kereskedés

eránt alkura léphessen, azt maga Neve alól írásával meg is említhesse; mely kötések, és Alkuk mindazonáltal tsak akkor mennek tökéletességre, minek utána a Törvénytevő Testtől is jókká hagyattatnak.

10. Mihelyt ell múlik a Had; üdőt szab a Törvény tévő Test, mely alatt ell köll a Rendkívül való Seregeket botsátani, s a Katonság száma annyira szállíttatik le, a mennyire van Rend Szerént meg határozva: az említett Seregeknek fizetések nem jár ki a Szabott üdön túl, és ha azok tovább edgyütt maradnak: arrúl a Miniszterek fognak számolni, s a velel való bánás úgy lesz, mint Nemzet megbántóival. E végre kötelességében fog állani a Statusnak újonnan ell intézett állapottyára vigyázó Tanátsnak, hogy tsinállya ki, s adja bé a Törvény tévő Testnek, a Miniszterekről vejendő Elégtételnek módját.

FORRÁSOK

- ABAFI L. (1993): *A szabadkőművesség története Magyarországon*. (Reprint kiadás). Budapest.
- BENDA K. (1952–1957): *A magyar jakobinusok iratai. I–III*. Akadémiai, Budapest.
- BRUNSWICK J. (1792): *Beszéd, melyet mondott nemes Pest, Pilis, Solth vármegyék özszevgyülekezett főrendeihez*. Pest.
- DARVAS F. (1790): *Post nubila Phoebus*. Pest.
- MÁLYUSZ E. (1926): *Sándor Lipót főherceg- nádor iratai 1790–1795*. Magyar Történeti Társulat, Budapest.
- Magyar Országos Levéltár (MOL) P 638 A nagyszigeti Szily család levéltára.
- Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges Ildik Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi városába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; melyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordíttattak. Buda, 1791.
- ÓCSAI BALOGH P. (2006): Alkotmánytervezete. In: PAJKOSSY G. (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest.
- Országgyűlési Könyvtár (OK) Gyurikovits-gyűjtemény 700.470 Diarium Diaetae regni Hungariae 1751.
- Pest Megyei Levéltár (PML) IV.3-a Pest Megyei Levéltár, Pest–Pilis–Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1787–)1790–1848.
- PML IV.3-c Pest Megyei Levéltár, Pest–Pilis–Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok (1725–)1790–1848–(1876).
- PML IV.93 Pest Megyei Levéltár, Pest–Pilis–Solt vármegye és Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye tisztviselőinek levéltári nyilvántartása (Series Magistratualium) 1638–1931.
- PONGRÁCZ B. (1788): Ő Felsége tulajdon rendeléséből 1787-ik esztendőben tartott generális gyűléseknek alkalmatosságával ... Pest vármegyében okt. negyedik napján a T. státusokhoz való beszéde. Hely n.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BADÁL E. (1987): *Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- H. BALÁZS É. (1987): *Bécs és Pest–Buda a régi századvégen 1765–1800*. Magvető Kiadó, Budapest.
- H. BALÁZS É. (2005): A szabadkőművesség a 18. században. In: KRÁSZ L. (szerk.) *Életek és korok. Válogatott írások*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- BENDA K. (1981): A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 7. 87–92.
- DEGRÉ A. (2004): Zala megye követutasításai. In: MEZEY B. (szerk.): *Válogatott jogtörténeti tanulmányok (Mileniumi magyar történelem)*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DOMINKOVITS PÉTER (1993): Adatok Komárom vármegye nemesi társadalmához és annak térbeli kapcsolataihoz. (XVIII–XIX. század). *Limes*, 5. 113–124.
- ECKHARDT F. (1946): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. K.n., Budapest.
- ECKHARDT S. (2001): *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. (Az eredeti szöveget gondozta és utószót írta: Soós I. (Kisebbségkutatás Könyvek) Lucidus Kiadó, Budapest.
- GERGELY A. (1980): A reformokat ellenző és támogató megyék 1834-ben. Térkép. In: MÉREI GY (szerk.): *Magyarország története 1790–1848. V. kötet*. Akadémiai, Budapest.
- GLÓSZ J. (1991): *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. (A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 16.) Szekszárd.
- GRÜNWARD B. (2001): *A régi Magyarország, 1711–1825* (szerk.: POÓR J.; az utószót írta: POÓK A.). (Milleniumi magyar történelem) Reprint. Osiris, Budapest.
- HASELSTEINER, H. (1983): *Joseph der II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständische Konstitutionalismus*. (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa Instituts 11.) Böhlau, Wien–Köln–Graz.
- HORVÁTH I. (1995): Ócsai Balogh Péter (1748–1818). In: SZVIRCSEK F.–BAGYINSZKY I. *Eszmék, eszmények, magatartások. 150 év politikusi Nógrádban 1790–1940. Történelmi tanulmányok*. (Múzeumi értesítő X.) Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 30–68.
- HORVÁTH M. (1873): *Magyarország története*. Nyolczadik kötet. Második bővített kiadás. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. Budapest.
- IVÁNYI E. (1991): *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége, 1681–1713 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 3. Hatóság- és hivaltörténet)*. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- KECSKEMÉTI K. (2008): *Magyar liberalizmus, 1790–1848. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.)* Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest.
- KERÉNYI F. (2002): *Pest vármegye irodalmi élete*. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest.
- KISPARTI J. (1922): *A Váci Theresianum története. Közoktatástörténeti tanulmány*. Váci Múzeum-egyesület, Vác.
- KISS ANITA (2009): *Követküldési gyakorlat Pest–Pilis–Solt vármegyében (1708–1764)* Kézirat.

- KOSÁRY D. (1965): Pest megye a kuruckorban. In: KELETI FERENC és mtsai (szerk.): *Pest megye múltjából. Tanulmányok*. Pest Megye Tanácsa, Budapest.
- MARCZALI H. (1898): *Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig, 1711–1815. (A magyar nemzet története 8.)* Athenaeum, Budapest.
- MARCZALI H. (1907): *Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II. kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NAGY I. (1863): *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal 10. kötet*. Ráth Mór, Pest.
- NAGY J. Zs. (1981): A köznemesi érdekvérvényesítés változásai Zólyom vármegyében a XVII. század második felében. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. 7. 51–59.
- PÁSZTOR M. (é. n.): *Pest és Buda a törökuralom után. Statisztikai közlemények*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest
- POÓR J. (2003): *Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12*. Universitas Kiadó, Budapest.
- RÁCZ I. (1988): *Városlakó nemesek az Alföldön*. Akadémiai, Budapest.
- SALAMON F. (1889): Az 1741-iki koronázó országgyűlés. In: Uő.: *Kisebb történelmi dolgozatai*. Ráth Mór, Budapest. 49–113.
- SZAKÁLY O. (2003): *Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZINNYEI J. (1980–81): *Magyar írók élete és munkái*. (Reprint) Horánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2006): *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Universitas Kiadó, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2009): A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben. In: GÓZSY Z. és mtsai (szerk.): *Katolikus megújulás a barokk Magyarországon*. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 87–102.
- VÖLGYESI O. (1997): Pest vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. In: PÖLÖSKEI F.–STEMLER GY. (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszékének Doktori Iskolája, Budapest.
- ZSINDELY E. (1956): Ráday Gedeon élete és munkássága. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 1. 36–45.

FORGÓ ANDRÁS

KATOLIKUS FELVILÁGOSODÁS ÉS POLITIKAI REFORMMOZGALOM

SZERZETESÉK A MEGÚJULÁS SZOLGÁLATÁBAN

120

In: *Politikai élit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon.*
Szerk.: SZILÁRTÓ M. ISTVÁN–SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR
Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, /Tálatum 8./ 120–146.

Az alábbi sorok a magyarországi felvilágosodás századának két jelentős szellemi áramlatát kívánják néhány példa segítségével közös nevezőre hozni, ezzel remélhetőleg újabb lökést adva annak a gondolatnak, mely szerint e két fogalomkör sokkal inkább egymás mellé állítható és állítandó, mint ahogy ezt e két irányzat vizsgálata kapcsán kibontakozó hatalmas kutatás eredményei láttatni engedik.

Az elmúlt évtizedekben napvilágot látott vizsgálatok egyre nagyobb figyelmet fordítottak arra a jelenségre, hogy az értelmiségnek a felvilágosodás térhódításával bekövetkező „laicizálódása” nem jelentette szükségszerűen a vallási-egyházi kérdésektől történő elfordulást.¹ Sőt az új irányzatokon belül, elsősorban itáliai hatásra megjelent olyan törekvés is, mely az új eszméket a katolikus egyházi élet megreformálásának szolgálatába állította. E *reformkatolicizmus* néven emlegetett irányzat radikálisabb formája, melyet annak minden definíciós nehézsége ellenére *katolikus felvilágosodás*nak neveznek,² azonban már távolról sem csak az egyházi megújulásra gyakorolt jelentős hatást. Célkitűzései egyebek mellett közvetetten az államélet reformjára is befolyással voltak, ezért legalább a politikai gondolkodásra ható „kisebb léptékű ideológiai alakzatok” között feltétlenül figyelmet kell rá fordítanunk, ahogy azt nemrég mások is megfogalmazták (KOVÁCS–SZÜCS 2009: 153). Az alábbiakban ennek a jelenségnek néhány jellemzőjét szeretném kiemelni, egyúttal újabb szereplővel bővítve a katolikus felvilágosodás magyarországi követőinek eddig vizsgált csoportját.

A következőkben a katolikus felvilágosodás magyarországi hatását elsősorban a Muratori-féle tanítás befogadásán keresztül vizsgálom, hiszen az itáliai eredetű szellemi áramlat megjelenése közismerten Lodovico Antonio Muratori modenai tudós pap nevéhez köthető. Azonban az alábbi példák is mutatják, hogy a magyarországi katolikus felvilágosodás nem merült ki az itáliai gondolkodó

¹ Legutóbb. SZILÁGYI 2009.

² Összefoglalóan PLANGERON 1979.

tanításának meghonosításában, így kutatása sem szorítkozhat pusztán a Muratori-recepció vizsgálatára.³

Több, figyelmen kívül hagyott elemzés után (SZELESTEI 2000) Szauder József mutatott rá arra, milyen fontos szerepet játszottak Muratori művei a 18. század második felében működő magyarországi főpapok gondolkodásában, és e főpapok milyen jelentős mértékben járultak hozzá Muratori munkáinak hazai terjesztéséhez. Ugyancsak ő figyelt fel először arra is, mennyire ismertek voltak Muratori gondolatai, elsősorban a doktori tézisekhez csatolt ún. *liber gradualisok* következtében (SZAUDER 1973).

Muratori legjelentősebb lelkiségi művének (*Della regolata devozione de' Cristiani*. Velence, 1747) latin nyelvű magyarországi kiadása 1756-ban jelent meg, megelőzve a bécsi, innsbrucki, prágai latin, német és cseh nyelvű fordításokat (KÓKAY 1998a: 38). De a mű magyar nyelvű kiadására sem kellett sokat várni, amely 1763-ban jelent meg, Egerben, *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, A' Felséges Mutinai Hertzeg' Könyv-tartó háza' Fő gondviselőjének valóságos áhítatosságáról költt munkája...* címmel (MURATORI 1763). Muratorinak még egy, a keresztény szeretetről szóló műve (*Della carità cristiana*. Modena, 1723) jelent meg magyarul, ez *A' nagy parantsolatnak tudniilik a' felebarati szeretetnek igaz magyarazatja...* címet viseli, és 1776-ban adták ki Bécsben (MURATORI 1776). E kiadást fordítói előszóval is ellátták, melyből értékes információkat kaphatunk a két magyar fordítás keletkezési körülményeiről. Eszerint az 1763-as ájtatossági művet Koller Ignác veszprémi püspök kezdeményezésére Nagy János kanonok, királyi táblai prelátus fordította magyarra. Az 1776. évi fordítás készítője pedig Gálfalvi Ozdi Ferenc erdélyi kancelláriai protokollista volt. Ő a művet Mária Teréziának ajánlotta Muratorihoz hasonlóan, aki az eredeti munkát VI. Károly császárhoz címezte. Kókay György lehetségesnek tartja, hogy a megbízó is Mária Terézia volt; hasonló esetre Bessenyei György kapcsán volt már példa (KÓKAY 1998b: 198).

A mű további érdekessége, hogy két nyomtatási engedéllyel látták el: Hersching Dániel pozsonyi jezsuita cenzor (helyesebben revizor) approbációja mellett Grigoriu Maior fogarasi görög katolikus püspök engedélye is szerepel a mű első lapjain. Ez a tény önmagában még nem is lenne olyan meglepő, hiszen erdélyi fordítóról van szó, de a püspök approbációjában megemlíti, hogy méltó lenne a munkát más keleti nyelvekre is lefordítani. Ez újabb jele annak, hogy a 18. századi egyházi megújulás szelleme a bizánci rítusú katolicizmust is elérte. Eddig erre jórészt Bacsinszky András munkácsi püspök esetében ismertünk példákat (UDVARI 1994). Ráadásul a nyomtatási engedély Bécsben kelt 1773. május 4-én,

³ Ezzel kapcsolatban megszívlelendőnek tartom Trencsényi Balázsnak az eszmetörténeti kutatások kapcsán a recepciótörténet csapdájáról írt megállapítását (TRENCSENÝI 2007: 54).

amikor a görög katolikus püspökök Mária Terézia meghívására a császárvárosban tanácskoztak az egyházuk reformjait érintő kérdésekről (PIRIGYI 1990: 8–9). Muratori gondolatai ezek szerint e megbeszélések során is előkerülhettek.

1763-ban a *Della carità cristiana* is napvilágot látott Egerben, latin fordításban, ennek készítője Schupanzigh András pozsonyi kanonok (SZELESTEI 2000: 32) a kiadás előszavában Barkóczy Ferenc esztergomi érseknek ajánlja a művet, akit Muratori tanítványának nevez. Bár a munka az eredeti megjelenése után kereken negyven évvel került kiadásra, de az első német kiadás (Augsburg, 1761) csak két évvel előzte meg. Tehát jól látszik: a Habsburg Birodalom tartományaiban közel egy időben terjedtek el Muratori eszméi, melyek a főpapság egyes tagjaiban komoly visszhangra találtak. Sőt a jelentős magyarországi könyvtárakban felekezeti hovatartozástól függetlenül számos Muratori-mű bukkan fel, köztük olyanok is, melyekből nem készült sem magyar, sem latin fordítás (KÓKAY 1998b: 197–205; SZELESTEI 2000: 34–35).

Muratori hatása tehát igen jelentős volt a 18. század második felének Magyarországon. A katolikus főpapok közül, az említett Kollerén és Barkóczyn kívül a kutatás követői közé sorolja Barkóczy egri utódját, Eszterházy Károlyt, Batthyány Ignác erdélyi, Klimó György pécsi püspököt, de Patachich Ádám kalocsai és Batthyány József esztergomi érseket is (HÖLVÉNYI 1998: 884–888). Most a főpapság helyett fordítsuk mégis figyelmünket a szerzetesek felé, itt ugyanis a katolikus reformmozgalom hívein kívül a felvilágosodás eszméinek radikálisabb követőit, a katolikus felvilágosodáshoz sorolható egyháziakat is megtaláljuk, akik a politikai megújulás mellett is elkötelezték magukat.

Régóta ismert jelenség a korszak történet- és irodalomtörténet-írásában, hogy a magyarországi szerzetespapságon belül főleg a piaristák voltak fogékonyak a korszellem iránt. Ezt már Gerencsér István – maga is piarista szerzetes (LÉH 1998: 127) – a tanító rendi státuszon túl a rendalapító lelkeségéből eredeztette, aki Galileivel és Campanellával is kapcsolatban volt, sőt előbbi a rendtagok képzésében is részt vett. A 18. században Eduardo Corsini (1754-től általános rendfőnök) járt élen a reformeszmék terjesztésében, aki nemcsak az itáliai, hanem a magyar és a lengyel piaristákra is nagy hatást gyakorolt (GERENCSÉR 1942–43: 332–336). De az osztrák piaristák tevékenységében is fontos szerepet kapott az új tudományok művelése és a nemzeti nyelv ápolása (KOVÁCS 1992: 390).

Gerencsér az itáliai felvilágosodást követő magyar piaristák két generációját sorakoztatja fel. Az első csoportból egyértelműen Cörver János és Elek, valamint Bajtay Antal emelkedik ki.⁴ Ők mindnyájan római tanulmányaik idején ismerkedtek meg az eklektikus vagy „*recentior* (újabb)” filozófiával és a kor reformeszméivel,

⁴ Utóbbi, mint ismeretes, néhány évig a későbbi II. József történelemtanára volt, majd 1760-ban erdélyi püspöki kinevezést kapott. Életére: LÉH 1998: 41–42.

akárcsak az előbb említett „germanikus” (a Collegium Germanicum–Hungaricum falai között tanuló) főpapok. A második generáció tagjainak munkásságában pedig már Muratori tanításának hatása is egyértelműen fellelhető.

A piarista renden belül Muratori hatása leginkább Benyák Bernátnál mutatható ki, aki az itáliai mester egy, a prédikációval foglalkozó művének Gregorius Trautwein ulmi ágostonos szerzetes által készített latin fordítását kezdte el magyarra átültetni,⁵ ezzel is hatat üzenve „a’ prédikátzió tzifrástításában való telhetetlen zabálódás” szokásának (HERNÁDY 2010: 472). Muratori munkásságának azonban ennél jóval nagyobb hatása lehetett a magyarországi piaristákra. Révai Miklósról, aki az itáliai szerző műveivel nemcsak azok magyarországi kiadásai révén, hanem az ausztriai könyvtárakban is megismerkedhetett, a lelkeségi műveken túl Muratori itáliai akadémiaalapítási terve és irodalomkritikai programja gyakorolhatott nagy hatást. De a forráskiadások is láthatóan inspirálták a magyar szerzetest (KÓKAY 1992). Szintén közvetett módon a 18. század második fele másik nagyhatású piarista tudósának, Koppi Károlynak is több művéből kimutatható Muratori hatása. Az ő személye azonban Benyáknál és Révainál is jobban köthető a századvég nemesi-értelmiségi reformmozgalmához.⁶

Koppi József 1747-ben született Vácott, és 1759-ben, Privigyén lépett a piarista rendbe. Ekkor keresztnévét elhagyva a Károly szerzetesi nevet vette fel. 1761-ben tett örökfogadalmat, majd 1767-ben, Nyitrán szentelték pappá. Doktori fokozatát Nagyszombatban szerezte 1774-ben, de már ezt megelőzően is tanított a rend több kollégiumában.⁷ Koppi tehát nem tartozik a Rómában tanult „elit” tagjai közé, így példája jól mutatja, hogy a reformeszmékkel, közelebről pedig Muratori tanításával az országhatáron belüli tanulmányok során is meg lehetett ismerkedni.

Életútjának főbb szakaszai közül a későbbiek szempontjából 1765. és 1771. évi váci működése, rövid bécsi tartózkodása, ahol Fekete János gróf fiának nevelőjeként működött, továbbá az 1777–1779 közötti kassai tevékenysége, valamint 1780–1783-as kolozsvári történelemtanári munkássága és természetesen főként az 1784–1796 közötti pesti egyetemi tanári megbízatása a legjelentősebb. Ezek a helyeken ismerkedett meg ugyanis azokkal a személyekkel, akik egész politikai tevékenységére nagy hatást gyakoroltak.

Vácott került kapcsolatba Palásthy Mártonnal, aki ekkor az intézmény hallgatója volt, és őt Koppi is tanította. A később több európai országot bejárt Palásthy azután Ürményi József pártfogoltjaként került a Magyar Királyi Udvari Kancelláriához, ahol 1781-ben kancellistaként, a következő évben pedig már

⁵ *Az hetyke prédikálók ellen, avagy az néphez szabott szólás méltósága...* (SZELESTEI 2000: 39).

⁶ Írásom Koppi Károly politikai reformeszméit tárgyaló részének első változata megjelent: FORGÓ 2010.

⁷ Életrajza: SZINNYEI 1889: 972–975; LÉH 1998: 203.

fogalmazóként tevékenykedett. Ürményi segítségével került be az egyházügyi bizottságba is, de hivatali pályáját megszakítva később családi birtokára költözött, ahol 1789-ben érte a halál. Minden bizonnyal Palásthy révén került kapcsolatba Koppi a szabadkőművességgel, és neki köszönhette egyetemi tanári kinevezését is 1784-ben. Mindkettőt levelezésük alapján valószínűsíthetjük (BALOGH 2008). Ezenkívül Palásthy értesítette Koppit a bécsi fejleményekről, és ami még fontosabb, a kancellárián folyó, a jozefinista politikát a gyakorlatba átültető előkészítő munkálatokról. Ezek közül Koppit leginkább a vallásügyi, alkotmányjogi, gazdasági és oktatásügyi reformok érdekelték, később maga is ezekkel a kérdésekkel foglalkozott behatóan.

Kassán, ahol az akadémia történelemtanáráként és a könyvtár őreként dolgozott, Koppi számos, a későbbiekre nézve jelentős ismeretséget kötött. Itt kollégája volt Simai Kristóf, akivel valószínűleg már Vácott és rövid pesti tartózkodása alatt is együtt dolgozott. Palásthy Márton is sokat időzött Kassán az 1770-es évek végén, amikor birtokaira látogatott. Az új ismeretségek közül főként Orczy Lőrincsel, Kazinczy Ferencsel, Révai Miklóssal, Batsányi Jánossal és Baróti Szabó Dáviddal kötött barátságát kell megemlítenünk. Velük későbbi munkássága alatt is kapcsolatban maradt.

Egy újabb értelmiségi csoport megismerését hozta az 1780–1783-as kolozsvári tartózkodás, ahol szintén történelmet oktatott. Az itt élőkkel, főként Batthyány Ignác püspökkel, Benkő Józseffel, Cornides Dániellel és Teleki Sámuellel azonban a kassai kortól eltérően nem politikai, hanem főleg tudományos tárgyú levelezést folytatott (BALOGH 2008: 12–51). E kapcsolatrendszer kiteljesedését hozta az 1784-ben kezdődő pesti tartózkodás időszaka, itteni egyetemi tanári kinevezése mögött jó némettudása és szakértelme mellett Bécsnek az exjezsuiták elleni fellépése is állt (BALOGH 2000: 14). Pesten egyetemi kollégája volt többek között Kreil Antal, Abaffy Ferenc és id. Ráday Gedeon, de itt teljesedett ki oktatói és tudományos pályája is, míg politikai okokból el nem kellett hagynia a katedrát (H. BALÁZS 1997). Életének utolsó szakasza Máramaroszigeten és Nagykárolyban már a visszavonultság jegyében telt, az előbbi helyen vicerektorként, az utóbbin rektorként tevékenykedett. Azonban ezeket az éveket sem töltötte tétlenségben: ekkor készítette el a kereskedelmi akadémia alapításáról szóló tervezetét (HEGYI 1942–1943), és úgy tűnik, az országos politikával sem szakított egészen: a korszak egyik legbefolyásosabb államférfijának, gróf Balassa Ferencnek írt levele legalábbis ezt sejteti (VAJNÁGI 2003). Korábbi külföldi levelezőpartnerei közül még Gelasius Dobner és Nikolaus Adaukt Voigt prágai tudósokat kell kiemelni (PRAŽAK 1967: 38, 110, 114).

A korabeli értelmiség gyűjtőhelyei a szabadkőműves páholyok voltak. Koppi is minden kétséget kizáróan szabadkőműves volt. Bár ezt a tényt életrajzírója, Horváth Ambrus szemérmesen elhallgatja (HORVÁTH 1940), már Abafi Lajos idézi a Pesten működő, a *Nagyszívűséghez* (*Ad Magnanimitatem, Zur Großmut*)

címzett páholy 1786-os újjáalakulásakor készült jegyzőkönyvét, melyen a régi tagok között több egyetemi tanár társával, így Barics Bélával, Schaffrath Lipóttal, Kreil Antallal, Hoffmann Lipót Alajossal és Cornides Dániellel együtt Koppi is szerepel (ABAFI 1900: 275). Nem tudni, mikor és melyik páholyhoz csatlakozott elsőként, elképzelhető, hogy már rövid bécsi tartózkodása alatt kapcsolatba került az ottani, *Az igaz egyetértéshez* (*Zur wahren Eintracht*) címzett páhollyal, melyhez Fekete János grófot is szoros kötelékek fűzték (MICHAUD 1983: 587), de lehet, hogy csak az 1780-as években lépett a szabadkőművesek táborába, ahogy ezt Balogh Piroska valószínűsíti Palásthy Márton Koppihoz írt levelei alapján (BALOGH 2008: 23). H. Balázs Éva szerint Koppi a *Nagyszívűséghez* címzett páholy mesteri tisztét is viselte (H. BALÁZS 1997: 240).

Koppi szabadkőműves voltában semmi rendkívülit nem kell látnunk. Nemcsak hogy a vele kapcsolatban álló értelmiségi csoport majd minden tagja a mozgalomhoz tartozott, de a páholyok tagjai között (a többszörös pápai tiltás ellenére) számos más egyházi férfit is találunk, mint a már említett Schaffrath Lipót piarista tanárt, Perczel Imrét, aki 1791 és 1795 között a piaristák magyar tartományfőnöki tisztségét is betöltötte (LÉH 1998: 293), Splényi Ferenc kanonokot, Mittelspacher Dániel helytartósági tanácsost és kanonokot, Hell Ferenc csákvári esperest és másokat (ABAFI 1900: 275). Mint köztudott, a 18. századi Európában a szabadkőműves páholyok mindenütt a reformértelmiség gazdasági, társadalmi, politikai vitáinak színhelyei voltak, és főleg a Német-római Birodalomban több fejedelem is közéjük tartozott, így Mária Terézia férje, a német-római császár és magyar társuralkodó, Lotharingiai Ferenc István is (igaz, ő csak titokban).

Különösen Magyarországon jelentett a szabadkőműves páholyokhoz tartozás megbecsültséget, hiszen itt a társadalmi különbségek mellett a *Carolina Resolútió*val II. József türelmi rendeletéig a politikai életből gyakorlatilag kiszorított protestáns nemesi értelmiség tagjai is egyenlő elbánásban részesültek magas rangú katolikus társaikkal, még ha a hangoztatott társadalmi egyenlőség az egyes páholyokban nem is érvényesült maradéktalanul. A magyarországi páholyok összlétszáma az 1780-as években mintegy ezer főre tehető. Ennek háromnegyede nemes, túlnyomó része pedig protestáns volt (H. BALÁZS 1977: 219). Nem csak Magyarországon figyelhető meg a szabadkőművességnek ez a „felülről szerveződése”, az egész Habsburg birodalomra jellemző a mozgalom nemesi túlsúlya (Szöcs 1983). Nem csoda tehát, ha a „Draskovich-obszervancia”, vagyis a Draskovich János gróf szabadkőműves reformjai hatására kialakult irányzat (ABAFI 1900: 73–79) szerint működő jelentősebb magyar páholyok a magyar politika aktuális kérdéseinek elméleti és gyakorlati megoldásán fáradoztak, és kifejezetten céljuknak tekintették újabb értelmiségiek felvételét. E „beszervezések” érzékletes és részleteiben is ismert példája Berzeviczy Gergely útja a szabadkőműves mozgalomba (H. BALÁZS 1967: 59–60).

A magyar szabadkőműves szabályzat fő céljaként a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetését tekintette, és kijelölte a különböző területeken tevékenykedő szabadkőművesek feladatait a társadalmi–politikai viszonyok jobbítására (H. BALÁZS 1977: 220). Ők üdvözölték leglelkesebben a modern gondolkodású II. József trónra léptét, türelmi és jobbágyrendeletét, de ők voltak azok is, akik a legkeményebb kritikusaivá váltak a jozefinista politikának főként annak késői szakaszában. Így váltak a szabadkőműves páholyok egyszerre a császárt támogató jozefinista hivatalnokréteg és a felvilágosult nemesi-értelmiségi ellenzék gyűjtőhelyeivé (SZŐCS 1983: 275). Ebben persze szerepet játszott József 1785. évi szabadkőműves pátense is, mely nagyban korlátozta a páholyok működését (ABAFI 1900: 259–263).

Koppi első, politikai állásfoglalását is kifejező elméleti munkája az 1770-es évek közepén született *Vélemény a Magyar Királyságról* (*Opinio circa regnum Hungariae*) címmel.⁸ A kéziratos mű központi gondolata a királyság gazdasági erejének növelése. A gazdasági helyzet, az ország bevételeinek alapja az adófizető nép. Ezért a fejedelemnek minden eszközzel elő kell segítenie az adózó nép számának és gazdasági erejének növekedését, hogy minél nagyobb adót fizethessen a kincstárnak. Az adózó nép gazdasági erejének növelése a munkalehetőségek megteremtésével, a munkaidő minél jobb kihasználásával és a megtermelt javak pénzzé váltásával érhető el. A nép vagyona felett pedig az igazságszolgáltatásnak kell őrködnie. A befolyt adó mértéke nem a föld nagyságától, hanem az azon élő népesség számától függ, ezért az adófizető nép szaporítása a gazdasági növekedés legfontosabb előfeltétele.

Ennek Koppi – egyházi ember létére – meglepő formáját javasolja: az egyháziak számának csökkentését. Becslése szerint az országban 30 000 klerikus működik, ennek szerint csak a harmadára van szükség, a többinek világi foglalkozást kellene űznie. Különösen a koldulórendi szerzetesek számának csökkentését látja szükségesnek, mert ezek terhelik meg legjobban a szegény adózó népet. Ezt a feladatot francia mintára az apostoli király hivatott elvégezni. Az érsekek, püspökök, apátok, prépostok, de a káptalanok és konventek birtokait is felül kell vizsgálni és csak azokat meghagyni nekik, amelyeket valóban jogszerűen birtokolnak, illetve bevételeit az alapító szándéka szerinti tevékenységre fordítják.

A világiak szaporítása a fentiekén kívül idegenek befogadásával lehetséges, akiket az ország lakatlan területeire kell költöztetni. A szabad királyi városok számának növelése is elősegíti a betelepülést, hiszen ide szívesebben költöznek az idegenek, mint a földesúri joghatóság alatti területre. Végül az uralkodó kötelességének tartja az adófizető nép összeírását, minden társadalmi csoportnak megfelelő munkalehetőségek megteremtését, valamint az oktatás színvonalának

⁸ OSZKK Fol. Lat. 186. ff. 250r–253v.

emelését, még hozzá olyan módon, hogy minden jobbágyot tanítsanak meg írni, olvasni és számolni, de a felsőbb osztályokat csak a tehetségesek látogassák. Befejezésül pedig az ünnepnapok számának csökkentését javasolja, mert egy részük nem a nép lelki épülésére szolgál, csak a munkától vonja el őket.

Koppi e sorai részben kora politikai kérdéseire reflektálnak. A „szegény adózó nép (*misera plebs contribuens*)” a korabeli országos politikában sokszor visszatérő fogalom, a magyar rendek használják az adóterhek megállapításakor annak megerősítésére, hogy az ország már nem bír el magasabb adót (SZIJÁRTÓ 2005: 176–181). A telepítési politika is köztudottan vissza-visszatérő eleme a Habsburg igazgatásnak; éppen Mária Terézia uralkodása alatt indul meg egy újabb betelepítési hullám az ország egyik gyéren lakott területére, a Bánátba. A szabad királyi városok számának növelése újabb aktuális kérdés. Koppi itt a nemesi ellenzékkel szemben az uralkodó pártjára áll: még az 1751. évi országgyűlésen okozott nagy feszültséget négy település szabad királyi városi rangra emelése. A rendek ezt hevesen ellenezték, tartva az uralkodó táborának megerősödésétől, hiszen a városok hagyományosan udvarhűnek számítottak (EMBER 1989: 426). Az apostoli királyi intézmény felemlítése pedig Mária Terézia egyházpolitikájának támogatását jelenti, ő volt az, aki 1758-tól használni kezdte ezt a címet, hogy a katolikus egyház szervezetében és működésében bevezetendő reformjait legitimálja (FRAKNÓI 1895: 471–480). Koppi nyilvánvalóan Palásthy Márton útján és 1774-es bécsi tartózkodása alatt nyerhetett részletesebb betekintést a teréziánus politikába, művében erre reflektált.

De gondolatainak egy része Muratori munkáiban is megtalálható. A magyarul 1763-ban megjelent művében ő is foglalkozik az ünnepnapok számával. Megállapítja, hogy „a köteles ünnepeknek sokasága nyilván való károkra, és terhekre van mind azoknak, a kik a mesterséggel, és két-kézi munkával táplállyák magukat, és tselédeiket.” És bár azok, akik ellenzik az ünnepnapok számának csökkentését, azzal érvelnek, hogy így a híveknek kevesebb lehetőségük lesz az ájtatosságra, nem veszik figyelembe, hogy a szegények az „annyi sok ünnepek miatt, melyekben dolgozniok nem szabad, magoknak, és tselédeknek a szükséges táplálást meg-nem szerezhetik. Már a ki jobban belé tekint a dolgokba, fel talállya, hogy a szenteknek a mi ditsőítésünkre semmi szükségük nints; ellenben a szegényeknek van szükségük a kenyérre.” (MURATORI 1763: 242–244).

Ugyan nem Muratori volt az, aki az ünnepek számának csökkentését elsőként szorgalmazta, hiszen a mozgalom valójában már 1727-ben, tehát Muratori eredeti művének megjelenése előtt éppen húsz évvel elindult Spanyolországban, de a kérdésben hozott döntés előkészítésekor XIV. Benedek pápa Muratorit is felkérte az állásfoglalásra. Sőt Mária Terézia hasonló tárgyú rendeleteinek előkészítésekor is felbukkan az itáliai tudós neve. Az egyháziak számának szabályozása pedig Muratorinál is a koldulórendek visszaszorítása kapcsán kerül elő. Kifejezetten

kerülendőnek tartja újabb koldulórendi kolostorok alapítását, a papság fő feladatát pedig a lelkipásztorkodásban jelöli meg (ZLABINGER 1970: 125–134).

1787-ben jelent meg nyomtatásban Koppi politikai kérdéseket feszegető második műve, mely az Előzetes gondolatok a keresztény egyház történetéről” (*Praenotiones ad historiam ecclesiae Christianae necessariae*) címet viseli (KOPPI 1787). A 48 oldalas, 22 paragrafusba szedett munka első részében Koppi a vallás eredetével és értelmével foglalkozik.⁹ Már az első sorokban leszögezi véleményét: lényegét tekintve minden vallás egy és ugyanaz. Majd a természeti vallás rövid tárgyalása után a judaizmust és a kereszténységet hasonlítja össze. A fő különbséget a két vallás között a rítusban látja, majd a rítussal, mint a nyilvános vallásgyakorlat különböző megnyilvánulásaiával foglalkozik.

Ezt követően tér át a számunkra is fontosabb témára, a világi fejedelmek és az egyházi ügyek kapcsolatának tárgyalására, történelmi példákkal bizonyítva, hogy az uralkodók már az ókortól kezdve beavatkoztak az egyház életébe (Nagy Konstantint, Theodosiust és Mária Teréziát említi). Ezután az egyház fogalmával foglalkozik és kiemeli, hogy az nem pusztá közösség, hanem a keresztény hívők összessége, melynek minden tagja mintegy kollektíven gyakorolja a legfőbb jogokat. A hatalom birtokosai a keresztény egyházban a püspökök, akiknek apostoli hatalma ugyan Istentől ered, de hogy személy szerint ki gyakorolja azt, azt a népnek vagy a fejedelemlennek kell meghatároznia. Majd a pápára tett megjegyzésével valójában annak hatalmát relativizálja. Ezután tér rá tulajdonképpen témájára, az egyháztörténet-írás szempontjainak tárgyalására. Ahogy tehát már Horváth Ambrus rámutatott, fenti műve is fontos állomása politikai programjának, mert – még ha csak néhány bekezdésbe sűrítve is – a jozefinista állameszme felfogásához igazodva az egyház irányításának jogát is a fejedelemlennek utalja.

Eduard Winter vitatott monográfiája óta (WINTER 1943; 1962) foglalkoztatja a kutatást az a kérdés, hogy Muratori mennyiben tekinthető a jozefinizmus előfutárának (KOSÁRY 1996³: 283–288). Tény, hogy már ő is kifejezetten az államhatalom feladatául jelöli meg a vallási élet felügyeletét és az esetleges túlbujánzások megakadályozását. Ezek közé tartozik szerinte a koldulórendek már említett ellenőrzése, sőt szükség szerinti korlátozása (ZLABINGER 1970: 134). Koppi azonban ebben a művében nemcsak Muratori, de még a jozefinizmus célkitűzéseinél is radikálisabb álláspontra helyezkedik a vallás megítélésének kérdésében. II. József egyházpolitikája a polgárok jólétének növelését és a hasznosság elvének maradéktalan érvényesülését szolgálta, a jozefinista állameszme azonban sohasem szakított a katolikus egyház vezető szerepének gondolatával, az egyes vallásfelekezetek közé nem tett egyenlőségjelet.

⁹ A mű részletes ismertetése: HORVÁTH 1940: 83–86.

Noha az egyháziak számának csökkentését más szerzetesek is támogatták, II. József elhamarkodott reformjait a tudós értelmiség tagjai közül sokan bírálták. Álljon most itt a szintén piarista szerzetes Dugonics Andrásnak a helyzetet némiképp eltúlzó feljegyzése a szerzetesközösségek egy részének eltörléséről: „A császár azt is cselekedte országunkban, hogy a szerzetességet szinte egészben eltörlötte. Ő alatta vesztenek ki a paulinusok, a kamaldulensiek, a benedictinusok, a trinitáriusok, a hieronymiták, a paulánusok, és a többiek. A mi engem illet, soha pártfogójuk nem voltam a henylő, és csak testét hizláló szerzetességeknek. Azt is tapasztaltam bizonyára, hogy a szerzetességek eleje mindenkoron szent igyekezet vala, de tapasztaltam azt is, hogy elállván kötelességeiktől (e volt mindenkoron az emberi gyarlóság, az is léssen még a világ tart) henylőkké lettenek és a pénzben torkig uszkálván, elkevélyedtenek. Sokan közülök maguk hasznát keresvén, az országba sok haszontalan vélekedéseket, babonaságokat plántáltak. Ezeknek megjobbítása illetve volna a királyt, nem pedig kiírtása. De József azoknak jószágok után áhítóznán, mind azoknak, mind az kiírtott apáczáknak jószágokat elfoglalta, és vagy ismét nagy pénzen eladta, vagy magának egészen megtartotta. Így az ország ezen kótyavetyéből is semmihez se juthatott” (SZINNYEI 1883: 24–25).

Koppi Károly sem maradt sokáig feltétlen híve a józsefi politikának. Mindössze három évvel az előbb említett munkája után, a korszellemhez igazodva drasztikus megoldásokat javasolt a politikai berendezkedés átalakítására. Már II. József halála után, 1790-ben jelent meg Bécsben *Az egykor a magyarok gyakorolta választójogról, az Árpád nemzetség története (Jus electionis quondam ab hungaris exercitum. Historia stirpis Arpadianae)* című, 60 oldalas munkája (KOPPI 1790a). A mű valójában vitairat főként a Grossing Ferenc neve alatt szintén 1790-ben megjelent államelméleti munka ellen. Az *Ungarisches allgemeine Staats- und Regimentsrech*, vagy latin címén *Jus publicum Hungariae* jogi pamfletet a kutatás Benczur József udvarhú protestáns nemesnek tulajdonítja. A munka fő célja a nemesi előjogok megkérdőjelezése, így természetesen Werbőczy Hármaskönyvét és az Aranybulla ellenállási záradékát veszi célba. E célkitűzés mögött ott sejthetjük Kollár Ádámot is, aki Benczural jó kapcsolatban volt (H. BALÁZS 1967: 45). Koppi Károly azonban, aki már az 1770-es évek második felében az uralkodó álláspontját képviselte a nemesi ellenzékkel szemben, Benczur állításaival vitatkozó művében mégis az előjogok védelmére kel. Műve időzítése is ezt erősíti: írását 1790. június 6-ára, az országgyűlés megnyitására keltezi.

Koppi fejtegetését igen messziről, a nemzetek és különösen a magyar nemzet állammá alakulásától kezdi. Már a bevezetőben kiemeli a magyarok szabad fejedelmválasztó jogát. De mivel az elődök észrevették, hogy mennyi pusztulást hoz, ha folyton az egymással versengő fejedelmjelöltek közt kell választani, meggyeztek, hogy az Ausztriai Házat választják meg közös megegyezéssel. Eközben

azonban feledésbe merült, hogy az Árpádok nemzetsége nem halt ki, hanem tovább él a francia Crouy–Chanel családban.

Koppi itt arra a legendára támaszkodik, mely szerint a Kun László halála után Velencéből hazahívott, kérdéses törvényes származása ellenére II. András unokájaként elismert III. András, utolsó Árpád-házi királyunk a Crouy–Chanel család genealógiájának megfelelően még Magyarországra térte előtt megházasodott Itáliában, és e frigyből két gyermek is született, Félix és Márk. Mindketten a család crouy-i birtokán éltek, és még András magyarországi királysága előtt meghaltak, de egyiküknek, Félixnek ezt megelőzően három fia is született. Anjou Károly Róbert halála után nővére, Beatrix támogatta a Crouy-leszármazottakat, hogy ezzel távol tartsa őket esetleges magyarországi trónigényüktől. Ők lennének a Crouy–Chanel család alapítói. A család címerében az Árpád-házra emlékeztető sávozat is szerepel, és éppen 1790-ben, Koppi művének megszületésekor fogadta el egy franciaországi tartományi törvényszék hitelesnek a család leszármazását (TERPLÁN 1998). Mint látni fogjuk, igazából nem érdekes, hogy Koppi mennyire meggyőzően érvel a történet valóságát mellett. A feltételezett Árpád-házi rokonság egész más politikai célokat szolgál.

A bevezető után Koppi műve első fejezetében hosszasan elemzi, és történeti érvekkel bizonyítja a népek jogát a szabadságra, különösen a fejedelemsválasztásra vonatkozóan.¹⁰ E szabad fejedelemsválasztás jogát és a fejedelem hatalmának határait pedig Anonymusra hivatkozva a fejedelmi esküből, vagyis egy szerződésből vezeti le. Idézi továbbá Szent István intelmeit, mely szerint, ha az uralkodó visszaél hatalmával, akkor azt másnak adják.

A következőkben a fejedelem és a nép közötti viszonyt tárgyalja a későbbi korokban, kiemelve több Habsburg uralkodót. Ezután áttér a Grossing Ferenc neve alatt megjelent pamfletre, melynek bevezetőjét idézi is. Az idézett passzus hevesen kikel a magyar rendi alkotmány ellen, és felrója neki, hogy kifejezetten szemben áll az európai gyakorlattal. A rendi alkotmány fő tévedései a szabad királyválasztó jog, a nemesi adómentesség és a koronázási eskü kötelezettsége, amely éppen ezeket a nemesi szabadságokat hivatott megerősíteni. Kollár Ádám megpróbálta felvilágosítani a nemzetet, de az akkor csak saját előjogainak védelmezésével volt elfoglalva. Most azonban megváltozott a helyzet, elsősorban az eltérő gazdasági állapotok miatt, ami a nemzeti büszkeséget is lelohasztotta. Ehhez járulnak a felvilágosodás gyümölcsei és II. József intézkedései. Ez vezette a szerzőt, hogy foglalkozzon a visszaélésekkel és bizonyítsa az örökös királyság intézményének jogosságát.

Koppi ezzel szemben kiáll azon álláspontja mellett, hogy a fejedelmek igenis a nemzettől kapták hatalmukat, és e jogos hatalmon kívül nincs is szükségük

¹⁰ Ennek részletes kifejtése: HORVÁTH 1940: 64–66.

hazug címekre és félremagyarázott történelmi hivatkozásokra. A fejedelmi hatalom jogalapja ugyanis nem más, mint a törvények tekintélye, a természeti és társadalmi jogok és a közös megegyezés. Ennek fényében tér rá műve második fejezetében az Árpádok és a Crouy–Chanel család feltételezett rokonságára. Függelékben pedig a Crouy–Chanel család leszármazási tábláját is közlésezi.

A mű valódi célkitűzése szempontjából tehát nem érdekes, hogy a kortársak számára mennyire volt elfogadható a tárgyalt francia családnak az Árpádokkal való rokonsága. Bár Koppi okfejtése nagy port kavart fel, Schwartner Márton egy évre rá kemény hangon kritizálta is azt (SCHWARTNER 1791), a megjelent példányok nagy részét elkobozták, 1793-ban pedig a Kancellária is foglalkozott a munkával (HORVÁTH 1940: 67. 1. jegyzet.), Koppit nem a Crouy–Chanel család trónra kerülésének elősegítése vezérelte, sokkal inkább elméleti megalapozását kívánta adni az uralkodó és a nemzet közötti közjogi viszonyoknak. Ez az elméleti háttér, vagyis a „*socialia pacta conventa*”-megközelítés pedig a társadalmi szerződés (*contrat social*) elméletének a magyar közjogra történt alkalmazása volt.

A természetjogi felfogás magyarországi meghonosodását a kutatás hagyományosan a bécsi udvar reformtörekvéseinek hatásával hozza összefüggésbe. Már Mária Terézia kötelezővé tette a jogi képzésben az úgynevezett Wolff–Martini-féle természetjogi koncepció oktatását. A *Ratio Educationis* az egyetemen és a jogi akadémiákon kötelező olvasmánynak jelölte meg Karl Martini *De lege naturalis positiones* című művét, mely 1792-ben, Dienes Sámuel fordításában és költségén magyarul is megjelent.¹¹ Martini szerint a természettől fogva szabad ember önként mondott le bizonyos szabadságáról, hogy szerződés formájában létrehozza az államot. E szerződésben a nép vállalja az engedelmisséget uralkodójának. Az uralkodó pedig a közösség hasznára és jólétére fordítja ezt a ráruházott jogot, mégpedig mindenre kiterjedően és korlátlanul. Martini tehát a Rousseau-féle szerződéselméletet az uralkodói hatalom megalapozására használja, megteremtve ezzel a felvilágosult abszolutizmus ideológiai hátterét (PRUSINSZKY 2002: 11).

Protestáns szerzők műveinek vizsgálata már rávilágított arra, hogy a természetjogi tanítás nemcsak a Wolff–Martini-féle koncepció révén jelent meg Magyarországon (SZŰCS 2011). A katolikus Koppi álláspontja a fejedelmi hatalom és az alattvalók kapcsolatáról sem a Martini-féle gondolatokat tükrözi, de messzire viszi őt Muratoritól is. Bár Eduard Winter a katolikus felvilágosodás és így Muratori eszméit a „szabadkőműves gondolatok és a felvilágosodás hatására mérséklődött janzenizmus különleges keverékének” tartja (WINTER 1962: 24), az itáliai tudós főbb műveinek középpontjában valójában a katolikus egyház belső megújulása áll, más tárgyú munkái pedig a „*carità cristiana*” gyakorlati

¹¹ A báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja (SZINYEI 1893: 869).

megvalósítását tárgyalják. Kétségtelen, hogy Muratori műveiből szintén kimutatható a természetjogi tanítások hatása, maga Martini is hivatkozik Muratori műveire államelméletének megfogalmazásakor, a modenai író azonban még a jozefinizmus eszmei előkészítőjének sem tekinthető (ZLABINGER 1970: 148–152). A szabadkőműves páholyokban eszmét cserélő értelmiség tagjai, így Koppi Károly is megismerték a Rousseau-féle „eredeti” szerződéselmélet tanítását, amely a jozefinizmussal ellentétben már nem lojális az uralkodóval, és a szerződést annak megszegése esetén felbonthatónak tartja.

Az a maroknyi csoport tehát, amelyet a felvilágosult nemesi-nemzeti értelmiségként jelenít meg történetírásunk, II. József rövid uralkodásának második felében a nagy várakozásokból lassan kiábrándulva szembefordult a jozefinizmussal, és sokkal radikálisabb megoldásokat javasolt a politikai viszonyok megreformálására. Ezek röviden a következőképpen foglalhatók össze.

Az 1790-es országgyűlés előkészületei során és a *diaeta* kezdeti szakaszában a legnagyobb népszerűségnek örvendett tervezet közismerten Ócsai Balogh Pétertől származik. Ócsai Balogh szintén e felvilágosult kör tagjai közül került ki, az *Első ártatlansághoz* páholyban, annak 1789-es megszűnéséig Podmaniczky József helyettese volt (H. BALÁZS 1967: 142). Mégis ő fogalmazta meg az 1790-es országgyűlésre írt programok közül a legkevésbé radikálisat (PAJKOSSY 2003: 38–50). Ő a rendi alkotmány maradéktalan visszaállításában látta az államot alkotó nép boldogságának megteremtését. Számára ez az alkotmány testesíti meg a szerződést uralkodó és nép között. Természetesen itt a nép „Werbőczy népét”, vagyis a nemességet jelenti. E szerződés keretét a diploma, vagyis a koronázási hitlevél adná, melyben pontosan rögzítenék az uralkodó és a nép viszonyát. Mint tudjuk, ezt a tervezetet karolta fel a vármegyék többsége, és ezért harcolt az országgyűlésen, amíg lehetősége volt rá.

Már sokkal inkább a reformok híve az egykori jezsuita papnövendék, később szintén a szabadkőműves mozgalomhoz csatlakozó Batthyány Alajos *A baráti fülnek* (*Ad amicam aurem*) címzett, 1790–91-ben négy füzetben névtelenül megjelent műve. A munka középpontjában a közteherviselés és a kiváltságok eltörlése áll. A változásokat ő is felülről, a meglévő jogi keretből kiindulva látja megvalósíthatónak. Ugyan támogatja a jobbágyság emancipációját, de ezt csak több lépcsőben, a földesúri bíraskodás megszüntetésén, a hivatalviselési jog és a birtokszerzés jogának megadásán keresztül tartja elérhetőnek, mely utóbbi belátható időn belül a földbérlet megvalósulásához vezethetne. Az uralkodó nála csak intézmény, létét az államtól nyeri. A gazdasági modernizáció Batthyánynál elsősorban a kereskedelem szabadságának hangsúlyozásában jelenik meg, emellett a közigazgatás átalakításának szükségessége is fontos helyet kap: a központi kormányzervek helyett kormányzótanács felállítását javasolja, melyet az országgyűlés lenne hivatott felügyelni, a hivatali rangok betöltésénél pedig szigorú

rotációt tart szükségesnek, hogy kizárja a címek örökíthetőségét. A volt jezsuita papnövendék Koppinál is radikálisabb egyházfelfogással rendelkezik: szerinte az egyes vallásfelekezetek között nincs nagyobb különbség, mint az uralkodó zöldmentés, vörös nadrágos és kékmentés, kéknadrágos huszárjai között. Nem csoda tehát, hogy az egyházi hierarchia ellen foglal állást, és meg akarja fosztani azt minden világi befolyástól. Az egyházi birtokok kisajátítását és a püspökök minden világi hatalmának megvonását tartja szükségesnek. A szerzetesrendek közül csak a kézimunkával, földműveléssel és a gyógyítással foglalkozókat kívánja megtartani, a papneveldeket pedig állami kézbe kívánja adni (PRUZSINSZKY 2002: 26–39; CSABA 1917).

A reformmozgalom kétségkívül egyik legmeghatározóbb alakja, Hajnóczy József is papírra vetette gondolatait az 1790-es változások kapcsán. Hajnóczy a jozefinista évtized egyik különleges alakja: nem nemesi származása ellenére II. József és pártfogója, Széchényi Ferenc jóvoltából jelentős tisztségeket töltött be az 1780-as években, 1786-ban a pécsi kerület alá beosztott Szerém vármegye alispáni tisztségét nyerte el (POÓR 1998: 7–31). Természetes tehát, hogy az országgyűléstől a józsefi reformok folytatását várta, különös tekintettel a nemesi jogoknak a többi társadalmi rétegre történő kiterjesztésére. Tervezetét 1790 februárjában írta meg *Egy magyar hazafi gondolatai néhány az országgyűlésre tartozó dolgokról* (*Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände*) címmel (HAJNÓCZY 1790a).

Hajnóczy tervezete is szükségesnek látja a rendi alkotmány fennmaradását, azonban a nemesi jogok egy részét az ország minden lakosára kiterjesztendőnek tartja. Így javasolja, hogy továbbra is csak birtokos viselhesen hivatalt, de a birtokképeség a nem nemesekre is terjedjen ki. Ugyanígy szükségesnek tartja, hogy a nemeseknek azt a jogát, miszerint csak törvényes idézéssel foghatók el, a nem nemesek is megkapják. Így garantálható a személyes szabadság megőrzése minden országlakosra nézve.

Az egyházi rendet Hajnóczy is kritikával illeti: síkra száll a római katolikus főpapság privilégiumai ellen, és szorgalmazza a felekezetek egyenjogúságát. A katolikus klérus ellensúlyozására javasolja, hogy a görög egyesültek és nem egyesültek, valamint a protestánsok egyházi vezetői is kapjanak országgyűlési és vármegyei képviselést.

A főnemességnek az országgyűlés felső tábláján biztosított személyes megjelenési jogát, valamint az örökös főispáni tisztséget is károsnak tartja. Ezután foglalkozik a katonaság kérdésével, az országban állomásozó haderő esküjével, valamint a nemesi felkeléssel és a katonaállítási kötelezettséggel. Javasolja a kilenced és a tized eltörlését, és a magyar nyelv bevezetését a törvényhozásban. Végül felsorolja azokat a kérdéseket, amelyekkel a következő országgyűlésnek foglalkoznia kell: mint például a nemzetiségek helyzete, a közigazgatás és a bíraskodás

reformja. Ezeket egy, az erdélyi és a magyar rendek részvételével 1793-ban vagy 1794-ben összehívandó országgyűlésen javasolja rendezni, miután a rendek által kiküldött bizottság kidolgozta azokat.

Még az országgyűlés megnyitása előtt, 1790 májusában vagy júniusában Hajnóczy újabb tervezetet készített, ezúttal részletesebben és kifejezetten az összegyűlő rendeknek szánva, latin nyelven, A magyar országgyűlésen javasolandó törvények lényege (*Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum*) címmel (HAJNÓCZY 1790b). A mű szándéka szerint csak a lényeges közjogi kérdéseket fessegeti. Legfontosabbnak azt tartja, hogy az összeülő országgyűlés a koronázás mellett megkösse a polgári unió és a polgári engedelmesség szerződését. Megismétli több, az előző művében tett javaslatát, mint a nemesség jogainak a nemtelenekre történő kiszélesítését, a nemtelenek birtokszerzési jogát vagy a katolikus klérus hatalmának csökkentését, de olyan új felvetések is szerepelnek e tervezetben, mint a gondolkodás, a szólás és az írás szabadsága. Javaslatot tesz az országgyűlés alsó- és felsőtáblájának összetételére, annak tanácskozási módjára és időtartamára is.

Részletesen szól az uralkodó jogairól, a koronázási esküről, a tisztviselők számáról és származásáról. A nemzeti hadseregről szóló észrevételeit is korábbi írásánál részletesebben fejti ki. Megismétli a tized és a kilenced káros voltára tett megjegyzéseit, valamint részletezi a jobbágyság-földesúri viszony általa elképzelt reformjának módját: a jobbágyság szabad költözését és a szerződéses viszony kialakítását. Ugyancsak részletesen szól a megyékről, a megyei tisztikarról, a városokról és a városi vezetőkről. Korábbi írásánál terjedelmesebben foglalkozik a vallási egyenjogúsággal, valamint a magyar nyelv államnyelvvé tételével is. Végül szót emel a szabadkőműves mozgalom hasznossága és elterjesztése mellett, bár a szabadkőművességet csak a „*hoc institutum*” megnevezéssel illeti.

A vallások egyenjogúságáért küzdő, a reformértelmiség krémje által felkarolt követelések természetesen a protestáns egyházak képviselőinél is visszhangra találtak. Szintén az országgyűlés összehívására időzítve jelent meg két irat, amely az evangélikus felekezet jogaiért szállt síkra. Az egyik, anonim röpirat a földesuraknak és magának az uralkodónak azt a jogát is elvitatja, hogy beleszólhasson alattvalói vallási ügyeibe, Molnár János evangélikus lelkész irata pedig a vallási tolerancia törvénybe iktatását tartja az evangélikus felekezet egyenjogúsításához vezető út első állomásának. Molnár egy másik írásában viszont az evangélikus nemességet vádolja meg azzal, hogy az antijozefinista táborhoz csatlakozva saját egyháza pozícióit gyengíti (KOWALSKÁ 2006).

A reformértelmiség ifjabb generációjához tartozó, a szabadkőműves mozgalom kapcsán már említésre került Berzeviczy Gergely is tollat ragadott, ugyancsak II. József uralkodásának végén, hogy javaslatokat tegyen a közállapotok javítására. Az *Ausztria uralmi elvei Magyarországon (Über Oesterreichs Grundsätze in der*

Regierung Ungarns) című, kiadásra szánt irat Montesquieu *A törvények szelleméről* írt munkájának a rabszolgatartásról szóló idézetével indít, ezzel kifejezetten II. Józsefnek üzenve. A mű központi gondolata, hogy a Habsburg birodalom azért nem érte el adottságaihoz méltó kiterjedését, mert az udvar rossz uralmi módszerekkel kormányoz Magyarországon. Berzeviczy először a magyar alkotmány hibáit veszi górcső alá, és megállapítja, hogy a fejlődés legfőbb gátja a parasztságra nehezedő nyomás, a nemesi adómentesség és a rendek közti különbségek. Az előző században lezajlott függetlenségi mozgalmak kiváltó okát pedig azzal magyarázza, hogy az Udvar megszegte a nemzettel kötött szerződést. Ezután arról ír, hogyan rontotta meg Bécs tudatosan a magyar nemességet, majd II. József uralmáról fejti ki álláspontját, és megfogalmazza a magyar rendek csalódását, melyet József politikája kiváltott.

Érdemes itt megállnunk és megnéznünk, mivel magyarázza Berzeviczy e csalódást: „Most II. József került hatalomra – Ez Magyarország számára olyan fontos korszak, hogy nem hagyhatom szó nélkül. József teljes mértékben bírta a nemzet szeretetét és bizalmát [...] Olyan vágyakozással várták uralmát, amilyen örömmel trónra lépését. Ha József a rendeknek országgyűlés keretében tártá volna fel az állam alkotmányának azokat a hibáit, melyeket éleslátásával régen felismert – ismertette volna velük azokat a terveit, melyekkel Magyarország népességét, iparát, kereskedelmét és gazdaságát jobbítani akarta [...], milyen boldog és gyors menete lehetett volna reformjainak. Hiszen csak akkor lehet sikeres a reformálás olyan kormányzati formában, mint a mienk, ha a népet és a királyt ugyanazok az alapelvek lelkesítik, ugyanazért a célért küzd” (BERZEVICZY É. N.: 320. – saját fordításom). Elismeri, hogy József császársban ritka adottságok párosulnak csodálatraméltó szorgalommal és tettvágygal, azonban a hibái is számosak. „Hiányzik belőle a készség arra, hogy felismerje elhatározásainak, vállalásainak következményeit, az azokkal járó nehézségeket. Hiányzik belőle a mértékletesség és a türelem. Ez, és az a tény, hogy határozatait azonnal végre akarja hajtatni, a despotizmusba kergetik” (H. BALÁZS 1967: 148 – H. Balázs Éva fordítása).

Ez a despotizmus az, amely megrontotta az uralkodó és a nemzet közti viszonyt. A magyarok csak bizonyos feltételekkel ruházták királyukra az uralkodói hatalmat. Ha ezeket a feltételeket nem teljesíti az uralkodó, azzal megsemmisíti a szerződést, és felmenti a nemzetet az engedelmesség alól. Az aktuális helyzet ecsetelése után, műve végén Berzeviczy ismét visszatér az előbbi gondolatához, de most már sokkal élesebben megfogalmazva azt: „Megsemmisítették a mi szerződésünket, a mi fundamentális jogainkat. Nincs olyan szál, amely bennünket még ezek szétrombolójához kötne” (H. BALÁZS 1967: 151). Ezzel tehát Berzeviczy több kortársához hasonlóan eljut a „*filum successionis interruptum*” tételéhez, vagyis ahhoz a gondolathoz, hogy II. József törvénytelen uralmával megszegte a *Pragmatica Sancti*óban a nemzettel kötött szerződést, így a Magyarországot

a Habsburg-házhoz fűző kötelék elszakadt. Az országgyűlés előkészítésekor a megyék egy része is hasonló álláspontra helyezkedett (MARCZALI 1907: 9–50).

Néhány hónappal később, 1790 áprilisában Berzeviczy is az országgyűlésre megjelent rendekhez fordult, ő is latin nyelven, az előző munkájával majdnem megegyező című röpiratával (*De domino Austriae in Hungaria*). A szöveg tartalma azonban sokban eltér néhány hónappal írt elődjétől, talán a legfontosabb különbség az, hogy a „*filum successionis interruptum*” gondolatán túlmenően már konkrét javaslatot is tesz a Habsburg család helyett új uralkodóház meghívására. A rendek egy részének álláspontjával szemben azonban Berzeviczy nem Poroszországból, hanem Angliából javasol királyt hozni, még hozzá azért, mert a magyar államforma hasonló az angolhoz, így a leendő uralkodó jól tudna alkalmazkodni a magyar viszonyokhoz. (Sőt H. Balázs Éva szerint lehetett egy másik ok is: a Hannover és Angliát megjárt Berzeviczy nem járt volna rosszul, ha egy ismerőse, esetleg egyik volt egyetemi társa került volna a magyar trónra (H. BALÁZS 1967: 154. 6. j.). Ez a dinasztiaaváltás szerint gazdasági szempontból is előnyös lenne: a magyarországi és erdélyi javak nem folynának ki az országból. Azt sem találja megoldhatatlannak, hogy ez a meghívandó király protestáns lenne, mivel szerintem nem a vallási különbségek, hanem a szabadság visszanyerése a fő kérdés.

Az 1790-ben összehívott országgyűlésre készített röpiratok szerzői között Koppi Károly mellett még egy szerzetespapot találunk, a pálos rendi Verseggy Ferencet. Az 1757-ben, Szolnokon született Verseggyt, aki a rendbe való belépéskor az Eugenius nevet kapta, 1781-ben szentelték pappá. A diósgyőri, majd a nagyszombati rendház után Pestre került, ahol a hívek kedvelt szónoka lett. Itt érte a feloszlítás. Ezután egy ideig tábori lelkészként tevékenykedett (KISBÁN 1940: 385). Miután a török háborúból visszatért Pestre, bekapcsolódott az itt kibontakozó értelmiségi életbe (BENDA 1957b). Az 1790. évi országgyűlésre összehívott rendeket *A magyar hazának anyai szózatja* című, magyar nyelvű anonim versével üdvözölte (VERSEGHY 1790a). Ezzel egy időben fordította le és adta ki Millot abbé világtörténetét, melynek előszavában a magyar anyákat szólítja fel gyermekeik hazafias, felvilágosult nevelésére (VERSEGHY 1790b). Benda Kálmán hívta fel a figyelmet arra, hogy Verseggy volt az első, aki a nőkhez fordult a politikai átalakulások elősegítése érdekében (BENDA 1957a: 190).

Verseggy kortársaihoz hasonlóan Mária Terézia „alkotmányos” uralkodását idézi vissza, majd a viszályokról szól, és e viszály egyik fő okának a vallási ellentéteket, a „relligiói dagályt” tartja. Az országgyűlési rendektől, „népem Atyái”-tól várja a visszasságok és az elavult törvények jobbítását. Berzeviczyhez hasonlóan ő is az angol példát tartja követendőnek, de nem kíván angol uralkodót a magyar trónra, csupán az ott meghonosodott parlamenti rendet, a whigek és a toryk vetélkedését ajánlja a magyar országgyűlés figyelmébe. Ez az angol példa a későbbiekben is a reformértelmiség szeme előtt lebeg: Balogh János az

1835. évi országgyűlésen is az angol politikai berendezkedést dicséri, ahol úgy mond a kormányzat a néppel kéz a kézben lép fel a főnemesség ellen, míg itthon éppen a főnemességgel szövetkezik a reformok megakadályozására (BÓNIS 1965).

Verseghy ezután – minden bizonnyal saját sorsára gondolva – a tudományok művelését, ehhez a támogatás és az „elme-szabadság” szükségességét hangsúlyozza. Majd felszólítja a nemeseket, ne idegenkedjenek a kereskedelmi és ipari tevékenységtől, mert így csak külföldi kalmárokat gazdagítanak. A papságot pedig arra inti, ne ossza meg babonáival a nemzetet, hanem „polgárt-képző sikeres jóságra taníttsa” a népet. Majd felszólítja a főpapi rendet, ne avatkozzon a világi ügyekbe, mert: „Vaj! nem alkalmas mennynek bérére az olyan/ a’ki ekére kezét fel-teszi, ’s vissza teként!” (Lk 9, 62) Végül pedig az országgyűlés igazi célját emeli ki: „Most hát, Gyermekeim! szedgyétek-el ’a mi anyátok’ / boldogságának főbb akadályá vala; / ’s nem magatok’, hanem a’ nemzet’ hasznára tekéntvén / nyessetek-el mindent, a’ mi le-nyomja fejét.”

Koppi Károly *A szabad haza egy hű polgárának intelme Magyarország karaihoz és rendjeihez* (*Ad inclitos et amplissimos status et ordines Regni Hungarici libera civis patriae suae devoti paraenesis*) címmel fogalmazta meg anoním röpiratát (KOPPI 1790a). Benda Kálmán azonosította a mű szerzőjét Koppi Károllyal egy 1790. március 16-án Mallyó József jászói premontrei kanonokhoz írt, csaknem azonos szövegű levele alapján, melynek tartalmát már Horváth Ambrus is idézte (HORVÁTH 1940: 95–96).

Koppi röpiratában először az adózó nép boldogságával és biztonságával foglalkozik. Ezek fölött kell őrködni a törvényeknek. Majd hangsúlyozza: az emberi és a polgári jogokra tekintettel kell új törvényeket alkotni. E jogok közé tartozik a nemzet szabadsága, a nemzetnek pedig mindenki tagja, aki a haza hasznára tevékenykedik. Ezután rátér a nemzet és az uralkodó, mint a nemzet által választott vezető közti viszonyra. A nemzet dicsősége, ha uralkodója hatalmas, mert az uralkodó hatalmát a nemzet hasznára fordítja. Majd a nemzet erejének fő biztosítékáról, a polgárok számának növeléséről ír, melyet a házasságok ösztönzésével és a közbiztonság növelésével kíván elérni. Ugyancsak kiemeli a kincstár ellenőrzésének és a hadviselés jogának a nép általi gyakorlását, valamint azt, hogy a törvények a nemzet minden tagjára egyaránt vonatkoznak. A nemzet szabadságához a vallás szabadsága is hozzátartozik, mely nem toleranciát, hanem egyenjogúságot jelent. Végül kiemeli az ifjúság nevelésének és a tanítók megbecsülésének szükségességét.

Koppi tehát az 1770-es évek közepe óta érelt gondolatait sűríti össze ebben a röpiratban. Verseghy Ferenc művéhez hasonlóan nem az országos politika egy-egy konkrét kérdéséhez szól hozzá, még kevésbé olyan átfogó tervet készít, mint Hajnóczy, hanem a szükséges változások elvi alapjait fekteti le. Radikalizmusa azonban ebben az általános tartalmú írásban is tükröződik: a nemzet minden

tagjának teljes szabadsága és egyenjogúsága a kitűzött cél. Másrészt viszont érdekes, hogy konkrét politikai javaslatait ebben az anonim iratában nem, csak a néhány hónappal későbbi, már idézett művében fejt ki, ahol több kortársához hasonlóan eljut a „*filum successionis interruptum*” és a társadalmi szerződés gondolatáig. Elképzelhető, hogy az előbbi röpirat fogalmazásakor Koppi még nem értesült II. József haláláról.

Látjuk tehát, hogy a II. József uralkodásának végén és halála után papírra vetett politikai iratok sajátos hasonlósága, hogy mindegyikük a természetjogi iskola, végső soron pedig Rousseau *Társadalmi szerződésének* alapgondolatára épül. Még a jozefinizmust védelmező szerzők, mint „Grossing” (azaz Benczur) is ezt az elméletet használják. A jozefinisták számára azonban az uralkodó és a nép között létesült szerződés felbonthatatlan, a népnek kötelessége az alattvalói hűség, az uralkodó pedig despotikus eszközökkel is szolgálhatja alattvalói hasznát. A reformnemesség nagy részénél, ahogy azt Ócsai Balogh Péter tervezete is mutatja, a társadalmi szerződés már felbontható, itt azonban az uralkodó és a nép valójában a magyar király és „Werbőczy népe”, tehát az egy és oszthatatlan nemesség között jött létre. Csak a reformértelmiség legradikálisabb szárnya, így Hajnóczy, Berzeviczy, Verseggy és Koppi jut el odáig, hogy a népbe a magyar nemzet minden tagját beleértse és a társadalmi szerződést annak rousseau-i értelmében ültesse át a magyar viszonyokra (vö. PRUZSINSZKY 2002: 80).

Koppi Károly tervezetében egyesíti a radikális reformer értelmiség és a katolikus felvilágosodás főbb célkitűzéseit is. Az eddig említetteken túl még különösen az ifjúság nevelésének tárgyalásakor tapintható ki a rokonság Muratori tanításával. Az oktatást ő is politikai kérdésnek tekintette, kiváltképp a nemesi ifjak nevelését tartotta fontos feladatnak, mert ők lesznek azok, akik tanulmányaik után az állam szolgálatába állnak. Nem véletlen, hogy a Mária Terézia uralkodása alatt kidolgozott oktatási reformokban már kimutatható Muratori hatása (ZLABINGER 1970: 142–145).

Végül a katolikus felvilágosodás századvégi képviselői is hasonló sorsra jutottak, mint a jelentős politikai változásokat sürgető reformértelmiség többi tagja. Mint tudjuk, az 1790–91. évi országgyűlésen a reformelképzelések elbuktak. II. Lipót ügyes kül- és belpolitikai húzásaival elérte, hogy a rendek félretegyék reformer elképzeléseiket, és fő célkitűzésnek a II. József előtti politikai viszonyok helyreállítását tekintsék. A reformjavaslatok az országgyűlés által felállított deputációkhoz utaltattak, ezek megoldási javaslataival, az ún. operátumokkal pedig évtizedekig nem foglalkoztak. A radikális értelmiség tagjai részben egy földalatti mozgalomban, Martinovics Ignác szervezkedésében folytatták politikai tevékenységüket. Az események ismertek: Martinovics vallomásai alapján a titkos társaságok lelepleződött tagjait elfogták, többüket kivégezték, másokat hosszú évekbe bebörtönöztek.

Koppi Károly is szerepel Martinovics 122 tagú listáján, amelyet 1794. szeptember 30-án adott át a vizsgálóbizottságnak. Sőt már szeptember 3-i vallomásaiban azt állította, hogy a *Litterae ad imperatorem* című irata fordításában Koppi is közreműködött (FRAKNÓI 1921: 269). Hajnóczy József vallomásaiban azonban mindkét állítást cáfolta: úgy nyilatkozott, hogy nem tartja valószínűnek Koppi jelentkezését a titkos társaságba, és ő sem beszélt neki arról, valamint nem tud róla, hogy Koppi fordította volna a szóban forgó irományt (BENDA 1957a: 107–108). Hajnóczy vallomása azonban nem tisztázta maradéktalanul Koppit, ellene is vizsgálat indult, és hogy volt takargatni valója, azt jól mutatja, hogy miután barátja, Haller József helytartótanácsi tanácsos értesítette a vizsgálatról, elégette iratainak egy részét (HORVÁTH 1940: 77. 1. jegyzet). Martinovics letartóztatása és a Reformátorok Társasága tagjainak lefogása között ugyanis hónapok teltek el, és ez többeknek lehetőséget adott a bizonyítékok eltüntetésére (H. BALÁZS 1967: 216). Amit nála találtak, abból semmi gyanúsat nem lehetett kiolvasni, Koppi legalábbis erre hivatkozott, amikor kérte József nádort iratainak visszaszolgáltatására (HORVÁTH 1940: 78). A Martinovics-perbe talán ezért nem sikerült őt bevonni, de a felelősségre vonást így sem kerülhette el.

A Martinovics-perben Koppin kívül még gyanúba keveredett néhány pesti egyetemi tanár kollégája: Barics Béla, 1777-től a statisztika, Haliczky András, 1792-től a klasszika filológia, Kreil Antal, 1785-től a bölcselet és Schedius Lajos, 1792-től az esztétika tanára, valamint több vidéki tanár, köztük a szintén piarista Piller Celesztin kőszegi gimnáziumigazgató is. A pesti tanárookra különösen Szolártsik Sándor, Abaffy Ferenc fiainak nevelője tett terhelő vallomást, aki a vizsgálat során ismertette, hogy Barics, Haliczky, Koppi és Kreil gyakran megfordultak Abaffy Ferencnél, ahol a franciákat dicsérték és az uralkodót szidalmazták (DOMANOVSKY 1925: 44). Maga Abaffy is azt vallotta, hogy egyszer poharat emeltek Dumouriez tábornok egészségére és a francia alkotmányra (SZEDLÁK 1925: 8). Perbe fogásukat az elégtelen bizonyítékok és a tanúk egy részének kivégzése miatt végül is elvetették, a nádor javaslatára azonban – évjáradék mellett – állásukból felmentették őket (DOMANOVSKY 1925: 46–50). Ez Koppi Károly egyetemi működésének végét is jelentette.

De az ugyancsak piarista, Rómát megjárt Horányi Elek sem kerülte el a nyomozhatóságok figyelmét, aki a reformértelmiség soraiban főleg az irodalom terén tevékenykedett (KOSÁRY 1996³: 110, 263). Részt vett az 1779-ben megalakult „Hazafiúi magyar társaság” munkájában. Őt később Martinovics és Gabelhofer Gyula, az udvar egyik besúgója, aki egyébként az osztrák piarista rendtartomány tagja volt, különösen veszélyes embernek tartotta. Horányi Koppinhoz hasonlóan írásaival támogatta a reformmozgalmat és a protestánsokkal való megbékélést hangoztatta. Gabelhofer jelentéseiből tudjuk, hogy Horányi részt vett az 1790–91. évi országgyűlés ülésein és az udvar elleni kijelentéseket tett. Álláspontja

megegyezik a fent említett reformértelmiségek véleményével: az esküszegő uralkodóhoz a népet nem köti az alattvalói hűség. A parasztság helyzetének javításával kapcsolatos nézetei is összecsengenek az előbb ismertetett tervezetekkel (BENDA 1957a: 68o. 1. jegyzet). Koppival való szoros kapcsolatának ékes bizonyítékai Koppinak Horányihoz írott levelei.¹²

Benyák Bernátot és Révai Miklóst is megfigyelte a lipóti besúgóhálózat. Előbb bit 1794-ben azzal vádolták, hogy Székesfehérváron, ahol a volt jezsuita, majd pálos gimnázium igazgatói tisztségét töltötte be, a város életére nagy befolyást gyakorló titkos társaságot vezetett. A társaság éjszakai összejövetelein többek között a megyei főügyész, Fejér és Tolna megye táblabírája, egy orvos, egy ügyvéd és Benyák több tanártársa vett részt. Az „összeesküvők” a francia eseményekről, valamint a babonáról és a vallásról folytattak megbeszéléseket, és a vád szerint szabadkőműves nézeteket vallottak. Egyes tanúk szerint különösen Benyák tűnt ki vallásellenes kijelentéseivel és erkölcstelen életével. A vizsgálat lezárultával az uralkodó parancsára Koppinhoz hasonlóan őt is elmozdították tisztségéből, a rend vezetése pedig Vácra helyezte át (VADÁSZ 1984).

Gabelhofer abbé már idézett jelentése Horányival együtt Révai Miklóst nevezi a magyarországi piaristák közül a legveszélyesebbnek. Révaival példálózva azt jelenti Bécsbe, hogy a magyar piarista rendtartomány tele van a hozzá hasonló nyers és lázító gondolkodású alakokkal, akik különben nem jeleskednek sem a tudományban, sem a művészetekben. Sőt szíve szerint a tanítástól is eltiltaná őket. Révai az országgyűlés ideje alatt – láttuk, valószínűleg Muratori hatására – magyarországi tudományos akadémia felállításán fáradozott, e cél érdekében adta ki Bessenyei György *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című munkáját, és maga is írt egy hasonló tárgyú értekezést (*Planum erigendae eruditae societatis, Hungaricae alterum elaboratius*). A Helytartótanács tanügyi bizottsága azonban meggátolta a törekvést (BENDA 1957a: 838. 1. jegyzet).

A piarista reformértelmiség megfigyelt csoportjához tartozik Schaffrath Lipót is, aki a pesti egyetemen tanártársa is volt Koppinak. A pesti gimnázium rektoraként és cenzorként tevékenykedett, és ő is tagja volt a pesti *Nagyszívűséghez* páholynak, az 1786. évi újjáalakulás után annak szónoka lett (ABAFI 1900: 276). A titkos jelentések szerint komoly politikai kapcsolatokkal rendelkezett, és a poroszokkal tárgyaló rendi küldöttség tagja is volt (BENDA 1952a: 445).

Végül érdemes megemlítenünk Piller Celesztin kőszegi gimnáziumi igazgatót, mert ő a Koppi elleni vizsgálat kapcsán is felbukkant. Egy kőszegi lakos feljelentése nyomán tartott vizsgálat fényt derített egy „összeesküvő” csoport működésére, melynek Piller adott otthont a kőszegi piarista rendházban. E csoport, melynek többek között a kerületi tábla ülnökei, köztük Sigray Jakab, Stodler

¹² OSZKK Quart Lat. 1834. ff. 53r–54v, 55r–56v.

János városbíró és más értelmiségiek is tagjai voltak, rendszeres összejöveteleiken felvilágosult szellemiségű újságcikkeket olvastak, az egyház tevékenységét bírálták, sőt polgárórság felállítását javasolták. Sigray 1794. szeptember 12-i vallomában ugyan elismerte az összejövetelek tényét, de ezek célja szerint „a világon a legártatlanabb volt”, hiszen csak újságokat és egyéb nyilvános híreket beszéltek meg. Ennek ékes bizonyítéka Sigray szerint, hogy az összejövetelek alkalmával Piller sohasem reteszelte be az ajtót, hanem mindig nyitva hagyta (BENDA 1952a: 129–130). Esterházy József gróf vizsgálata a polgárórságot nem tartotta veszélyesnek, de Pillerről megjegyezte, hogy többször elismeréssel szólt a francia eseményekről (BENDA 1952b: 66. 5. jegyzet). Németh János királyi jogügyi igazgató 1794. november 25-én a vádak alapján kezdeményezte Piller elfogatását (BENDA 1952a: 259–261), de erre végül nem került sor. Azonban ő sem kerülhetett el a felelősségre vonást, a József nádor kezdeményezésére foganatosított elbocsátási hullám, mint láttuk, őt is elérte.

A piaristákat ért atrocitások jól mutatják, mennyire megváltozott a titkos társaságok megítélése II. József halála után. Míg József 1785. évi pátensében csak a szabadkőműves páholyok korlátozására és állami ellenőrzésére törekedett, utódai, II. Lipót és különösen I. Ferenc már azok ellehetetlenítésén, titkosrendőrségi megfigyelésén, sőt bomlasztásán és a feltételezett összeesküvők megbüntetésén fáradozott (SZÖCS 1983: 277). Ennek esett áldozatul Koppi pesti, Benyák fehérvári és Piller kőszegi baráti köre is.

De a piaristák példája jól mutatja azt is, milyen fontos szerepet játszottak az 1790 előtti személyes kapcsolatrendszerek a reformer gondolatok terjedésében. Gerencsér István elsősorban a pesti és a szegedi rendházat emeli ki, mint az új eszmék terjesztésében kiemelkedő fontosságú központokat (GERENCSÉR 1942–43: 341–342). Koppi Károly tevékenysége több más szellemi központ közvetítő szerepére is rámutat: így Kassa, Kolozsvár és Vác is jelentős szerepet játszhatott a kapcsolatrendszerek kialakulásában.

A piaristákon kívül természetesen más szerzetesrendek közvetítő szerepe is kiemelhető a 18. század második felében. A végül hosszú börtönövekre ítélt Verseghy példája a pálosok jelentőségét is felveti, és valóban, már Kisbán Emil kiemelte a pesti pálos kolostornak a korszakban betöltött fontos közéleti szerepét (KISBÁN 1940: 412). Ezek után nem meglepő, hogy Muratori első Magyarországon megjelent művének, a keresztény ájtatosságról szóló munkájának már említett latin fordítása (*De recta hominis christiani devotione, opus Lamindi Pritanii seu celeberrimi viri L. A. M.*) 1756-ban a pesti pálosok gondozásában jelent meg (KÓKAY 1998b: 195). De még a katolikus reformmozgalom képviselői által leginkább támasztott szerzetesi csoport, a jezsuita rend magyarországi tagjai között is találunk olyant, akit Muratori követőjének tekinthetünk. A magát ugyancsak római tanulmányokkal felvértező Faludi Ferenc műveiben szintén felbukkan a Muratorira

visszavezethető reformeszmék hatása. Hölvényi György több verses és prózai művében felfedezte az itáliai katolikus reformmozgalom lenyomatát, ráadásul ezekben Faludi Klimó Györgyöt és Barkóczy Ferencet is méltatja, utóbbit akkor, amikor Mária Terézia kinevezi a magyar tanügy protektorává. Barkóczynak ez irányú tevékenysége pedig egyértelműen a jezsuiták ellen irányult, mint ahogy az egri papképzés reformjának is elsősorban az ott és Kassán működő jezsuiták estek áldozatul. Hölvényi Faludi beállítottságát egyértelműen a Rómában tanult világi és szerzetespapság közös élményanyagával magyarázza (HÖLVÉNYI 1998: 891).

Ezzel el is jutottunk a magyarországi katolikus felvilágosodás talán egyik legfontosabb jellemvonásához. Míg a korszak eszmeáramlataival foglalkozó kutatás egyre inkább hangsúlyozza a német szűrő kiemelt fontosságát, amely a franciaországi eszmék közvetítésénél rányomta bélyegét a magyar politikai gondolkodásra (KOVÁCS–SZÜCS 2009: 161), addig a reformkatolicizmus és a katolikus felvilágosodás eszméi a nem elhanyagolható bécsi közvetítésen túl sokkal nagyobb mértékben táplálkoztak közvetlen itáliai tapasztalatokból, mint a katolicizmushoz nem köthető vagy azzal inkább ellenséges társaik. Egyes szerzetesi közösségek tagjai pedig, akik működésük jellegénél fogva az ország több szellemi központjában is megfordultak, különösen alkalmasak voltak az új eszmék terjesztésére és a kapcsolattrendszerek kiépítésére. A felhozott példák, különösen Koppi Károly tevékenysége pedig megerősítik azt a bevezető sorokban megfogalmazott gondolatot, mely szerint a katolikus felvilágosodás magyarországi befolyásának vizsgálata szerepet kell, hogy kapjon nemcsak a század második felében tért hódító katolikus egyházi gondolkodás, hanem a politikai reformeszmék vizsgálata során is.

FORRÁSOK

- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZKK) Quart Lat. 1834. Collectio manuscriptorum argumenti varii.
- OSZKK Fol. Lat. 186. ff. 250r–253v Koppi Károly: *Opinio circa regnum Hungariae* é. n.
- BENDA K. (s. a. r.) (1952a): *A magyar jakobinusok iratai. II. k.* Akadémiai, Budapest.
- BENDA K. (s. a. r.) (1952b): *A magyar jakobinusok iratai. III. k.* Akadémiai, Budapest.
- BENDA K. (s. a. r.) (1957a): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest.
- BERZEVICZY G. (é. n.): *Über Oesterreichs Grundsätze in der Regierung Ungarns*. Közli: H. BALÁZS 1967: 317–327.
- BERZEVICZY G. (1790): *De domino Austriae in Hungaria*. In: BENDA K. (1957a) (s. a. r.): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest, 94–105.
- DOMANOVSKY S. (1925) (szerk.): *József nádor iratai. I. k.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

- HAJNÓCZY J. (1790a): Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände. In: BENDA K. (1957a) (s. a. r.): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest, 51–60.
- HAJNÓCZY J. (1790b): Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum. In: BENDA K. (s. a. r.) (1957a): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest, 62–88.
- KOPPI K. (1787): *Praenotiones ad historiam ecclesiae Christianae necessariae.* H. n.
- KOPPI K. (1790a): Ad inclitos et amplissimos status et ordines Regni Hungarici libera civis patriae suae devoti paraenesis. In: BENDA K. (s. a. r.) (1957a): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest, 89–92.
- KOPPI K. (1790b): *Jus electionis quondam ab hungaris exercitum. Historia stirpis Arpadianae.* Bécs.
- MURATORI, L. A. (1763): *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, A' Felséges Mutinai Hertzeg' Könyv-tartó háza' Fő gondviselőjének valóságos áhítatosságáról költt munkája: mely Először Olaszból Deákra fordítottatott Lamé Bernárd által; most pedig Magyar nyelven ki- botosáttatott.* Egerben, Bauer Karol Jozef, Püspöki könyv-Nyomtató által.
- MURATORI, L. A. (1776): *A' nagy parantsolatlak tudniilik a' felebarati szeretetnek igaz magyarazatja melyet hajdon irt Muratorius Lajos Antal Modenai Apátúr, és az odavaló Felséges Hertzegi Udvari Tanáts Hive, Könyvtarto, és Leveles Háza fő Gondviselője s. a. t. Most pedig fordítot Galfalvi Ozdi Ferencz Az Erdélyi Udvari Cancelláriának Protocollistája.* Bétsben, nyomtatott Nemes Trattner Thamas Betüivel.
- [VERSEGHY F.] (1790a): A Magyar Hazának anyai szózatya az ország napjára készülő magyarokhoz. In: BENDA K. (s. a. r.) (1957a): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest, 171–176.
- VERSEGHY F. (1790b): A' magyar asszonyi nemzethez, úgymint a' haza-gyermekek' nevelőjéhez. In: BENDA K. (s. a. r.) (1957a): *A magyar jakobinusok iratai. I. k.* Akadémiai, Budapest, 191–192.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ABAFI L. (1900): *A szabadkőművesség története Magyarországon.* Schmidl, Budapest. (Reprint: Akadémiai, Budapest, 1993.)
- H. BALÁZS É. (1967): *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (1763–1795).* Akadémiai, Budapest.
- H. BALÁZS É. (1977): A szabadkőművesség a XVIII. században. *Világosság*, 18. 217–223.
- H. BALÁZS É. (1997): Károly Koppi, Piarist–Josefist. In: SZÖGI L.–VARGA J. (ed.): *Universitas Budensis. International Conference for the History of Universities on the Occasion of the 600th Anniversary of the Foundation of the University of Buda.* ELTE, Budapest. 239–243.
- BALOGH P. (2000): „...ut nulla Historiarum vos unquam satietas capiat”: Koppi Károly történészprofesszori székfoglaló előadása 1784-ből. *Sic Itur ad Astra*, 12. 4. 13–46.

- BALOGH P. (s. a. r.) (2008): *Fejezetek egy leveleskönyvből. Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz 1780–1783 (Fiatal Filológusok Füzetek XVIII–XIX. század 3.).* Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék–Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Szeged.
- BENDA K. (1957b): Verseghy útja a magyar jakobinus mozgalomig In: KISFALUDY SÁNDOR (szerk.): *Verseghy Ferenc (1757–1822).* Szolnok Megyei Tanács Verseghy Könyvtára, Szolnok. 4–13.
- BÓNIS GY. 1965: The Powers of Deputies in the Hungarian Feudal Diet (1790–1848). *Anciens pays et assemblées d'États – Standen en Landen*, 37. 169–190.
- CSABA J. (1917): *Batthyány Alajos Ad amicam aurem című munkája.* Barcza, Budapest.
- FORGÓ A. (2010): Koppi Károly szerepe a 18. század végi nemesi–értelmiségi reformmozgalomban. In: FORGÓ A. (szerk.): *A piarista rend Magyarországon. (Rendtörténeti konferenciák 6.)* SZIT, Budapest. 127–149.
- FRAKNÓI V. (1895): *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány.* Athenaeum, Budapest.
- FRAKNÓI V. (1921): *Martinovics élete.* Athenaeum, Budapest.
- GERENCSÉR I. (1942/43): A magyar felvilágosodás és a kegyes iskolák. *Regnum*, 5. 326–371.
- HEGYI F. (1942/1943): *Koppi Károly merkantilista eszméi és kereskedelmi akadémia tervezete.* *Kereskedelmi Szakoktatás*, 50. 177–186.
- HERNÁDY ZS. (2010): „A hazámnak fel-szenteltem fogytomig az én éltém”. Benyák Bernát hazafias költészete. In: FORGÓ A. (szerk.): *A piarista rend Magyarországon. (Rendtörténeti konferenciák 6.)* SZIT, Budapest, 469–497.
- HORVÁTH A. (1940): *Koppi Károly működése.* (Palaestra Calasanctiana) Juhász, Szeged.
- HÖLVÉNYI GY. (1998): Antonio Lodovico Muratori hatása Magyarországon. In: JANKOVICS J. és MTSAI (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. II.* Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt., Budapest–Szeged, 882–892.
- KISBÁN E. (1940): *A magyar Pálosrend története. II. kötet.* Pálos kolostor, Budapest.
- KÓKAY GY. (1992): Muratori és Révai Miklós. *Vigília*, 57. 8. 583–587.
- KÓKAY GY. (1998a): Bessenyei és Muratori. In: CSORBA S.–MARGÓCSY K. (szerk.): *A szét-szórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről.* Bessenyei, Nyíregyháza. 36–44.
- KÓKAY GY. (1998b): Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században. *Magyar Könyvszemle*, 114. 193–207.
- KOSÁRY D. (1996³): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Akadémiai, Budapest.
- KOVÁCS Á. A.–SZÜCS Z. G. (2009): Hogyan olvassuk a 18. század politikai irodalmát? Egy kutatási projekt keretei. *Korall*, 35. 147–175.
- KOVÁCS, E. (1992): Aufklärung und Jansenismus im thesesianischen Österreich. In: MICHAEL B. (Hrsg.): *Österreichische Philosophie zur Zeit der Revolution und Restauration (1750–1820) (Verdrängter Humanismus – verzögerte Aufklärung 2.)* Turia & Kant, Wien, 385–400.

- KOWALSKÁ, E. (2006): Der politische Kampf um Toleranz in Ungarn nach 1790 im Licht der zeitgenössischen Publizistik. In: BAHLCKE, J. et al (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig. 619–631.
- LÉH I. (1998): *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997*. (s. a. r. KOLTAI A.) METEM, Budapest.
- MARCZALI H. (1907): *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MICHAUD, C. (1983): Felvilágosodás, szabadkőművesség és politika a 18. század végén. Fekete János gróf levelezése. *Századok*, 117. 558–599.
- PAJKOSSY G. (2003) (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest.
- PIRIGYI I. (1990): *A magyarországi görög katolikusok története. II. kötet. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza*.
- PLANGERON, B. (1979): Was ist katholische Aufklärung? In: KOVÁCS, E. (Hrsg.): *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Oldenbourg, München. 11–57.
- POÓR J. (1998) (vál.): *Hajnóczy József*. (Magyar Szabadelvűek) Új Mandátum, Budapest.
- PRAŽAK, R. (1967): *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*. (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis Facultas Philosophica) Universita J. E. Purkyne, Brno.
- PRUZSINSZKY S. (2002): *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon*. Napvilág, Budapest.
- SCHWARTNER M. (1791): *De gente Croviaca, Hungaria Regum stirpis Arpadianae haereditario successionis juri non adversa*. Pestini.
- SZAUER J. (1973): L. A. Muratori két erkölcstani műve a XVIII. szd-i magyar irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 77. 171–179.
- SZEDLÁK D. (1925): *Koppi Károly élete és munkássága*. (Doktori disszertáció) Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.
- SZELESTEI N. L. (2000): Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében. *Magyar Könyvszemle*, 116. 27–43.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés*. Osiris, Budapest.
- SZILÁGYI M. (2009): Vallás, felvilágosodás, irodalom. *Korunk*, 20.10. 12–19.
- SZINNYEI J. (1893): *Magyar írók élete és munkái. II. kötet*. Hornyánszky, Budapest.
- SZINNYEI J. (1899): *Magyar írók élete és munkái. VI. kötet*. Hornyánszky, Budapest.
- SZINNYEI J., IFJ. (1883) (szerk.): *Dugonics András följegyzései*. Franklin, Budapest.
- SZŐCS G. (1983): A szabadkőművesség és a felvilágosult abszolutizmus viszonya a Habsburg Monarchiában. In: HORVÁTH P.–RÉVÉSZ T. M. (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Bogár Elek-Emlékkönyv. Akadémiai, Budapest. 271–281.
- SZÜCS Z. G. (2011): Természet, jog, teológia. Egy fejezet a 18. századi politikai diskurzus történetéből Magyarországon. *Aetas*, 26. 2. 99–115.
- TERPLÁN Z. (1998): A Crouy–Chanel család. Az Árpád-ház leszármazottai? *Élet és Tudomány*, 53. 522–523.
- TRENCSENYI B. (2007): *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum, Budapest.

- UDVARI I. (1994²): Bacsinszky András püspök, (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője. In: Uő: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza. 196–216.
- VADÁSZ G. (1984): A Benyák-ügy (Adatok Székesfehérvár felvilágosodás kori történetéhez). *Irodalomtörténeti közlemények*, 88. 649–667.
- VAJNÁGI M. (2003): Új hivatali nemesség Magyarországon a 18. század második felében. *Sic itur ad astra*, 15. 2–3. 175–226.
- WINTER, E. (1943): *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848. (Prager Studien und Dokumente zur Geistes- und Gesinnungsgeschichte Ostmitteleuropas)* Rohrer, Brünn–München–Wien.
- WINTER, E. (1962): *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848. (Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissenschaftlichen Denkens 1)* Rütten & Loening, Brünn–München–Wien.
- ZLABINGER, E. (1970): *Lodovico Antonio Muratori und Österreich. (Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 53)* Österreichische Kommissionsbuchhandlung, Innsbruck.

EGY 18. SZÁZAD VÉGI ÉLETÚT ESZMETÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI – DEBRECZENI BÁRÁNY PÉTER*

147

Az alábbi tanulmány kiindulópontja az, hogy mintegy „visszatalálva” az intellektuális életrajzok műfajához,¹ de a korábbiaktól némiképp eltérő okokból választva a biografikus keretet, be lehet mutatni a korszak politikai gondolkodásának összetettségét, finom hangsúlyeltolódásait, esetenként inherens ellentmondásait.²

Mindehhez a modern historiográfia több olyan irányzata is használható módszertani fogódzóként, melyek az utóbbi időben már több magyar kutató munkája számára biztosítottak kereteket.³ A kutatáshoz kapcsolódó részletesebb historiográfiai reflexióktól itt eltekintենk, csupán egyetlen dologra, egy erőteljes szelekciós mechanizmus működésére szeretnénk figyelmeztetni, ami miatt az ekkoriban keletkezett politikai tárgyú szövegek csak a legutóbbi időben kaptak nagyobb figyelmet. Ha beszélhetünk egyáltalán eszmetörténeti kánonról a korszakkal kapcsolatban, akkor azt mondhatjuk, hogy abban alighanem a felvilágosodás korai képviselőinek, a jozefinus reformok pártolóinak és ellenzőinek, az 1790–91-es országgyűlési viták résztvevőinek, a jakobinus összeesküvésbe keveredett személyeknek van kitüntetett szerepe, s vele a nemzeti ébredés problémájának, hogy aztán hosszú csend következzen, egészen az 1830-as évek elején

.....
* A tanulmány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-201-0003). A tanulmány először a *Korall* 44. számában jelent meg, és sokat köszönhet Szilágyi Márton, Szijártó István, valamint Szűcs Zoltán Gábor megjegyzéseinek.

¹ Lásd például korszakunkhoz kapcsolódóan H. BALÁZS 1967; BORZSÁK 1955; BÓNIS 1954.

² Egy eszmetörténeti szempontú megközelítés sokat köszönhet az utóbbi időszak magyar historiográfiája jó néhány fontos eredményének, melyek közül a teljesség igénye nélkül lásd: BENDA 1978; BÍRÓ 1998; ECKHARDT 2001 [1924]; GERGELY 1972; H. BALÁZS 1987; KOSÁRY 1980; KÓKAY 1970, 2000; MISKOLCZY 2007; PÉTER 1998; POÓR 1988; SZIJÁRTÓ 2005, 2006.

³ Itt elsősorban a német fogalomtörténet, a brit eszmetörténet, és a francia mentalitástörténet eredményeire gondolunk, lásd többek közt: BENCE 1993; BENE 1999; G. ETÉNYI–HORN (szerk.) 2008; GÁNGÓ 1999, 2002; HORKAY–HÖRCHER 1997; HORKAY–HÖRCHER (szerk.) 2006; KONTLER 1997; SZABÓ 1998, 2003; TAKÁTS 1998, 2007; TRENCSENYI 2007.

fellépő reformkori generációig.⁴ E szegmensek természetesen nagyon fontosak a korszak politikai kultúráját illetően, vannak viszont olyan részletei is a korszaknak, melyekre a kutatás eddig kevesebb figyelmet fordított. Ezek tárgyalása a felsorolt jelenségekkel kapcsolatban is árnyalhatja a korszakról alkotott képünket.

Úgy gondoljuk, hogy e röviden érintett eszméletörténeti jelenségek vizsgálatát érdemes a korszak egy adott, érdekesnek tűnő biográfiáján keresztül bemutatni, mivel e „történet” elmesélése sok szempontból izgalmasabb lehet, amennyiben ahhoz egy atipikusnak tűnő életutat használunk keretként és kontextusként. Sőt, még azt is mondhatjuk, hogy Bárány Péter (1763–1829) elsőre hézagossnak tűnő életrajzát csak „ürügyként” használjuk fel kutatásaink során, ugyanakkor szándékaink komolyságát az is jelzi, hogy szerintünk ez a megközelítés megmutathat valamit abból, hogyan válhat az eszméletörténeti vizsgálódás a társadalomtörténeti kutatások kiegészítőjévé. Feltevésünk tehát az, hogy a nem kanonikus figurának számító Bárány Péter életrajza kitűnő kontextuális keretet adhat a korabeli magyar politikai irodalom és politikai kultúra jellemző vonásainak bemutatásához, és hogy e most igencsak hézagos életrajz kontextusként való használatán keresztül sok új, eszme- és társadalomtörténeti szempontból is érdekes probléma vethető fel. Ilyen értelemben kutatásunkat akár az „eszméletörténeti mikrotörténelem” címkével is elláthatnánk, amely az életrajz nem hagyományos használata, a politikai eszméletörténeti kutatások, illetve a mikrotörténelem által megfogalmazott tételek keresztmetszetében helyezkedik el. E területek megfelelő használat esetén talán nem is állnak egymástól olyan távol, mint ahogyan az első ránézésre tűnik.

A BIOGRAFIKUS KERET HASZNÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI

Az elmúlt évtizedben a biográfia használatára és írásának módszerére, tétjeire a korábbinál több figyelem összpontosult. Ez a figyelem több jelenségnek is köszönhető. Legfőképp talán annak, hogy egy életrajz írása során – abból adódóan, hogy ennek során a történész a legkülönbözőbb jellegű forrásokkal dolgozhat – talán minden más területnél szembetűnőbben jelentkeznek a gyakorlatban azok az egyébként elméleti problémák és kihívások, mellyel a történettudománynak szembe kellett néznie az utóbbi évtizedek során. A források eltérő (emlékezősek vagy naplók, azaz szubjektív, illetve ezzel szemben az „objektív”) természete erőteljesen hozta felszínre az epiztemológiai problémákkal, a nyelvi közvetettség okozta veszélyekkel kapcsolatos aggodalmakat. A kihívást és az érdeklődést pedig

⁴ Részletesebben lásd Kovács–Szűcs 2009.

csak fokozta az, hogy sok tekintetben *par excellence* interdiszciplináris területről van szó, amely egyszerre a történettudomány, irodalomtudomány, pszichoanalízis, hagyományos köztörténet stb. terepének tekinthető.⁵ Elég, ha csupán egy pillantást vetünk olyan magyar munkákra, melyek semmiképp nem tartoznak – legalábbis az utóbbi évtizedben – egy jól meghatározható tudományterület égisze alá, sokkal inkább a már említett területek határmezsgyéjéhez számítanak.

Mindez persze – a magyar historiográfiában legalábbis – mindenképp változást jelent a korábbi évtizedekhez képest, hiszen biográfiák (ne felejtjük, az egyik legrégebbi műfajról van szó) tudományos igénnyel korábban is keletkeztek. Ha tágabb perspektívából tekintünk a történettudományra, megkülönböztethetünk politikai életrajzokat, szellemi életrajzokat, sőt, a totális életrajz szándékával írt munkákat is. Amennyiben az utóbbi évek magyar historiográfiájánál maradunk, megállapíthatjuk, hogy az életrajzok írására irányuló szándékok is meglehetősen széles spektrumon mozognak. A legnépszerűbbek ezek közül a köztörténeti megközelítésű, politikusi életrajzok voltak, melyek egyszerre szóltak a bemutatni óhajtott személy (szinte kivétel nélkül a kortársak és az utókor által is jól ismert közszereplő, politikus) politikai karrierjéről, de még inkább arról a korszakról, melyben tevékenykedett. Ez a megközelítés pedig általában a szűk értelemben vett politikatörténetre, illetve a választott személy e keretek közötti politikai karrierjére korlátozódott. Újabban azonban van példa arra is, hogy a választott és megírt életrajz határai – a használt források természetétől függetlenül – egészen máshol vannak meghúzva.⁶

Sok érdekes munka született a 18–19. század szereplőiről is. Az „intellektuális életrajz”-nak is nevezhető vonulatban olyan fontos munkákat találunk a 18. századra vonatkozóan, mint V. Windisch Éva Kovachich-monográfiája, F. Csanak Dóra Teleki-kötete, H. Balázs Éva életrajzai, vagy épp Bónis György Hajnóczyra vonatkozó munkája.⁷ Egy hosszabb szünet után az utóbbi évek legérdekesebb munkái jórészt irodalomtörténészek nevéhez kötődnek;⁸ ezeknek ugyanakkor fontos társadalomtörténeti aspektusai is vannak, amelyek szintén a már említett interdiszciplináris jellegét mutatja. Az említett írások vitathatatlan érdeme az

⁵ Ez az interdiszciplinaritás a nemzetközi és a magyar területen egyaránt megfigyelhető. Szilágyi Márton tanulmányában remekül mutat rá, hogy milyen sajátos a viszony, sőt milyen feszültség munkál a mai irodalomtörténeti attitűd és a biográfia mint irodalomtörténeti műfaj között, mely feszültség pikantériáját éppen az adja, hogy ez a műfaj hagyományosan a tudományterület egyik alapvető szegmensének tekinthető (SZILÁGYI 2007: 7–29).

⁶ A 20. századi személyekre fókuszáló biográfiák közül ilyen például Kövér György életrajza Losonczy Gézáról, mely rendkívül érdekes elméleti és gyakorlati történetírói problémákat vet fel, és fogalmaz meg válaszkísérleteket azokkal kapcsolatosan (KÖVÉR 1998). A könyvről részletes és tanulságos elemzést írt Gyáni Gábor (GYÁNI 1999), az ismertetés újra megjelent: GYÁNI 2000.

⁷ BÓNIS 1954; F. CSANAK 1983; H. BALÁZS 1967; V. WINDISCH 1998.

⁸ BALOGH 2008; SZILÁGYI 2007; VADERNA 2010.

is, hogy sok adalékkal és módszertani elgondolással járultak hozzá a 18. századi társadalomtörténet egy sajátos területéhez, a korabeli értelmiség történetéhez. A felsorolt munkák és szerzők erőfeszítései ellenére azonban a téma korántsem tekinthető feldolgozottnak, főleg olyan részleteiben nem, amelyek szempontjából az általunk választott karrier és alkotói-politikai tevékenység érdekes lehet, miközben a korszak értelmiség-történetével kapcsolatos tudásunkat is árnyalhatja.

BÁRÁNY BIOGRÁFIÁJA MINT KONTEXTUS

150

Azon okok között, amelyek miatt Bárány Péterre esett a választás, szerepet játszott a tény, hogy bár nem igazán tekinthető a korabeli magyar politikai gondolkodás „kanonikus” szerzőjének, több szempontból atipikus karriere, társadalmi beágyazottsága és az azzal kapcsolatos stratégiák olyan problémákat is felvetnek, melyek a kanonikusnak tekintett szereplőkön keresztül nem, vagy csupán nagyon kis mértékben vizsgálhatók. Ez a megállapítás rögtön felveti a kérdést, hogy Bárány életútja kapcsán valóban beszélhetünk-e paradigmatiszta jellegű karrierútról. Tipikusnak, vagy éppen atipikusnak tekinthető-e az általa befutott közéleti-irodalmi működés? Ez a karrier ugyanis részleteiben olyan sajátosságokat mutat, melyek nem nagyon értelmezhetők a korábban említett kutatások eredményeinek fényében. Bárány pályafutása remek lehetőséget kínál egy mikrotörténelmi jellegű elemzésre, miközben az általa írott munkák szinte kivétel nélkül alkalmasak arra, hogy olyan esztörténelmi problémákra világítsanak rá, melyek mind a korszak jellegzetességei, például a nemzetépítés, a felvilágosodás, valamint a politika fogalomtörténetének egyes problémái.

Mivel Bárány Péter nem tartozik a kor sokat tárgyalt figurái közé, a lehetséges értelmezéseket közvetlenül nem befolyásolják – sőt nem terhelik – az eddigi historiográfiai eredmények. Alakját nem kell tisztázni bizonyos sematikus „vadász” alól, mint ahogy nem is az a célunk, hogy a magyar politikai gondolkodás egyik méltatlanul mellőzött figuráját láttassuk benne. És itt már be is lépünk abba a terheltebb mezőbe, ami nem közvetlenül Bárány figuráját érinti, hanem sokkal inkább a korszak magyarországi politikai irodalmáról és gondolkodásáról szóló történelmi munkákat. A köznemesi születésű Bárány egyfelől nem része a magyar politikai gondolkodás, illetve az irodalomtörténet „kánonjának”, e szempontból nem hasonlítható a *politikai gondolkodó* Hajnóczyhoz, Kazinczyhoz, Bessenyeihez, a *tudományszervező* Aranka Györgyhez, a *költő* Verseyhez vagy Berzsenyire, a *mecénás* Orczy Lőrinchez, a *történész* Koppi Károlyhoz, akiknek sorát hosszasan lehetne folytatni. Másfelől viszont Bárány a korszak bizonyíthatóan

egyik olyan alakja, aki jelen volt fontos döntéseknél és eseményeknél, a kortársak szemében ismert szereplőnek számított, a korszakban ismert munkákat írt, aktív szereplője volt a vármegyei politikai életnek, és többek közt Széchényi Ferenc titkáraként a társadalom legbefolyásosabb rétegének tagjaival tartott fenn állandó kapcsolatot, fontos tisztviselői állások birtokosa volt. Műveit nem egyszer betiltották, néha pedig kitüntették: nevét például az első magyar pszichológiai munka szerzőjeként is ismerik, csakúgy, mint egy olyan gondolkodóé, aki a kezdetektől – tehát az 1790-es évektől – bábáskodott egy magyar tudományos akadémia létrehozását szorgalmazó csoport körül. Mindemellett élete már csak a dátumokból kifolyólag is része annak a kontinuitásnak, ami a 18. század végi politikai és társadalmi mozgalmakat, illetve a reformkort összeköti, vagy éppen elválasztja.

Ez a néhány, életéből véletlenszerűen kiemelt mozzanat már önmagában is alkalmassá tenné személyét arra, hogy életpályáját az eddigieknél alaposabban megpróbáljuk feltérképezni. Egy életrajzi keretű kutatásnak azonban nemcsak ez lehet a célja. Nem egy részletekkel kipótolt biográfiát kell írunk, ahogy arra sincs szükség, hogy Bárány személyét a magyar eszmétörténeti kutatások előkelőbb helyére emeljük. Az általunk követni kívánt stratégia tehát nem az, hogy egy átfogó, totális jellegű, a személyiségre, munkásságra, karrierre egyaránt és egyforma mértékben reflektáló életpályamodellt állítsunk fel. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy „Bárány Péter korának” kellene a vizsgálódások előterében állnia (különösen nem valamiféle köztörténeti narratívaként), vagyis a korszak fontos, már nagyrészt feltérképezett és sok szempontból értelmezett eseményei csak olyankor kell, hogy szóba kerüljenek, amikor az eszmétörténeti értelmezés szempontjából az feltétlenül szükséges. Ilyen lehet például az 1790–1791-es országgyűlés, vagy éppen a jakobinus-összeesküvés. Ezekre csak akkor érdemes reflektálnunk, amikor Bárány műveinek keletkezése, illetve az azzal kapcsolatos mondanivaló és értelmezési kísérlet szempontjából jelentőséggel bírnak. Ebből a szempontból más egy ünnepi eseményre íródott, reprezentatív célú köszöntővers, és más egy olyan munka, ami az 1790-es évek politikai rendről szóló diskurzusához próbál hozzászólni. Más egy saját szerzésű munka, és más egy fordítás, ugyanakkor mindkettő fokozottan érdekes lehet nem pusztán az explicit politikai mondanivaló, hanem a szerzői szándék tekintetében is.

Amikor a kutatás kapcsán társadalomtörténetről beszélünk, nem elsősorban egy általános tudományterület-fogalmat értünk, hanem leginkább olyan értelmezést, amely a korabeli értelmiségi csoportok közötti kapcsolatok jellegét, bizonyos karriertípusok vizsgálatát és összehasonlítását, valamint a politikai gondolkodás egyes társadalmi csoportokon belüli jellegzetességeit foglalja magában úgy, ahogy ezek megragadhatók Bárány műveinek kontextualizálásán keresztül. Ennek ugyanakkor szerves részét képezi a kísérlet annak megértésére, hogy egy adott korszak résztvevői hogyan gondolkodtak az őket körülvevő társadalmi

valóságról, amelynek a saját politikai, kulturális intézményeik, a közösségi létezés mozgatórugói, az adott államformák szerves részét képezték.

Az irodalomtörténet-írás hagyományosabb megközelítéseitől annyiban térnénk el, hogy nem Bárány munkáinak pontos feltérképezése a célunk, nem feltétlenül az irodalomtörténetben elfoglalt (vagy éppen el nem foglalt) helyét szeretnénk kijelölni. Nem írói teljesítményének fejlődését szeretnénk elemezni, s nem is azt, hogy az irodalmi, politikai irodalmi „fejlődéstörténetben” az ő helyét hol is lehetne kijelölni. Sokkal inkább arról lenne szó, hogy az általa írt munkák egyszerre két közegbe voltak beágyazva: saját korának politikai gondolkodásába és annak beszédmódjaiba, valamint saját köz- és magánéleti stratégiáiba és ambícióiba.

Végül ezen a ponton felvetődik a már szintén említett kérdés: mennyiben tekinthető ez a kutatási stratégia a társadalomtörténet egyik újabb keletű vállalkozása, a mikrotörténelem által inspirált eljárásnak.⁹ Saját problematikánk kapcsán felvetődik kérdés: tulajdonképpen mi az, ami az egyéni eset vizsgálata esetében tetten érhető. Hogy a kutatásunk mélyén munkáló hipotézisek közül egyet megemlítsünk, annyi valószínűsíthető, hogy a korszak magyar politikai gondolkodásában bőségesen megfértek egymás mellett olyan elemek az adott életútban, melyeket a historiográfia egyértelműen egymással összeférhetetlennek titulált. E szempontokból Bárány karrierje és munkássága modellértékűnek tekinthető. Életének egyes epizódjai, személyes választásai és stratégiái egészen új szemszögből láttatják az általa írt munkákat (hiszen alapvetően Bárányt továbbra is íróként, tevékeny politikai gondolkodóként vizsgáljuk). A mikrotörténelmi megfontolás ebben az esetben talán éppen arra jó, hogy segítse az utólagosan konstruált kategóriákban való gondolkodáson valló túllépést, és erősítse a többszólamúság és összetettség iránti érzékenységünket.¹⁰

⁹ A mikrotörténelmi biográfia tulajdonképpen már ismert szóösszetétel a magyar történettudományban is. Gyáni Gábor a következőkben határozta meg nagyvonalakban az eljárás lényegét: „[A] politikai makrotörténet nézőpontját az egyéni életúttal párhuzamba állító és a kettőt közvetlenül összekapcsoló politikai életrajz íróitól eltérően a szerző a politikai világhoz is alulnézetből közelít. Éppen úgy, ahogyan azt a dolgok működési módjára, az események megélésére, s a közben szerzett emberi tapasztalatokra kíváncsi mikrotörténetészek teszik” (GYÁNI 2000: 164).

¹⁰ Az utóbbi évek egyik érdekes, ilyen szándékú próbálkozása Balogh Piroska nevéhez fűződik, aki két korabeli szereplő esetében is kísérletet tett arra, hogy azok biográfiáját sajátos eljárásban, egy konkrét forráscsoport értelmezésén keresztül mutassa be. Palásthy Márton Koppi Károllyal való levelezéseiből, azok életrajzi adalékaiból rekonstruál egy olyan képet, melynek középpontjában a korabeli tudományszervezési mechanizmusok, politikai csoportosulási formák és kapcsolatrendszerek foglalnak helyet. A kutatás téje Baloghnál sem feltétlenül az, hogy összeálljon egy hagyományos életrajzi narratíva a kutatott személlyel kapcsolatban, s nem is az, hogy Palásthy személyét az általa betöltött szerepek hangsúlyozásával feltétlenül magasabb polcra helyezze. Kutatása sokkal inkább arra a kérdésre koncentrál, hogy egy olyan korpusz, mint Palásthy levelezése – pontosabban annak egy jól meghatározott szegmense – hogyan gazdagíthat egy életrajzot, és hogy ezt az életrajzot miként

Természetesen a vázolt célkitűzések mellett erősen motiválja munkánkat az a szándék is, hogy a „főhős” életrajzával kapcsolatban minél több új részlet napvilágot lásson (hogy ezek adott esetben mennyire értelmezhetőek, az már más problémát jelent), hiszen Bárányról mindeddig átfogó monográfia vagy életrajz nem készült.¹¹ Noha személyét fordításai és főként az 1790-ben íródott pszichológiai munkája kapcsán többé-kevésbé ismerik a korszak kutatói, ismertsége nagyon messze elmarad attól, amely személyét a korszakban övezte.

A források hiányai (a hagyaték zöme vélhetően elpusztult az 1878-as miskolci árvíz idején) azonban eleve nem sok esélyt adtak egy terjedelmes életrajzi narratíva felépítéséhez (bár, ha Kármán Józsefre gondolunk, semmi sem lehetetlen) (vö. SZILÁGYI 1998). Életéről nagy vonalakban annyit lehet tudni, hogy 1763-ban, Gyagyon született, a Bárány család Debreceni előnevet viselő, Borsod megyéből származó nemesi ágában.¹² A privigyei piarista kollégiumban és a pesti bölcsész-karon töltött tanulóévek után irodalmi munkássága mellett előbb 1790-től Széchenyi Ferenc titkáraként, a család iványi uradalmának főtisztjeként dolgozott,¹³ ezt követően Miskolcra költözött, ahol a megyénél tisztviselői feladatokat látott el. Ezután részben édesapja, Bárány János utódaként, a Bretzenheim hercegi család regéci és pataki birtokain látott el gazdasági feladatokat minden valószínűség szerint 1806-tól mintegy tíz éven keresztül. Ezt követően Torontál megyébe került, és 1820-tól Szepesi Ignác erdélyi püspök javadalmi prefektusaként dolgozott egészen 1829-ben, Új-Aradon bekövetkező haláláig.¹⁴

.....
használhatjuk párhuzamosan a korszakkal kapcsolatos, tág értelemben vett társadalomtörténeti ismeretek árnyalására (BALOGH 2008: 7–49).

¹¹ Néhány munkáját ugyan már Ballagi Géza és Concha Győző is említi, munkásságával szisztematikusan elsőként mégis Gyárfás Ágnes kezdett el foglalkozni az 1980-as években, főként szövegkiadásra, illetve Bárány néhány szépirodalmi munkájára fókuszálva, s életrajzi adalékokkal sikerült valamelyest kibővítenie a Szinnyei-féle rövid terjedelmű életrajzot Vö. GYÁRFÁS 1990.

¹² A család ezen ágának tagja volt többek közt a belgiumi és szársországi egyetemeket megjáró Bárány László, akinek Hágában is jelent meg munkája. Vö. NAGY 1857: 177.

¹³ Az erre vonatkozó források közül a legfontosabbak az iványi uradalom gazdasági jegyzőkönyvei, ahol több helyen azonosítható Bárány kézírása. MOL P 623. 26. sz. 164. cs.

¹⁴ Életrajzi adatainak legfontosabb forrása Szinnyei 1891. Életére vonatkozóan számos adatot a témával komolyabban szinte egyedülként foglalkozó Gyárfás Ágnes pontosított, ennek ellenére máig sok az életrajzhoz kapcsolódó homályos rész (GYÁRFÁS 1990: 185–208).

A KARRIER CEZÚRÁJA?

Az életrajz kapcsán felvethető első probléma a karrier látszólagos cezúrája 1795 körül, vagyis az a tény, hogy Bárány irodalmi ambíciói szembeötlő módon lecsillapodtak a jakobinus per vádlottjainak kivégzése után. E tényben önmagában semmi érdekes nincs, hiszen a korszak sok aktív szereplőjének életében, illetve karrierjében okozott törést a mozgalommal szembeni megtorlás (s még többek esetében vált ez az életrajz meghatározó motívumává, gondoljunk Csokonai vagy Kármán esetére), azt kell mondanunk azonban, hogy Bárány esete nem illeszkedik igazán a megszokott képbe. Kézenfekvőnek tűnhet első látásra – és a kevés, Bárányra vonatkozó szakirodalom is nagyrészt ezt sugallja –, hogy azért húzódott vissza az aktív irodalmi szereptől, mert a megtorláshoz kapcsolódó vizsgálatokban valamilyen módon felmerült a neve. A helyzet azonban sokkal ellentmondásosabb: Bárány esetében az éles változás éppen azért szembeötlő, mert irodalmi tevékenységének folytatására elméletileg a megtorlás időszaka után is lett volna lehetősége (ahogy az Görög Demeter, Decsy Sámuel és mások esetében is megfigyelhető). Annak ellenére, hogy több, a jakobinus perben kivégzett személlyel tartott fenn igen szoros kapcsolatot (elég, ha azt a Hajnóczy Józsefet említjük, aki maga ajánlotta Bárányt utódjául Széchenyi Ferencnél a titkári posztra), valamint, hogy az 1790-es években több munkáját sem engedte a cenzúra nyilvánosan megjelenni, Bárány neve a jelenleg ismert források szerint nem merült fel komolyabban a mozgalommal kapcsolatos vizsgálat során.¹⁵ Ennek ellenére természetesen a megtorlás nagyban hozzájárulhatott az alkotói szereptől való visszahúzódáshoz, s noha ennek lelki, alkati okai is lehettek, a fentebb vázolt életrajzi kontextusból annyi mindenképp világosan látszik, hogy az életpályája hangsúlyai az irodalmi-politikai ténykedésről egyértelműen a gyakorlati tevékenységekre tolódtak át.

A karrier cezúrájának kérdésénél érdemes utalni Szilágyi Márton monográfiájára, aki Pajor Gáspár pályafutásának feltérképezésekor hangsúlyozta a Pajor és Bárány életútja közötti hasonlóságokat, különösen az alkotói pálya hirtelen megszakadását (SZILÁGYI 1998, 2007). A különbség talán abban áll, hogy az *Uránia* egykori szerkesztőjének életéről bőségesebb levéltári iratanyag áll rendelkezésre, és ha értékelhető irodalmi életművet nem is hagyott hátra, életének társadalomtörténeti aspektusai e kevés munka fényében is vizsgálhatóak. Bárány esetében

¹⁵ Erről a legmeggyőzőbben az a dokumentum tanúskodik, amelyet egy Benda Kálmán által idézett levél említ. Ezt a levelet Hajnóczy József írta búcsúzóul a jakobinus per során hűgának, Teréznek: „Mit dem Josi aber gehn Sie zu alle denen, deren Liste ich dem Molnár hinterlasse, und die hier oder zu Pest sind.” A Hajnóczy által emlegetett lista abból a szempontból érdekes, hogy azok neveit tartalmazza, akiktől Hajnóczy, mint hozzá közel álló barátoktól kívánt elbúcsúzni. A listán utólag Németh János jogügyi igazgató maga húzta alá a gyanúsnak tekinthető, illetve tekintendő személyeket, Bárány Péter neve azonban nincsen a listán aláhúzva. Részletesen lásd: BENDA 1952: 78o.

éppen fordított helyzettel állunk szemben. Egy nem túl gazdag, de annál érdekesebbnek tűnő és interpretálható alkotói tevékenység jár együtt egy finoman szólva is hézagos életrajzi kerettel, és itt életrajz alatt a hagyományos életrajzi narratívát értjük. Ez a nem túl bőséges anyag ugyanakkor pontosan elégnak látszik ahhoz, hogy a ránk maradt munkáinak elemzését az úgy egészítse ki, hogy eszmetörténetileg releváns jelenségeket figyelhessünk meg. Ezért is mondhatjuk tehát, hogy Bárány életművének/életútjának bemutatása és értelmezése Pajor Gáspár biográfiájához hasonlóan, de egyben attól eltérően is, mikrotörténelmi jellegű eszmetörténeti tételekkel rendelkezik. Visszatérve tehát az életút fordulójához, megállapíthatjuk, hogy Bárány 1795 után is láthatóan komoly hivatali tisztségeket töltött be: hercegi uradalmak gazdasági tisztje, vármegyei hivatalnok és táblabíró volt, vagyis csupa olyan poszt birtokosa, melyek egytől egyig figyelemreméltó pozícióknak tekinthetők. Kazinczy levelezése a zempléni vármegyei közgyűléseken betöltött szerepéről és felszólalásairól is tájékoztat bennünket, így bizton állítható, hogy Bárány hivatalánál fogva is a vármegyei közélet egyik ismert figurájának számított az 1810-es évek első felében.¹⁶

Ilyen értelemben tehát Bárány karrierjében semmiféle törés nem mutatkozik, sőt megalapozottnak tűnhet akár az a feltételezés is, hogy amennyiben 1829-ben bekövetkező halála ebben nem akadályozza meg, a Széchenyi István köré szerveződő csoport egyik tagjaként aktív szerepet vállalhatott volna a reformkor tudományos és politikai életében. Erről tanúskodik az MTA kéziratárában őrzött levele, melyet Széchenyi Istvánnak írt 1826 augusztusában, s melynek tárgya a felállítandó tudós társaság volt: az ebben való részvételt Bárány meglehetősen komolyan képzelte el.¹⁷ Ezzel egy olyan életrajzi kontinuitás tanúi lehettünk volna az 1790-es évek mozgalmi és a reformkor között, amilyenre meglehetősen ritkán találunk példát. Bárány ugyanis mind az 1790-es évek közegében, mind pedig a 19. század első két évtizedében figyelemreméltó kapcsolati rendszerrel rendelkezett.

¹⁶ Ehhez lásd többek közt: Kazinczy Ferenc levele Nagy Gáborhoz, 1812. augusztus 30. In: KAZINCZY 1900 (2304) Kazinczy levelezésének összkiadására hivatkozva a kötet megjelenési éve után zárójelben a levél sorszáma szerepel.

¹⁷ MTA Kézirattár, K 202/75: Bárány Péter levele Széchenyi Istvánhoz, 1826. augusztus.

TÁRSADALMI KAPCSOLATRENDSZER

156

Bárány 1790-es években virágzó kapcsolatrendszerének egyik fontos háttérét valószínűleg piarista iskolázottsága, illetve az ebből fakadó ismeretiségek képezték. E háló legfontosabb figurái Koppi Károly, Szüts István, Révai Miklós és Benyák Bernát voltak. Koppinhoz való szoros viszonyát mi sem mutatja jobban, mint hogy a *Magyar Kurir* hasábjain megjelent felhívásra írt pályamunkáját Bárány az ő otthonában, a piarista rendházban készítette el. A Görög Demeter által kiírt pályázat első díját ez a munka nyerte el, és a siker kapcsán egy olyan esemény tanúi lehetünk a forrásokban, amely Bárány kapcsolatrendszerének másik, nem kevésbé fontos szegmenséről árulkodik. 1791 januárjában, a Kerekes Sámuel bécsi lakásán tartott díjátadó eseményen, a korabeli sajtó néhány szerkesztője mellett jelen volt az említett piarista kör, Révai Miklós, Kis József (ekkoriban Széchényi Ferenc családi orvosa), Kibling József (ekkoriban a Draskovich-fiúk nevelője), az 1790-es reformmozgalom számos prominens alakja, például Decsy Sámuel, vagy Báróczi Sándor testőríró (KÓKAY 1970: 351–352). Az első helyért járó pénzjutalmat Festetics György, Teleki Sámuel és Széchényi Ferenc együttesen ajánlotta fel. A neves alkalomból Báróczi beszédet is intézett Bárány Péterhez, melyről Kazinczynak is tudomása volt, megemlíttette Helmeccy Mihálynak írott levelében.¹⁸ Sőt, az utóbbi években előkerült Bárány sokáig elveszettnek hitt felelete is, melyben köszönő szavakat intézett az egybegyűlt társasághoz. A beszéd azonban nem pusztán udvariassági gesztus volt, hanem – ahogy Debreczeni Attila kimutatta – egyben a hazai kantiánus filozófiai tájékozódás fontos dokumentuma is, amelynek felfedezése újabb részletekkel gazdagította a hazai Kant-recepció eddig kevésbé ismert történetét.¹⁹ Fontos megemlíteni, hogy az imént bemutatott tudós körhöz tartozott még a pályázaton második helyezést elérő Pálóczi Horváth Ádám is.

A kapcsolatrendszer másik fontos szegmensét a tudós társaság létrehozásának terve révén ismerhetjük: Bárány ebben az esetben is a korszak értelmiségi szerveződéseinek kulcsfiguráival tartott fenn aktív kapcsolatot. A pályázat elnyerése központi jelentőségűnek bizonyult nemcsak a kapcsolatrendszer további épülése, hanem Bárány karrierje fejlődésének szempontjából is, hiszen ezután került Hajnóczy József utódként Széchényi Ferenchez titkárként. Innentől kezdve abba a belső körbe tartozott, amely a magyar tudós társaság felállításán dolgozott.²⁰

¹⁸ Kazinczy Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz, 1813. december 16. KAZINCZY 1901 (2557)

¹⁹ Debreczeni Attila pontosítja a beszéd közlésének dátumát és helyét is: eszerint Bárány Péter beszéde a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. január 25-i számában, a IV. 89–95. lapokon olvasható tudósításban található, pontosan a 92–95. lapokon. DEBRECZENI 2000. A kérdéshez lásd még Gyárfás Ágnes kísértő tanulmányát a díjnyertes pályamunka kiadásának kötetében (GYÁRFÁS 1990: 187–189).

²⁰ A szakirodalom erre vonatkozóan egy elveszett forrást említ, lásd BÁRÁNY 1791b; DEBRECZENI 2000.

Olyannyira aktív részese lett e folyamatnak, hogy a Révai által 1790-ben összeállított listán, amely a felállítandó társaság állandó munkatársainak nevét tartalmazza, az ő neve is szerepel.²¹ A Széchényi pesti lakásán tartott alapító ülésről – Batsányi meg nem hívásának okait firtatva – Kazinczy is beszámol Aranka Györgynek írott levelében. Az ülésen olyanok vesznek részt, mint az igazgatónak ajánlott Orczy Lőrinc báró, a tagok között pedig Bárány Péter és Kazinczy Ferenc mellett ott találjuk többek közt Spissich György, Vay József, Balog Péter, Esterházy Károly és Nagyváthy János nevét is.²² A Széchényi családdal való kapcsolat innentől tehát egyértelmű, ezt mutatja több a grófhhoz intézett levele is, melyeket az MTA kéziratára őriz. Ezek közé tartozik például az 1803-ban Széchényi Ferenchez írott levél, melyben Bárány egy könyvgyűjtemény mutató táblájáért mondott köszönetet a grófnak, ami a kettejük közti aktív tudomány-szervezési kapcsolatot bizonyítja, csakúgy, mint néhány további levele. Érdekes forrás Bárány felesége, Palásthy Zsuzsanna 1827. októberi levele. Ebben a feleség anyagi segítséget kért gróf Széchényi Istvántól, mivel férje – komoly betegsége miatt – nem tudott hivatalt vállalni és a család anyagi helyzete egyre nehezebbé vált. A levélből szintén megtudjuk, hogy Bárány komolyan folytatni szeretne volna közéleti szereplését, s csak betegsége akadályozta meg abban, hogy aktívan részt vegyen annak a néhány éven belül felállítandó tudós társaságnak a munkájában, melynek létrehozásán maga is annyit fáradozott az 1790-es évek elején.²³

Széchényi István 1821-ben naplójában meghatóan számol be az akkor már Erdélyben tevékenykedő Bárány Péterrel való találkozásáról (SZÉCHENYI 1978: 172). Bárány Széchényi Istvánnak írt 1826-os leveléből az is kiderül, hogy pszichológiai munkáját az erdélyi tudós társaságnak is megmutatta, akik elismeréssel szóltak a munkáról.²⁴ Ennek alapján egy kiterjedtebb erdélyi kapcsolatháló létezését is feltételezhetjük, ezzel kapcsolatban azonban további források még nem kerültek elő.

Végül, de nem utolsó sorban Bárány rokoni kapcsolatok révén a Palásthy-családdal is szoros kapcsolatot ápolt, hiszen felesége Palásthy Márton tábornok lánya volt,²⁵ aki rokonságban állt az 1780-as évek első felében a bécsi kancellárián dolgozó, az említett piaristákkal és más tudós körökkel szoros kapcsolatot fenntartó Palásthy Mártonnal (BALOGH 2008). Mindezek alapján tehát Bárány esetében legalább három, részben egymással is összefüggő kapcsolatrendszer azonosíthatunk, de a további kutatások még árnyalhatják ezt a képet. Bárány írásainak eszmetör-

²¹ A listát lásd: CSAPLÁR 1885.

²² Vö. Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz, 1790. november 2. KAZINCZY 1890 (342)

²³ MTA Kézirattár, K 202/76: Bárány Péterné levele Széchényi Istvánhoz, 1827. október

²⁴ MTA Kézirattár, K 202/75: Bárány Péter levele Széchényi Istvánhoz, 1826. augusztus.

²⁵ A Palásthy-család Palásthy Pál által dokumentált dunántúli B-ágának tagjai (PALÁSTHY 1890–1891: III. kötet függelék).

téneti jelentősége éppen abban áll, hogy azok a legkevésbé sem izoláltak, ahogyan maga Bárány személye sem az: életműve mind eszme-, mind társadalomtörténeti szempontból több érdekes jelenség és problémakör találkozásában helyezkedik el. Ahogy Bárány körül feltűnik a kor számos fontos szereplője, úgy mindegyik munkája mellé más, sokszor hasonló, sokszor eltérő műfajú szövegek egész sora helyezhető a korszakból, kirajzolva ezzel az adott diskurzus, vagy éppen „politikai nyelv” kontúrait és jellegzetességeit.²⁶ Ez a tény természetesen több újabb kérdést és problémát vet fel olyan területekkel kapcsolatban, amelyekre az esztétörténeti kutatások nem, illetve nagyon kis mértékben fókuszáltak. Mielőtt ezekről szólunk néhány szót, nézzük meg, milyen politikai munkák alkotják ezt az életművet.

Bár nem sok írását ismerjük, de szerencsés módon az ismert művek igencsak szerteágazó jellegűek, változatos kérdésekben a politikum szférájának számos szegmenséhez szólnak hozzá. Bárányt a már említett, első magyar nyelvű pszichológiai munka szerzőjeként tartotta számon a történeti kutatás. A kézirat azonban nyomtatásban nem jelent meg, sőt nagyjából kétszáz éven keresztül elveszettnek hitték (BOGÁR 2002; GYÁRFÁS 1990). Ugyanebben az időszakban, vagyis éppen az 1790–1791-es politikai röpiratáradat idején több más munkával is jelentkezett: ilyen az a röpirata, amely a nők diétára való beengedése mellett érvel (fontos hangsúlyozni, hogy valóban csak beengedésről van szó, azaz a karzaton való helyfoglalásról, nem pedig az országgyűlés munkájában való részvételről) (BÁRÁNY 1790a), valamint a német protestáns Johann Ludwig Ewald egyik, a felvilágosodásról (*Volksaufklärung*) szóló munkájának fordítása (BÁRÁNY 1791a). Ugyanekkor, vagyis 1790-ben megjelenik egy ötfelvonásos színpadi műve *Korvinus Mátyás, egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték* címen (BÁRÁNY 1791b), melyet a cenzúra a túlságosan politikainak vélt tartalom miatt végül nem engedett bemutatni. 1792-ben ellenben Kelemen László színtársulata színpadra állította Bárány egy másik darabját, mely a *Talált gyermek* címet viseli. A darabot sok helyen és sokáig játszották, ezzel kapcsolatban kitűnő forrás Kazinczy levelezése. Egy 1816 áprilisában írt levélben Dessewffy József számol be lelkesen Kazinczynak a darab sátorlajújhelyi bemutatójáról.²⁷ Szépirodalmi–politikai tevékenységének ilyen jellegű aktivitása 1795 körül – mint említettük – megszakad, s csak a nagyjából húsz évvel későbbi időszakból, 1817-ből áll rendelkezésünkre két cikke, melyek a *Tudományos Gyűjteményben* jelentek meg, s a politikai gondolkodás vizsgálata szempontjából szintén fontos forrásnak tekinthetők (BÁRÁNY 1817a, 1817b). Ezeken kívül a régebbi szakirodalom egy máig fellelhetetlen munkájáról is említést tesz, mely a tudós társaság létrehozására irányuló első munkálatok idején, azaz szintén még 1790–1791 táján keletkezett (BÁRÁNY 1791b).

²⁶ A politikai nyelv fogalmához elsősorban: POCK 1971, 1973, 1981.

²⁷ Dessewffy József levele Kazinczy Ferenchez, 1816. április 4. KAZINCZY 1904 (3177).

Ami a Bárány-életmű közvetett forrásait illeti, mint már láttuk is, a Kazinczy-levelezés tűnik különösen érdekesnek. Ezzel kapcsolatban elég egyetlen példát említenünk, ami ugyan szintén a biográfiai adatok terepéhez tartozik, de fontos adalékokat tudhatunk meg belőle Bárány munkáiról is. Bárány Péternek ugyanis volt egy Bárány Ágoston nevű unokaöccse, aki maga is levelezést folytatott Kazinczyval. Kettejük levélváltásából kiderül például, hogy Bárány Ágostonnak mindenképpen szándékában állt kiadni nagybátyja Seneca-fordítását.²⁸ A vállalkozás eredményéről, illetve arról, hogy létrejött-e egyáltalán, egyelőre semmi közelebbit nem tudunk, Kazinczy válaszában mindenesetre határozottan pártolta és bátorította Ágoston elképzelését a fordítással és a klasszikusokhoz való viszonytal kapcsolatban.²⁹

Mindez természetesen Bárány Péter már röviden bemutatott összeköttetései-
nek feltérképezéséhez is érdekes adatokkal szolgál. Mindenképpen van esély tehát arra, hogy a jövőben további Bárány-szövegek kerüljenek elő, amelyek eszmetörténeti szempontból legalább annyira érdekesek lehetnek, mint az eddig előkerült munkái. A már említettek mellett ezek közé tartozhat például a Bárány pesti egyetemi tanulmányait lezáró disszertáció, mely az ezt követő időszak ismert munkáinak fényében minden bizonnyal szintén tartogathat érdekességeket. Hogy visszakanyarodjunk a rövid kitérő előtti gondolatmenethez, Bárány munkái alapján tehát közelebbről is megvizsgálhatjuk a korszak néhány olyan eszmetörténeti jellegzetességét, melyeknek a szakirodalom talán kevesebb figyelmet szentelt.

EGY FELVILÁGOSODÁSRA ADOTT MAGYAR VÁLASZ

Pontosan melyek is azok az eszmetörténeti problémák, melyek vizsgálatához az életrajz és Bárány munkái kitűnő kontextusként szolgálhatnak? Itt csak egy-két példát szeretnénk felvetni. Az első ahhoz a fordításhoz kapcsolódik, melyben a német protestáns Johann Ludwig Ewald munkáját ültette át magyar nyelvre. A felvilágosodás összetettségének, komplexitásának vizsgálata nem új keletű törekvés sem a nemzetközi, sem pedig a magyar történettudomány területén,³⁰ ám úgy tűnik, hogy a magyar anyagon elvégzendő empirikus, de talán az elméleti jellegű vizsgálatok sincsenek még távolról sem kimerítve.³¹ Ennek kitűnő pél-

²⁸ Bárány Ágoston levele Kazinczy Ferenchez, 1827. június 27. KAZINCZY 1910 (4798)

²⁹ Kazinczy Ferenc levele Bárány Ágostonhoz, 1827. július 6. KAZINCZY 1910 (4803)

³⁰ Lásd többek közt a klasszikus munkákat: CHAUNU 1998; HAZARD 1953; KOSÁRY 1980, különösen 250–264.

³¹ A kora újkori fordításokkal kapcsolatban lásd: KONTLER 2006, 2009; OZ–SALZBERGER 2003, 2006.

dája az 1791-es Ewald-fordítás, amelynek kapcsán felvetődik még egy újragondolandó probléma, nevezetesen a 18. századi magyar politikai eszmék eredetére, eredetiségére, s ezáltal a korabeli Magyarországnak az európai kulturális centrumokhoz való viszonyára vonatkozó kérdés.³²

A centrum–periféria probléma Magyarország és az európai felvilágosodás keresztmetszetében természetesen egy rendkívül összetett kérdés. A magunk részéről azt a felfogást részesítenénk előnyben, amely nem kívánja tagadni – de kritizálni sem – a korabeli magyar politikai kultúra perifériális jellegét a politikai eszmék összeurópai termelődésében és cirkulációjában. Inkább arra helyeznénk a hangsúlyt, hogy a fennálló viszonyokra való reflexió miként, azaz milyen nyelvi eszközökkel történik, s milyen szerepet játszik ebben a külföldi nyelvi minták recepciója. Innen nézve az „eredetiség” leginkább deskriptív szempontnak tűnik: a sajátos hazai viszonyok közepette e recepciónak nagyon is „eredeti” eredményekhez, illetve eredeti válaszokhoz kellett vezetnie. Éppen ezért nem feltétlenül a külföldi jelenségek magyarországi párhuzamait érdemes keresni, hanem a politikai diskurzusok működését meghatározó interakciót a hazai és az importált nyelvi keretek között.

Egy ilyen sajátos, a felvilágosodáshoz kötődő itthoni diskurzus működése lehet az a jelenség, amelybe az említett Bárány-fordítás is illeszkedik. A francia felvilágosodás hatását a magyar politikai gondolkodásra és „reformeszme” bőségesen tárgyalta már a szakirodalom (CONCHA 1885; ECKHARDT 2001), mint ahogy azt is tudjuk, hogy a forradalomellenes munkák és röpiratok sem voltak ritkák a korszakban. A Bárány által fordított munka, és számos korszakbeli szöveg arra enged következtetni, hogy a felvilágosodás német változatainak némelyike, például a *Volksaufklärung* is erőteljes hatással volt a magyar kontextusra. A *Volksaufklärung* egy sajátos felvilágosodás-program, melyhez hasonló a felvilágosodás „központjának” tekintett Franciaországban sem találunk; olyan irányzat, amely írásos munkák tömegén keresztül fordult már a 18. század derekától kezdve a rendi társadalom legnagyobb hányadát kitevő „közönséges rétegek” felé, annak oktatását, szükséges műveltségi szintjét, jogait, vagy éppen a társadalmi hierarchiában betöltött szerepét hangsúlyozva (KNUDSEN 1996). Legfontosabb forrásai között ott találjuk a reneszánsz humanista Hausvater-irodalmat, az alacsonyabb rendek oktatását célzó almanachokat, naptárakat, költeményeket és más szépirodalmi munkákat (KNUDSEN 1996).³³ Mindez különösen fontosnak tűnik, amikor azokra a vitákra gondolunk, amelyek azzal foglalkoznak, hogy

³² A centrum–periféria, illetve transzferkutatás témájának általános elméletéhez újabban: WERNER–ZIMMERMANN, 2003.

³³ A német *Volksaufklärung*ról lásd továbbá: BÖNING 1992. Kutástörténeti adalékokról lásd MÁRKUS 1995.

a 18. századi európai felvilágosodás mennyiben tekinthető csupán az elitek körében létező újfajta tudásformának. A *Volksaufklärung* programjának elméleti kontextusát alkotva Magyarországon is megjelentek a „köznép”-nek nevezett társadalmi rétegek oktatásának, és az új tudásformák terjesztésének szükségességéről szóló diskurzusok, melyek jelentős hatással voltak az oly összetett felvilágosodás-fogalom, valamint a politikai közösség fogalmának alakulására is. A diskurzus témáját a felvilágosodás jelensége és a hazai viszonyok javítása képezik, amely párosítás annak kritikáját egészen különleges perspektívába helyezi. Nem másról van szó ugyanis, mint a köznép neveléséről, pontosabban a felvilágosodás hazai megismertetésének lehetőségeiről és szükségességének mértékéről. E reflexió háttérében általában ott munkál a felvilágosodás egyéb „hozádekai” (például a forradalom) által a hazai viszonyokra jelentett veszély. Ehhez pedig az a törekvés kapcsolódik, hogy a hazai „köznép” a forradalom „valós” képével is tisztában legyen.

Kicsit pontosabban fogalmazva a munka tulajdonképpen nem másról szól, mint azon érvek számbavételéről, melyek szerint a felvilágosodás eredményei mindenki számára származás és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül hozzáférhetőek kell, hogy legyenek, aminek vannak bizonyos megkötései:

Némelly dolgoknak meg-esmérése szükséges minden embernek; némellyeké pedig tsak bizonyos karban, 's rendben lévőeknek. Ugyan – is lehetetlen bizonyos határt szabni abban, meddig terjedjen, és hol álljon-meg egy embernek, vagy egész nemzetnek megvilágosodása. Az ilyen meg-határozás ellenkezni látszatik az embernek természetével, kinek tulajdona az, hogy elmebéli tehetségeinek tökéletesítése zabolán ne tartassék (BÁRÁNY 1791a: 15).

Lehet-e, illetve a fennálló társadalmi rend szempontjából hasznos-e a megvilágosodás minden eredményét oktatás útján az úgynevezett köznép kezébe adni? A válasz a szerző szerint egyértelmű:

Ki az aki, esmérven a köznépet ennek tsak meggondolására is ne iszonyodjon: hát ha a köznép üdövel az Istennek lételét, s a jövőendő életnek mivoltát feszegetni fogja; az előljáróknak jussait, ezeknek eredetét a természet törvényéből fejtegetni, 's nyomozó elmélkedés által gyűjtögetett okokkal fogja maga között elvégezni: van-é vagyont illető juss, vagy nints? (Jus proprietatis) Én legalább egy ilyen meg-világosodott országot menél hamarább ott-hagynék (BÁRÁNY 1791a: 18).

Mindez azonban Ewaldnál csak annyit jelent, hogy a felvilágosodás terjesztésének kell, hogy legyenek bizonyos határai, hiszen, mint folytatja, a megvilágosodás magában „nem ád tehetséget a dolgok megismerésére. Hamis és ártalmas minden felette igen ki-terjedt megvilágosodás, egy szóval mind az, ami tsak a köznépet tudálékossá teszi. A köznépet arra szánta a természet, hogy a maga keskeny

határjában híven, és szorgalmasan munkálódjék.” (BÁRÁNY 1791a: 19) A köznép feladata jól meghatározható e bizonyos társadalmi boldogulás keretei között:

Nem az ő hivatala az hogy sokfélét tudjon, vagy sokféle dologhoz lásson, hanem hogy keveset, de azt volta képpen értse, azt híven s’ álhatatosan űzze, a’ maga sorsához, s’ hivatalyához illő együgyü foglalatosságát fáradszhatlanul gyakorolja (BÁRÁNY 1791a: 20).

162

A kérdés antropológiai vetülete szerint tehát a felvilágosodás eredményeinek sokrétű, kiterjedt, illetve túlzott mértékű ismerete nem lehetetlen, viszont szükségtelen. E megismerés akadályai ebben a felfogásban nem feltétlenül az emberi intellektus, morál és természet eredendő tökéletlensége (mint ahogyan azt egyébiránt a korabeli angol konzervativizmus számos értelemben hangoztatja), hanem egyrészt a korlátozott gyakorlati társadalmi igények, és az ilyen kiterjedt tudás negatív társadalmi hozadéka. Az is igaz ugyanakkor, hogy a szerző szerint a köznép helyzeténél fogva sem alkalmas az ilyen típusú műveltség eredményeinek feldolgozására. Ezeknek a tényezőknek együtt kell meghatározniuk, pontosan hol is húzódnának a megismerésnek, illetve megismertetésnek a határai.³⁴ A „közhaszon” szempontjából tehát a felvilágosodás túlzott terjesztése ártalmas is lehet, hiszen összetett, filozófiai jellegű tudásra nincsen szüksége a társadalom valamennyi tagjának, a köznépre mindez hihetetlenül veszedelmes és káros lenne, nem is beszélve arról, hogy ezzel a fennálló berendezkedés is veszélybe kerülhet: hiszen „[t]sak nem olly veszedelmes a’ polgári igazgatásban való kétségeskedés, az Uralkodó, s’ az alatt-valók jussainak fessegetése is.” (BÁRÁNY 1791a: 26).

A szöveg egyik legsajátosabb vonása éppen az, hogy a politikai közösségépítés és a szélsőségesnek mondható társadalom-átalakítási elképzelésekkel (például a radikális felvilágosodás szószólóival) való határozott szembenállás mégiscsak együtt jár azzal a gondolattal, hogy a politikai közösség ideális formájában a törvényekkel biztosított jogok és a szabadság által képes leghasznosabb formájában működni, ebben pedig fontos szerep jut a valláson alapuló intézményeknek és erkölcsöknek, illetve azok felvilágosult védelmének.³⁵ Mindebből két fontos következtetés is levonható. Az egyik az, hogy a felvilágosodás vallás- és egyházellenes élet korántsem szabad kizárólagosnak, illetve a felvilágosodás valamennyi

³⁴ Érdekes lehetne e dilemmának a korszak nevelélméleti elképzeléseivel való összehasonlítása. Lásd például: VÁLYI 1791.

³⁵ „A’ vallásban való kétségeskedés egy embert se jobbít-meg; a’ köznépet pedig éppen nem. Valóban nem ösztönöz az munkás életre, s’ nem nyugtatty meg a’ szívet, ha nem tudom hányadán vagyok, mihez kellessék éltetnem legfontosabb dolgaiban magamat tartanom. Temészetes dolog az, hogy mind addig habozok az igaz, és nem-igaz között, még a’ külömbséget közöttök bizonyosan meg nem tudom” (BÁRÁNY 1791a: 22).

fajtájára jellemzőnek tekintenünk. Az egyházi és vallási tekintély kritikája, illetve elutasítása helyett a hangsúly egészen másra tevődik, méghozzá az evilági társadalmi rend szinte már racionálisnak nevezhető jobbítására és az erre irányuló szándéokra. Ez pedig összhangban áll azzal a feltételezéssel, hogy sokkal inkább a társadalom jobbá tételére irányuló törekvés tekinthető az európai felvilágosodások közös vonásának, nem pedig az oly sokszor hangsúlyozott (és kétség kívül sokszor nagyon erőteljes) antiklerikalizmus.³⁶ Ezzel az általános, felvilágosult jobbítással érhető ugyanis el az állam és a közösség erejének, hatékonyságának növelése és általános jólétének biztosítása.

Ahelyett, hogy tovább elmerülnénk e gondolatmenetben,³⁷ érdemes inkább arról szólni, milyen következtetéseket vonhatunk le az 1791-es szöveg megjelenéséből. Az első és legfontosabb az, hogy ez a munka nem elszigetelt jelenséggént létezik az időszakban, *mondanivalóját több olyan, hasonló érvelési rendszerű munka kontextusában lehet meghatározni*, melyek szintén az 1790-es években láttak napvilágot.³⁸ Ilyen például a szintén németből, Sz. P. S. monogramú fordító által készített írás, illetve Döme Károlynak és a korszak egyik ismertebb figurájának, Decsy Sámuelnek a fordításai.³⁹ Munkáik részletes elemzésére itt nincs lehetőség, annyi azonban elmondható, hogy az egymás érvelési rendszerében kölcsönösen kontextualizálható művek számos érdekes kérdésre és következtetésre mutatnak rá. Egyrészt például arra, hogy a német felvilágosodás, de talán az általánosabb értelemben vett felvilágosodás hazai recepciójának kérdései még a legkevésbé sincsenek kimerítve, másrészt pedig arra, hogy a felvilágosodás összetettségének, és az arra adott helyi válaszoknak a vizsgálata is bőven rendelkezik még tartalékokkal; főként pedig, hogy ezek a felvilágosodás-értelmezések nagymértékben meghatározták a 1790-es évek politikai gondolkodását Magyarországon.⁴⁰ Hiszen e munkákat – és itt segíthet a Bárány-életrajz – nem a korszak elszigetelt gondolkodói ismertették meg a hazai olvasókkal, hanem olyan jól ismert figurák, mint Decsy, vagy a kortársak által nagyra becsült, és komoly tudós–társadalmi kapcsolatrendszerrel rendelkező Bárány Péter.

Az Ewald-munka hátterének külön eszmetörténeti pikantériája az, hogy a protestáns Ewald munkáját és a felvilágosodásról alkotott elképzeléseit az a Bárány Péter kívánta Magyarországon meghonosítani és megismertetni, aki katolikus

³⁶ A felvilágosodás e vonásának tárgyalásához lásd többek közt: BUTTERWICK 2005; EVANS 2006; SCOTT 1990; UMBACH 2000.

³⁷ A munkáról bővebben: SZÜCS 2009; KOVÁCS 2010.

³⁸ A kontextualizálással kapcsolatos elméleti fejtegetésekhez lásd Pocock korábban említett munkáit.

³⁹ Ezeket részletesebben lásd SZÜCS 2009.

⁴⁰ Ballagi Géza munkájának egyik fontos tézise, mely szerint az 1795 utáni időszak magyar politikai irodalma a lehető legkevésbé eredetiséget és érdekességet mutatja, így erősen átgondolandónak látszik. Vö. BALLAGI 1888.

neveltetésben részesült, és vallását egészen haláláig meg is tartotta. Mindez azért különleges, mert felveti a kérdést, hogy csupán elszigetelt jelenségről van-e szó, vagy pedig a felekezeti különbségek egyéb esetekben is zárójelbe kerülhetnek, amennyiben a politikai mondanivalóval azt a szereplők felül kívánják írni. Különös jelenségnek látszik ez, kiváltképp az 1790 körüli időszakban, amikor is a felekezeti különbségek gyakran a vitázó felek érvelésének központi elemét jelentik.⁴¹ Annyi bizonyosnak látszik – még hozzá pontosan a Bárányhoz hasonló szereplők vizsgálata révén –, hogy a felvilágosodás magyarországi adaptációja kapcsán az eddigieknél is komolyabban kell számolnunk a német felvilágosodás egy változatának recepciójával. A felvilágosodáshoz ilyen módon hozzászóló munkák érvelése tartalmaz olyan felvetéseket, melyek a klasszikus konzervatív gondolkodókat is foglalkoztatták, a felvilágosodásra ilyen módon adott válaszok azonban nem, vagy csak kis részben „előlegezik meg” azokat az elemeket, melyeket a későbbi konzervatívnak nevezett gondolkodásmód kapcsán ismerünk.⁴² Olyan elemek együttéléséről van itt szó, melyek a 19. századi ideológiai konstrukciókban vagy mai tudásunk szerint kizárják egymást, a 18. századi politikai diskurzusban viszont olykor lényegében konfliktusmentesen jelenhettek meg egymás mellett. Látható például, hogy a felvilágosodás Magyarországon szintén vállalható volt a „konzervatív” szereplők számára is. A felvilágosodást tehát nem mindig az oly sajátosnak tekintett radikalizmus jellemzi, és nem jár feltétlenül együtt a fennálló világi és egyházi tekintélyek ellen intézett kihívással. Az evilági társadalmi viszonyok javítása (melybe az erkölcsi kérdésektől kezdve az állam megfelelő működéséhez szükséges leggyakorlatiasabb megfontolásokon át rengeteg dolog tartozik), a vallás apológiája, valamint a társadalmi és politikai rend radikális úton való megváltoztatásának elvetése lényegében kényelmesen megfér egymás mellett egyazon érvelésen belül, ráadásul egy olyan szerző tollából, aki – mint láttuk – a korszak értelmiségi elitjeivel ápolt szoros és jó kapcsolatokat, köztük nagyrészt a radikális felvilágosodás híveiként ismert gondolkodókkal.

A Bárány-életmű e jellegzetes munkája mellett világosan látszanak azok a lehetőségek is, amelyek többi művében rejlenek. Azok a korabeli magyar politikai kultúra olyan lényeges kérdéseire kapcsolódnak, mint a részben szintén a felvilágosodáshoz köthető neveléelmélet, a nagyjából az e korszakban kezdődő nemzetépítés-problematika (Kovács 2010), a társadalmi és politikai fogalmak (például törvény- és szabadságfogalmak) használatának összetettsége, vagy éppenséggel a recepciótörténet kérdései. Mindez természetesen egy olyan korszakban, amely

⁴¹ Elég, ha a korszak röpiratirodalmából a Szaitz Leó nevéhez kapcsolódó vitákat említjük. Egy másik érdekesség a bárányi karrier és az általa írott munkák viszonyában az a tény, hogy bár egyes eszmék adaptációjában úgy tűnik, Báránynak igencsak fontos szerep jutott a korszakban, ezt úgy érte el, hogy külföldi egyetemen soha életében nem járt (vö. Bíró 1998: 158).

⁴² Erről, valamint az ehhez kapcsolódó „protokonzervatív” elnevezésről lásd Szűcs 2009.

együttal a modern társadalmi-politikai szókincs megszületésének ideje, amikor a gondolkodók felettébb izgalmas, egymástól sokszor merőben eltérő stratégiák mentén próbálták meg újraírni, újrafogalmazni és ábrázolni az őket körülvevő politikai valóságot. A bárányi életmű eszmetörténeti vizsgálata éppen e stratégiák olyan vonásait segíthet feltárni, melyek alapján talán mi magunk is jobban megérthetjük e diskurzusokat.

Az ilyen és ehhez hasonló szövegek arról árulkodnak, hogy a szerzők, vagyis a korszak szereplői hogyan gondolkodtak saját koruk társadalmi, politikai rendjéről és intézményeiről, mellyel párhuzamosan a politikai cselekvés fogalma is erősen átértékelődhet. Azt is megmutatják továbbá, hogy bizonyos politikai beszédmódokban békésen megfértek egymás mellett olyan elemek, melyek a hagyományos elgondolások szerint kizárják egymást (lásd a felvilágosodás katolikus apológiáját). Bárány Péter munkáinak elhelyezése a korszak politikai irodalmának kontextusában olyan eszmetörténeti érdekességekre irányíthatja figyelmünket, melyek új szempontok szerinti feldolgozása sokban gazdagíthatja a századforduló politikai kultúrájára vonatkozó ismereteinket. Mindeközben, hogy „főhősünk” biográfiájának társadalomtörténeti hozadékairól se feledkezzünk meg, egy olyan, sok esetben atipikusnak tűnő életút áll előttünk, melynek részleteiről a kutatás során még számos, nem csupán eszme-, hanem társadalomtörténeti szempontból is izgalmas jelenség láthat napvilágot.

FORRÁSOK

- Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Kézirattára K 202/75: Bárány Péter levele Széchenyi Istvánhoz, 1826. augusztus.
- MTA Kézirattára K 202/76: Bárány Péterné levele Széchenyi Istvánhoz, 1827. október.
- Magyar Országos Levéltár, Széchényi-család levéltára (MOL P 623) 26. sz. 164. cs. A Széchényi-család iványi uradalmának jegyzőkönyvei.
- BÁRÁNY P. (1790a): A' magyar anyáknak az ország'-gyűlésére egybe-gyűlt ország' nagyai, „s magyar atyák' elejébe terjesztett alázatos kérések. Pest. Újabban közzétette HÁMORI P. (2007): Férfiak és nők „egy nemes politicumi Testben.” Bárány Péter röpirata a nők választójogáról. *Korall*, 8. 27. 193–204.
- BÁRÁNY P. (1790b): *Korvinus Mátyás: Egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték 1790-ből*. Pest. Modern kiadása: GYÁRFÁS Á. (szerk.) (1986): *Korvinus Mátyás: Egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték 1790-ből Werthes Frigyesztől / magyarul kidolg. Bárány Péter*. Miskolc.
- BÁRÁNY P. (1791a): A' köznép' megvilágosodásáról, ennek határaitól és hasznairól / írta német nyelven Ewald I. L. Bécs.
- BÁRÁNY P. (1791b): *Jutalomfelet a magyar tudós társaság felállítására iránt*. H. n.

- BÁRÁNY P. (1817a): Magyar országon éhség megakadályoztatására tzelző gondolatok. *Tudományos Gyűjtemény*, 1. VIII. 51–65.
- BÁRÁNY P. (1817b): Borsod vármegye némely statisztikai tekintetben. *Tudományos Gyűjtemény*, 1. IX. 49–63.
- BÁRÁNY P. (2007): Férfiak és nők „egy nemes politicumi Testben”. Bárány Péter röpirata a nők választójogáról. *Korall*, 8. 27. 193–204.
- SZÉCHENYI I. (1978): *Napló*. Budapest.
- VÁLYI A. (1791): *Beszéd a' nemzeti nevelésről*. Pest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

166

- BALLAGI G. (1888): *A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig*. Franklin Társulat, Budapest.
- BALOGH P. (s. a. r.) (2008): *Fejezetek egy leveleskönyvből. Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz, 1780–1783 (Fiatal Filológusok Füzetek, XVIII-XIX. század 3.)*. Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék–Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Szeged.
- BENCE GY. (1993): Márkus és a kulcsszavak. In: ERDÉLYI Á és mtsai (szerk.): *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Atlantisz, Budapest. 81–98.
- BENDA K. (1978): *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Gondolat, Budapest.
- BENDA K. (szerk.) (1952): *A magyar jakobinusok iratai II. A magyar jakobinusok elleni felháborodás és hűtlenségi per iratai: 1794–1795*. Akadémiai, Budapest.
- BENE S. (1999): *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény, irodalom a kora újkorban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BÍRÓ F. (1998): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi, Budapest.
- BOGÁR K. (2002): Kant ismeretelméletének hatása az első magyar pszichológiai munkában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 106. 5–6. 543–551.
- BORZSÁK I. (1955): *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Akadémiai, Budapest.
- BÓNIS GY. (1954): *Hajnóczy József*. Akadémiai, Budapest.
- BÖNING, H. (1992): Gemeinnützig-ökonomische Aufklärung und Volksaufklärung. Bemerkungen zum Selbstverständnis und zur Wirkung der praktisch-populären Aufklärung im deutschsprachigen Raum. In: JÜTTNER, S.–SCHLOBACH, J. (Hg.) (1992): *Europäische Aufklärung(en)*. Felix Meiner, Hamburg.
- BUTTERWICK, R. (2005): What Is Enlightenment (Oswiecenie)? Some Polish Answers, 1765–1820. *Central Europe*, 3. 1. 19–37.
- CHAUNU, P. (1998): *Felvilágosodás*. Osiris, Budapest.
- CONCHA GY. (1885): A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Irodalomtörténeti vázlat. Attraktor, Máriabesnyő–Budapest.
- CSAPLÁR B. (1885): A nemzeti törekvések akadályai 1791. *Figyelő*, 18. 34–54.
- DEBRECZENI A. (2000): Régi hírlapok értékeiből...(Dayka Gábor és Bárány Péter elfeledett írásai) *Magyar Könyvszemle*, 116. 2. 210–214.

- ECKHARDT S. (2001) [1924]: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Lucidus, Budapest.
- EVANS, R. J. W. (2006): *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867*. Oxford University Press, Oxford.
- F. CSANAK D. (1983): *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Akadémiai, Budapest.
- G. ETÉNYI N.–HORN I. (szerk.) (2008): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. L'Harmattan, Budapest.
- GÁNGÓ G. (1999): Egy „rettentő váz nevezet” jelentéstörténetéhez: Kit neveztek szabadelvűnek és liberálisnak a reformkori Magyarországon? *Holmi*, 11. 3. 327–342.
- GÁNGÓ G. (2002): Filozófia, eszmetörténet, társadalomtudományok. Reflexiók egy fiatal diszciplína helyéről és jövőjéről. *Világosság*, 43. 4–7. 179–186.
- GERGELY A. (1972): *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Akadémiai, Budapest.
- GYÁNI G. (1999): Tragédia két felvonásban. *Holmi*, 12. 3. 387–393.
- GYÁNI G. (2000): Tragédia két felvonásban. A kommunista identitás metamorfózisai. In: *Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest. 161–175.
- GYÁRFÁS Á. (1990): *Az első magyar bölcséleti mű és története. Bárány Péter: Jelenséges lélekmény*. Akadémiai, Budapest.
- H. BALÁZS É. (1967): *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763–1795*. Akadémiai, Budapest.
- H. BALÁZS É. (1987): *Bécs és Pest–Buda a régi századvégen, 1765–1800*. Magvető, Budapest.
- HAZARD, P. (1935): *La crise de la conscience européenne (1680–1715)*. Boivin et Cie, Paris.
- HORKAY–HÖRCHER F. (szerk.) (1997): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Tanulmány, Pécs.
- HORKAY–HÖRCHER F. (2006): *A gentleman születése és hanyatlása. Válogatott eszmetörténeti tanulmányok, 1990–2005*. Helikon, Budapest.
- KAZINCZY F. (1890): *Levelezése. I.* (s. a. r. VÁCZY J.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KAZINCZY F. (1900): *Levelezése. X.* (s. a. r. VÁCZY J.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KAZINCZY F. (1901): *Levelezése. XI.* (s. a. r. VÁCZY J.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KAZINCZY F. (1904): *Levelezése. XIV.* (s. a. r. VÁCZY J.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KAZINCZY F. (1910): *Levelezése. XX.* (s. a. r. VÁCZY J.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KNUDSEN, J. B. (1996): On Enlightenment for the Common Man. In: SCHMIDT, J. (ed.): (1996): *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 270–290.
- KONTLER L. (1997): *Az állam rejtelvei. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelve*. Atlantisz, Budapest.
- KONTLER L. (2006): William Robertson, skót történetek és német identitások. Fordítás és recepció a felvilágosodás korában. *Korall*, 7. 23. 133–154.
- KONTLER L. (2009): Fordítás és összehasonlítás a kora újkori eszmetörténetben. *Helikon*, 55. 1–2. 142–182.

- KOVÁCS Á. A. (2010): Konzervatív felvilágosodás és közösségfogalom Magyarországon az 1790-es években. In: ALBERT R. és mtsai (szerk.) (2010): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon*. ELTE Atelier, Budapest. 11–43.
- KOVÁCS ÁKOS A.–SZŰCS Z. G. (2009): Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát? *Korall*, 10. 35. 147–174.
- KOSÁRY D. (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest.
- KÓKAY GY. (1970): *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795*. Akadémiai, Budapest.
- KÓKAY GY. (2000): *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*. Universitas, Budapest.
- KÖVÉR GY. (1998): *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest.
- MÁRKUS R. (1995): A brémai „Deutsche Presseforschung” tevékenysége. *Magyar Könyvszemle*, 111. 1. 102–106.
- MISKOLCZY A. (2007): *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelemszöveg anatómiája*. Lucidus, Budapest.
- NAGY I. (1857): *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal, I–XII. és Pótlék-kötet, I. A–Benyovszky*. Friebeisz István–Ráth Mór, Pest.
- OZ–SALZBERGER, F. (2003): Translation. In: KORS, A. CH. et al. (eds): *Oxford Encyclopedia of the Enlightenment*. 4. Oxford University Press, Oxford, 181–188.
- OZ–SALZBERGER, F. (2006): The Enlightenment in Translation: Regional and European Aspects. *European Review of History*, 13. 3. 385–409.
- PALÁSTHY P. (1890–1891): *Palásthyak, I–III*. Hunyady Mátyás Intézet, Budapest.
- PÉTER L. (1998): *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Osiris, Budapest.
- POCOCK, J. G. A. (1971): *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History*. Atheneum, New York.
- POCOCK, J. G. A. (1973): Verbalizing a Political Act: Toward a Politics of Speech. *Political Theory* 1. 1. 27–45.
- POCOCK, J. G. A. (1981): The Reconstruction of Discourse: Towards a Historiography of Political Thought. *Modern Language Notes*, 96. 3. 959–980.
- POÓR J. (1988): *Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815*. Gondolat, Budapest.
- SCOTT, H. M. (1990): Reform in the Habsburg Monarchy, 1740–1790. in SCOTT, H. M. (ed.): *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- SZABÓ M. (1998): *Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Nemzeti Tankönyvkiadó–Universitas, Budapest.
- SZABÓ M. (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L'Harmattan, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Osiris, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2006): *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Universitas, Budapest.
- SZILÁGYI M. (1998): *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Egyetemi, Debrecen.
- SZILÁGYI M. (2007): *Határpontok*. Ráció, Budapest.

- SZINNYEI J. (1891): *Magyar írók élete és munkái I. kötet*. Hornyánszki, Budapest.
- SZŰCS Z. G. (2009): Magyar protokonzervatívok. *Kommentár*, 4. 4. 17–31.
- TAKÁTS J. (1998): Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. A keret. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. 5–6. 668–686.
- TAKÁTS J. (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Budapest.
- TRENCSENYI B. (2007): *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest.
- UMBACH, M. (2000): *Federalism and Enlightenment in Germany, 1740–1806*. Hambledon Press, London and Rio Grande.
- V. WINDISCH É. (1998): *Kovachich Márton György, a forráskutató*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- VADERNA G. (2010): *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében (Ph.D. disszertáció)*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- WERNER, M.–ZIMMERMANN, B. (2003): Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité. *Annales HSS*, 58. 1. 7–36. (Magyarul lásd: WERNER, M.–ZIMMERMANN, B. (2007: Túl az összehasonlításon: histoire croisée és a reflexivitás kihívása. *Korall*, 8. 28–29, 5–31)

BODNÁR-KIRÁLY TIBOR

KORONAESZME ÉS TÖRTÉNELEM

VITA A SZENT KORONÁRÓL
A 18. SZÁZAD VÉGI MAGYARORSZÁGON

A 18. SZÁZAD KORONAESZMÉJE A SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN

170

In: *Politikai élit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon.*
Szerk.: SZIJARTÓ M. ISTVÁN–SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR
Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 8./ 170–191.

Kiindulópontunk egy a 18. század végének élénk figyelmet kiváltó reprezentatív eseménye, a szent korona Budára történt visszahozatala. A visszaküldetés szoros előzménye, hogy az 1784. április 13-tól a bécsi kincstárban őrzött korona (és koronázási jelvények) Budára való visszaszállítását is a „kalapos király” rendelte el (BALLAGI 1888; H. BALÁZS 1987; H. BALÁZS–KRÁSZ 2005; POÓR 1988). A bécsi kincstár kapui végül röviddel a király halála előtt, 1790. február 17-én nyíltak meg újra, ezt követően a koronát már másnap útnak indították Buda felé. A kortárs beszámolók szerint a Bécs–Pozsony–Köpcsény–Győr–Komárom–Esztergom–Szentendre–Buda (PÉCZELI 1790c) településeken áthaladó sereg¹ végül három nappal később, 1790. február 21-én, a visszaemlékezések szerint „rendkívüli pompák közepette” érkezett meg a budai vár nagytemplomához, ahol a kiállított koronát három napig a koronaörök jelenlétében még bárki megtekinthette. Ezt követően, egészen II. Lipót 1790. november 15-én megtartott koronázásáig a vármegyék saját koronaőrző seregeikkel őrizték a Budára visszatért „vendéget”, majd a királykoronázás után már az újonnan kinevezett koronaörök² feladata lett a korona védelme.

A vitához a résztvevők felől közelítve két olyan szerző pályafutását emeljük ki, ahol a protestáns peregrinus-szocializáció eredményeként szerzett orvosi diplomát,³ a hazatérés, majd a praktizálás követi. A két életpálya további közös pontja, hogy mindkét szerző tollából születik egy-egy munka a szent koronáról.

¹ Péczeli József is megversel egy ilyen alkalmat. Lásd PÉCZELI 1790b.

² Ehhez lásd az 1790/1791-es diéta VIII. törvénycikkét *Az ország szent koronájának őreiről*, illetve a VI. cikket a korona Budán történő őrzetéhez.

³ Mivel a kor katolikus iskoláiban a protestánsok nem kaphattak oklevelet, az ifjú peregrinusok külföldi útjaikon nemcsak a korabeli tudományosság legfrissebb szellemi áramlataival ismerkedhettek meg, hanem a választott életpálya modellel folytatását lehetővé tevő papírra is szert tehettek. Igaz, a hazatérő diáknak ebben az esetben – Mária Terézia friss rendelete értelmében – a Helytartótanács

Az egyikük Weszprémi István, akinek neve ekkor nem csak Magyarország, hanem Európa több tudós társasága előtt is ismert. A híres *physicus ordinarius* (Debrecen rendes doktora) az 1795-ben megjelentetett *Magyar országi öt különös elmékedések* című értekezésének első tanulmányában ír a koronáról. Ennek jelentősége azonban a mai napig nem tisztázott a Weszprémi életrajzban.⁴

Decsi Sámuel értelmezéstörténete ezzel szemben azon töredékekből rajzolódik ki, amelyek a rendhagyó életutat a politikai elkötelezettség perspektívájából próbálják megérteni. Ez utóbbi állítás A' *magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája* című munkájára is igaznak tekinthető. Kosáry Domokos kultúrtörténeti tanulmánya a nemesi ellenállás mozgalmában betöltött szerephez köti a Decsi-szövegek magyarázatát (KOSÁRY 1983). A közéleti, politikai pályafutás jobban dokumentált életrajzain alapuló Decsi-életrajz ugyanakkor amennyire megalapozottnak tűnik, annyira leegyszerűsítő. Ez ott válik igen feltűnővé, ahol az 1793-tól már újságíróként (FRIED 1984: 46), később a *Bécsi Magyar Kurír* szerkesztőjeként tevékeny Decsi koncepciózus eszmei fejlődése már a közéleti, politikai karrier kiteljesedésének szakaszát megelőzően az 1790-es *Pannóniai Főnix*-ben megfogalmazott felvilágosult nemzeti programmal válik egyenértékűvé (BERETZKY 2000; FRIED 1984; KOSÁRY 1983).

Ugyan a *Magyar Könyvszemle* hasábjain egy időben olvasható volt több Decsivel foglalkozó cikk (DEZSÉNYI 1943; FRIED 1984; KÓKAY 1985; PINTÉR 1985; SZILÁGYI 1991; KÓKAY é. mtsai 2001), a tematika inkább a sajtótörténeti feldolgozáshoz járult hozzá. Az egyetlen kivételt mind a mai napig Fried István rövid tanulmánya jelenti, amely az életutat több művön keresztül mutatja be. Fried rövid cikke amellet foglal állást, hogy egy ilyen pályafutás megértése csak a vizsgálat kontextusának kitágításával lehet sikeres. Ezek között is kiemelt helyet kap a korabeli újságírás és a statisztikai tudományok lehetséges kapcsolata, valamint a rendhagyó életpálya „ellentmondásosságának” figyelembevétele (FRIED 1984: 55). Fried értelmezése végül mégsem tud elszakadni a 18. század végének kanonikus narratívájától. Mivel a művek keletkezéstörténetét kizárólag Decsi újságírói pályafutásának és a kor politikai kontextusaiban kívánja megérteni, sokszor azt a látszatot kelti, mintha a politikai kontextus önmagában megmagyarázná Decsi „politikai-művelődéspolitikai” programját. Másrészt a Herder, Kant és Rousseau gondolataival alátámasztott felvilágosodás-program az életpálya jellegzetességeit

.....
előtt kellett szakmai-különbözeti vizsgát tennie. Az 1757 elején hazatérő Weszprémi István ezt a vizsgát Perbegg József Károly, a Helytartótanács egészségügyi tanácsosa előtt tette le. (SCHULTHEISZ-GAZDA 2004: 32)

⁴ A Weszprémi-biográfiák (SÜKÖSD 1958; SZÁLLÁSI 1995) „féloldalassága” leginkább annak a kánonformáló szándéknak tudható be, amely az életrajzot a fő műnek tekintett, négykötetes *Succinta Biographia* megjelentetésének rendeli alá.

figyelman kívül hagyva záródik önmagára, ami így csak a hiányzó kultúrtörténeti háttér helyettesítésére szolgálhat.

Azonban hasonló helyzettel találkozhatunk akkor is, ha elszakadva Decsi és Wespriemi példájától, a 18. század végi korona-vitához nem a biográfiák, hanem a magyar koronakutatás irodalma felől közelítünk. Előrebocsátható, hogy az ide sorolandó szerzők munkáiban már több utalás történik a vita résztvevőire (BARTONIEK 1987; BENDA-FÜGEDI 1979; BERTÉNYI 1986; KARDOS 1985, 1992).⁵ A '90-es évek korona-kutatása ugyanakkor sokkal inkább jellemezhető a korona történetét klasszikus keretben tárgyaló narratíva újrafelfedezésével és így a 18. század végi korona-vita jelentőségének implicit elhallgatásával, mintsem újraértelmezésével.⁶ Leginkább a korona kora újkori történetén alapuló elemzések ugyanakkor igyekeztek a szent korona és a királykoronázások újkori történetének komplex értelmezését adni. Az átfogó történeti keret kötőanyagát azonban továbbra is a Werbőczy Istvánra visszavezetett szent korona-tan paradigmatis magyarázata szolgáltatta, ami egy a kora újkortól kezdetét vett közjogi kontinuitás-tézisen alapult.

Korántsem meglepő, hogy a jogtörténet felől nézve ugyanígy megtalálható a korona történetének Werbőczyre visszavezetett narratívája. Ehhez elég szemügyre venni pár olyan egyetemi képzésben használatos alkotmánytörténeti, jogtörténeti tankönyvet, melyekben a szent korona-tan a tananyag részét képezi (MEZEY 2002, 2003, 2004). Kis filológiai vizsgálódást követően az is egyértelművé válik, hogy például a „korona-tan” és a „korona-eszme” terminológiai egymástól nem megkülönböztethetők.⁷ Tanulmányunk szempontjából ez azért problematikus, mivel a történeti irodalomban a Werbőczy-féle korona-eszme különösebb distinkció nélkül folyik össze a 20. század elejének jogi kultúrájával, amikor Hajnik Imre és Timon Ákos (HAJNIK 1891; TIMON 1919, 1920) révén lezajlik a szent korona-tan recepciója a magyar jogi gondolkodásban. A „tan” értelmében, Werbőczy István 1514-es Tripartitumában megfogalmazódó *szent korona tagság* (membra sacra corona) – kiegészülve a *Szent István-i állameszmény* elmélettel – alapozza meg az istváni államalapítással kezdetét vett magyar állam ezer éven át tartó folytonosságának jogtörténeti fikcióját.

⁵ Különösen az a Bertényi Iván, aki a szent korona „kalandos” narrációját továbbírva a „sok hányattatás után végre hazaérkezett” állami jelkép visszakерülésével zárja le könyvét. (BERTÉNYI 1987: 20–21, 131–136)

⁶ A korona iránt tanúsított élénk – kevésbé tudományos, mintsem közéleti – érdeklődés felerősödéséhez nagyban hozzájárult, hogy a magyar állam ebben az időben (1978. január 6.) kapta vissza az Egyesült Államoktól a II. világháború során külföldre került nemzeti jelképet.

⁷ A hasonló fogalmi következtetlenségek elkerülése végett, a továbbiakban amennyiben lehetséges igyekszem megkülönböztetni a „korona-eszme”, „korona-elmélet” szókapcsolatokat a Hajnik és Timon terminológiájából következő „tan”, „korona-tan”, „szent korona-tan” kifejezésektől.

Bartoniek Emma egy korábbi könyvében azonban fontos ellentmondásra mutatott rá a korona-tannal kapcsolatban.⁸ A 18. század végének népszerű korona-elmélete ugyanis nem Werbőczy Istvánt tekintette hivatkozási alapnak, hanem Révay Péter koronaőr 1613-ban kiadott históriáját (RÉVAY 1732). Bartoniek a koronaőr Révay munkájának népszerűségét több helyütt is szöveg „misztikus” mivolta felől próbálta értelmezni, ami egyben a történész sommás ítéletét is magába foglalta. A korona-tan Werbőczyből építkező narratívája és a Révay-elmélet⁹ 18. századi népszerűsége közötti ellentmondást Bartoniek próbálkozását követően Bónis György Révay-kismonográfiája sem oldotta fel (BÓNIS 1981). Más képet kaphatunk ugyanakkor a 18. század korona-elméletéről, ha a témához a szent korona-tant kritizáló diskurzus felől közelítünk.

A 20. század elejének korona-tana saját korában is vita tárgyát képezte. A kritika igényével fellépő diskurzus elválasztotta a „tan” történeti megalapozottságának kérdését a korabeli politikai közbeszéd nemzeti ideológiájának dimenzióitól. Így a „*mainstream*” Werbőczyánus paradigma kritikai olvasatát adta Eckhart Ferenc, aki tézise 1931-es első közlését követően,¹⁰ 1941-ben megjelent munkájában (ECKHART 2003) ismét foglalkozott a Hajnik- és Timon-féle korona-tan történeti megalapozatlanságával. Eckhart kritikájához csatlakozva Péter László később két tanulmányt (PÉTER 1966, 2003) is közölt a szent korona és a magyar államfogalom kapcsolatáról, miközben megállapításai leginkább a „tan” 19. századi magyar jogi kultúrába való beágyazatlanságra mutattak rá.

Kees Teszelszky 2009-ben magyarul is megjelent könyvében átértékelve és folytatva a vitát új mederbe terelte a korona politikatörténeti jelentőségéről szóló diskurzust. Teszelszky kutatási programja abból az előfeltevésből bontható ki, miszerint a 16–17. századi Magyarország történetében bekövetkező nagy társadalmi-politikai változások nyomot hagytak a középkori eredetű koronahagyományon. A tézis szerint a szent korona jelentésében bekövetkező fogalmi eltolódások

⁸ A történetírással foglalkozó 1975-ben kiadott posztumusz kiadványban Bartoniek a kora újkori historiográfia átfogó történetét igyekszik bemutatni. Révay Péter, akit Bartoniek az első koronátörténet szerzőjeként említ, azonban mégsem illeszthető be ebbe az átfogó keretbe (BARTONIEK 1975: 389–403).

⁹ Révayhoz lásd még Szilágyi Sándor rövid tanulmányát (SZILÁGYI 1875). Szilágyi Bethlen Gábor felvidéki hadjáratának kontextusában elemzi Révay kora újkori szerepét, ami így nem is érintheti az általunk elővezetett problémát.

¹⁰ Eckhart Ferenc azzal a „közkeletű” felfogással vitatkozik, mely értelmében „a magyar nép jogfejlődése tökéletesebb minden más népénél és ezen tökéletesség eredő oka az »a közjogibb irányú jogérzet« és gondolkodásmód, mely eltér a többi európai népektől és amelyet a magyarság »az őshazából hozott magával.« (ECKHART 1931: 305) Tanulmányában ezzel a közjogias szemlélettel szemben hivatkozik a jogtörténet művelésének tudományos igényére és hívja fel a figyelmet a magánjog (szokásjog) kiemelt fontosságára a magyar jogfejlődésben. A *Tripartitum*hoz kötődő jogtörténeti „nyugvópont” is így kerül elő a szövegben, mivel Eckhart álláspontja szerint „a Tripartitum jogrendszeréhez való ragaszkodás mellett is kellett történeti fejlődésnek lenni a magánjog különben konzervatív anyagán.” (ECKHART 1931: 278)

szinkronba állíthatók a mindenkori politikai célkitűzések változásával. Vagyis, amennyiben létezett a kora újkori Magyarország történetében a *Tripartitum*ra visszavezethető korona-tan, akkor annak jelenléte egyértelműen kimutatható lett volna a korabeli forrásszövegekből.

Teszelszky a „tant” mesterséges hagyományként („*invented tradition*”) (TESZELSZKY 2009: 20)¹¹ kezeli és a kora újkori politikai kontextusok vizsgálatából indul ki. Állítása szerint a kora újkori politikai vitákban születik meg az a koronaértelmezés, amely Révay Péter koronaőr 1613-ban megjelenő munkája nyomán még a 18. század végén is nagy népszerűségnek örvend. Bár a magyar származású holland kutató tanulmánya a Révay könyv 1652-es újrakiadásával lezárul, a következtetések túlmutatnak az elemző részek kora újkori kontextusain. A kutató szerint a vita hatására Révay koronaelmélete az évtized végére ugyan elveszíti népszerűségét, de ez a későbbiekben mégsem lesz gátja a korona-elmélet továbbélésének (TESZELSZKY 2009: 42). Teszelszky ennek bizonyítékát abban látja, hogy a 20. század elején az elmélet újabb átdolgozása révén születik meg a szent korona-tan. Számunkra a lényeg, hogy a könyv általános bevezetőjében már szerepel a 18. század végi korona-vita és annak résztvevői.¹² A következő kérdés arra vonatkozik, hogy a 18. század végi korona-vita milyen elméleti tanulságokat tartogat a jelenkor tudósa számára? Előbb azonban indokolt e szövegkorpusz rövid ismertetése.¹³

¹¹ A fogalomhoz lásd HOBBSAWM 1990.

¹² Teszelszky Bogyay Tamás tanulmányára hivatkozik (TESZELSZKY 2009: 42). Ebben a Révay szöveg és a 18. század végi korona-vita résztvevői a felvilágosodás hatására felélénkülő koronakutatás (Decsi Sámuel, Horányi Elek, Katona István, Koller József, Péczeli József, Weszprémi István) előzményeként vannak jelen (BOGYAY 1983: 66–69). Hasonló tapasztalható Deér József összefoglaló munkájában is (DEÉR 2005). Itt azonban elválnak egymástól a korona „tudományos” kutatásának története a szent korona-tan hatástörténetétől.

¹³ A felsorolásra kerülő források többsége a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest- és Szűry Gyűjteményében megtalálható. Ahol lehetett, ezt egyszerűen a jelzet, digitalizált szövegek esetében az internetes elérhetőség pontos megadásával jeleztem. Amennyiben olyan forrás került elem, ami több helyen és digitális formában is megtalálható volt, ott az egyéb elérhetőségeket is feltüntettem.

A KORONA-VITA SZÖVEGKORPUSZA

Decsi Sámuel 1792-ben megjelenő könyvének (DECSI 2008) *Előljáró Beszéde* két olyan nevet említ, aki műve megírására sarkalta. Elsőként az evangélikus Schwarz Gottfriedot,¹⁴ aki már a 18. század közepén bebizonyította, hogy a magyar korona nem Rómából, hanem Konstantinápolyból származik.¹⁵ A második név a piarista Horányi Eleké, „aki látva Schwartz elméjének igazságát” csodálkozva vette tudomásul, hogy sem Révay Péter koronaőr, sem más nem vette idáig észre az „ősi, hibás vélekedéseket.” Horányi munkája (HORÁNYI 1790) Révay koronátörténete és a koronáról napvilágot látott új ismeretek összerendezésére tesz kísérletet, de nem az övé az egyetlen értekezés ebben az időben. Decsi egy helyen arról is beszámol, hogy már könyve megírása előtt volt alkalma olvasni Horányi könyve mellett Weszprémi István koronáról szóló tanulmányát is (DECSI 2008: 584). Weszprémi István *Öt különös elmélkedésének* kiadására 1795-ben kerül sor, a korona eredetével foglalkozó első értekezés utolsó szakasza a címezés szerint azonban 1792 februárjának végén készen volt. Decsi így valóban olvashatta és fel is használhatta a két szöveget az 1792-ben megjelenő könyvében. Ezt támasztja alá, hogy Weszprémi tanulmányának öt szakasza korábban külön-külön is megjelent, a legkorábbi ezek közül már 1790 júniusában (WESZPRÉMI 1795: 5–6). Decsi ugyan nem, de Weszprémi tanulmánya elején (WESZPRÉMI 1795: 5–6) szerepel még Péczeli József neve is, aki nem sokkal II. József halálát követően valóban írt egy tanulmányt a koronáról (PÉCZELI 1790c), aminek viszont csak közel felében foglalkozik a korona anyagi eredetével.

Kees Teszelszky a II. József halálát követő időszakból két alkalmat említ, amikor a korona a korabeli tudományosság képviselői számára is megtekinthetővé vált. Az első ilyen lehetőségre 1790-ben, a korona budai visszaszállításával egyidőben került sor. Ekkor Horányi Eleken és Decsi Sámuelen kívül még Weszprémi Istvánnak volt lehetősége a korona alapos átvizsgálására. A második alkalomra két évvel később I. Ferenc koronázása szolgáltatót alkalmat. Teszelszky Bogyay Tamás tanulmányára hivatkozva Koller József¹⁶ és Katona István nevét említi. A névsor még kiegészíthető Kazinczy Ferencel, akinek pár soros beszámolója Weszprémi értekezésének legvégén szerepel *Tóldalék* formájában (WESZPRÉMI

¹⁴ Szinnyei József szerint Schwartz Gottfried 1788. november 23-án halt meg a németországi Rintelnben.

¹⁵ Bár Decsi nem hivatkozik az *Initia religionis christianae* című munkára, az eredetileg 1739-ben jelent meg és Szinnyei szerint ez évben volt még egy utánnomása, majd egy harmadik Kolozsvárott 1749-ben. Decsi valószínűleg erre a kiadásra gondol, amikor a század közepét említi.

¹⁶ Bogyay Koller kíséretéhez sorolja még a jezsuita Schönwisner Józsefet, az evangélikus Schwartner Mártont, a kálvinista (Cseh-) Szombati Józsefet, az ortodox Stratimirovich Istvánt és Popovich Dionysiu. Tudomásunk szerint tőlük nem maradt fenn értekezés a koronáról. (BOGYAY 1983: 69).

1795: 65–66). A felsoroltak közül Koller Józsefről tudjuk, hogy önálló korona története jelent meg, de csak 1800-ban.¹⁷ Katona István munkái között nem szerepel önálló munka a korona történetéről,¹⁸ ami a vitában betöltött szerepével áll összefüggésben. Mint tekintélyes történetíró az új felfogást hirdető szerzőkkel szemben foglal állást.

Katona két hosszabb recenzióval szólott hozzá a vitához. Az elsőt Horányi Elek (KATONA 1790) könyvéről, míg a másodikat Decsi Sámuel (KATONA 1793) munkájáról írta. Katona neve a vita során más kontextusban is előkerül. Rá hivatkozott egy bágyoni birtokos, Ondrejovics Bálint, mikor egy 1794-es röpiratban Decsi és Weszprémi „világosításait” tagadva a korona angyali eredete mellett foglalt állást (ONDREJOVICS 1794: 28), illetve Weszprémi is megemlékezett a Katona és Decsi között lezajlott pengeváltásról, mikor tanulmánya harmadik szakaszának legvégén egy lábjegyzetben nehezményezte, hogy a tiszteletre méltó „túdos historicus” „Rostájában” ilyen „motskolodásokra vetemedhetett” (WESZPRÉMI 1795: 41). Alaposabban körülnézve még egy ide vonatkozó címre találhatunk. A jezsuita Vajkovich Imre 1798-ban egy két kötetes munkában kritizálta a Decsi-féle „koholmányt” („figmenta”).¹⁹

A tanulmány célkitűzése, hogy a 18. század végi korona-diskurzus két olyan kontextusára mutasson rá, ami alkalmas lehet elméleti következtetések levonására. Elsőként azt a kérdést lesz érdemes feltenni, hogy mi az a kiindulópont, ami körül kialakul a vita? Illetve ennek tükrében mit tudhatunk meg a 18. század végének magyar politikai kultúrájáról? A második problémakör ehhez kapcsolódva azt a felvetést igyekszik igazolni, hogy a narratívák árnyékában egymással referáló történeti koncepciók is meghúzódnak.

¹⁷ A 255 oldalas 40 részre tagolt történeti munka előszavában tér ki rá Koller, hogy I. Ferenc koronázását követően volt lehetősége megvizsgálni a koronát a két akkori koronaőr (Nádasdy Mihály és Keglevich József) jelenlétében, amely során több vázlatot is készített a koronáról. Ezt az öt kézzel rajzolt metszetet könyve végén helyezte el. A könyv késői megjelenését mégis inkább a 1790-nel kezdetét vett, majd a jakobinus perek légkörével fémjelzett politikai változások révén elcsendesülő vita kikerüléseként értelmezhetjük. Ezt bizonyítja egyrészt az is, hogy egyáltalán nem történik hivatkozás a koronát illető új felfogásokra. (BOGYAY 1983: 69). Másrészt Koller a korona (vitatott) bizánci eredete mellett érvel (hivatkozik többek között Révay Péterre is) és semleges területként, a korona külső leírásával foglalkozik. Decsi Sámuel neve is csak így kerül elő. (KOLLER 1800: 223).

¹⁸ Szinyei a jezsuita Stoeger jegyzeteiben még két munkát talál Katonától. Ezek közül az egyik 1790-ben íródott és címe alapján a szent korona budai leküldetéséről szól: *Descriptio Solemnitatis, qua sacra Regni Hungariae Corona, mense Febr. 1790. Vindobona per Strigonium Budam delata, excepta fuit*. Hauer Ferenc 1911-es Katona Istvánról írt monográfiájában pontosan azonosítja ezt a szöveget. Ennek értelmében a leírás önmagában és a *Historia critica* XL. kötetének 696–699. lapjai között is megjelent (HAUER 1911: 46).

¹⁹ A *Systema de origine sacrae regni Hungariae coronae. Ab illustr. dno comite Petro de Réwa... olim elucubratum. Nunc vero adversus neophyta clar. Samuelis Décsi figmenta defensum*. című munkát Szinyei jelzi, de a kutatás során nem találkoztam vele a vizsgált gyűjteményekben.

KÖZELÍTÉSEK

A szent korona 1790-es budai visszaküldetése alkalmával három tudósnak (Decsi Sámuel, Horányi Elek és Wesszprémi István) nyílt lehetősége a szigorúan őrzött koronázási ékszerek alaposabb megvizsgálására. Jegyzeteik, koronaábrázolásaik felhasználására tanulmányaikban került sor, amelyek a korona-diskurzus hivatkozási alapjaivá váltak. Ennek okaként más szempont is megemlíthető a könyvek aktuálpolitikai kontextusán túl. Az egyik ilyen, hogy a 18. század végének történetírásában kevés volt azon kanonikus kötetek száma, amelyek kifejezetten a magyar korona történetével foglalkoztak.²⁰ A három tanulmány így a királykoronázás politikai-szimbolikus jelentőségén túl a magyar koronáról szóló „közös tudás” újbóli aktualizálására is jó alkalmat szolgáltatott. A második ok a könyvek által közvetített ismeretek kritikai szemlélete, amik így több ponton is konfrontálód(hat)tak a kor kanonikus tudásanyagával. Egy ilyen szembevető kapcsolódási ponttal találkozhatunk Decsi könyvének bevezetőjében, ahol a szerző „ősi, hibás vélekedések[ről]” számol be. Nem folytatva az idézetet, e rövid szakasz szerint ez a „hibás vélekedés” a későbbiekben nemcsak „ragadós[nak]”, hanem a „józan ésszel” is ellentétesnek bizonyult.²¹

Decsi megállapítása másrésről önmagában is jelez a narratívák szintjén igazolhatónak tűnő megkülönböztetést, ahol is az egyik oldalon a felvilágosodás érvkésztét felhasználó tudós szerzők szűk csoportja, míg a másik oldalon a korona „angyali” eredete mellett állást foglaló szerzők kapnának helyet. E különbség általános kategóriává tétele azonban több szempontból problematikus. Erre leginkább az olyan fogalomhasználat mutat rá, amely a vita kapcsán gyakran „kibeszél” a diskurzusból, azaz egy egész sor látszólag nem oda illő kérdést is megtagyálhatónak gondol, mint a ruházkodás, a takarékság, a közboldogság, vagy éppen a felvilágosodás(ok) hétköznapi tapasztalata. Ez utóbbi esetre maguk a forrásszövegek több példát szolgáltatnak. A „világosító” ugyanis nagyon gyakran olyan határfogalomként kerül elő az „angyali” eredetet valló szerzők szövegeiben, amely a vitapartner már nemcsak zavaros eszmék hirdetőjeként aposztrofálja, hanem a „rend” eszmei „felforgatójaként” is. Vagyis a „világosító” szóhasználat nem marad meg a diskurzus tematikus keretein belül, hanem (értelemszerűen) összemosódik más fogalomhasználatokkal, átnyúlik más kontextusokba. Ennek tükrében például Katona István 1793-ban megjelenő „rostája” Decsi könyvéről

²⁰ Éppen a problémás forráshasználat lesz a Decsi és Katona között lezajlott éles vita egyik kiindulópontja. Decsi szerint Katona olyan könyvekre hivatkozik, amelyek hamis és pontatlan utalásokat tartalmaznak. Katona szerint viszont Decsi „állít, de nem indokol” (KATONA 1793: 26).

²¹ Lásd a kötet *Előljáró Beszédét* (DECSI 2008).

nemcsak tudományos szövegként olvasható.²² Ezért a dichotóm keretből fakadó félreolvasások elkerülése végett további szűkítésekre lesz szükség.

Először érdemes különbséget tenni korona-vita és korona-diskurzus között. Az előbbin egy szűkebb meghatározást értek, amely a már felsorolt nevekre és írásokra vonatkozik. Vagyis azon, többségükben tudós szerzők körére, akik a vitához saját cikkeikkel járultak hozzá. Míg a „diskurzus” megkülönböztetésen azt a tágabb szövegkorpust értem, amely túllépve a vita keretein könnyen más irányba terelhetné az érdeklődést. Ennek elemei között több koronázási beszámoló, esküszöveg vagy éppen köszöntő vers helyet kaphatna.

Ugyanakkor a két kategória analitikus elkülönítésének kizárólag elméleti szinten van jelentősége, amit jól jelez, hogy nemcsak a tudós, hanem az az olvasó is részese e vitáknak, akit többnyire „laikusként” (LÓRÁND és mtsai 2006) szokás emlegetni. A diskurzus vizsgált vita-rétegére azonban pont az jellemző, hogy miközben egyrésztől megfigyelhető egy folyamatos véleménycsere az „olvasói” és a „szerzői” oldal között, másrésztől e reflektáltsággal párhuzamosan megfogalmazódik egy zártabb közeg kialakításának igénye, ahol a megszólalás feltétele az „emberül” való beszéd (DEBRECZENI 2001; MEZEI 1958, 1994). Végül egy további distinkció, hogy a korabeli viták árnyaltabb megértése érdekében érdemes figyelembe venni a nyelvi-retorikai kontextust. Még akkor is, ha ez a jelen kor számára már nem magától értetődő, a rekonstrukció lehetősége pedig szűkre szabott (KECSKEMÉTI 1998; KOVÁCS-SZŰCS 2009; POCKOCK 1981; SKINNER 1997; SZABÓ 2003; SZŰCS 2008; TAKÁTS 1998, 2007).

²² Katona szerepe a vitában fontos problémára mutat rá. Az általános értelmezés szerint Katona a konzervatív, míg Decsi a felvilágosult tudós szerepét tölti be (BERETZKY 2000; FRIED 1984; TURAI 1999). A Katona István munkásságát a mai napig egyedülként feldolgozó monográfia, azonban mintha ennél árnyaltabb képet láttatna a jezsuita történetíró öndefiníciójáról és felvilágosodáshoz való kapcsolatról (HAUER 1911: 33–40). A historiográfiai feldolgozottsághoz lásd: BALASSA 1929; ERŐS 2009a; 2009b; GUNST 2000; LISCHERONG 1937; HÓMAN 2003; PENKE 2000. A konzervatív-felvilágosodás problémájához: SZŰCS 2009, 2010.

VITA A KORONA EREDETÉRŐL ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS TEOLÓGIÁJÁRÓL

Ondrejovics Bálint, bágyoni birtokos 1794-ben jelenteti meg *„Józan elmélkedés a magyar Szent Korona eredetéről, a’ mostan támadott új világosítók ellen.”* című röpiratot. Az írás érdekessége, hogy Ondrejovics magát „laikusként”²³ pozicionálva szól hozzá a vitához. Ez a magánélet tragikumából is építkező öndefiníció azonban koránt sem gátolja a szerzőt abban, hogy komplex értelmezését adja a korona kapcsán tudomására jutott új „világosításoknak”. A bágyoni birtokos önvallomása szerint ugyanis „egyedül az a’ szándékom, hogy D. Decsinek a’ Magyar Szent Korona’ eredetéről való új világosséttását, ha nem egészen elóltanám-is, de tsak ugyan nagyon homályossá tenném” (ONDREJOVICS 1794: 3). Elhatározása a szöveg végére annyiban megváltozik, hogy Decsi mellett Wespzprémi István és a „két orvosdoktor” kritikusaként fellépő Katona István neve is előkerül.²⁴

179

Ondrejovics röpirata Decsi és Wespzprémi ellenében egy olyan álláspont mellett érvel, amely a korona eredetét a Szent István-i koronázáshoz és a korona anyagi származásához köti. Tanulmánya első védelmezett pontja a keresztény államalapítással összefüggésben a király törvényes legitimációjának kérdése. Ennek értelmében a rendek által történő politikai megválasztást a korona szakrális megerősítése követi.²⁵ A (ki)választás tényének, akár csak a királlyá koronázás hagyományának azonban nemcsak az uralkodói legitimitás, hanem a nemesi szuverenitása szempontjából is nagy a jelentősége. Hiszen e képlet bármelyik elemének cáfolata esetén megkérdőjelezhetővé válna a rendi nemzet politikai

²³ Számára az olvasáshoz való időt is „háza bajaitól kell ellopnia”. Véleményét azért tárja a nyilvánosság színe elé, „hogy legyen a’ világnak a’ különböző értelmeke’ meg-itélésére egy alkalmatossága” (ONDREJOVICS 1794: 4). Munkája hasznát abban látja, „hogy az által kedves Feleségem Komjáti Katalinnak halála miatt meg-keseredett vóltomat egyhétteni, és egy kevéssé mint-egy felejteni láttattam” (ONDREJOVICS 1794: 4).

²⁴ „Azomban jó Lelki esmérettel mondom, hogy sem Wespzprimivel, sem Decsivel, kiváltképpen ha Katona vólnék, a’ magyar szent Koronának eredetében, kezet soha sem fogtam, nem-is fogok. Kivának inkább az egygyűekkel a’ pislogó métsnél látni, mint szemeimben a’ nagyon világéttó szövétneknél megvakulni” (ONDREJOVICS 1794: 28).

²⁵ „Minekutánna pedig a’ fő Kapitányok vagy Vezérek egy Koronával meg-illettettek, a’ Magyarok azt azért örökségnek gondolván, annyira magasztalták, hogy ha Árpádnak a’ maradéki el-fogynának-is, akár kinek-is a’ fejére azon Korona tétetődne, a’ lenne örökké igaz és törvény szerént való Király, a’ kívül pedig senki ne esmértetne annak, és ez a’ szokás mind e’ mái napig-is szentül meg-maradtott. A’ honnend azt lehetne majd ki-hozni, hogy ha szent István nem evvel a’ Koronával koronáztatott-meg, nem-is lehetne mondani igazi Királynak, a’ minél mi volna nagyobb vakmerőség, ’s bolondság?” (ONDREJOVICS 1794: 8–9)

szerepfelfogása (SZŰCS 1984: 413–555).²⁶ Az Ondrejovics szövegén érezhető sér-
tődöttség mégsem a rendi érvelésmóddal párhuzamba állítható (ön)legitimációs
kérdésként interpretálható, sokkal inkább köthető a szerző személyes elfoglaltsá-
gához, illetve annak alanyaihoz, jelen esetben a két protestáns orvosdoktorhoz.

Decsi és Weszprémi szerint egyrészt a szent koronát Szent István megkoroná-
zása idején még nem használták, ezért azt a későbbi I. Géza király uralkodásához
kötik. Másrészt megkérdőjelezzik, hogy a történeti források tükrében valóban iga-
zolható volna a korona anyagi eredete. Ondrejovics a két szerző elméletére eleve
egy felvilágosodás-ellenes szemszögből tekint. Erre utal röpiratának gúnyolódó
előszava, ahol „elhallgatja” a „világ soká tartott homályának világosítását”, ezen
belül is azokat, amik a Magyar nyelvben [...] nyájas, vagy inkább nyálás Magya-
rok szokásba vettek,” illetve nem tér ki arra sem, hogy „a mostani Keresztények
miképpen ditsekedjenek nem a kegyelem, hanem a természet világával” (OND-
REJOVICS 1794: 3). A korona anyagi eredetén szerinte ezért nem a térbeli „egyet”
kell érteni, hanem „az Istennek nagy hatalmasságát, mely által az egész világot
igazgattya” (ONDREJOVICS 1794: 24–25).²⁷

A bányoni birtokos által védelmezett eredetnarratíva a részletek szintjén több
olyan kapcsolódási pontra is rámutathat, amelyeket elfedhet a narratívák sokszor
sematikus összevetése. Ezek a részletek leginkább Decsi és Weszprémi tanulmá-
nyaira reagálnak, mikor a 10–11. század eseménytörténetéből vezetik le a korona
„angyali” eredetét. Fontos továbbá, hogy a vita során legitim hivatkozási alappá
válík az eredet kérdését a keleti és a nyugati származás relációjában magyaráz-
ni.²⁸ Ennek hátterében az áll, hogy az 1790-es vizsgálatok alkalmával készített
metszetek egyértelműen bizonyították, hogy ténylegesen vannak görög betűk
a koronán.²⁹ Ondrejovics és Weszprémi szövegeinek összevetése kapcsán elő-
rebocsátandó egy módszertani megjegyzés. Decsi és Weszprémi 1790-től közölt

.....
²⁶ A rendi nemzet szuverenitásának hitelessége és a koronafikció kapcsolatához: TESZELSZKY
2009: 246.

²⁷ Teszelszky az „isteni gondviselésre” a Révay korona-elmélet részeként tekint (vö. TESZELSZKY
2009: 232–234). Ennek értelmében a korona jelenti a kapcsolatot az isteni akarat és a kiválasztott
(magyar) nép sorsa között.

²⁸ Csak néhány tipikus elképzelést sorolnék fel. Ondrejovics érvelése a „szilveszteri” korona és a keleti
származás összeegyeztetésén alapul, míg Weszprémi eleve a 11. századi Bizánc eseményeiből közelít
a korona Rómába kerülése felé. Tanulmánya másik szakaszában felveti azt a kérdést is, hogy milyen
korona szolgáltathatta a király legitimitását a szent korona használatát megelőző korszakokban.
Ennek kapcsán tesz említést egy szkíta eredetű koronáról, amelyet a kor történetírása Attila hun feje-
delemnek tulajdonít (WESZPRÉMI 1795: 31). Péczeli József nem elemzett szövegében az egyháztörté-
neti irodalomra hivatkozva mérlegeli egy „karoling” korona Magyarországra kerülésének lehetőségét
(PÉCZELI 1790c: 7).

²⁹ Decsi és Koller munkájának felhasznált példányaiban találok ezekkel a metszetekkel. Érdekes
adalék e metszetek terjesztéséhez Péczeli József egyik munkája végére beillesztett „Töldalék” (PÉCZELI
1790a: 49–50).

tanulmányaira Ondrejovics csak 1794-ben válaszol. Wespzrémi viszontreakciójáról azonban nincs tudomásunk, így a két szöveg kontextusát nem egy dialógus keretei, hanem a kifejtett véleménykülönbségek jelölik ki.

Ondrejovics a koronán olvasható görög nevek közül hármat választ ki érveléséhez: Konsztantinusz Porphyrogenituszt, Dukasz Mihályt és Géza fejedelmet. Ondrejovics szerint a koronán szereplő Konsztantinusz a 10. századi bizánci császár, így ő Géza fejedelem keresztapja, egészen 959-ben bekövetkezett haláláig.³⁰ Dukasz Mihály tisztsége főpüspök és nem császár, ahogy azt a „világosítók” állítják, Géza pedig a későbbi Szent István király apja, akit már Taksony alatt megválasztanak fejedelemnek. A korona is ugyanebben évben (958-ban) kerül Gézához, keresztajándék gyanánt. Vagyis a koronán ezért lett feltüntetve a keresztatyja (Konsztantinusz Porphyrogenitusz császár), a keresztelő pap (Dukasz Mihály főpüspök) és a keresztgyerek képe (Géza fejedelem). Ondrejovics szerint a korona Rómába kerülésével egy időben teszik rá a latin betűs feliratokat tartalmazó abroncsot. Utóbbit a bágyoni birtokos VII. Benedek pápa személyéhez köti. Géza fejedelem a keleti korona mellett a nyugati egyházfő jóváhagyását is meg akarta szerezni, ezért küldette Rómába a koronázási ékszeret. De mielőtt az immáron abroncsokkal ellátott korona visszakerült volna a fejedelem birtokába, VII. Benedek pápa és Géza fejedelem is meghalt. Végül az, hogy II. Szilveszter pápa a koronát István király követe útján küldi vissza a magyarokhoz, és nem a lengyel félnek adja oda, Ondrejovics szerint ezzel is az isteni kegyelem akaratát igazolja.

Wespzrémi István a tudomány nyelvén szól hozzá a vitához. *A' Magyar Szent Koronáról* című értekezésének hat része csak az 1795-ben kiadott tanulmánykötetében³¹ olvasható teljes egészében.³² A szöveg hat egymásba fonódó tematikus szakasza közül most csak a korona eredetéről, annak ajándékozásáról és a bizánci uralkodói, hivatali címek értelmezéséről szóló (II–IV.) részek fontosak.

³⁰ Ondrejovics szerint a „világosító” szerzők félreértése abból adódik, hogy összekeverik a Bíborbanszületett Konstantint (913–959) a Nagy Konstantinnal (306–337). Ezzel ellentétes érvelés szerepel Wespzrémi szövegében, aki szerint ilyen néven (Konsztantinusz Porphyrogenitusz) a bizánci szerzők legalább két uralkodót ismertek. Az egyik Dukasz Mihály (1071–1078), míg a másik Bölcs Leó fia (913–959) volt.

³¹ *A magyar országi öt különös elmékedésekben megtalálható továbbá. 1., A' magyar szent koronáról 2., A' magyar királyné vizéről 3., A' leg-régibb magyar grammatikáról 4., Némelly régi magyar királynak ritka pénzeikről 5., A magyar-országi szőlő-tőkéken nőtt 's nevelkedett aranyról* című értekezések. A könyv *Tóldalékaként* avagy hatodik elmékedésként szerepel *A' magyar-országi régi orvos doktorok-ról* című értekezés.

³² Wespzrémi az első értekezés elején lábjegyzetben jegyzi meg, hogy a teljes öt szakasz ezt megelőzően is kinyomtatott már a *Kassai Magyar Museum*, második kötetének, harmadik és negyedik negyedeiben. A lábjegyzet ugyanakkor valószínűleg nem igazították az 1795-ös kiadáshoz, mivel a tanulmány hatodik szakaszaként még egy Kazinczy Ferenc által írt *Tóldalék*kal lett kibővíve a szöveg.

Weszprémi célja a 11. századi bizánci uralkodók és a Dukasz-dinasztia kapcsolatának igazolása. Állítása szerint, ez a kor a „Keleti Birodalom” történetében is lényeges átalakulások időszaka. Megváltozik például a társuralkodói szerepkör és az udvari hivatalok jelentősége (WESZPRÉMI 1795: 46), illetve elterjed az érmeverésnél Szűz Mária feltüntetése.³³ Döntő érve azonban Dukasz Mihály pontos elhelyezése a 11. századi Bizánc történelmében.³⁴ Eszerint a hat császárt adó Dukasz-dinasztia tagjai közül csak egyet hívtak Mihálynak, fiát pedig Konsztantinus Dukasz Porphyrogenitusznak, ő születését követően bizánci társuralkodó. Emiatt Dukasz Mihály uralkodása alatt nem is bizonyítható egyértelműen a szent korona I. Béla fiához (Géza herceghez) kerülése, mivel a korona inkább a császár fia számára készülhetett. A Géza herceget ábrázoló ikon valószínűleg csak később került a koronára (WESZPRÉMI 1795: 20). Weszprémi ezt követően egy olyan magyarázatot épít fel, ami a császár (WESZPRÉMI 1795: 20) 1078-as trónfosztása és a trón visszaszerzése körüli politikai lépések tükrében magyarázza a korona Rómába kerülését. A trónjától megfosztott Dukasz Mihály VII. Benedek pápától kér segítséget. A pápa egy zsoldos sereg élén visszaküldi a normann Guiscard Róbertet, hogy segítse a trónjától megfosztott Dukasz Mihályt (WESZPRÉMI 1795: 33), aki az 1081-es Alexiosz Komnenosz felett aratott győztes ütközetet követően újra bizánci császár. Weszprémi szerint ez a történet két módon is magyarázhatja a szent korona Rómába kerülését. Az első, hogy Dukasz Mihály maga viszi az akkor még fedetlen koronát a pápához (WESZPRÉMI 1795: 38), cserébe VII. Gergely segítségéért. A második esetben a korona a győztes sereggel együtt kerül át Rómába, győzelmi ajándék gyanánt.

A debreceni orvosdoktor és Ondrejovics érvelése között látszólag kevés olyan pont fedezhető fel, amely közelebb vihetne a vita komplexebb értelmezéséhez. Ezt a nehézséget támasztja alá, hogy Weszprémi tudományos érvelése a történeti múlt minél pontosabb ok-okozati kapcsolódásaiban találja meg a korona eredetének magyarázatát. A forráskritika és az események kontextuális elhelyezése is ennek a módszernek rendelődik alá. Weszprémi emellett egy olyan tudományos megértést követ, ami egyrészt rímmel a felvilágosodás ideológiájának „népbol-dogító” célkitűzéseire, mint diszkurzív jelenség mégis magán hordozza a korona konvencionális értelmezésének nyelvi kizárását.³⁵ Ennek tükrében jelzésértékű lehet a kötet alig másfél oldalas előszó, ahol Weszprémi a „különös ritkaságú

³³ Ennek megemlítését egyrészt a koronán található Mária ábrázolás miatt tartja fontosnak, illetve ebből következtet az uralkodó jellemére (WESZPRÉMI 1795: 21). További kapcsolódási pontot jelenthet, hogy Weszprémi a *Magyar országi öt különös elmékedések* kötetbe belefüzette egy hasonló tematikájú írását (4. *Némely régi magyar királynak ritka pénzeikről*).

³⁴ Eszerint Dukasz Mihály 1071–1078 között uralkodott (WESZPRÉMI 1795: 16).

³⁵ Különösen érdekes az a szakasz, ahol arról beszél, tulajdonképpen mi motiválta tanulmánya megírására. A II. szakasz legelején egy olyan nógrádi „tudóshazámfi[át]” hozza fel példaként, aki a *Bécsi*

Történetek” „ótsárlása” helyett az „emberűl” szólást tartja összeegyeztethetőnek a „Haza” „díszítésének” kötelezettségével (WESZPRÉMI 1795: 3–4). Igaz, utóbbit könyve valamennyi tanulmányáról mondja.

Ondrejovics Bálint esetében már korábban vázoltuk azokat a „világosítókkal” szembeni ellenvetéseket, amelyek ugyanezzel a nyelvi stratégiával állíthatók párhuzamba. Vagyis a két álláspont kölcsönösen próbálja a „másik” hozzászólást delegitimálni, megfosztani a megszólalás jogától, még akkor is, ha látszólag mindkettő a „tolerancia” nevében lát hozzá az érvelés felvezetéséhez.³⁶ A két retorikai stílus nyelvi különbözőségén túl érdemes figyelembe venni azt is, hogy ezek a „kizárások” milyen keretek között jelölik ki a releváns tudásszerzés feltételeit a szövegben. Weszprémi esetében ez a történetírói munkából és az orvosdoktori hivatásból egyaránt következik. Ondrejovics szövege látványosan kevesebb irodalmi hivatkozást tartalmaz. Ami mégis van, az leginkább teológiai, vallási szövegekre vonatkozik. Nála így a hangsúlyosabb fogalmak, mint „belátás” vagy „lelkiismeret” az isteni gondviselés keresztény hagyományával hozhatók összefüggésbe. Ennek a gondolatmenet tekintetében narratívaképző ereje van. Vagyis a korona Szent Istvánhoz kerülésében nem a szerencse, hanem az „isten akarat” nyilvánul meg. A bágyoni birtokos szövege emellett folyamatosan reflektál saját tudásfeltételének fragmentumaira. Így a saját könyvtárra és annak „díszére”, a könyvre, mint az ismeret forrására, illetve az olvasás idejére, amely a hétköznapiak *praxisához* viszonyítva megkülönböztetett jelentőséggel bír.

Figyelemre méltó az is, hogy ez a retorika bizonyos szemszögből mennyire tisztában van saját hagyományainak korlátaival. Weszprémi hivatkozásai a tudós ismereteinek forrását jelentő könyvekre vonatkoznak, míg Ondrejovics elbeszélésének sarokkövei a „gondviselés”, a „lélek”, illetve a „régiek” hagyományát prezenáló szentenciák között oszlik meg. A korlátok figyelembe vétele Ondrejovics esetében Decsi és Weszprémi álláspontja és az általuk közvetített tudásforma közötti elkülönítésben nyilvánul meg. Miközben tartalmi okokból kifolyólag elutasítja „világosításait”, külső tényezőként, de számol az azt lehetővé tevő tudásfeltételek hiányával: „A’ kinek több ideje az olvasáshoz ’s több ideje a’ könyvekben vagyon, többet, ’s talám igazabbat kitalálhat. Nékem a’ Világ edgyikhez sem adott szerenstét” (ONDREJOVICS 1794: 27).

A két retorikai hagyomány különbözősége és bizonyos szintű inkommenzurabilitása ellenére a korona-vita szövegkorpusza mégis igen szűk keretek között jelöli ki a vitatható állítások körét. Vagyis a korona-diskurzus kiterjedtségétől

Magyar Kurír folyó év (1791) II-dik levelének 22-ik lapján bizonytalan vélekedéseinek ad hangot (WESZPRÉMI 1795: 11–12).

³⁶ Ondrejovics esetében saját „laikusságának” explicitté tétele mellett jó példa az a szakasz is, ahol a keresztény ember toleráns világnézetére hivatkozik (ONDREJOVICS 1794: 22).

függetlenül a vita kizárólag csak a korona eredetéről szól, miközben a „koronatörténetek” narratívái egészen a 18. század végéig elérnek. A megállapítás aszimmetrikus jellege és az ebből fakadó zavar leginkább abból adódhat, hogy a korona-vita mindemellett mégis alkalmas olyan „politikai” kérdések kibeszélésére, mint amit egy felvilágosodással kapcsolatos kritika megfogalmazása, illetve a történeti múlt hagyományai köré szőtt magyarázatok megvitatása jelentett.

A „történelem” problémája így *expressis verbis* nem kerül elő a vita során. És így az sem merül fel, hogy a korona „viszontagságos” történetét továbbörökítő narratíva milyen mértékben igazolható a 18. század végének tudományos eszköztárával. Az eredet kérdésének kapcsán kibontakozó vita azonban abból a szempontból a századvég politikai kultúrájának igen érdekes jellegzetességére hívja fel a figyelmet, hogy a szűkre szabott értelmezési keret kialakítására mégiscsak a kor történetírói gyakorolják a legnagyobb hatást.

Erős Vilmos szerint a 18. századi magyar történetírás ezen időszakában az európai tendenciákhoz (Erős 2009a) hasonlóan egy „átmenetiség figyelhető meg”, vagyis „Magyarországon is kialakultak a feltételei az ún. kritikai történetírásnak”. Az ebben a folyamatban legjelentősebb szerepet játszó jezsuita forrásgyűjtő iskola azonban a század végére már nem csak az összegyűjtött terjedelmes forrásanyag kritikai elrendezését, hanem a nemzeti történeti szintézisek megírását is magára vállalta. Politikacentrikus szemléletének következtében azonban továbbra is bizonyos fokú lemaradás, folyamatos konfrontáció jellemezte a felvilágosodás nézőpontját és témáit magáévá tevő történetírói munkákkal szemben (Erős 2009b: 127–130).

A korona-vita egy másik epizódja mintha pont az Erős által jelzett historiográfiai összefüggések részleges alkalmazhatóságára mutatna rá. Decsi Sámuel majd hatszáz oldalas történeti munkája ugyanis központi szerephez jut a vita során. Elsősorban az ő felvetéseire reagált Ondrejovics Bálint, valamint többek között az ő könyvéről írja meg kritikus „rostáját” Katona István, aki Pray György mellett a kor másik tekintélyes (exjezsuita) történetírója. Továbbá az is igaz, hogy Decsi munkáján egyaránt érezhető a nemzeti történelem tematikája és az a törekvés, mely a felvilágosodás recepciója következtében előtérbe kerülő közboldogság, általános művelődés, valamint a haladás eszméit céltudatosan, jelen esetben a korona eredetének hagyományos magyarázatát cáfolva, kívánja hasznosítani. De a történetírói hagyományok szembekerülését támasztja alá az is, ahogy Fried István Decsi és Katona vitáját összefoglalóan jellemzi: „Katona a jobban képzett történész, de Decsy képviseli a korszerűbb, pragmatikus szellemet; Katona anyagtudása megbízhatóbb, de Decsy a józan emberész képviselőjében higgadtabban és megfontoltabban nyilatkozik meg” (FRIED 1984: 52; *kiemelés tőlem – B. K. T.*).

Fried azonban már nem foglalkozik azzal az általa diagnosztizált jelenséggel, mely értelmében „Katona hitvédelmi szempontból támadja Decsy, s nem

történeti szempontból” (FRIED 1984: 54). Katona problémája Decsi szövegével a „zavaros” forráshasználaton túl leginkább abból fakad, hogy számára sokszor úgy tűnik, mintha a bécsi újságíró kigúnyolná azokat, akik hisznek az isteni „csodatételekben” (KATONA 1793: 10). Decsi „vitriolos” megfogalmazása azonban azt igyekszik bizonyítani, hogy „Minden dolognak kezdete együgyű szokott lenni. Ilyen volt a’ koronáké is” (DECSI 2008: 11). A két egymásnak ellentmondó álláspont közötti kapcsolat itt kevésbé vezethető vissza az Ondrejovics esetében látott retorika–nyelv–tudás dimenzióira. Katona ugyanis, akár csak Decsi, explicitté teszi saját teológiai felfogását. Eszerint az isteni „csoda” hitelességének mérlegelése nem tartozik a történetíró mesterséghez, amely így már képes összekötni a teológiai érvkészséget a történetírói képzettséggel. Ezáltal felvillantja annak a lehetőségét, hogy valaki történetíróként érveljen a korona „angyali” eredete mellett. Katona Decsinek címzett ingerült válasza is erre utal: „A’ mit tovább fejteget a’ tsudákrúl; nem igen egyez az Isteni tudománnyal. Vagy mélyebben tekéntett volna a’ theológiába, vagy maradt volna a’ recipe mellett” (KATONA 1793: 11). Decsi ezzel szemben egy olyan tudományteológiai elkötelezettséget vázol könyvében, mely a vele kapcsolatos alap kutatások hiányában nem azonosítható egyértelműen a pietista megközelítéssel, mindenesetre ahhoz nagyon hasonló.³⁷

Ebből a nézőpontból már jobban látszik, hogy sem Fried cikkének megállapítása, sem Erős Vilmos historiográfiai összefoglalójának kontextusa nem adhat elégséges magyarázatot Decsi és Katona vitájának értelmezését illetően. Fried esetében jól látszik, hogy a két szerző közötti különbség nem elsősorban hitbéli okokra vezethető vissza, sokkal inkább ahhoz a megállapításhoz köthető, amit Erős cikke a jezsuita forrásgyűjtő iskola kapcsán a „reformációs–ellenreformációs összeütközésekhez” kapcsol (ERŐS 2009b: 128). Ez a kulturális különbség a 18. század végén a hétköznapi érintkezés során talán annyira már nem, de a politikai kultúra szintjén annál inkább érzékelhető.³⁸ Vagyis annak ellenére,

³⁷ Weszprémi kapcsán ez a gondolatátársítás már megtörtént (SCHULTHEISZ–GAZDA 2004). Az idézet központi gondolata, hogy alapvetően máshol kell meghúzni a határt „isteni csoda” és tudomány illetékességi köre között: „A valóságos tsudák olly természet felett való történetek, mellyek a’ természeti dolgok folyásának törvényeit, rendjét, és egybe szerkesztetését kétfelé szakasztyák. Olly dolgok, mellyeknek végbe vitelére véghetetlen erő kívántatik. Valameddig az Isten természeti eszközök által is el érheti a’ maga végét, soha nem szokott addig a’ természet felett való eszközökhöz nyúlni, másként minden szükség nélkül fel bontaná a’ természet rendes folyásának törvényeit, a’ melly ellenkezne véghetetlen böltsességével. [...] Nem azért írom ezeket, mintha én a’ természet felett való történeteknek lehetőségét tagadnám, avagy kételkedném az Isten mindenre ható erejéről. [...] hanem azt akarom azzal meg mutatni, hogy nem minden rendkívül való történet tsuda; hogy a’ végesvalóságokban nintsen tsuda tévő erő; hogy véghetetlen hatalom kívántatik azoknak mivélésére; és hogy a’ véghetetlen erejű valóság tsak akkor, és tsak olyankor nyúl a’ természet felett való eszközökhöz, mikor a’ maga végét természeti dolgok által el nem érheti” (DECSI 2008: 98–99).

³⁸ Hauer Ferenc Katona Istvánról szóló monográfiájában megemlíti például, hogy a jezsuita történetíró számára sok kérdésben Bél Mátyás szolgált zsinórmértékül. Míg Weszprémi István levelezéséből az is

hogy Decsi és Katona között nem folyt vita a korona politikai jelentőségét illetően, vitájuknak továbbra is a katolikus–protestáns kultúra szembenállásának szociokulturális rétegzettségéhez és az ebből fakadó különbségekhez volt köze. Igaz, esetükben utóbbi csak a történetírás teológiai alapját érintő kérdésben vált igazán feltűnővé.

Ennek kihangsúlyozása azért fontos, mivel ez a kitétel áll ellent a leginkább annak, hogy a korona eredete kapcsán kialakuló vitát a politikai kultúra által felkínált összefüggések helyett a történetírás Erős cikke által sugallt kontextusába beágyazva tárgyaljuk. Mint arra utaltunk, utóbbi folyamatosan jelen van a vita során és ezért nagyban hozzájárul a vita szakmai vonulatának megalapozásához, annak komplex mivolta következtében átfogó magyarázatot mégsem adhat. A történetírás *praxis*ának tudományteológiai megalapozottsága a 18. század végén mégis nagyfokú konvergenciát mutat a 19. század során végbemenő történettudomány emancipálódásának és a professzionális történetírás kialakulásának nehézségeivel. Vagyis azzal, hogyan értelmezhető a politikai kultúra szintjén egy olyan összetett vita, mint amely a szent korona eredete kapcsán alakult ki (ERŐS 2009b: 134).

KÖVETKEZTETÉSEK

Ez a sokféleség a vita szűk szövegtörzsén belül a legtöbb szöveg sajátja. Péczeli József nem elemzett „históriájának” csak kisebbik része szól az eredet kérdéséről. A szöveg több mint fele egy tudósítás a korona Budára történő visszahozataláról. De hasonló jelenség figyelhető meg Decsi Sámuelnél is, aki a majd hatszáz oldalas könyvben igyekezett mindazt összefoglalni, ami a korban a koronáról tudható volt. Munkája emellett érdekes példája annak, hogyan íródik újra a korona története a 18. század végén. A könyv tekintélyes része³⁹ itt is az eredet kérdéséről szól, amihez képest eltörpül a korona történetének 11–18. század közötti szakasza.⁴⁰ Utóbbi szövegrész azonban egy nagyon érdekes jellegzetességét emeli ki ennek a redeskripciónak. Ha ugyanis elfogadjuk Teszelszky nyomán, hogy a 18. század végének vitái során maradandóan megcáfolják Révay Péter korona-elméletét (TESZELSZKY 2009: 42), akkor a szöveg e viták hatására ténylegesen elveszítette magyarázóértékét. Ez a megállapítás azonban a hivatkozások tekintetében csak

.....
kiderül, hogy a debreceni orvosdoktor *Succinta Biographia* című négykötetes orvostörténeti históriájának megírása során Cornides Dánielen keresztül nemcsak Pray György személyes véleményét, hanem több alkalommal feljegyzéseit is kikérte. Vö. HAUER 1911: 35; SCHULTHEISZ–GAZDA 2004: 215–219.

³⁹ Lásd III. Tzikkely A' Magyar Szent Koronának Eredetéről (DECSI 2008: 75–215).

⁴⁰ Lásd. IV. Tzikkely A' Magyar Szent Koroná Viszontagságairól, és ide's tova való Bújdóságairól (DECSI 2008: 216–250).

részlegesen igazolható. Ugyanis még azon szövegek is, amelyek a korona „angyali” eredetét kritizálták, mint forrást hivatkozzák Révay munkáját. Természetesen nem a korona eredete kapcsán, hanem ahogy azt Decsi is teszi, a korona viszonytagságos történetének elmesélése közben. Azaz Révay narratívája továbbra is hatással volt a korona jelentése körüli percepciók formálódására.

Teszelszky könyve más oldalról még egy fontos kapcsolódási pontra mutat rá a 18. század politikai kultúrája tekintetében. Állítása szerint Révay korona-elméletének jelentősége a nemesi szuverenitás korabeli koncepciójának tekintetében mérlegelendő. A „világosító” szerzők állításai, így tehát az ő olvasatában ezzel a nagyon fontos önlegitimációs érveléssel kerültek konfliktusba. Mint azt láttuk Ondrejovics Bálint esetében, valóban előkerültek olyan érvek, amelyek védelmükbe veszik a keresztény államalapítás narratíváját. Ugyanakkor nem a szuverén nemesség politikai ideológiája, hanem a szent koronához kötődő világkép érdekében. Ennek kihangsúlyozása azért lehet tanulságos, mert egy lehetséges válasz is kiolvasható belőle arra a kérdésre, hogy miért „csak” az eredetről szól a 18. század végének korona-vitája.

E válaszkísérlet szerint az, hogy a korona-vita során tulajdonképpen elválasztódik egymástól a korona politikai közösségben betöltött jelentése attól, hogy milyen történeti hagyományok alkalmasak az eredet kérdésének adekvát leírására, két dolgot is jelent egyszerre. Először is azt, hogy még egy a felvilágosodás eszméiségét magáévá tevő szerző sem kérdőjelezi meg feltétlenül annak az eseménynek a szimbolikus jelentőségét, hogy II. József halálát követően a korona visszakerül Budára. Másrészt a korona eredetének kérdése az új megfigyelések tükrében így még mindig egy olyan „semleges” terület maradhatott, amely a politikai kultúra önvédelmi reakciójából kifolyólag ki tudta kerülni az olyan „súlyú” kérdéseket, amilyeneket ebben az időben például a német területeken íródó röpiratok vetettek fel a magyar történeti alkotmány és azon keresztül a magyar politikai közösség számára (BALLAGI 1888: 381–408).

FORRÁSOK

- 1790/1791. évi VI. törvénycikk hogy az ország szent koronája Budán őriztessék. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4880> – Letöltés: 2011. szeptember 15.)
- 1790/1791. évi VIII. törvénycikk az ország szent koronájának őreiről. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4882> – Letöltés: 2011. szeptember 15.)
- DECSY S. (2008) [1792]: *A magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája*. Kossuth, Budapest.
- HORÁNYI E. (1790): *De Sacra Corona Hungariae et Regibus eadem redimitis Commentarius*. Pest.

- KATONA I. (1790): *Dissertatio critica Stephanus Katona presbyteri strigoniensis in commentarium Alexii Horányi cl. reg. piarum scholarum de Sacra Hungariae Corona*. Buda.
- KATONA I. (1793): *A' magyar szent koronáról Doct. Décsy Samueltől írtt Históriának megrostálása*. Buda.
- KOLLER J. (1800): *De sacra regni Ungariae corona commentarius*. Pécs.
- ONDREJOVICS B. (1794): *Józan elmélkedés a' magyar Szent Korona eredetéről, a' mostan támadott új világosítók ellen*. Pest.
- PÉCZELI J. (1790a): *II. József életének rövid leírása, melyet az együgyűbbek kedvéért szedeggett össze*. Komárom.
- PÉCZELI J. (1790b): *A magyar koronához, mikor ezen drága kincs ezen folyó hónapnak 20. napján Budára lett levitetésekor, Komárom alatt megállapodott, s az ország utján kicsinyektől s nagyoktól fő-hajtással tiszteltetett*. Komárom.
- PÉCZELI J. (1790c): *A magyar koronának rövid historiája; melyet az aszszonyok és jó gyermekek kedvéért szedeggett össze*. Komárom.
- RÉVAY P. (1732): *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna. Brevis commentarius*. Tyrnaviae. http://books.google.com/books?id=SV8_AAAAcAAJ&pg=PA39&dq=de+sacra+corona+regni+hungariae&lr=&as_brr=1&ei=W_hjS8qoOI-bazQT-vvT9Dw&hl=hu&cd=22#v=onepage&q=&f=false – (Letöltés ideje: 2011. szeptember 15.)
- WESZPRÉMI I. (1795): *Magyar országi öt különös elmélkedések*. Pozsony.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BALASSA B. (1929): *A történettanítás múltja hazánkban*. Egyetemi Nyomda, Pécs.
- BALLAGI G. (1888): *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Franklin-Társulat, Budapest.
- BARTONIEK E. (1975): *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- BARTONIEK E. (1987): *A magyar királykoronázások története*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- BENDA K.–FÜGEDI E. (1979): *A magyar korona regénye*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- BERETZKY Á. (2000): Decsy Sámuel nemzetfelfogásáról. *Európai utas*, 38. 1. 49–50. <http://www.hhrf.org/europaiutas/20001/9.htm>. (Letöltés ideje: 2011. szeptember 15.)
- BERTÉNYI I. (1986): *A magyar korona története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- BÍRÓ F. (2004): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi, Budapest.
- BOCK, F. (1896): *Die ungarische Königskrone „Corona St. Stephani” in der Krontruhe der Königlichen Burg zu Ofen*. Druck La Ruelle, Aachen.
- BOGYAY T. (1983): Über die Forschungsgeschichte der heilige Krone. In: FÜLEP FERENC és mtsai (szerk.): *Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 65–89.
- BÓNIS G. (1981): *Révay Péter*. Akadémiai, Budapest.

- DEBRECZENI A. (2001): *Nyilvánosság és társulás a 18. század végének magyar irodalmában (A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának közleményei)*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- DEÉR J. (2005): *A magyarok szent koronája* (ROMHÁNYI B. ford.). Magyar Nemzeti Múzeum – Attraktor, Budapest–Máriabesenyő–Gödöllő.
- DEZSÉNYI B. (1943): Decsy Sámuel újságnaptára. *Magyar Könyvszemle*, 67. 1. 68–70.
- ECKHART F. (1931): Jog- és alkotmánytörténet. In: HÓMAN B. (szerk.): *A magyar történetírás új útjai. Magyar Szemle Társaság*, Budapest, 267–320.
- ECKHART F. [1941] (2003): *A szentkorona-eszme története*. Attraktor, Gödöllő.
- ERŐS V. (2009a): A XVI–XVIII. századi történetírás (I.). *Világosság* 50, 2. 111–125.
- ERŐS V. (2009b): A XVI–XVIII. századi történetírás (II.). *Világosság* 50, 3. 127–137.
- FRIED I. (1984): Egy lapszerkesztő arcképéhez (Decsy Sámuel). *Magyar Könyvszemle*, 100. 1–2. 45–59.
- GUNST P. (2000) [1995]: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- H. BALÁZS É. (1987): *Bécs és Pest–Buda a régi századvégen*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- H. BALÁZS É.–KRÁSZ L. (szerk.) (2005): *Életek és korok. Válogatott írások*. História–MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- HAJNIK I. (1891): *Egyetemes európai jogtörténet: A középkor kezdetétől a francia forradalomig. I. köt. Alkotmány- és jogfejlődés a középkorban*. Eggenberger, Budapest.
- HAUER F. (1911): *Katona István emlékezete*. Jurcsó Nyomda, Kalocsa.
- HOBBSBAWM, E. (1990): *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- HÓMAN B. (2003): Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. In: *Úő: Történetírás és forráskritika. Hóman Bálint munkái II.* (Szerk. BÁRÁNY A.). Attraktor, Gödöllő, 333–357.
- KARDOS J. (1985): *A szentkorona-tan története, 1914–1944*. Akadémiai, Budapest.
- KARDOS J. (1992): *A szent korona és a szentkorona-eszme története*. Ikva Könyvkiadó Kft, Budapest.
- KECSKEMÉTI G. (1998): *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- KOSÁRY D. (1983) [1980]: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest.
- KOVÁCS Á. A.–SZÜCS Z. G. (2009): Hogyan olvassuk a 18. század politikai irodalmát? *Korall*, 10. 4. 147–174.
- KÓKAY GY. (1995): Decsy Sámuel sajtóvétsége 1797-ben. *Magyar Könyvszemle*, 111. 3. 322–326.
- KÓKAY GY. és mtsai (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest.
- LISCHERONG G. (1937): *Pray György élete és munkái*. Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, Budapest.
- LÓRÁND Zs. és mtsai (szerk.) (2006): *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei (Dayka könyvek 4.)*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- MEZEI M. (1958): *Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában (Irodalomtörténeti füzetek 19.)*. Akadémiai, Budapest.
- MEZEI M. (1994): *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Argumentum Kiadó, Budapest.

- MEZEY B. (szerk.) (2002): *A magyar jogtörténet forrásai*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MEZEY B. (szerk.) (2003): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MEZEY B. (szerk.) (2004): *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- PENKE O. (2000): *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák. A francia és a magyar felvilágosodás*. Balassi Kiadó, Budapest.
- PÉTER L. (1966): *The Antecedents of the Nineteenth Century Hungarian State Concept: A Historical Analysis. The Background of the Creation of the Doctrine of the Holy Crown*. (DPhil disszertáció) University of Oxford, Oxford.
- PÉTER L. (2003): The Holy Crown Of Hungary. Visible and Invisible. The Slavonic and East European Review, 81. 3. 421–510. <http://eprints.ucl.ac.uk/13015/1/13015.pdf>. (Letöltés ideje: 2011. szeptember 15.)
- PINTÉR M. Zs. (1985): Decsy Sámuel szerkesztői működéséhez (1807–1811). *Magyar Könyvszemle*, 101. 2. 154–158.
- POCOCK, J. G. A. (1981): The Reconstruction of Discourse. Towards the Historiography of Political Thought. *Modern Language Notes*, 96. 5. 959–980.
- POÓR J. (1988): *Kényszerpályák nemzedéke. 1795–1815*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SCHULTHEISZ E.–GAZDA I. (szerk.) (2004): *Wesprémi István emlékezete. Halálának 200. évfordulóján*. Magyar Tudománytörténeti Intézet–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár–Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, Piliscsaba–Budapest–Debrecen.
- SKINNER, QUENTIN (1997): Jelentés és megértés az eszmetörténetben (JÓNÁS Cs. ford.) In: HORKAY–HÖRCHER F. (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Tanulmány Kiadó, Budapest, 7–53.
- SÜKÖSD M. (1958): *Tudós Wesprémi István*. Akadémiai, Budapest.
- SZABÓ M. (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan, Budapest.
- SZÁLLÁSI Á. (1995): *Wesprémi István (1723–1799) és kora*. Debreceni Orvostudományi Egyetem, Debrecen.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2006): *Nemesi társadalom és politika*. Universitas Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI M. (1991): Adalékok Decsy Sámuel Osmanográfiájának kiadástörténetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 107. 3. 264–266.
- SZILÁGYI S. (1875): *Révay Péter és a szent korona*. Budapest.
- SZÜCS J. (1984): *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- SZÜCS Z. G. (2008): *A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet. Tudományszemléleti és módszertani esszé (Műhelytanulmányok 2.)*. Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézete, Miskolc. <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf> (Letöltés ideje: 2011. szeptember 15.)
- SZÜCS Z. G. (2009): Magyar protokonzervatívok. *Kommentár*, 5. 4. 17–31.
- SZÜCS Z. G. (2010): Kontinuitás és diszkontinuitás a 18–19. század fordulójának magyar politikai kultúrájában. *Politikaidiskurzus-történeti esszé. Századvég*, 4. 55. 19–42.
- TAKÁTS J. (1998): Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején (A keret). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. 5–6. 668–686.
- TAKÁTS J. (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TESZELSZKY, K. (2009): *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

NAGY ÁGOSTON

A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN SZÜLETETT PASQUILLUS-IRODALOM ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEIRŐL*

192

In: *Politikai élit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon.*
Szerk.: SZIJARTÓ M. ISTVÁN–SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR
Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 8./ 192–229.

„Az ekkor világra jött deák és magyar versek sokak voltak
– a vak öröm mindeneket poétává formált.”

(Keresztési József naplójából,
KERESZTESI 1868: 202)

A PASQUILLUS A TÖRTÉNETI NARRATÍVÁKBAN

Dolgozatom a 18. századi – elsősorban a századvégi – *pasquillus*-irodalom egy lehetséges értelmezését kívánja nyújtani. A *pasquillus* kifejezés olyan politikai témákkal, illetve azon belül felekezeti konfliktusokkal¹ foglalkozó „gúnyverseket” fed, amelyek általában egy-egy jelentősebb alkalom (Magyarországban elsősorban az országgyűlések) kapcsán születtek, legtöbbször névtelenül. Ezek a szövegek csupán nagyon ritkán kerültek kinyomtatásra, így elsősorban kéziratos formában (vö. RÓBERT 1974: 790–791)² terjedtek. Léteznek kizárólag *pasquillus*okat tartalmazó kötetetek, melyekbe a lapokon terjedő verseket írják be különböző sorrendben, de előfordulhat, hogy más – gyakran nyomtatott – politikai röpiratból, levélből stb. származó részlet mellé kerülnek egy-egy politikai szöveget tartalmazó omniáriumban. A *pasquillus*ok reprodukciója ennyiben hasonló módon működik, mint a közköltészeti munkáké, az anonim másoló az ízlésének

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ „[A] *pasquillus* költészetünk tulnyomólag politikai és ezzel szorosan összekapcsolódott vallási jellegű” (TÉGLÁS 1928 5). Néhány 18. századi, vallásról és egyházzal szóló röpirat (többek között Fekete János és Trenck tollából), meglehetősen ideologikus antológiája: KATÓ 1950.

² A szövegek egy részét saját átírásemban, egy másik részét pedig szövegközlésekből idézem.

megfelelő műveket válogatja össze vagy egy korábbi kötetből, vagy a különböző kéziratokról. Ebben az esetben azonban a közköltészetre általánosan jellemző „gazdagodás” kevéssé jellemző.

A másolók általában meglehetősen keveset variálnak a verseken, de a további kutatásokban az esetlegesen előforduló variációk jellege fontos adalék lehet a *pasquillus*ok terjedésének és használatának feltárásában. A kötetek kompozíciója azt is mutatja, hogy léteztek népszerűbb, gyakrabban másolt politikai gúnyversek és ezeknek egyfajta kánonja is kialakult. Ebben az esetben persze legfeljebb csak „magánirodalmi” alkanononokról beszélhetünk (CSÖRSZ 2009: 7), amelyek ideig-óráig éltek, majd a diéta befejeztével, mikor a versek elvesztették aktualitásukat, általában elenyésztek. Ugyanakkor létező jelenség az is, hogy némely vers az országgyűlés után több évvel esetleg egy politikai jellegű szöveget tartalmazó gyűjteménybe került be.

A *pasquillus*ok – mint azt a későbbi példákban majd láthatjuk – általában nagyon szabadszájúak, ugyanakkor megfigyelhetőek bennük a köznemesség³ műveltségének számos eleme is, tekintve, hogy a *pasquillus* elsősorban ennek a társadalmi rétegnek a műfaja (VARGA 1963: 292). A műfajban tehát elsősre szembetűnik a vulgaritás, durvaság és a verses forma kettőssége – különösen a XVIII. században született szövegek esetében – a mai olvasó számára általában értelmezési nehézségekhez vezet, hiszen az ilyen típusú gúnyversek legtöbbje, úgy látszik, sem esztétikai értéket nem képvisel, sem elég releváns információt nem szolgáltat a hajdani politikai konfliktusokról ahhoz, hogy a történettudomány vagy egyéb társadalomtudományok számára különösebben érdekesnek bizonyuljanak.

A téma érzékenysége és érdekessége különösen a korábbi interpretációs kísérletek ismeretében szembeötlő, tekintve, hogy az esztétikum, a kultúra és a politika (társadalom) viszonya ezekben az irodalomtörténeti munkákban – az elmélet oldaláról – javarészt tisztázatlan maradt. A huszadik század végének irodalom- és kultúraelméleti termésében azonban bőven találhatunk olyan munkákat, amelyek ezt a formailag többé-kevésbé zárt korpuszt számtalan újabb oldalról tehetik izgalmassá. A *pasquillus*oknak a kora újkori politika mindennapi gyakorlatában betöltött fontossága különösen indokoltta teszi, hogy minden lehetséges eszközzel törekedjünk a *pasquillus*-irodalom alaposabb megértésére.

A magyarországi (és erdélyi) *pasquillus*-irodalom kialakulásának⁴ történetét eddig Téglás J. Béla vázolta föl a legrészletesebben. Téglás a *pasquillus*ok történetét három nagyobb szakaszra osztja:

.....
³ A nemesi mozgalomhoz lásd: BENDA 1978. A fogalom differenciáltabb használatához társadalomtörténeti perspektívából lásd: SZIJÁRTÓ 2006.

⁴ A különböző gúnyos-szatirikus műfajok történetéhez lásd elsősorban: GERÉZDI 1962.

- (1) A műfaj kialakulása hazánkban 16. század első negyedének a végére esik és valószínűleg első ilyen típusú verseink elsősorban vallási tematikájúak.
- (2) A második korszak a 17. század elejétől a 19. sz. közepéig tart, és ez „a magyar *pasquillus* költészet virágkora” (TÉGLÁS 1928: 10; *kiemelés tőlem – N. Á.*). Ennek a szakasznak a legfontosabb új vonása a komolyság, azaz hogy a versek a szatirikus hangnem mellett társadalmi-politikai problémákra is ráirányítják figyelmet.
- (3) A harmadik korszak már a sajtószabadság kora, „melynek védelme alatt, nyugodtan gúnyolhat a *pasquillista* bárkit, csak ne sértsen. Ez már nem is az a régi *pasquillizálás*, mely a kéziratos terjesztés korában volt meg, bár annak egyenes folytatása” Téglás 1928: 11). Téglás itt már az átalakuló gúnyirodalom termékeihez sorolja a vicclapokat és az újságokban megjelenő karikatúrákat is, mint amelyek „ép úgy nyomon követik ma is a politikai eseményeket, a közéleti kiválóságok vagy kevésbé kiválók ténykedéseit, a kortesnóták, pamphlettek ép oly nevetségessé torzítják a célba vett embereket, mint a régi kéziratos *pasquillus* irodalom idejében” (TÉGLÁS 1928: 11). Ezek a szövegek szerint azonban már annyira sem képviselnek „művészeti” vagy „történeti” értéket, mint a korábbi gúnyirodalom.

Téglás tehát jól láthatóan egyetlen egységes fejlődési sorként fogja fel a gúnyirodalom történetének különféle szakaszait, melyben a kéziratos, titokban terjesztett *pasquillus* végül egyfajta (tág értelemben vett) szatirikus politikai publicisztikában oldódik fel a 19. század második felére. Az ilyen jellegű „tömegirodalom” tudományos (forrás-)értékét tekintve a szerző azonban nagy valószínűséggel téved, hiszen ez utóbbi szövegek szintén alkalmasak lehetnének komolyabb vizsgálatokra. Ennek ellenére a dolgozatomban én sem foglalkozom a későbbi szövegekkel, elsősorban olyan okok miatt, mint a történeti vizsgálódás tradicionális korszakhatárai⁵ és az ezekhez kapcsolódó történeti tények, így a politika nyelveinek századvégi-századeleji átalakulása (TAKÁTS 2007), s a műfaj fokozatos eltűnése.

Vizsgálódásaimat a fentebb leírtak tükrében elsősorban a 18. század második felére igyekszem leszűkíteni. Ezt a döntést több dolog is indokolja: egyrészt ez az az időintervallum, amelyben – a századvégi felvilágosodás-recepció, az országgyűlések (az 1764/65-ki, de elsősorban az 1790/91-es) és a józsefi társadalompolitikai intézkedések miatt – különösen éles *pasquillus*-háború zajlott, másrészt ez a *pasquillus*-irodalom nem csupán tömegében szaporodott fel, de hangneme is

⁵ A kontinuitás-tézis szintén érdekes felvetés a nyelvközpontú esztétorténeti kutatások számára (SZÜCS 2010). A jelen tanulmány bár II. Lipót halálánál meghúzza a vizsgálatba bevont versek időbeli határát, ám korántsem prezentálja lezárt „paradigmaként” a korszak politikai gondolkodását.

egyre vulgárisabbá vált. Ez utóbbi fejlemény azt eredményezte, hogy a műfaj sok tekintetben olyan specifikus vonásokkal gazdagodott, amelyek korábban nem voltak meg. Ez egyrészt a szövegtörzset egységesebbé válásához, másrészt sok esetben a kanonikus szándékokkal (is) fellépő irodalomtörténeti értelmezések tanácsalanságához (vö. VARGA 1963: 293) vezetett.

A műfaj⁶ elnevezésének az eredete az antik római Pasquino szoborhoz köthető, amely a nevét – a magyar kutatásban bevett megközelítés szerint – egy 14. században élt foltozó vargától kapta (RÓBERT 1974: 781). Egy *pasquillus*-ban az eredettörténetet illetően az alábbi mítoszt olvashatjuk:

Midőn még a' pogány Róma virágozott,
Idegen Istennek a' mikor áldozott.
Akkor Pasquinusnak benne vólt lakása,
Kinek irtóztató vólt rágalmazása.
Ugy hogy a' kit egyszer fel vett pennájára,
Meg motskolta azt ugy Világ hallatára;
Hogy vagy oda hagyta a' Romai rangot
Avagy a' Városban bujdosva lappangott.
De minekutánna Pasquin az átkozott
Róma öröme már meg halálozott,
Emelt néki Roma egy márvány oszlopot,
/:Melly tán már le is dült, vagy igen megkopot:/
A' végre, hogy a' kit éltében motskola
'S a' ki ellen ártó beszédet kohola,
Őt' halála után átkozva emlittse,
'S mind azon motskolá[s]t rá vissza térítettse.⁷

A szoborállítást és az elnevezés eredetét összekapcsolva a vers szerzője a műfaj genezisét az antik Rómába vetíti vissza bemutatva, hogy hogyan jött létre (akár a *pasquillus*-író képzeletében, akár mint valós társadalmi cselekvések eredményeképpen) az anonim gúnyolódás társadalmi gyakorlatának, egyfajta alternatív politikai kommunikációnak megfelelő csatornát biztosító nyilvános színtér. A Pasquino-szobor különleges átváltozásáról szóló vers a szövegek sokszorosításának a mikéntjére is felhívja a figyelmet:

⁶ „A gúnyirodalom termékeit takaró pasquillus szó nem is olyan régi, mint maga a műfaj. Szándékosan műfajnak nevezem a pasquillust, egy külön műfajnak, mely bár máshelyről sok külső sajátságot vesz át, szellemében és céljában annyira eltér a költészet többi ágától, hogy egészen különálló irodalmi ágnak, műfajnak tekinthetjük” (TÉGLÁS 1928: 7).

⁷ *Curiosa Metamorphosis Statuae Pasquini*. OSZK Quart. Hung. 3172 fol. 7r.

Az utánn szokásban ment idő jártával,
 Ha ki mást meg akart motskolni pennával,
 Rágalmazásait papirosra tette,
 'S a' midőn azt senki eszre nem vehette,
 Vagy szeggel e' tsunya oszlopra szegezte,
 Vagy pedig más módonn reá tsirizelte.⁸

A szakirodalomban sok vita folyik arról, hogy valójában kiről kapta a szobor és a műfaj az elevezését. Az egyik megközelítés a római szokás és a műfaj eredetét a 16. századi Pasquino vargához kapcsolja, akinek „*bottegája*” a szobortól, azaz a Palazzo Braschi sarkától nem messze helyezkedett el, a *strada di Parionén* (SPAETH 1939: 242–243). A varga üzlete elsősorban a tehetős és kiváltságos rómaiak számára állt nyitva, akik a bolt biztonságában, a pápáról, a bíborosokról és az egyház más előkelőiről szabadon kifejezhették kritikus véleményüket. Az üzletben alkalmi versfaragók is megfordultak és egyre hírhedtebb lett epigrammáiról és szellemes beszélgetéseiről. Egy idő után az éj leple alatt Pasquino és a nála diszkuráló rómaiak verseiket a közeli szoborra kezdték el kiragasztani, majd a varga halála után a nevét átvitték az ütött–kopott antik szobortöredékre és rá ragasztott művekre is (SPAETH 1939: 242). Egy régebbi, 1509-ből származó beszámoló Pasquinót egy iskolamesterrel azonosítja, aki a szobor szomszédságában lakott (SPAETH 1939: 243).

A szobor felállításával kapcsolatban létezik egy olyan elbeszélés is, amely szerint a hellénisztikus torzó a 15–16. század fordulójáig lépcsőfokként feküdt Róma sarában, és csak a *cinquecento* elején állították föl az Orsini palota közelében. A szobor minden évben április 25-ödikén, azaz Szent Márk ünnepén megkülönböztetett figyelemben részesült. A római nép körében szokássá vált, hogy „Pasquinót ilyenkor hősies ruházatba öltöztették, így az évről–évre Apolló, Minerva, Herkules vagy Jupiter öltözetét hordta” (SPAETH 1939: 244). Az ünnepek „szent vidámságában” jó néhány fűzfapoéta is akadt, akik saját verseiket rögzítették a szoborra vagy annak talapzatára. Ezeket a verseket aztán évenként összegyűjtötték, majd kötetekbe rendezték (SPAETH 1939: 244). A művek szerzői általában az

⁸ OSZK Quart Hung 3172 fol. 7r-v. A továbbiakban a vers szerzője a pasquillusok magyarországi terjedésére utalva idézi fel a műfaj „átváltozását”. A gúnyversek e szerint eredeti funkciójuktól eltérve (*ad personam* írott szövegek) a politikai közösség számára káros (az „eggyesség”-et megbontó „visszavonás”) vallási és politikai csatározások eszközüvé váltak (fol. 7v.):

„Mint maga Pasquinus még sérelmesebbek,
 Mert amaz tsak eggyes Embert károsítva,
 Rágalmazásával tsak eggyet pusztítva,
 De ez egy hazának jár veszedelmére,
 Motskos beszédjével be hat veséjére”

egyetem hallgatói közül kerültek, így témájuk egy-egy egyetemi professzor kigúnyolására vagy néhány, pápai hatalommal kapcsolatban tett utalásra korlátozódott. A korai versek java része ártalmatlan tréfálkozás volt csupán, ám innen egy lépés volt csak a csipős gúny és a trágárság megjelenése, amely a műfaj későbbi történetét jellemezte, és legkorábban 1522-től, X. (Medici) Leó halála után a Pasquino-szobor a rosszmájú támadások médiumává vált, szükségszerűen magával vonva a szerzők anonimitását is (SPAETH 1939: 245–246).

A *pasquillus* poétikai meghatározását tekintve a legtöbb magyar irodalomtörténész Varga Imre szövegére támaszkodik, amely szerint: „[a] pasquillus olyan gúnyvers, melynek létrehozója az alkalmoszerűség, célja az irányzatosság. Háttérében mindig ott találunk valamilyen indulatot, érzelmi telítettséget” (VARGA 1963: 291). Péter Katalin hasonlóan érvel amellelt, hogy általában hiányzanak ezekből a politikai szövegekből a részletesen kifejtett politikai „programok”, másrészt magyarázatot nyújt a „forma” viszonylagos szigorára is, szemben a „prózai jellegű” röpiratokkal. Péter Katalin olvasatában „[a] verses publicisztika inkább érzelmekre, mint az értelemre ható termékei [...] [c]éljukat szinte állandó sablon alkalmazásával szokták megközelíteni: a jelen siralmas, felindulást, dühöt fakasztó ábrázolásával csak sejtetik a változás szükségességét” (PÉTER 1979: 219). A műfaji-formai sajátosságokból következően tehát általában az igaz ezekre a szövegekre, hogy „a fennálló viszonyokat helyeslő, azokat dicsőítő alkotásoknak nem a paszkvillus a formája”, ritka kivétalként megemlíti azonban az *Országgyűlési pasquillust*, mint amely „műfaji kötöttségei ellenére is programot adó irat” (PÉTER 1979: 220).

Varga Imre definíciójának második része elsősorban a műfaj célját és nyelvezetét figyelembe véve azt állapítja meg, hogy a *pasquillus* „a valódi vagy vélt sérelmet, bűnt, aljasságot, hibát, ferdeséget ostorozva vagy védelmezve, ritkán tárgyilagosan, legtöbbször elfogultan szól egyénekről vagy közösségekről. Célba vesz világi és egyházi vezetőket, a személyeken túlmenőleg intézményeket, törekvéseket. Céljának megfelelően nemcsak bírál és fedd, hanem ócsárol, sokszor becsmérel és rágalmaz is” (VARGA 1963: 291). Az idézett szöveg a *pasquillust* nyilvánvalóan az irodalomtörténeti kanonizáció oldaláról olvassa, és bár tudomásul veszi, hogy ezek az „alkalmoszerű” és „irányzatos” szövegek elsősorban gyakorlati társadalmi-politikai célokkal íródtak, mégsem hagy kétséget a felől, hogy a műfaj keretein belül született munkák legnagyobb része a mai olvasók számára leginkább „vulgárisnak” és „nemtelennek” tűnik.

Szempontunkból sajnálatos módon ez a szemlélet a legtöbb értelmezést áthatja, és nem csupán az „alacsony” és a „magas” irodalom közötti különbségtétel tekintetében. A műfaj története egyértelműen egy hanyatlás-narratívába illeszkedik bele (VARGA 1963: 287). A Varga Imre által felvázolt hanyatlástörténet szerint a 17. századtól a 18. század végig a változás leginkább a valós/vélt kollektív jelleg

személyessé (*vagy ad hominem*) válásán érhető tetten. A személyesség fokozatos előtérbe kerülése nem lehet kétséges, ám amennyiben egy-egy *pasquillus* jelentősége a téma „nagyságától” vagy „jelentőségétől” függően kerül meghatározásra, akkor az egy alapvetően elhibázott olvasatot fog eredményezni, amelyben a versek „részletproblémákról, jelentéktelen emberekről szól[nak] szűklátókörű, emelkedettség- és horizontnélküli szemlélettel”. Varga szerint például a „Rákóczi-szabadságharc korának már nincs valamire való nemesi *pasquillusa*” (VARGA 1963: 291).

Talán érdemes inkább Téglás J. Béla monográfiájának bevezető fejezetét követnünk, ahol az értelmezés problémája kapcsán azt olvashatjuk, hogy a versek „valóságos kulisszatitkokat” őriznek, „melyeket hivatásos krónikás vagy történetíró kényes voltak miatt nem jegyezhetett fel, vagy aprólékosságuk miatt nem tartott szükségesnek feljegyezni” (TÉGLÁS 1928: 6). Ez az aprólékosság a későbbi történeti munkák számára is rendkívül fontos lehet, gondoljunk csak Szijártó M. István diéta-könyvére (SZIJÁRTÓ 2005), amelyben a szerző, maga is úttörő módon foglalkozva az országgyűlés intézményének apró részleteivel, képes történeti forrásként kezelni az aktuálpolitikai eseményeket rendkívüli gyorsasággal és aprólékossággal regisztráló országgyűlési gúnyverseket. Téglás az országgyűléseken született gúnyirodalmat egyenesen „*politikai szeizmográf*ként” jellemzi, „mely minden elmozdulásra, kilengésre reagált, bármi kicsi, hamarosan feledésbe merült is volt az” (TÉGLÁS 1928: 6). A *politikai szeizmográf*-szerep pedig nyilvánvalóan egy nagyobb diskurzusba, az „irodalomba” és a kortársak – nem feltétlenül reflektált – irodalomképebe ágyazódott be, amelyben a *pasquillus* a diéták szűkebb és elsősorban oralitásban élő nyilvánossága és a szélesebb nyilvánosságok számára is valahol a „hivatalosság” határain túl helyezkedett el, hasonlóképpen például az ancien régime „nem engedélyezett” irodalmához (DARNTON 1982, 1995).

Robert Darnton a forradalom előtti zugkönyvárusok „irodalmi alvilágáról” írva hívja fel a figyelmet a „tiltott” irodalom jelentőségére a politikai tudásközzetítésben (DARNTON 2010b). Egy Mauvelain nevű kereskedő rendelkezési kapcsán állapítja meg, hogy a legtöbb megrendelt mű „általános kategóriája politikai jellegű volt” (DARNTON 2010b: 205). A „politikai” kifejezés itt nem a szűk körre korlátozódó udvari (vagy „hivatalos”) politikát (és ennek – például „elméleti” – irodalmát) fedi, hanem a párizsi központtól távolabb eső – szükségképpen illegális szövegeket olvasó – politikai nyilvánosságokra utal. Ezekben a nyilvánosságokban a legkelendőbb szövegeknek a különféle gúnyiratok (*libelle*) számítottak, melyek a *pasquillus*ok nagy részéhez hasonlóan elsősorban magas rangú személyeket (politikai szereplőket) vettek célba, így a gúnyirat-irodalom „[a]zon ez érzékeny területen fejtette ki hatását, ahol a magánéleti romlottság közéleti kérdéssé vált, és a kiemelkedő személyek megrágalmazásával az egész rezsimit meggyalázta” (DARNTON 2010b: 206). Az *ancien régime* „szennyirodalma” a társadalom számos rétegében elterjedt (DARNTON 2010a: 245) és a szalontársadalom

„alatti” diskurzusokban a politika mint „élő folklór” élt tovább, melyben a „nagy-közönség” a pletykákból tájékozódva, kívülállóként figyelte a „gazemberek” és „hősök” harcát az udvari politika porondján, melyet elsősorban a gúnyversek közvetítettek (DARNTON 2010a: 248). A magyarországi politikai nyilvánosság ebben az értelemben a franciánál nyilvánvalóan jóval szűkebb körre korlátozódott, ám a gúnyversek diétai „folklórja” nem nélkülözi az *ancien régime* „tiltott” vagy „földalatti” irodalmához hasonló jegyeket.

A jelen dolgozat a fentebb ismertetett megfontolásokat figyelembe véve éppen a mellett igyekszik érvelni, hogy a *pasquillus*ok által közvetített alternatíva az országgyűlések nyilvánosságában elsősorban a „politikai beszédmódok”, illetve a kommunikáció „hivatalosságon” túli csatornáinak és móduszainak a használata kapcsán jön létre.⁹

A KULTÚRAFOGALOM PERSPEKTÍVÁI

Térjünk egy pillanatra vissza a Pasquino-versben leírt történethez! Egy másik nézőpontot felvéve, s immár a reneszánsz szobrászat kontextusában olvasva az ott leírt történetet, azt mondhatjuk, hogy a műfaj születését szoborállításként színre vivő epizódban az emberi test versbeli leírásának, ikonográfiájának fő hatáseleme egy klasszikusként (antik szoborként) megformált test (a talapzatra emelt műalkotás) groteszkké történő transzformációja és „népi” elsajátítása, egyfajta „kreatív tiszteletlenség” (a filmkritikus Robert Stam kifejezése) jegyében (STALLYBRASS–WHITE 1997: 160–161.)

E kérdés már átvezet minket a *pasquillus*ok hagyományos irodalomtörténeti értelmezésének területéről a lehetséges újraértelmezések terére, s egyúttal a dolgozat következő nagyobb egységére, amelyben a fentebb ismertetett történet és a *pasquillus* mint műfaj kontextusát a (politikai) kultúra kibővített fogalma mellett érvelő megközelítések képezik. Lisa Jardin szavaival, a következő fejezet kísérlet arra, hogy „visszaszerezzük a textuális és a szociális közötti kapcsolat valamiféle érzését – talán rátalálva valami különlegesen *kulturális* dimenzióra a korai modern szövegtermelésben” (JARDIN 1998: 143).

A kortárs irodalomtudományban több olyan irányzat is létezik, amely segíthet kijelölni egy, a *pasquillus*ok értelmezéséhez szükséges új keretet, amelyet nem zár ki sem a viszonylagos történeti jelentéktelenség (a gúnyversek témája), sem pedig az irodalomtörténeti, kanonizációs intenciókkal rendelkező olvasatok esztéticizmusa.

.....
⁹ Erre Téglás J. Béla is felhívja a figyelmet (TÉGLÁS 1928: 26).

Témánk szempontjából elsősorban az újhistorizmus és a cambridge-i eredetű kontextualista eszmetörténet-írás emelkedik ki a *linguistic* és a *cultural turn*¹⁰ utáni társadalom- és humántudományok közül. Ez a néhány, elméletileg rendkívül jelentős új, és általában kritikai igényekkel (is) fellépő iskola, irányzat és szerző számunkra azért fontos, mert ezek a változások a többi társadalomtudomány oldaláról azt is jelentik, hogy a specifikus kultúrafogalmak, mint például a politikai kultúra rendkívül leszűkítő, politikatudományban használatos terminológiája is tarthatatlanná váltak a széleskörű interpenetráció következtében, vagy legalábbis sokat veszítenek érdekességükből ezekkel a fejleményekkel szemben. A továbbiakban ezért nem is fogok politikai kultúráról beszélni, hanem pusztán kultúráról, bár a politikai kultúra klasszikus definícióját szubszumálhatónak érzem a kultúrának az itt jelzett fogalma alá.

A kultúrát mint kontextust, eltérve a politikatudományban és más rendszersemléletű diszciplínákban megszokott szóhasználatától, elsősorban a foucault-i episztémé analógiájára igyekszem értelmezni. Foucault *A szavak és a dolgok* elején ennek a következő meghatározását adja: „A rend egyrészt magukban a dolgokban adódik belső törvényekként, titkos hálózatként, amelynek különféle pontjairól e dolgok mintegy nézik egymást, másrészt pedig a rend csak bizonyos tekintet, figyelem, nyelv keretében létezik, és csupán e keret üres kockáiban nyilvánul meg a mélyben, csöndben, már jelenvalóként várva kiteljesedése pillanatát. [...] Valamely kultúra alapvető kódjai – amelyek meghatározzák nyelvét, észlelési sémáit, csereviszonyait, technikáit, értékeit, gyakorlatának hierarchiáját – már eleve rögzítik minden ember számára mindazon empirikus rendeket, amelyekkel dolga lesz és amelyeken belül majd eligazodik” (FOUCAULT 2000: 14). Azonban érdemes ezzel kapcsolatban két kisebb kiegészítést tennünk: egyrészt nem biztos, hogy célravezető kizárni ezekből az alapvető kódrendszerekből a reflexiót (például a korai felvilágosodás problémája, mint a meglévőre való rákérdezés iránti igény – az episztémé megváltozása), másrészt nem gondolom azt sem, hogy homogén egységként kellene kezelni a kultúrát alkotó tudáskészletet. Inkább úgy tekinthetünk a morál, a különböző társadalmi- és politikai kategóriák és a hozzájuk kapcsolódó egyéb fogalmak jelentésmezőire, mint amelyekben legkülönbözőbb (politikai és) társadalmi nyelvek¹¹ lépnek interakcióba egymással.

A *pasquillus* műfaját jellemző sajátosságok értelmezhetősége érdekében azonban az előbb felvázolt kultúrafogalmat érdemes lehet kibővíteni. Ehhez

¹⁰ A témához bővebben lásd Takáts József két kiváló programadó cikkét: TAKÁTS 1999, 2001.

¹¹ A *politikai nyelv* fogalmához lásd POCOCC 1973, 1981. A magyar nyelvű diszkurzív politikatudományi-eszmetörténeti recepcióhoz lásd elsősorban Szűcs Zoltán Gábor elméleti összefoglalóját: SZÜCS 2008. Az angolszász eszmetörténet különböző iskolái és diszciplínái (*history of ideas, intellectual history, history of political thought* stb.) közötti distinkciókhoz és vitákhoz újabban lásd: SCHEIBNER 2009.

a legnagyobb segítséget talán az újhistorizmus¹² értelmezési stratégiái nyújtják. Az újhistorizmus¹³ Magyarországon – még irodalomelméleti berkekben is – meglehetősen kevésbé népszerű irányzatnak számít, ez leginkább talán annak köszönhető, hogy elsősorban a nyolcvanas évek elején-közepén számított meghatározó kritikai megközelítésnek az Egyesült Államokban.

A továbbiakban dolgozat elsősorban Greenblatt nyomán igyekszik röviden bemutatni a *kultúra* és az irodalmi, társadalmi-politikai szövegek közötti összefüggéseket, természetesen végig szem előtt tartva, hogy az újhistorizmus (vagy más néven kulturális poétika) laza elméleti alapvetései ebben a dolgozatban elsősorban a *pasquillusok* értelmezése/értelmezhetősége kapcsán lesznek fontosak.

Stephen Greenblatt egyik, Shakespeare-ről írott könyvének bevezető fejezete (GREENBLATT 1988: 1–20) – a nyugati, ebben az esetben angol – kora újkori kontextus és a műalkotás(ok) értelmezhetősége kapcsán vet föl számunkra is megfontolandó problémákat elsősorban a már említett kulturális (hát)tér és az ezt fenntartó/megteremtő szövegek működése kapcsán. Ami Greenblatt szövegében cáfolandónak minősül, az elsősorban a műalkotás autonómiájának és a magányosan alkotó zseni kultuszának (romantikából eredeztethető) koncepciója, amely a huszadik századi értelmezések egy jó részére is rányomta a bélyegét.

A problémafelvetés azért nagyon érdekes, mert ha Greenblattnek sikerült bizonyítania, hogy egy olyan szerző, mint Shakespeare (sőt a dráma, mint műnem, vagy a színház mint intézmény) egyrészt mélyen történeti értelmezést kíván, másrészt a kulturális gyakorlatok kollektív kialakításának aktív résztvevője/eredménye, akkor ez a 17–18. századi magyar (politikai) irodalomra különösen igaz kell, hogy legyen. Louis A. Montrose szerint egy „transzhistorikus esztétikai terület” (a „szépirodalom” vagy önálló irodalom-rendszer) nem választható le a „kultúra dialektikus és eszközjellegű kategóriáitól” (MONTROSE 1998: 123), hiszen az irodalmi kánon egyoldalú kiemelése a történelmi, filozófiai és politikai diskurzusokból olyan eljárásokat jelent, „melyek teljességgel idegennek tűnnek a legtöbb tizenhatodik és tizenhetedik századi írásmű szellemétől” (MONTROSE 1998: 124). A *kulturális poétika* számára, amely „az egyes kulturális gyakorlatok kollektív kialakításának vizsgálatát és e gyakorlatok kapcsolatainak nyomon követését” (GREENBLATT 2002: 453) jelenti, egy-egy „klasszikus” szöveg eredetiségének és hatástörténetének a magyarázata nem kevésbé fontos, ám ezeket a kérdéseket mindig történetileg és kontextuálisan kezeli.

.....
¹² Az újhistorizmus/kulturális poétika jelentőségéről és „irányzatáról” két „újhistorista” szerző tollából lásd GALLAGHER–GREENBLATT 2000 bevezető fejezetét, amely lényegében egy rövid számvetés is az elmúlt húsz évvel, illetve az újhistorizmus értelmezői stratégiáinak kialakulásával. Vö. még KISS 1999.

¹³ Vö. Kiss 1998: 133, 2. lj.: „Az újhistorizmus *nem* irányzat, a szó köznapi értelmében semmiképpen – így irányzatként említve az idézőjel a továbbiakban kivétel nélkül odaértendő.”

Greenblatt a „társadalmi energia” fogalmának bevezetésével nem csupán az egyes műalkotások szinkron kontextusainak és az ezekhez kötődő „alkupozícióknak” a feltérképezését segíti elő, hanem az utókor kánonképző tevékenységére is magyarázatot ad. Az egyes művekben (műalkotásokban) kódolt „társadalmi energia [...] századokon át létrehozza az élet illúzióját”, ellentétben a legtöbb „kollektív kifejezéssel”, amelyek az egyik környezetből egy másikba való áthelyezésük során általában értelmüket veszítik (GREENBLATT 2002: 454). A „társadalmi energia” kategóriája elsősorban a szövegek (tehát az egész textualitásában fennmaradt és így újra- és újraértelmezhető háttér) kortárs és jövőbeni recepciója kapcsán jelenik meg, és segít magyarázatot nyújtani arra, hogy az adott korban, kontextusban miért épp bizonyos szövegek bírtak különös jelentőséggel. Bár a jelen dolgozatban a 18. századi szövegek „elsődleges kontextusai” (TAKÁTS 2001) a fontosak, találhatunk olyan példát a *pasquillus*okkal kapcsolatos politikai-ideológiai-esztétikai kanonizációra, amelyben a „társadalmi energia” metaforája magyarázó erőre tehet szert. Donáth Regina, erősen marxista szellemben íródott, ideologikus szemléletű, két epitáfiumról szóló írását (DONÁTH 1960) elemezve megállapíthatjuk, hogy az értelmező filológus a műfajra jellemző vulgaritásokat és személyeskedéseket a progresszív (osztályharcos) ideológia narratívájába ágyazza bele, kiemelve, hogy az előbbieket kíméletlenségét „egyedül a politikai szempont helyessége mentheti és magyarázhatja”. A politikai szempont ez esetben természetesen a társadalmi struktúrákban megvalósuló szubverzió, amely az említett tanulmány szerzőjének olvasatában a fent és a lent bipolaritásának (vulgár)marxista szellemű megfordítására, majd feloldására tett radikális kísérletként jelenik meg. Az külön érdekes, és sokat elárul a szerző *pasquillus*-értelmezésének előfeltevéseiről, hogy a tanulmány merőben filológiai érdekűnek látszó címe, a szöveg alapvető szempontrendszere és a folyóirat jellege (*Filológiai Közlöny*) sem indokolná a *pasquillus*ok marxista alapokra építő „felmentését”. A szerző által a „hivatalossal” való szembenállás egyik csatornájaként meghatározott *pasquillus*, így „a politikai elmaradottság és a reakció által üldözött haladás híveinek megnyilatkozási formáj[ává]” válik. Jól látszik, hogy még egy, az irodalmi kanonizációnak ennyire erősen ellenálló szöveg(korpusz) is olvasható oly módon, hogy azzal a kései értelmező mintegy felfedezi és kiaknázza a textusokban kódolt *energiát* az „élet [részleges] illúziójának” (Greenblatt) létrehozására, akár radikálisan különböző kontextusokban is.

A (társadalom)történeti-szociológiai rekonstrukció számára egy ennyire széles körben elterjedt (írt és olvasott), populáris politikai műfaj részletesebb vizsgálata semmiképpen sem kerülhet meg. Már csak azért sem, mert a politikai irodalom és a hozzá kapcsolódó „beszédmódok csupán részhalmozai egy sokkalta nagyobb alaphalmaznak, a *litterae* értelmében vett irodalom halmazának, melynek hatásköre tulajdonképpen azonos az univerzalisztikus igénnyel megírt

enciklopédiakéval, vagyis a kultúra teljes írott, nyomtatott és közvetett módon nem kis részben ikonografikus dimenziójával” (SZENTPÉTERI 2009: 7). Ezek alapján talán nyilvánvalóvá válik, hogy a XIX. század előtti szövegek eszmetörténeti, kultúráközpontú vizsgálata sok esetben irrelevánssá teszi a széptudományi vagy rendszerszempontrú értelmezést és a századvégen-századelőn lassan autonómiát nyerő műalkotás kategóriájába való beleszuszakolást is (BENE 2007: 62).

Pasquillust rendkívül sokan írtak, olyanok is, akik e mellett – az anonimitás leplét levetve – az utókor rendszerszerű szemléletében maradáno és valóban szépirodalmi alkotásként kezelhető műveket hoztak létre (TÉGLÁS 1928: 6). Ezek a rövid verses szövegek általában azonban az alkotók „szándékait” (vö. SKINNER 1997: 49–50) tekintve szinte kivétel nélkül gyakorlatias politikai célzattal készültek.

A fentiek értelmében, a forma, a tartalom és a történetiség viszonyainak problémája a *pasquillusok* kapcsán különösen szembeötlő. Egyrészt egy formailag többé-kevésbé egységes korpuszról beszélhetünk, amennyiben a szövegek barokkos stilisztikai elemei, a versbeszedés látszólagos spontaneitása (vö. RÓBERT 1974: 816), a felhasznált metaforák, illetve a névtelenség a legtöbb esetben – legalábbis a 18. században – állandó jegyek maradtak. Másrészt a művek tartalmát tekintve láthattuk, hogy a már idézett irodalomtörténeti interpretációk általában az esztétikum, illetve a „történeti jelentőség” kategóriáiban értelmezték a szövegeket, amelyek így legtöbbször tényleg semmitmondónak, vulgárisnak és repetitívnek tünnek. Az újhistorizmus és az (új) eszmetörténet-írás (KELLEY 2009) elméleti kereteit azért volt érdemes röviden felidézni, mert ezek a megközelítések lehetőséget adhatnak egy olyan, szélesebb értelemben vett kultúrafogalom használatára, amely a szövegek történeti forrásként való alkalmazásán túl is segítséget nyújt a gúnyverseknek a politikai „irodalomban” és politikai kultúrában betöltött helyének feltérképezéséhez.

KARNEVÁL ÉS NYILVÁNOSSÁGOK

A koncepció alapötlete Mihail Bahtyintól¹⁴ származik és elsősorban a karnevál és a test fogalmaira épít. Természetesen a bahtyini karneváli kettősség, mint egyfajta korlátozott érvényű világmagyarázó elv, sem előzmények nélküli. Eltekintve a nietzschei apollóni-dionüszoszi dichotómiától (amelyben persze szintén nem létez[het]nek tartósan stabilizált végpontok), Vjacseszlav Ivanovban kell

.....
¹⁴ Bahtyintól a témában különösen fontos: BAHTYIN 1982 (elsősorban a bevezető fejezet), illetve BAHTYIN 1976: 353–364. Bahtyin hazai társadalomtudományi recepciója rendkívül töredékes és sajnálatosan félbehagyott. Az érdemi feldolgozást, különösen az ideológia témájában, illetve

megtalálnunk az egyik szellemi elődjét. Szilárd Léna a karneválemélet „fejlődési ívét” vázolja azt írja, hogy „Bahtyin megszabadította a karnevál problémáját [attól] a metafizikus színezettől, amely V. Ivanov koncepciójában még fellelhető, aki azonban nem értett egyet Nietzschével, mert szerinte Nietzsche visszaélt Schopenhauer metafizikájával. Bahtyin a karneváli tudat történetére és társadalmi funkciójára összpontosította figyelmét. De mivel számára »a tudat logikája a közösség ideológiai érintkezésének, jelszerű kölcsönhatásainak logikája«, vagyis mindig a kultúra jelrendszerében tárgyasul, e jelrendszer struktúráját tartja szem előtt. [...] Bahtyin a karneváli tudat fejlődését a „mindennapi ideológia” műfajainak fejlődésén és kölcsönös viszonyain keresztül mutatja be” (SZILÁRD 1989: 85) A *mindennapi ideológia* problémájával Bahtyin a legtöbbet talán a *Nyelv, osztály, ideológia* c. írásában foglalkozik. A „köznapi ideológiát”, mint a „társadalmi létet tükröző és leképező mindennapi élmények, illetve a velük szorosan összefonódó kifejezésformák” összességéként mutatja be. Ugyanakkor Bahtyinnál a mindennapi ideológia – korántsem egységes vagy „monolit” szférái nem esnek teljesen egybe az előző fejezetben felvázolt „kultúra” térrel. Inkább arról szól, hogy egyrészt „a köznapi ideológia szüntelen mozgásban lévő, változékony óceánjából lassanként kiemelkedik az ideológiai rendszerek – a tudomány, a művészet, a filozófia, a politikai teóriák – számtalan szigete és kontinense”, másrészt „ezek a megszilárdult ideológiai képződmények mindvégig megőrzik a köznapi ideológiához fűződő eleven kapcsolataikat és magukba szívják éltető nedveiket” (BAHTYIN 1986a: 138).

A köznapi ideológia „alsóbb” és „magasabb” rétegei, illetve az egyéb, már a diszkurzusok határait többé-kevésbé megvonó ideológiai¹⁵ rendszerek közti viszony – most nem diakronitásban, hanem szinkronitásban szemlélve a folyamatot – egyfajta ide-oda mozgás, amelyben ezek a nagyon különböző absztrakciós szinteken megformált „ideológiák” (lényegében nyelvek) kölcsönösen és folyamatosan hatással vannak egymásra.

A bahtyini karneválemélet az utóbbi néhány évtized irodalom- és társadalomtudományi irodalmában, elsősorban egy analitikus jellegű magyarázó modellként (vö. STALLYBRAS–WHITE 1997) működik, elszakadva egyrészt a (reneszánsz) irodalmi groteszk kutatásától, másrészt a hagyományos néprajzi vonatkozásoktól is.

Egy az egyházi hierarchiát gúnyoló vers a papságot éppen a „karnevál” materiális–testi, a tekintélyeket a „familiáris” vagy vásári beszédmódban igyekszik leszállítani (a létező társadalmi struktúrák inverze):

.....
összefoglaló jelleggel, tankönyvi részletként Szabó Mártonnak köszönhetjük. (SZABÓ 1990: 58–101; SZABÓ 1998: 178–187) Vö. még KLANICZAY 1983.

¹⁵ Természetesen semmiképpen sem evaluatív értelemben használva a kifejezést.

Ugyanis e ravasz Pappjai a Bálnak
Kik csak esznek, isznak, s a Kurvákkal hálnak
Még most is csak magok hasznokat keresik,
Mint éh tyúk a taknyot, az időt úgy lesik.¹⁶

Ez tulajdonképpen „[a] vásár és a piactér goromba és közönséges beszédmódja [, amely] azoknak a hivatalos diskurzusból kizárt beszédmintáknak az összetett, életteli repertoárjával szolgált, amelyeket a paródia, a felforgató humor és az inverzió műfajai tudtak hasznosítani” (STALLYBRASS–WHITE 1997: 152) Bahtyin szerint „[a] vásártéren a beszéd is más volt: *familiáris* beszéd, hovatovább különálló nyelv, amely sehol másutt nem helyénvaló, és élesen különbözött a templomok, udvarok, bíróságok, közintézmények nyelvétől, a hivatalos irodalom nyelvével, az uralkodó osztályok [...] nyelvétől, bár az is igaz, hogy a vásári beszéd bizonyos körülmények között ide is betört” (BAHTYIN 1982: 190). Esetünkben is erről lehet szó, hiszen a *pasquillust* bár a kezdetektől jellemzi egyfajta „familiáris beszéd”, a jelenség leginkább a 18. század végén válik – az utókor számára olykor bosszantóan – elkülöníthetővé, a többi beszédmódtól. Ám ez nem jelenti azt, hogy a „mindennapi ideológia” és az egyéb nyelvek közötti folyamatos oscillálás megszűnt volna vagy észrevehetetlen lenne a *pasquillusok*ban, hiszen az oktatás, önképzés stb. által elsajátított késői humanitás kultúrájának (némi görög-, illetve latin nyelvismeret, auctorolvasás, bibliai műveltség stb.) a jegyei és a töredékei jelen vannak a szövegekben.

A „karnevál” bahtyini elméletének központi kategóriája a – gúnyversekben is gyakran tematizált – „test”. Ennek két végletét egyrészt a klasszikus (hierarchia által uralt), másrészt a groteszk jelenti. Elképzelhető olyan „ellenzéki” kontextus is, amelyben a közállapotok romlottságát negatív-pejoratív módon fölfogott groteskséggel jellemzik, míg a pozitív ideál, amelynek nevében a kritika megfogalmazódik, a fegyelmezett, rendezett (vagy éppen helyreállított) „klasszikus” (hivatalos) testkép. Az utóbbi szembeállítás talán leginkább az aszketikus értékrend kvázi-utópiájának működési mechanizmusát jellemzi.

A meglévő (hivatalos) rendhez vagy struktúrához való viszony alapvető fontosságú a karneváli motívumokat használó diskurzusokban. Az eredeti bahtyini koncepció megerősítő-megújító viszonyt feltételez az ünnepek és a hétköznapi között, tehát egyfajta konzervatív-konzerváló (mint hivatalosan jóváhagyott „biztonsági szelep”) jelleget (is) tulajdonít a karneváli típusú rítusoknak és gondolkodásmódoknak. A másik oldalról ezeket a politikai, társadalmi, kulturális határátlépéseket radikálisnak is tekinthetjük, függetlenül attól, hogy történelmi távlatból tekintve valójában hogyan viszonyulnak az adott episztéméhez, hogy

.....
¹⁶ *Ad Invenerabilem Clerum* (Lőkös 1989: 293)

hozzájárulnak-e egy új kulturális előfeltevés-rendszer kialakításához. Ez a paradox jelleg nagy valószínűséggel lényegi alkotóeleme a karnevalisztikus szövegeknek. Bahtyin elképzelése szerint „a karneváli nevetés alapján »a világ dialektikus kettős igazságának«, »minden rendszer és rend, mindennemű hatalom és (hierarchikus) helyzet vidám viszonylagosságának« felismerése rejlik. Így értelmezésében a karnevál olyan szféraként jelenik meg, amelyben a biológiai-kozmikus világszemlélet társadalmivá alakul át” (SZILÁRD 1989: 86).

Az alaptendencia mindenképpen az, hogy a Hatalom helyett egy más jellegű, elsősorban kritikai-ellenzéki hatalom(vágy) igényét prezentálják. De ez a tagadás egyben politikai megerősítés is, mert összességében a rendi ellenzéki ségen belül nem mutat föl egy, a meglévőtől gyökeresen különböző alternatívát, így végső soron „egyszersmind új életre kelti, meg is újítja azt, amit tagad” (BAHTYIN 1982: 17).

A kezdődő felvilágosodás-recepció természetesen színesíti a helyzetet.¹⁷ Elég csupán a gróf Fekete Jánossal kapcsolatban (mellette, ellene és általa) született szövegeket áttekinteni. A gróf azonban a kor diskurzusainak légkörében meglehetősen radikális figuraként tűnik fel. Mint már Morvay Győző is megjegyzi Fekete-életrajzában: „Exponált helyzetét, melyet mint katona, mint volt udvaronc, mint külföldi tapasztalatokban gazdag főúr s mint igaz magyar érzelmű demagóg foglalt el, a főúri és a papi konzervatív párt [által] ellene indított paszkvillus-háború világítja meg” (MORVAY 1903: 158).

A hatalom kritikájaként történő értelmezést az is alátámaszthatja, hogy a 18. század végén, különösen pedig az 1790–91-es országgyűlés idején – a hírlapirodalomban erre lehetőség nem lévén (Vö. RÓBERT 1974: 788; BALLAGI 1888: 283–284) – a szókimondó politikai állásfoglalások és kritika számára az anonimitás védelme mögött megalkotott és kézíratos formában terjesztett gúnyversek biztosíthattak egy rendkívül szabad diszkurzív teret, ahol a nemesi ellenzék véleményét nyilváníthatott (RÓBERT 1974: 786–791).

A *pasquillus*írás az országgyűlés napirendjének már a század elejétől állandó problémája volt. A gúnyversekkel szemben a hatalom szavát legtöbbször a személynök tolmácsolta. A *personalis* a korszak több országgyűlésén is komoly retorziókat helyezett kilátásba, 1708. március 28-án például, megelégtelve a mocskoló gúnyiratok tömegét, vizsgálattal és a versszerzők lecsukásával fenyegetett (SZIJÁRTÓ 2005: 131). Az 1728–29-es országgyűlésen a nádor utasítására ismét felszólította a rendeket, hogy tartózkodjanak a paszkvillusok írásától, 1764–65-ben

¹⁷ Eckhardt Sándor az 1790-es évek elejének röpirattermesével és a „tolerancia” körüli diétai vitákkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy az „[ú]jságok, röpiratok, pasquillusok versenyt szidják a papságot és a fanatizmust.” (ECKHARDT 1924: 82) Bár az országgyűlés ellenzéki nyilvánossága számára a leegyszerűsített „voltaire-i tanok” igen jól használható argumentumokat biztosítottak, ugyanakkor talán túlzás ezzel kapcsolatban a felvilágosodás „üdvörtörténetéről” beszélni.

pedig már királyi szintre is eljutott a burjánzó diétai gúnyirat-irodalom híre, hiszen „Mária Terézia gróf Esterházy Ferenc kancellárnak felháborodva »lázító írások«-ról és »bűntett«-ről beszélt”. (SZIJÁRTÓ 2005: 131)

Így a paszkvillusok megítélése korántsem volt pozitív, bár vizsgált korszakunkban, de még a 19. közepén is szorosan, sőt talán résznyilvánosságként funkcionálisan is hozzátartoztak a politikai folyamatok megjelenítésének kulcsfontosságú színtereként felfogott országgyűlésekhez (SZIJÁRTÓ 2005: 31). És ez nem csupán a hivatalos diétai intézményrendszer oldaláról volt így. Az egyébként gyakran éles tollú Gvadányi József *A' mostan folyo ország gyűlésének satyrico criticé való leírása...* című műve elején maga is mentegetőzésre szorul: „Többik között, más Jó Uramnak (ki is Királyi Tanácsos) Pestre látogatására által menvén, asztalkáján én Pasquillussokat vizsgálván, aztat ezek száma közt találtam. Én ugyan soha életembe egy Pasquillust sem munkáltam, mert soha Felebarátomnak betsületében nem gázoltam, és őtet nem ótsárlottam, de e' mellett a' ki csak kevésé ért a' Pasquillusoknak munkálásához, által fogja látni, hogy azon Tzikkelyt Pásquilusnak éppen nem lehet venni; de légyen a lúd ha kövér” (GVADÁNYI 1791: 3–4).

Az idézett Gvadányi szöveg azonban a paszkvillusokat övező általános negatív közhangulat újbóli demonstrálásán kívül valami érdekesebbet is elárul számunkra. A paszkvillusok (és egyéb gúnyversek) mediális sajátosságait is rendkívül jól jellemzi ez a rövid idézet. Gvadányi egyrészt megbízható szemtanúja annak, hogy az elsősorban lapokon terjedő paszkvillusokat a diéták körül konstituálódó nyilvánosság résztvevői rendszeresen összegyűjtötték a maguk vagy szűkebb társaságuk szórakoztatására és okulására, tehát a versek fontos részei voltak a diétai politikai tudásközlítés folyamatának. Másrészt arra is rávilágít, hogy a kéziratos hagyományban terjedő politikai-társadalmi töltetű versek állandóan ki voltak téve annak a „veszélynek”, hogy paszkvillusok közé keveredjenek. Talán e miatt sem előnyös a kutatás jelen szakaszában egy szigorú kategóriarendszer kidolgozása vagy átvétele a politikai gúnyversekre. Amennyiben egy nem paszkvillusnak szánt vers vagy versrészlet ilyen közegbe kerül, óhatatlanul maga is paszkvillusként kezd el működni. Gvadányinak éppen szerencséje volt, hogy felfedezte saját művének részletét a sokat ostorozott gúnyversek között, és tisztázhatta a „félreértést”. Az már a *pasquillusok* intertextuális kapcsolatainak szövevényességét jelzi, hogy Gvadányi (egyébként gyakran név nélkül kiadott vagy másolt) versei nem kevésbé aktuális témákat boncolgatnak, nem kevésbé csipős hangnemben mint az anonim gúnyversek tömege. Gondoljunk csak Kazinczynak Gvadányi már idézett könyvéről alkotott véleményére: „Egyéb eránt elszántam magamat, hogy recenziókat készítek, mert látom, hogy literatúránk nem annyira a' resten írás, mint az igen is szapora írás által vesz. Káromkodva olvastam most gróf Gvadányinak az országgyűléséről írt satiráját, melly teli van setét gondolkozással, intolerantiát predikálván, rossz hazafisággal, alacsony lelkűséggel, és erköltstelen szemtelenséggel. De ez

nem maga lesz általam keményen megkorbátsolva. A' bolondoknak száma igen sok és az ő útok igen igen tágas" (KAZLEV II. 382)

A politikai témákkal is dolgozó anonim „közköltészet” (KÜLLŐS 2004: 11–64) vagy az auktoritás szerepét már részben felismerő, de nem abszolutizáló „vidéki” (Bíró Ferenc elnevezésével), illetve „mesterkedő irodalom” (KOVÁCS 1999) és a *pasquillusok*, valamint egyéb röpiratok közötti hasonlóság a használt nyelvet és toposzkészletet illetően is létezik. Itt talán elég csupán a „magyar” és az „idegen” öltözködés „aszimmetrikus ellenfogalmaira” (KOSELLECK 1997) gondolnunk, amely fogalompár Gvadányinál éppúgy jelen van (GVADÁNYI 1790a, 1790b), mint az országgyűlésre született *pasquillusok* egy jó részében.¹⁸ Ezért lehet jogos Lőkös Istvánnak az a lépése, melyet egyébként Varga Imre recenziójában erősen kritizált (VARGA 1990: 176), hogy például Dayka Gábor és Gvadányi József egy-egy erősen politikai töltetű versét, versrészletét szerepelteti a 17–18. század *pasquillusait* (LŐKÖS 1989: 300–311) bemutató antológiájában.¹⁹ Ennek a kapcsolatnak egy másik oldala lehet az, ha egy *pasquillus* szándékosan forgat fel és gúnyol ki részleteiben vagy egészében más műfajokra jellemző stílusjegyeket (például a József halálára íródott apologetikus jellegű epitáfiumokat).²⁰

A névtelenül, kéziratban terjedő politikai gúnyiratokat övező negatív közhangulaton II. József szabadabb szellemű 1781-es sajtórendelete sem változtatott lényegesen. József elsősorban a szerzőséggel rendelkező nyomtatott kritikát sújtó cenzúrán enyhített, komoly könyvnyomtatási hullámot kiváltva a Lajtán innen és túl (BALLAGI 1888: 133–134). A rendelet, bár az erkölcstelen, szószátyár gúnyiratokat éppen tiltotta (BALLAGI 1888: 106–107), a *pasquillusokra* is hatással volt. „Bármily hiányos volt is a József-féle sajtórendelet végrehajtása, maga a rendelet élénkítő, sőt túlságosan élénkítő hatással volt az irodalomra. Az apró alkalmi nyomtatványok, skartekák egész áradata zúdult a közönség nyakába. A pasquille-gyártási

¹⁸ Például a *Második Joseff Császárnak...* című vers (OSZK Quart Hung 2385 fol. 1r–3r.), amely szerint az uralkodó „végre Istennek igaz itiletéből eddig a' Fejedelmek között nem hallatott csufos nyavaja által | mely francznak mondatik: | e világból ki szollitatott”. A versszerző némi malíciával önmagát úgy jellemzi, mint egy a „Vers szerzők közül, ki ehez a fejedelemhez leg egyenesebb szível viseltetett”.

¹⁹ Hargittay Emil gúnyverseket összegyűjtő antológiájában, Lőköshöz hasonlóan mellőzi a szigorú definíciókat (Hargittay 1983). A politikai tárgyú gúnyversek tipizálásával kapcsolatban egy négyes felosztást javasol, amely azonban meglehetősen nyitott, hiszen „a római Pasquinóról elnevezett műfajnak a XVI–XVII. században tágabb jelentéstartalma volt, mint ahogy azt a szakirodalomban használjuk. Paszkvillusnak nevezték általában minden verses és prózai gúnyiratot [...]. Kérdés tehát, hogy helyes-e a paszkvillusnak a politikai gúnyversre értett leszűkítő jelentéstartalmú használata, hiszen Pápai Páriz szerint is a paszkvillus(ok) szinonimái: »famosus liber«, »famosi libelli«, »famosum carmen«, »famosi versus«, vagy »mocskoló írás«” (HARGITTAY 1989: 313). A műfajok közötti határok problémájára az angolszász szakirodalomban lásd DOELMAN 2006: 32–33.

²⁰ A „travesztia” és „persziflázs” eljárása a korábbi századok gúnyirodalmában sem idegen. Vö. például Gerézdi Rabán Madách Gáspár-értelmezésével (GERÉZDI 1965: 689–693). Egy más jellegű olvasat például Jankovics Józsefé (JANKOVICS 1999: 51–53).

mánia a hivatottak és hivatlanok korében egyaránt [...] rohamosan terjedt.” – írja Ballagi Géza (BALLAGI 1888: 133). Egy 1783-ban megjelent német nyelvű és szerzője alapján valószínűleg a bécsi közönség számára írott mű²¹ a rendelet kapcsán a *pasquillus*ok pozitív hatásai mellett érveket igyekszik számba venni. A *Versuch einer Vertheidigung der Pasquille* című anonim nyomtatvány a felállítja és kodifikálni próbálja a társadalom szempontjából hasznos *pasquillus* pozitív ideáltípusát, valamint sorra veszi a gúnyversekkel szembeni jellemző ellenérveket. A 18. század végének magyar (és német) *pasquillus*ai azonban javarészt távol állnak az itt lefektetett normáktól. A legfontosabb törésvonal talán a morális, szellemi rossz tulajdonságok ostromozása, illetve a testi jegyek túlhangsúlyozása és kigúnyolása között fekszik.²² A röpirat szerzője nyilvánvalóan maga is a józsefi felvilágosult ideológia jelrendszerében gondolkodik a *pasquillus*okról, miközben a politikai kritika és a műfaj megszélesítésén és kanonizálásán fáradozik.

A kézirat és a nyomtatott szövegek viszonyáról alkotott kép a mediális váltással (kéziratról a nyomtatásra, szóbeliségről az írásbeliségre) összhangban a 18. század végén átalakulóban van. Egyszerre van jelen a kezdődő szubtilisebb irodalmi reflexió (Barcsay, Bessenyei, Decsy, Orczy stb.) és az a korábbi, nemesi szabadságokat védő álláspont, amely nem tesz különbséget a nyomtatás és a kézirat között (LABÁDI 2008: 116–122). A nyomtatás korlátozása a jogi-politikai gondolkodásban „éppen ezért nem lehetséges, mivel akkor a megszólalás minden formáját ellenőrizni kellene” (LABÁDI 2008: 113). A *pasquillus* ebben a közegben egyfajta rendies sajtószabadság letéteményesévé válik, amennyiben a nemes a szólásban nem korlátozható, annyiban az oralitáshoz közel álló kézirat gúnyvers szerzésében sem (LABÁDI 2008: 114). Ennek analógiájára a nyomtatott sajtótermékek minden kötöttségtől mentes előállításával mellett már nehezebb érvelni.

Alapvető tehát valamilyen ellenzéki attitűd (udvarral, királlyal, papsággal, főnemességgel, a diétai követekkel, esetleg a felvilágosodás most megjelenő képviselőivel szemben), amely a cenzúrával és a szabályozásokkal megerősített hivatalosan kívül más csatornák használatára kényszerült. Ez egyfajta, szigorúan nemesi, az ebben az értelemben vett „natoria” vonatkoztatott, (jog)egyenlőség

.....
²¹ *Versuch einer Vertheidigung der Pasquille*, 1783

²² Jó példa lehet erre, a haját levágó Teleki József ellen írott gúnyvers (*In abscissos Capillos Comitibus Josephi Teleky* OSZK Quart. Hung. 1287. fol. 4r–5r.) egy részlete:

„Sczithának akarja eő magát mutatni,
És magát egészen annak állítani
Arra nem intézvén, hogy az Orra allja
Szórral nem termékeny, hanem Taknyát nyalja,
Bajusz nélkül Sczytha, most igen böcszelen
Már ebből is látni, hogy igen esztelen”

hangsúlyozásával is együtt járhat, ami gyakran nyíltan kigúnyolja az idegennek tekintett hierarchiákat:

Az Grofok is ugyan az Ország házában,
Be gyűlnek, de szegény népnek a dolgában,
Ők némán csak szarnak meg romlott sorsában,
Inkább okoskodnak az Multságokban.²³

De ha megőrzi azokat, akkor is a köznemesség szintjén igyekszik nivellálni:

210

A Gróf s Báró titulusok
Ugy is szemfény vesztések,
Tudják, láttyák az okosok,
Hogy tsak horog vetések,
Mellyek által fejedelmek
Halásznak az Országban
De az Ország és nemesek
Meg ürülnek javokban.

[...]

E grófokból és bárókból
Származó fő nemesség
Kezet fogjon Nemes ágyból
Származtakkal s békesség
Virágozni fog Hazánkban,
És a régi Szabadság,
Távul légyen Országunkban
Hazát ölő patvarság.²⁴

A létező hierarchiáknak vagy a „szent és magasztos dolgoknak” alantassá vagy anyagivá–testivé való lefokozása (BAHTYIN 1982: 460) természetesen politikailag intencionált eljárás, amely a diszkurzív módon megteremtett új opposícióban (a korábbi fent-lent karneváli szubverziója) a *pasquill*usíró számára is lehetőséget nyújt a saját morális, politikai, vallási ideálok helyességének a hangsúlyozására.

A karnevál ebben a dolgozatban leginkább metafora egy sajátos politikai-irodalmi értelmezésmód szemléltetésére, illetve „[a] határsértés és a magas/alacsony viszonyok átkódolás[ának] általános rendszer[e] [...] a teljes társadalomszerke-

.....
²³ *Főlséges Táblának igazán le irott Tagjainak és Hazánk fiainak képe* (LÖKÖS 1989: 223)

²⁴ *A Hazához* (LÖKÖS 1989: 255–256)

zetben” (STALLYBRASS–WHITE 1997: 159). A *pasquillus*, mint politikai instrumentum és mint sajátos nyelv kezelhető egy olyan karnevalisztikus viszonyként („az értelmezés egy módja” – Stallybrass–White) is, amely a hivatalos módon beszélő (azaz a „komoly”, történelmi, jogi, tudományos stb.) diskurzusok kritikai travesztizációjaként működik, természetesen kapcsolódva azokhoz és merítve azokból.

Tulajdonképpen ennek kapcsán lesz fontos a személy is (elsősorban az *ad personam* szóló szövegekben), mint a *pasquillus* kegyeltje vagy a gúny céltáblája, aki vagy mint önmagunk reprezentációja (akár mint egy preferált eszme reprezentációja vagy az ország – a nemesi „*natio*” – testi reprezentációja) vagy mint a kritizált és megvetendő „alacsony–Másik” (STALLYBRASS–WHITE 1996: 159) jelenik meg (szemben például a szociabilitás másikkal). Ezek az újraírások (vagy átöltöztetések a tulajdonképpeni „*theatrum politicum*”²⁵ színpadán) a gyűlölt másik esetében nagyon gyakran szomatikus jellegűek is.

A létező hierarchiákat érintő átkódolások tehát elsősorban „a test felerősítő membránján keresztül” jelennek meg, ami azt is jelenti, hogy a határsértésekre, illetve ezek ellenőrzésére törekvő kísérletek egyaránt a szomatikus szimbólumok szintjén fogalmazzák meg mondanivalójukat, hiszen ezek a társadalmi klasszifikációnak is – játékba hozható – alkotóelemei (STALLYBRASS–WHITE 1997, 164). A karneváli „átkódolás” – újraírás jelensége a nyelvezetet és a tekintélyrombolásra használt eszközöket tekintve megegyezik a kora újkori európai kultúrában létező „farsangi”²⁶ ünnepekkel, amennyiben azok „az intézményesített zűrzavar, a megfordításon alapuló rítusok együttese[i] volt[ak]” (BURKE 1991: 227), középpontban az erőszak, a szexualitás és a táplálkozás tematikájával. Ezek az események/rítusok így egyszerre hordoznak – utólag gyakran kibogozhatatlan – vallási, politikai, etikai és szexuális jelentéseket.

Egy 1764-es szöveg az ország, a törvények és az idegenség politikai kategóriáit, illetve a preferált vagy elutasított értékeket egy álom-allegóriában írja újra úgy, hogy mindehhez a defloráció és a tiszta vagy groteszk testek képeit hívja segítségül:

Egy Német, a' kitől Lelkem iszonyodott,
Sőt még látásán is szívem háborodott,
Szűzességem után addig ólálkodott,
Míg' nem szűz testemmel rútul motskoskodott.

[...]

²⁵ Lásd: BENE 1999. Különösen a 16–17. század magyarországi politikai nyilvánosságra vonatkozó részeket: 326–391.

²⁶ „Közelebb vagyunk az igazsághoz, ha a kora újkori Európa vallási ünnepeit inkább kisebbfajta farsangoknak, mint modern értelemben vett komoly, méltóságteljes rítusoknak képzeljük el.” (BURKE 1991: 236–237).

Le-nyomta nagy tisztán fel-nevelt testemet,
El-erőtleníté érzékenységet,
El-vette leg-féltőbb hív szüzességemet,
Igy paráznita-meg erővel engemet.²⁷

Majd a szerző az allegória képeit a mű végén – a testek politikai referenciáit jelezve – egyértelműen fel is oldja:

A' Leányon, úgymond értsd *Magyarországot*,
Annak Szüzességén, a' szép *Szabadságot*,
Erőszak-tételen *Németes Ujságot*,
Értsd hulló könyvein a' köz *paraszságot*.

212

Értsd a' gyászruháján a' Haza' terheit,
Testéből folytt vérén *Ország keserveit*,
Nézd meg-fertőztetett középtetemeit,
Úgy sebesítik meg *Hazánk' Törvényeit*.

(Lőkös 1989: 165)

A Bene Sándor által felvázolt nyilvánosság-modell²⁸ értelmében itt inkább egy kibővített kommunikációs tér *ellenzéki* logika szerint működő, ám korántsem elszigetelt szeletéről lehet szó, ezért bár „a rendi modell »véleménynyilvánossága« ideális esetben egybeesik a közjogi értelemben vett politikai nyilvánossággal”, ahol az „ország (*a corpus politicum*) azonos az országgyűléssel”, de a „gyakorlatban a politikai diskurzus kommunikációs tere jóval tágabb volt ennél: a nyomtatásban terjesztett (kiszivárogtatott) gravaminális iratok, a röpiratok, pasquillusok, tendenciózus hírlevelek, a fülbesúgott propaganda virtuális közönségének körébe beletartoztak a familiárisok, a városok polgárai, a nemesi kiváltsággal nem rendelkező udvari szolgálattelvők, a vitézülő rend katonái, a kollektív nemességgel is csak Bocskai óta bíró prédikátorrend, a hajdúk... Egy-egy aktuális politikai kérdés, pereskedés vagy hadjárat kapcsán *e körökben is formálódik egyfajta közvélemény*. A domináns szólamot [...] továbbra is a diétai nyilvánosság diskurzusa, az ebből időről időre kialakuló konszenzus jelenti, *de a nyilvánosság aktorai figyelembe veszik, illetve alakítani vagy integrálni próbálják a többi szólamot is*” (BENE 1999: 347–348; *kiemelés tőlem – N. Á.*). Némi megszorítással, úgy gondolom, ezek

²⁷ *Magyar-Országnek mostani bődögtalan sorsát 's nyomorúltt állapotját előadó, És igazán ki-tzimerező ÁLOM* (Lőkös 1989: 162–163).

²⁸ Figyelemreméltó kommunikációtörténeti szempontú kutatások folytak e téren, amelyek közül a hazai irodalomból ki kell emelni Kecskeméti Gábor munkáit is: KECSKEMÉTI 1998, 2003, 2007.

a megállapítások érvényesek a 18. század közepének-végének (politikai) nyilvánosságára is, talán csak a résztvevők köre szélesedik, illetve alakul át.

Az országgyűlés ebben az esetben talán egy olyan kisebbfajta politikai színpadhoz hasonlítható (a nyilvánosság szélesebb politikai „theatrumához” képest), amelyen a vármegyei küldöttek szinte minden tette egyszerre morális és politikai gesztusként is értelmeződik, ennek az is következménye, hogy a testiség/nemiség intimitása vagy a magánélet a diskurzus tárgyává, sőt egyik fő strukturáló elemévé válik. A vélelmezett, megkövetelt vagy megélt *transzparencia* tehát megvalósul a szövegekben: a vármegyét, végső soron pedig az „országot” reprezentálni hivatott testek ily módon belülről is láthatóvá válnak. A diéta, a hivatalos–legitim politikai cselekvések egyik legmagasabban fekvő tere (az intézményes „fent”) itt közvetlenül összefüggésbe kerül a kitágított „lent”-hez fűződő tisztán materiális–szomatikus funkciókkal:

*Prenyit, ha meg nézed láthacz vastag Magyart,
Mert ő, hogy meg szorult, a Kalapjában szart
Midőn Dietára hívák a nagy Udvart
Így mocskolá meg a deputátusi Kart.*

Baró *Barkoczy* ezt okossan titkolta,
Noha látta midőn Gatyáját le tolta
De pár *Companiae* ő is tsak szagolta
Kár, hogy a Kalapja szegényt elvádolta.

Utánok egy Német menván, mert meg lelte
Látván, hogy Kalapnak van Szatul megtelte,
A vízhez szaladván ottan ki hintette,
Prenyi előtt osztan kényessen viselte.²⁹

Az „országgyűlési paszkvillus” a *pasquillus* műfajának sajátos változatát (PÉTER 1979: 200) képviseli, amennyiben az „alkalomszerűség” egyértelműen egy konkrét politikai eseményhez (és diskurzushoz) köti. A koronázások, az uralkodók elhalálózása szintén ehhez hasonló jelentős eseménynek számítanak, így bizonyos értelemben úgy tekinthetünk rájuk, mint „ünnepekre”, melyek az anonim írásos reakciók tömegét váltották ki, megteremtve a lehetőséget a kritikára vagy az apológiára. Natalie Zemon Davis megfogalmazásában „[a] karnevál [...] nem szilárdítja meg a társadalom komoly intézményeit és életritmusát – ahogy a funkcionista elméletek tartják –, hanem abban segít az embereknek, hogy megváltoztassák azokat” (DAVIS 2001: 100).

.....
²⁹ *Maid Kétségben esett Hazánk Siralma, Vádgya, és Panasza* (LÖKÖS 1989: 144)

A jónak és a rossznak, mint alapvető erkölcsi kategóriáknak a korporalitás nyelvén való elbeszélése tehát a *pasquillusok* egy jó részében – főleg a negatív tulajdonságokkal felruházott másik esetében – egészen vulgáris (itt nem feltétlenül pejoratív értelemben véve), köznapi és rendkívül gyakran a szexuális devianciák, testi fogyatékoságok hangsúlyozására épül. A devianciák jó része nyilvánvalóan – és a gúnyversek jellegéből adódóan is – eltúlzott, ám mindenképpen jelzi az erkölcs (jó és rossz) és politika (az egész közösség élete szempontjából beteg vagy egészséges, összekapcsolódva különböző aktuálpolitikai állásfoglalásokkal) vagy a vallás (felekezeti viták és „laikusok” által gyártott teológiai narratívák) testekhez és nemiséghez kötöttségét a kor gondolkodásában. A morális-politikai célú kritikának a test nyelvén való elmondása tehát egyes versekben amorális-idegen testeket hoz létre a diéta diskurzusokban kirajzolódó terében:³⁰

214

A Férfi Asszonyhoz, Leány Férfihez jár,
Ez nadrág, de amaz péndöl gyümölcsöt vár,
Szuszog mind Kanapén, mind ágyon sok pár,
Az Ő Méltósága vétekre hait és vár.

[...]

Nem vétek a Baszás, modi e világban,
Olasz nyelvvel edgyütt be jött az Országban,
Hány baszik, csak nézd meg, egy kis mulatságban.
De ez mind tartatik csupa Tréffaságban.

[...]

Miért is gyúlnétek másért Diaetára,
Hogy ha nem vágynátok legények farkára,
Mi gondotok néktek az Ország Dolgára,
Ugy de Testetek vágy forogni hátára.

³⁰ Hasonlóan például a *Fölséges Táblának*... c. versben (Lőkös 1989: 223–224), amely Batthyány József (1729–1799) volt erdélyi püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek személyét veszi célba:

„De bezzeg amidőn mulatságban megyen,
Akar szép, akar rut asszonyság legyen,
Addég édesgeti és imádja térden,
Még csak be léphet Jesefát völgyében.

Erdély országában, meddig Püspök vala,
Tőle sok Báróné gyakran farkat fala.
Ezt bizonyíthattya Pesti Haza fala,
Aholott sok édes Pina szoftot nyala.”

Egyszeri Haszonyért száz Kárt is okoztok,
Igaz, bűdös, dohos, Redves lukakat hoztok
S abbul, akiknek köll, bőven adakosztok,
De ezen kis joért sok Kárt is dolgoztok.

[...]

Mert úgy is számos a Pina-leső-Báró,
Vigyáz, oládkodik, mint fürj után a ráró,
Csak azt nézi, hol van nyársalható Caro,
Oda csak mert a' kell és a Fáro. (*sunt species
Lusus.*)

Nem sokat bizhatni így a Mágnásokhoz,
Mert részszerint szegény, nem ért a Dologhoz,
A Corpust mert noha Kapcsolyák magokhoz,
De a Jurist küldik a Prokátorokhoz.³¹

Az idézett részlet utolsó versszaka egyértelműen a társadalmi–politikai és az emberi testek közötti kapcsolatra épít föl egy elmés szójátékot a „jog teste” (*Corpus Juris*) hivatalos metaforájának szubverzív alkalmazásával. Az országgyűlési gúnyvers szerzője a diétán, illetve annak kapcsán megjelenő személyek közötti interakciókat tisztán szexuálisan-szomatikusan kódolja át, megfosztva így a cselekvőket az elvárt (jogi-politikai) kompetenciától.

De nem csupán az országgyűlések kapcsán jelentek meg a szexuálisan túlfűtött, deviáns emberi testek. A II. József halálára reflektáló szövegek³² közül különösen érdekes egy, az 1790-es év első felében írt *pasquillus*³³, amelyben a király teste válik a lealacsonyító transzkripció áldozatává, ebben az esetben parázna és beteg („groteszk”, a becstelenségtől tönkrement) testté. A szöveg lényegében egy olyan (ellen)epitáfium, amely az elhunyt uralkodó gyászszertartásának szexuális-karneváli átfordítását is igénybe veszi a „megrontó”, „pusztító” józsefi politika kritikájához:

Mert rút nyavaljának (mely francznak mondatik)
Áldozatul Joseff teste ki adatik.
Fejét, szemét, mellyét, vérét vesztegette,
egész testét a francz rágta s emésztette.

.....
³¹ *Maid Kétségben esett Hazánk Siralma, Vádgya, és Panaszja* (Lőköcs 1989: 137–139).

³² Például: *Mostani időre való versek 1790* (Lőköcs 1989: 274–277).

³³ *Második Joseff Császárnak...* (Lőköcs 1989: 278–281).

Mind a két szemérme (szégyenlem ki irni)
el meczetett néki nem kell rajta sírni.

[...]

Így lett tehát Joseff Vénus áldozattya,
hunczfut, aki őtet sajnálja, sirattya.

[...]

Méltó kit Vénusnak ménesse sirasson,
A kurvák serege gyászoljon s jajgasson.
(Lőkös 1989: 280)

216

Nem mehetünk el szó nélkül a mellett, hogy az ismeretlen szerző a „francz” leírása során mennyire érzékletes diagnózist ad a „király” beteg testéről, illetve a betegség lefolyásáról. II. József a *Második Joseff Császárnak...* című *pasquillus* narratívája szerint így végül „Vénus áldozattyaként” nemi betegségben vesztí életét, a gúnyvers írója szerint – megérdemelten.³⁴ Ez a fajta elbeszélés a szöveg első felének ismeretében bibliai–teológiai párhuzamot is nyer, szorosán összekapcsolódva József egyház és Isten ellen való, „természet folyására” épülő hitével és politikájával:

Volt Hitnek rontoja a Pokol Apostola,
Jóknak üldözője s gonoszok gyámola.
Ő a szent dolgokat s Istent meg vetette,
természet folyásán hitét építette.
Templomokat rontott s oltárokat fosztott,
s ezekből Kurváknak ajándékot osztott.

[...]

De az ő szándékát Isten ítélete,
egy szempillantásban mind semmivé tette.

[...]

Hogy Istent ne félné Kincs meg vakította,
Vénus e világbol őtet ki oltotta.

³⁴ Természetesen nem volt igaz ez a vád.

A király betegsége ebben az esetben tehát egyértelműen „Isten ítéletének” minősül, a szomatikus-patologikus bukás leírása végső soron vallási, eszkatologikus keretbe ágyazódik be, összekötve a „fent” isteni szféráit a pusztán anyagi „lent”-tel, a nemi szervekkel, a szexualitással. Ez az összefüggés számunkra azért lesz fontos, mert ráirányítja a figyelmet arra, hogy a testi, a vallási, a politikai és a morális szférák a kor „köznapi” gondolkodásában mélyen összefüggtek egymással. Természetesen a fikcionalitás jelenléte miatt nem tudhatjuk, hogy a gúnyirat szerzője valóban hitt-e ebben az összefüggésben, ám mindenesetre az összekapcsolás, mint karneváli motívum paradigmaticusnak tűnik a 18. század végi politikai gúnyversek többségében.

Ez a fajta *nexus* nem ritka az idegen nyelvű irodalmakban sem, Varga Benedek egy nemrég megjelent tanulmányában (VARGA 2009) érzékletesen rajzolja meg a középkori szervanalógiás gondolkodás kora újkorivá átalakulását, kapcsolódva a modern államfogalom történeti előzményének a kialakulásához. A fontos törést ezek szerint egyrészt a 15. század észak-itáliai polgári humanista gondolkodása jelentette a *status*, „*stato*” és szuverenitás új értelmezéseivel, másrészt – ezzel párhuzamosan – egy a középkortól gyökeresen eltérő (ám annak bizonyos jegyeit átalakító-megőrző) politikai test-metamorfozizáció megjelenésével (VARGA 2009: 94–104).

A szerző a (kulturális) (hát)térben végbemenő változásokat összeköti az emberről (és a kozmoszról, természetről) való új típusú orvos(tudomány)i, természettudományi gondolkodásmódok megjelenésével. Thomas Starkey *Dialogue between Pole and Lupset* című művét elemezve jut arra a következtetésre, hogy a *state* (az emberi közösség, illetve az emberi test állapota) új értelmű, akár normatív politikai fogalomként való használata a régi (középkori) szervanalógiás metafora továbbélésének és alkalmazásának köszönhető. A megállapításnak elsősorban a metodológiai konzekvenciája a fontos számunkra, tehát az, hogy „[e]nnek a változásnak a kontextusát [...] nem lehet csak a politikai diskurzusokra szűkíteni, hanem a valódi kontextus a politikai és orvosi szövegek kettős fókuszában jelenik meg” (VARGA 2009: 115)

A karnevál jelensége kapcsán felvetett problémákra visszautalva, a különböző diskurzusok kapcsolódási pontjai itt most annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben némi magyarázatot nyújtanak a test, a morál és a politika *pasquillus*okban alkalmazott metaforái és az ezeket használó transzkripció és szubverzív mechanizmusok, illetve diskurzusok működésére. Összegezve a leírtakat: a II. József halálára írt sírversben voltaképpen egy ilyen „fókusz” található, amelyben a király groteszk módon elidegenített teste egyszerre és szétválaszthatatlanul jelenik meg politikai, moralizáló, szociális, „orvosi” és vallási jellegű diskurzusok metszéspontjában.

LEZÁRÁS

A dolgozat természetesen csak egy szűk metszetét adhatta az országgyűlések kapcsán született *pasquillus*oknak, néhány szemléletes példán keresztül bemutatva a műfaj jellegzetességeit és a verseket körülölelő irodalmi konvenciórendszert. Az elsődleges cél azonban a *pasquillus*oknak egy olyan nagyobb formátumú kutatási programba való beillesztése, amely a klasszikus századforduló politikai gúnyirodalmával foglalkozik. A felhasznált elméleti megközelítések (újhistorizmus, kontextualista eszmétörténet, illetve a bahtyini karneválemélet) olyan referenciákat jeleznek, amelyek segíthetnek a projektet hozzákapcsolni a hazai tudományosság újító szellemű irodalom- és társadalomtudományi diskurzusaiba is. Elsősorban két irányban érdemes kijelölni a további kutatások irányát. Az egyik oldalról érdemes lenne alaposabban megnézni, hogy közelebről mi lehetett a szövegeknek a társadalmi tudásközvetítésben betöltött pozíciója, ennek milyen kontextusai voltak, illetve hogyan viszonyult a *pasquillus* mint politikai médium a többi hasonló műfajhoz és csatornához. Ez az irány textológiai és topológiai kérdéseket egyaránt magában foglal, és a különböző versek, versgyűjtemények összevetésére a közköltészet kutatásában használt módszereket („*topogenezis*”, „*variogenezis*”) (Csörsz 2009: 113–114) próbálja meg alkalmazni bizonyos megkötésekkel. A másik oldalról annak a szűkebb körű nyilvánosságnak a rekonstrukciója lehet a feladat, amelyben a *pasquillus*ok megszülettek és hatottak. Az 1790–91-es országgyűlés esetében nyilvánvalóan Buda, majd Pozsony (intellektuális) életéhez köthetők ezek a (rész)nyilvánosságok. A két nagyobb kérdéskört a századvég politikai eszmétörténete iránti érdeklődés kapcsolja össze, amely a gúnyirodalom jelenségében nem pusztán társadalomtörténeti vagy textológiai problémát lát, hanem a *pasquillus*ok szerepét, a politikai röpiratirodalom egyéb termékeivel együtt egy komplexebb mezőben, a 18. század politikai kultúrájában kívánja értelmezni.

FORRÁSOK

- [GVADÁNYI J.] (1790a): *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszszontagságaival egygyütt az el aludt vérű magyar szívek' fel serkentésére, és multságára e' versekben foglaltt.* Pozsony–Komárom.
- [GVADÁNYI J.] (1790b): *A' nemes magyar dámákhoz és kis aszszonyokhoz szólló versek, mellyeket egy ... hazafi a' most közelebb történt változásokra nézve a' ... szép nemnek multságára ... ki-botsátott.* Pozsony–Komárom.

- [GVADÁNYI J.] (1791): *A' mostan folyó ország gyűlésnek satyrico criticé való leírása a melyet egy Isten mezején lakó palócznak színlése alatt írta azon buzgó szívvel bíró hazafi, a' kinek pennájából folyt ki a falusi nótáriusnak Budára való utazása; ezen munkáját is négy sorú versekben hazájának eleibe terjesztette 1790. eszt. bak havának 25. napján.* Pozsony.
- KATÓ I. (1950): *„Tépjétek le a sötétség bilincseit”. XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól.* Hungária, Budapest.
- KAZINCZY F. (1891): *Levelezése II. kötet. 1790–1802.* VÁCZY J. (s. a. r.): (Kazinczy Ferenc összes művei. Harmadik osztály. Levelezés) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- LÖKÖS I. (vál., szerk.) (1989a): *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telles kert. Pasquillusok a XVII–XVIII. századból.* Magvető, Budapest.
- [SZ. N.] 1783: *Versuch einer Vertheidigung der Pasquille.* h. n.

FELHASZNÁLT IRODALOM

219

- BAHTYIN, M. M. (1976): A szó művészete és a népi nevetéskultúra (Rabelais és Gogol). In: uő: *A szó esztétikája* (vál., ford.: KÖNCZÖL Cs.). Gondolat, Budapest. 353–364.
- BAHTYIN, M. M. (1982): *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Európa, Budapest.
- BAHTYIN, M. M. (1986a): Nyelv, osztály, ideológia. In: Uő: *A beszéd és a valóság.* Gondolat, Budapest. 115–192.
- BAHTYIN, M. M. (1986b): A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban. In: uő: *A beszéd és a valóság.* Gondolat, Budapest. 479–515.
- BALLAGI G. (1888): *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Franklin, Budapest.
- BENDA K. (1978): A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. In: Uő: *Emberbarát vagy hazafi?* Gondolat, Budapest.
- BENE SÁNDOR (1999): *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BENE S.–KECSKEMÉTI G. (2009): Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez. *Helikon*, 55. 1–2. 316–324.
- BENE SÁNDOR 2007: Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása. *BUKSZ*, 19. 1. 50–64.
- BURKE, P. (1991): *Népi kultúra a kora újkori Európában.* Századvég–Hajnal István Kör, Budapest.
- CSÖRSZ R. I. (2009): *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840.* Argumentum, Budapest.
- DARNTON, R. (1982): *The Literary Underground of the Old Regime.* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- DARNTON, R. (1995): *The Corpus of Clandestine Literature in France, 1769–1789.* Norton & Company, New York.
- DARNTON, R. (2010a): Olvasás, írás, könyvkiadás. In: Uő. *Lúdanyó meséi és más tanulmányok.* General Press, Budapest. 209–252.

- DARNTON, R. (2010b): Zugkönyvárus vidéken. In: Uő: *Lúdanyó meséi és más tanulmányok*. General Press, Budapest. 186–208.
- DAVIS, N. Z. (2001): A Rendetlenség kormányzatának rendszere. In: Uő: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Balassi, Budapest. 95–116.
- DOELMAN, J. (2006): Epigrams and Political Satire in Early Stuart England. *Huntington Library Quarterly*, 69. 1.
- DONÁTH R. (1960): Adalékok pasquillusaink történetéhez. Két epitaphium. *Filológiai Közlemény*, 6. 1. 79–84.
- ECKHARDT S. (1924): *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Franklin, Budapest.
- FOUCAULT, M. (2000): *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris, Budapest.
- GALLAGHER, C.–Greenblatt, S. (2000): *Practicing new historicism*. University of Chicago Press, Chicago.
- GERÉZDI R. (1962): *A magyar világi líra kezdetei*. Akadémiai, Budapest.
- GERÉZDI R. (1965): „Balassa János éneke solymocskájáru”. *Irodalomtörténeti Közelmények*, 69. 6. 689–693.
- GREENBLATT, S. (1988): *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. University of California Press, Berkeley.
- GREENBLATT, S. (1998): A kultúra poétikája. *Helikon*, 64. 1–2. 44–57.
- GREENBLATT, S. (2002): A társadalmi energia áramlása. In: BÓKAY A. és mtsai (szerk.): *A poszt-modern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest. 450–461.
- HARGITTAY E. (1983): Előszó. In: Uő (vál., szerk.): *Hatvanhat csúfos gjd. XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*. Magvető, Budapest. 5–27.
- HARGITTAY E. (1989): A régi magyar gúnyvers poétikájához. *Irodalomtörténeti Közelmények*, 93. 3. 312–322.
- JANKOVICS J. (1999a): A Madách Gáspár-jelenség. Erotikus költészetünk regiszterei. In: Uő: *Ex Occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*. Balassi, Budapest. 48–59.
- JARDIN, L. (1998): „Mit ringyózza?” – Desdemona esete és a rágalmazás *Helikon*, 64. 1–2. 143–174.
- KECSKEMÉTI G. (1998): *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Universitas, Budapest.
- KECSKEMÉTI G. (2003): Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben. *Irodalomtörténeti Közelmények*, 107. 6. 703–728.
- KECSKEMÉTI G. (2007): „A böcsületre kihasadott ékes és mesterséges szóllás, írás”. *A magyar retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*. Universitas, Budapest.
- KELLEY, DONALD R. (2009): Új eszmetörténet a globális korban. *Helikon* 55. 1–2. 22–35.
- KERESZTESI JÓZSEF (1868): *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztesi József naplója* (kiad. S. Hoffer Endre). Ráth, Pest.
- KISS GÁBOR ZOLTÁN (1998): Az újhistorizmus etikája: módszertan vagy politika? In: KÁLMÁN C. GY.–ORBÁN J. (szerk.): *Irodalom, nyelv, kultúra*. Jelenkor, Pécs. 133–159.
- Kiss Gábor Zoltán (1999): Inspiratív metahistóriai elegy. *Aetas*, 14. 1–2. 294–301.
- KLANICZAY GÁBOR (1983): A karnevál szelleme. Bahtyin elmélete a népi nevetéskultúráról. *Világosság*, 24. 11. 664–674.

- KOSELLECK, R. (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Atlantisz, Budapest.
- KOVÁCS S. I. (1999): Utószó. In: Uő. (szerk.): *Mesterkedők*. Korona, Budapest. 645–658.
- KÜLLŐS I. (2004): *Közköltészet és népköltészet*. L'Harmattan, Budapest.
- LABÁDI G. (2008): *A magyar episztola a felvilágosodás korában. Műfaj- és médiatörténeti elemzés*. L'Harmattan, Budapest.
- LŐKÖS I. (1989b): Utószó. In: Uő (vál., szerk.): *Külömb–külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert. Pasquillusok a XVII–XVIII. századból*. Magvető, Budapest. 315–333.
- MARCZALI H. (1907): *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémiai, Budapest.
- MONTROSE, L. A. (1998): A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája. *Helikon* 64. 1–2. 110–132.
- MORVAY GY. (1903): *Galánthai gróf Fekete János (1741–1803)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- PÉTER K. (1979): Köznemesi publicisztika, köznemesi politika a 17. század derekán. *Az Országgyűlési pasquillus. Történelmi Szemle*, 22. 2. 200–227.
- POCOCK, J. G. A. (1973): Verbalizing a Political Act. Toward a Politics of Speech. *Political Theory* 1. 1. 27–45.
- POCOCK, J. G. A. (1981): The Reconstruction of Discourse: Towards the Historiography of Political Thought. *Modern Language Notes*, 96. 5. 959–980.
- RÓBERT Zs. (1974): Az 1790–91-i országgyűlés pasquillus irodalmához. In: SZAUDER J. – TARNAI A. (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*. Akadémiai, Budapest. 781–822.
- SCHEIBNER T. (2009): Három hagyomány az angol–amerikai eszmetörténet-írásban. *Helikon*, 55. 1–2. 36–49.
- SKINNER, Q. (1997): Jelentés és megértés az eszmetörténetben. (JÓNÁS Cs. ford.). In: HORRAY–HÖRCHER F. (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Tanulmány, Pécs. 7–53.
- SPAETH JR.–JOHN W. (1939): Martial and Pasquinade. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 70. 242–255.
- STALLYBRASS, P.–WHITE, A. (1997): Bevezetés a határátlépés politikájához és poétikájához. In: ZENTAI V. (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest.
- SZABÓ M. (1990): Az ideológia paradoxona. In: Szabó M.–Bayer J. (szerk.): *Tükör által homályosan: Tanulmányok az ideológiáról*. MTA Társadalomtudományi Intézet, Budapest. 58–101.
- SZENTPÉTERI M. (2009): Eszmetörténet és irodalomtudomány. *Helikon*, 55. 1–2. 5–21.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2005): *A diéta: a magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Osiris, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. I. (2006): *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Universitas, Budapest.
- SZILÁRD L. (1989): *A karneválemélet. Vjacseszlav Ivanovtól Mihail Bahtyinig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZŐNYI Gy. E. (1998): Az „újhistorizmus” és a mai amerikai Shakespeare-kutatás. *Helikon*, 1–2. 11–33.

SZŰCS Z. G. (2008): *A diszkurzív politikatudomány, mint politikai diskurzustörténet. Tudományszemléleti és módszertani esszé. Műhelytanulmányok 2.* Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézete, Miskolci Egyetem. <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf>. (Letöltés ideje: 2011. november 20.)

TAKÁTS J. (1999): Antropológia és irodalomtörténet-írás. *BUKSZ*, 11. 1. 38–47.

TAKÁTS J. (2001): Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. 3–4. 316–324.

TAKÁTS J. (2007): Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején. In: *Uő: Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok.* Kijárat, Budapest. 171–201.

TÉGLÁS J. B. (1928): *A történeti pasquillus a magyar irodalomban.* Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged.

VARGA B. (2009): Harmonia corporis. A test, a politika és a szépség a XV–XVI. századi politikai gondolkodásban. *Helikon*, 55. 1–2. 90–115.

VARGA I. (1963): A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67. 3. 287–302.

VARGA I. (1990): Különb–különb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert. Pasquillusok a XVII–XVIII. századból. *Magyar Könyvszemle*, 106. 3–4. 176–178.

Reinhart Koselleck klasszikus esszéje (*Fogalomtörténet és társadalomtörténet*) a mai napig is az egyik legjobb és legmélyebb elemzés arról a komplex összefüggésről, amely a két történettudományos diszciplína: a társadalmi viszonyok története és a társadalmi viszonyok nyelvi reflexiójának vizsgálata között van (KOSELLECK 2003). Koselleck – maga is egy nagyszabású társadalomtörténeti kutatáshoz kapcsolódva – azt hangsúlyozta, hogy társadalmi-politikai fogalmaink végső soron a valóságot akarják leírni, így történetüket hiba lenne attól elválasztva tárgyalni, ugyanakkor a nyelv mindig elvonatkoztat és általánosít, s ezért fogalmaink nem követik szolgai hűséggel azt a valóságot, amelynek megragadására születtek. Ezért, mondja Koselleck, e két diszciplína kölcsönösen megvilágító erejű lehet egymás számára. A társadalomtörténet egyrészt konceptualizációs kérdés (mi volt ez és ez a társadalmi jelenség?), másrészt a vizsgálódás útja azokon a történeti forrásokon és a bennük megjelenő fogalmakon keresztül vezet a múlt valósága felé, amelyek felénk a múlt emlékeit közvetítik. A fogalomtörténet pedig, miközben nyelvi konstrukciókkal van elfoglalva, egyúttal maga is ezeknek a nyelvi konstrukcióknak a korabeli valósággal való kapcsolatára kíváncsi.

Kötetünk írásai a történeti kutatás gyakorlatában mutatták meg, hogy milyen szorosan összefügg ez a látszólag kétféle érdeklődés. Vannak a kötetben klasszikus társadalomtörténeti elemzések, s vannak – ha nem is kosellecki fogalomtörténeti, de – eszmetörténeti írások, ám nincsenek olyanok, amelyek ne szembesülnének konceptualizációs problémával, s ne próbálnának meg valamit kezdeni mind a fogalmi reflexiók, mind a tényleges társadalmi-politikai viszonyok kérdéseivel. Sebők Richárd tanulmánya, amely a Királyi Kúria hivatali karrierútjait vizsgálja tisztí címtárak alapján, hosszasan foglalkozik azokkal a kategorizációkkal, amelyek az egyes tisztségek korabeli megítélését és besorolását szabályozták (például hogy a személynök nem volt zászlósúr, vagy, hogy milyen sajátos pozíció volt a Kúriához és a Kamarához egyaránt kötődő jogügyigazgatóé), s amelyek nélkül a források „nyers adatai” mit sem jelentenének. Vámos András írása a távollévők követeivel foglalkozik, s nemcsak bizonyos ténybeli tévedéseket igazít ki – saját kutatásaira vagy korábbi eredményekre hivatkozva – a szakirodalomban (hogy

volt-e szavazati joguk, vagy hogy a megyei követség felé vezető karrierút egyik állomása volt-e), hanem definíciós problémákkal is, mondván: „tágabb, közjogi-jogtörténeti értelemben távollévő követe az, aki a rendi országgyűlések idején, egy vagy több, személyére szóló regálist kapó, de a diétán nem megjelenő személynek a képviselőtében vett részt az országgyűlésen; szűkebb, politikai értelemben az, aki az előbbiektől valóban a távollévők követeinek asztalánál foglalt helyet.” Mint látjuk, az általa adott kétféle definíció egyike sem utólagos konstrukció: a közjogi kritérium éppúgy a kortársak tudatában érvényes meghatározásra utal, mint a távollévők asztalánál való elhelyezés. A többértelműség nem utólagos, hanem a korabeli valóság része. De hasonlóan izgalmas kérdéseket feszeget Hajós Ágnes írása is, hiszen a köznemesi főispánok politikai pozíciójának kérdése a politikai gondolkodás társadalmi meghatározottságának klasszikus problémáját idézi fel, s az általa bemutatott kétféle determinációs hatás (egyfelől a főispánok a felemelkedő *bene possessionati*hoz tartoznak, s nyilván osztozniuk kell az ő ideológiai, mentális karakterükben, másfelől az ilyen főispánok nyilvánvalóan elsősorban a kormány bizalmából kerülhettek posztjukra) a túldetermináció tipikus példájának tűnik.³⁵ Nem kell meglepődnünk ezért, hogy a köznemesi főispánokat a szerző afféle közvetítőként látja a két oldal között. Nem is csoda, hiszen olyan rétegről van szó, amelynek esetében az egyszerű determinista magyarázat aligha működhet. Nagy János tanulmánya pedig a majdani reformkori „vezérvármegye” 18. század végi országgyűlési magatartásáról azért különösen érdekes, mert egy változó, alakulóban lévő politikai szituációban mutatja meg Pest–Pilis–Solt vármegye szintén változó, alakulóban lévő politikai álláspontját, így a tanulmányban bemutatott – hosszabb időtávra érvényes – társadalomtörténeti összefüggések, s a vármegyei követek politikai szerepének leírása eleve nem is szolgálhatnak olyasféle változókként, amelyekkel a vármegye kacskaringós politikai útját egyértelműen magyarázni lehetne.

Forgó András írása a hazai Muratori-recepcióról és a „katolikus felvilágosodás” hazai mozgalmából induló Koppi Károly munkáinak elemzése valójában már a másik oldalon, az eszmetörténeti írások között áll: klasszikus eszmetörténeti problémák foglalkoztatják, ideológiai konstrukciókat tárgyal, de azzal, hogy mindezt egy társadalmi mozgalomhoz köti, arra mutatja meg az egyik lehetséges példát, hogy miként illeszthetőek a társadalmi–politikai eszmék a kor valóságához. Kovács Ákos András egy másik lehetséges példát mutat ugyanerre a dilemmára, szintén az eszmetörténet-írás oldaláról. Az ő Bárány Péterrel foglalkozó cikkének középpontjában nem is annyira az író, fordító áll, hanem inkább az életrajzi narratíva mint az eszmetörténeti jelenségek értelmezési kerete. Kovács

³⁵ Ehhez a messzire vezető filozófiai és társadalomtudományi problémákat felvető fogalomhoz lásd: SCHAFFER 2003.

arra tesz kísérletet, hogy megmutassa, hogy e szintén klasszikus forma miként újítható meg az eszmetörténet módszertani belátásainak minél gazdagabb kihasználásával. Márpedig talán nem is kell külön hangsúlyoznunk, az életrajz mint műfaj eleve a társadalmi-politikai kontextus és az egyéni intellektuális teljesítmények közötti interakciókról szól elsősorban, éppúgy helyet kell kapjon benne egy életút tipikusságának vagy atipikusságának kérdése, mint az életművet befolyásoló intellektuális hatások feltérképezése. Bodnár-Király Tibor elemzése már sokkal inkább a „tiszta” eszmetörténet körébe tartozik, nem mintha megfelelkezne a társadalmi-politikai kontextusról, hanem mert az eszmetörténeti jelenségek belső komplexitására fókuszál. A korona eredetének hagyományos és a felvilágosult történetírás szellemében fogant 18. század végi, egymással feleselő leírásai egy nagy jelentőségű szimbolikus politikai eseményhez (II. József halálához és a korona hazahozatalához) kapcsolódnak, s a magyar politikai gondolkodás egyik legfontosabb tradíciójába (Teszelszky és Bodnár-Király értelmezésében: nem egy szinte kortalan szentkorona-tanba, hanem a 17. század elejére kibontakozó és Révay Péter műveivel fémjelzett koronaeszmébe, TESZELSZKY 2009) illeszkedő történeti konstrukcióról szólnak. A képlet első pillantásra világosnak tetszik: a Révay-féle leírás a nemesi mozgalom ideológiai legitimációjának része, s a vele szemben kibontakozó felvilágosult kritikának jozefinistának kell(ene) lennie. Ezzel szemben, mutatja meg Bodnár-Király, az álláspontok nem könnyen rendezhetők politikai táborok szerint, az öröklött sémák bizonyos újításokkal keverednek, nincsenek egészen egyértelmű pozíciók sem. Végül Nagy Ágoston esszéje a paszkvillus-irodalom komplex elemzésére tesz kísérletet, a kultúra fogalmát állítva a középpontba, amelyben e verseknek a közköltészeti tradíciókba és a tágabb kulturális összefüggésekbe való beágyazottsága éppúgy fontos szerepet kap, mint a társadalmi-politikai kontextus.

Ha van ezeknek az elemzéseknek jelszószerűen összefoglalható tanulsága, az az, hogy társadalomtörténet és eszmetörténet – bár más és más társadalmi jelenségekre fókuszálnak többnyire – mégiscsak ugyanarról, a történeti tények konceptualizálásának nehézségeiről szólnak, s ezért végső soron elválaszthatatlanok egymástól.

Úgy is mondhatnánk, hogy sokkal inkább fokozati a különbség köztük, mint minőségi. A társadalomtörténet számára nem annyira a magas absztrakciós szinten megfogalmazott, elméleti igényű szövegek az érdekesek, hanem a mindennapi praxis tartósan fennmaradó mintázatai; az eszmetörténetet pedig jobban foglalkoztatják azok a jelentésadások, amelyek egy-egy társadalmi-politikai konfigurációt értelmessé és legitimé tesznek a kortársak szemében, mint azok a módok, ahogyan ezek a jelentések intézményesülten jelen vannak az ő életükben. Mi több: minél explicitebben vannak megtárgyalva ezek a jelentések, annál izgalmasabbnak tűnnek az eszmetörténészek szemében. Egy politikai

manipulációs céllal megírt pamflet, egy kortársnak a valóság hiányos ismeretén alapuló leírása saját világáról, egy absztrakt fogalmakkal dolgozó elméleti szöveg a társadalomtörténet szempontjából talán kevésbé informatív, mint a száraz adat-sorok, de láthattuk a fenti példákból is, hogy a jó társadalomtörténet végső soron nem nyers tényekkel, hanem konceptualizációs problémákkal dolgozik. (A rossz is, csak nem tud róla.) Például a kötetben sokat emlegetett precedencia is csak annyiban „kemény tény”, amennyiben a kortársak ezzel kapcsolatos meggyőződését kemény tényként elfogadjuk. Ámde mégis kénytelenek vagyunk így eljárni, hiszen, ahogy arról a kötet társadalomtörténeti írásai is meggyőzhetik az olvasót, egy ilyen, a mindennapi gyakorlat számára jelentőséggel bíró klasszifikációs és értékelő kategória nélkül olyan további kérdésekre sem kaphatunk választ, mint hogy milyen tipikus karrierutak léteztek a korban. Hasonlóképpen az eszmetörténet sem időn és társadalmon kívüli „ideák” világával foglalkozik, nem az ember „nembeli” tulajdonságaival, de nem is olyan percepciós és fogalomalkotási kérdésekkel, amelyek a pszichológia világába tartoznak, hanem azzal, hogy miként járultak hozzá a jelentésadások egy bizonyos korszakban a társadalom működéséhez. Az eszmetörténet kategóriái valójában társadalomtörténeti kategóriák: egy irányzat, egy életmű, egy vita, egy műfaj, egy fogalom mind-mind társadalmi viszonyok egy viszonylag jól körülhatárolható csoportját jelentik, amelyekben egy bizonyos ideológiai konstrukciót az eszmetörténész lehorgonyozhat. Egy elvont filozófiai munka, egy vaskos történeti mű, egy politikai pamflet talán nem elég jó leírásai a korszak társadalmi-politikai viszonyainak, de éppen elég kemény tények maguk is, hiszen a kortársak komoly energiákat fordítottak létrehozásukra, terjesztésükre, jelentőséget és jelentést tulajdonítottak nekik.

Hogy saját „vesszőparipámat” (Szűcs 2009) felidézzem e helyütt: a *constantia* erénye és a szabadság közötti szoros kapcsolatról alkotott 18. századi elképzeléseket csak akkor érthetjük meg igazán, ha belátjuk, hogy a politika intézményes viszonyai (a rendi dualizmus struktúrája) és a korabeli szereplők intellektuális horizontja egyaránt figyelembe veendő a jelenség értelmezése során. Ha a királyi hatalom és a nemesi szabadság kapcsolata nem egy intézményesített, viszonylagos egyensúlyt mutató, de aszimmetrikus viszony lett volna, akkor nem társult volna hozzá egyfelől egy alapvetően negatív szabadságfogalom (amely szerint jogok és szabadságok korlátozzák a hatalomgyakorlást) és másfelől nem játszott volna központi szerepet a politikai cselekvés normái között a „félelemtől és reménytől”, azaz a királyi hatalom szankcióitól és korrumpáló hatásától való, morális értelemben vett (s nem pedig intézményi háttérű) függetlenség igénye. De megfordítva az is igaz, hogy ha a magyar politikai kultúrában nem játszott volna meghatározó szerepet a sztoikus morálfilozófia, akkor a királyi hatalom és a rendek küzdelmei nem feltétlenül a szabadságok és jogok deklarálása, a politikai szereplők egyéni erkölce és a kompromisszumok körül forogtak volna. Szó sincs

róla, hogy mindezzel az érdekeken alapuló magyarázatokat utasítanám el: csupán arra utalok, hogy a politikai szereplők által lehetségesnek és kívánatosnak (lehetetlennek vagy kerülendőnek) tartott cselekvési alternatívák, az igazolható lépések és a kritikára érdemesnek tartott tettek köre elválaszthatatlanok azoktól a nyelvi-ideológiai keretektől, amelyek egy politikai kultúrát egy korszakban jellemeznek.

Más kérdés, hogy egy társadalomtörténeti magyarázat és egy eszmetörténeti értelmezés (hogy két klasszikus fogalmat alkalmazzak a két diszciplína megismerésmódjára) némiképp eltér abban, hogy miként akar közelebb jutni vizsgált korszakának megismeréséhez. Egy társadalomtörténeti magyarázat számára egy kauzális összefüggés feltárása a legfőbb „jutalom”, amely elnyerhető, míg egy eszmetörténeti értelmezés „fődjá” fontos jelentés-összefüggések felismerése és izgalmas, új, érvényes olvasatok létrehozása lenne. De, mint láttuk, a társadalomtörténet maga is értelmez, és közben nem egyszer szalad bele a túldetermináció problémájába, és persze másfelől milyen eszmetörténet lenne az, amely „*nego!*”-t mond az oksági viszonyokra? A gyakorlatban ezért, térhetünk vissza a korábbi állításhoz, a két diszciplína különbsége inkább fokozati, mint minőségi, s a gyakorlatban nagyon is rászorulnak egymás belátásaira.

*

Talán túl sok szó is esett az eddigiekben társadalomtörténet és eszmetörténet, mint két diszciplína viszonyáról, s túl kevés arról a képről, amelyet kötetünk szerzői a 18. századi magyar politika világáról megrajzolnak. Holott, úgy gondolom, az egyes írások fontos adalékokat szolgáltatnak ahhoz a megújuláshoz, amelyen a 18. századi magyar politika történetírása lassanként keresztülmegy, s amelynek legfontosabb karakterjegyeit úgy lehetne egészen röviden összefoglalni, hogy a 18. századi magyar politika rendszerként értékelhető. Mit jelent ez?

Míg a történetírás hagyományosan a korszakot két végpont felől közelítette meg, s akarva-akaratlan olyan szempontok szerint ítélte meg, mint hogy volt-e egyáltalán magyar államiság ebben a korszakban, mennyire volt képes Magyarország lépést tartani az európai fejlődéssel, mennyire volt képes előrehaladni a modernizáció útján, ma egyre nyilvánvalóbbnak tűnik, hogy amennyiben közelről vizsgáljuk meg a korszak politikájának társadalmi, jogi, kulturális összefüggéseit, egy meglepően magas szinten intézményesült, erős belső koherenciával bíró rendszert találunk. Ezt a politikai rendszert ugyan nem mérhetjük egy modern nemzetállam mércéivel, hiszen egy rendi-közjogi képződmény volt, amely sajátos helyet töltött be egy korabeli összetett monarchiában, s nem is feltétlenül kell a 18. század mélyéről a reformkorhoz és 1848–49-hez vezető utat nyílegyenesnek, szélesnek és jól kitaposottnak látnunk (erről olyan szerzők munkái, mint

Kecskeméti Károly vagy Poór János különböző oldalról elég meggyőző érvekkel szolgálhatnak számunkra: KECSKEMÉTI 2008; POÓR 2003), de minden okunk megvan rá, hogy ezzel a korszakkal a saját jogán foglalkozzunk, s ne feltétlenül csak a hiányait listázzuk, de azt is felmérjük, pontosan miként működött a kor politikája.

A *Diaeta* munkacsoport ambiciózus prozopográfiai vállalkozása egyszerűen értelmezhetetlen lenne, ha nem hinnénk benne, hogy a 18. századi országgyűlések résztvevői egy valamilyen mértékben legalább koherens politikai elit részét képezték, s ha az országgyűlések történetében nem ismerhetők fel bizonyos hosszabb távon érvényesülő tendenciák. Az eszmetörténeti műhely munkája is azon a feltételezésen alapult, hogy a 18. századi magyar politikai kultúra, bár sokközpontú és széttagolt volt, de mégis bizonyos fokú egységet mutatott, s hogy belső komplexitása nem pusztán koherenciahiány volt, hanem egyúttal a politikát alakító tényező is, amennyiben a korabeli politikai szereplők számára kiaknázható erőforrásként is szolgált.

Az egyes tanulmányok ehhez az általános képhez adnak hozzá fontos és izgalmas mozaikdarabokat: hivatalviselésről, országgyűlési és vármegyei politizálásról, értelmiségi szerepekről, ideológiai pozíciókról. Ha nem is vállalkoznak ezek a szövegek arra, hogy együttesen valamiféle kvázi-monográfiaként a 18. századi magyar politika egészéről szóljanak, a nagy kép, a tágabb összefüggések egyáltalán nem hiányoznak mögülük, s ezért abban bízunk, hogy kötetünk darabjai mindazok segítségére lesznek hivatkozásként vagy vitapartnerként, akik erről a témáról a későbbiekben még mondani akarnak valamit.

Szűcs Zoltán Gábor

HIVATKOZOTT IRODALOM

- KECSKEMÉTI K. (2008): *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Argumentum, Budapest.
- KOSSELLECK, R. (2003): Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In: Uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest. 121–145.
- POÓR J. (2003): *Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12*. Universitas, Budapest.
- SCHAFER, J. (2003): Overdetermining causes. *Philosophical Studies*, 114. 1–2. 23–24.
- SZŰCS Z. G. (2009): „Reménységtől ’s félelemtől szabad lélek”: Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. *Irodalomtörténet*, 40. 4. 428–461.
- TESZELSZKY, K. (2009): *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

A
TÁLENTUM SOROZAT
KORÁBBAN
MEGJELENT
KÖTETEI
ISSN 2063-3718

1. KUTASI ZSUZSANNA: *A ló a középkori arab irodalomban*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 210 oldal. ISBN 978 963 312 088 0
2. *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK, 2010. október 7–8.* Szerk. PARAPATICS ANDREA. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 266 oldal. ISBN 978 963 312 097 2
3. EMESE EGEDI-KOVÁCS: *La « morte vivante » dans le récit français et occitan du Moyen Âge*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 260 oldal. ISBN 978 963 312 110 8
4. VARGA ORSOLYA: *Párhuzamos fordítórakozatok. Műfordítás-szemlélet Magyarországon és Hollandiában, a 20. század első felében*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 214 oldal. ISBN 978 963 312 103 0
5. *Descobrimentos Portugueses e a Mitteleuropa*. Organizadores CLARA RISO e ISTVÁN RÁKÓCZI. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 158 oldal. ISBN 978 963 312 112 2
6. *Cognition and Culture. The Role of Metaphor and Metonymy*. Edited by SONJA KLEINKE, ZOLTÁN KÖVECSES, ANDREAS MUSOLFF and VERONIKA SZELID. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 228 oldal. ISBN 978 963 312 115 3
7. HELTAI GYÖNGYI: *Az operett metamorfózisai (1945–1956). A „kapitalista giccs”-től a „haladó mimusjáték”-ig*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 268 oldal. ISBN 978 963 312 109 2